

70
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

**ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΕΛΒΕΤΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821**

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΒΕΤΙΚΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

*“Je traversai la Suisse aux beaux lacs,
la Suisse généreuse bienfaitrice des
Grecs. J’admire, je chéris la sage
Genève, et ayant prié pour elle je con-
tinuai ma route”*

(Jacovaky Rizo Neróulos)

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ,

163 —ΙΔΡΓΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΙ ΤΟÏ ΑΙΜΟΓ—163

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1975

**ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΕΛΒΕΤΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821**

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΒΕΤΙΚΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ND = 53 83.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

**ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΕΛΒΕΤΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821**

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΒΕΤΙΚΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

*“Je traversal la Suisse aux beaux lacs,
la Suisse généreuse bienfaitrice des
Grecs. J’admiraïs, je chéris la sage
Genève, et ayant prie pour elle je con-
tinuai ma route”*

(Jacovaky Rizo Neroúlos)

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΙΠ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ,

163 —ΙΑΡΓΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ ΤΟΥ ΑΙΜΟΥ—163

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1975

Ἡ ἔγκριστις τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης δὲν διποδηλοῦ ἀποδοχὴν τῶν γνομῶν τοῦ συγγραφέως (Χρόρον 202 § 2, Ν. 5343/1932).

Στους γονείς μου

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
Πρόλογος	11- 12
Εἰσαγωγή	13— 18

Π I 5 Ρ Ο Σ Α'

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΤ ΝΑΡΑΟΙ' ΜΕ ΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ, ΒΙΑΡΟ, ΑΓ-
ΓΟΥΣΤΙΝΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ, ΤΟΝ ΟΠΤΡΟΒΑΑΧΙΑΣ ΙΓΝΑΤΙΟ ΚΑΙ
ΤΟῖΣ ΑΛΛΟῖΣ ΕΠΙΣΗΜΟΓΣ ΕΛΛΗΝΕΣ

v

1. Ὁ ἑλβετικός φιλελληνισμός καὶ ὁ Ἐϋνάρδος	21— 27
2. Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας σὴν Ἑλβετία μεταξὺ 1813 - 1814, οἱ ἐπαφές του μὲ τοὺς Ἑλβετοὺς καὶ μὲ τὰ παιδα- γωγικά τους συστήματα	27— 32
3. Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας σὴν Ἑλβετία μεταξὺ 1822 - 1827, οἱ ἐπαφές του μὲ τὸν Ἐϋνάρδο καὶ ἡ ἀποστολὴ δύο παρατηρητῶντων φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν Γενεύης καὶ Παρισιῶν σὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα	32— 40
4. Συντονισμένες προσπάθειες τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια, Ἐϋ- νάρδου καὶ τῶν φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν τῆς Εὐρώπης γιὰ τὴν διάσωση τοῦ Μεσολογγίου	40— 51
5. Νέα ἱστορικά στοιχεία ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τοῦ Ἐϋνάρδου μὲ τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησι (1826 -1827)	52— 63
6. Σχέσεις τοῦ Ἰγνατίου, μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας, μὲ τὸν Ἐϋνάρδο μεταξὺ 1825 -1828	63— 82
7. Ἡ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τοῦ Βιάρου καὶ Αὐγουστίνου Καποδίστρια μὲ τὸν Ἐϋνάρδο (1826 - 1844)	82— 96

Ο ΕΛΒΕΤΟΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΑΣ LOUIS-ANDRÉ GOSSE ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1827 - 1829). ΝΕΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ

Σελ.

1. Ἡ ἄφιξη τοῦ Louis-André Gosse στήν Ελλάδα, οἱ σχέσεις του μέ τούς ἀδελφούς Τομπάζη καί οἱ φροντίδες του ὡς μέλους ἐπιτροπῆς γιά τόν ἀνεφοδιασμό τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων	99—116
2. Ἀναδιοργάνωση τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς καί δραστηριότητα τῆς νέας	116—120
3. Ὁ Gosse ἐπίκεφαλῆς ἐπιτροπῆς εἰσπράξεως δασμῶν τῶν νησιῶν τοῦ Ἀρχιπελάγους	121—129
4. Ἡ δράση τοῦ Gosse σέ διάφορα σημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου	129—158
5. Τό θέμα τῆς μετακλήσεως σώματος Ελβετῶν στρατιωτῶν ἢ γεωργῶν στήν Ελλάδα	158—163
6. Ἡ δραστηριότητα τοῦ Gosse ὡς γιατροῦ στήν Ελλάδα	163—181
7. Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Gosse ἀπό τῆν Ελλάδα καί ἡ ἀλληλογραφία του μέ τόν Ἰωάννη καί Βιάρο Καποδίστρια	181—193
Συμπεράσματα	195—196
Παράρτημα ἐγγραφῶν	197—232
Βιβλιογραφία	233—251
Resumé sommaire	252
Πίνακας οἰονόματων καί λέξεων	253—260

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η άφορμή για την μελέτη των θεμάτων μου μου δόθηκε, όταν τον Σεπτέμβριο του 1973 αναδιφώντας τα αρχεία της Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης της Γενεύης (*Bibliothèque Publique Universitaire*), καθώς και τα ⁵Αρχεία του Καντονιού της (*Archives d'Etat de Genève*), ανακάλυψα πλούσιο ανέκδοτο υλικό, το οποίο άφορούσε γενικότερα το θέμα του έλβετικού φιλελληνισμού. Στην έρευνά μου αυτή με παρακίνησε η σκέψη, μήπως, εκτός από όσα ανέκδοτα στοιχεία είχαν δημοσιευθεί κατά καιρούς από διάφορους έρευνητές, σωζόταν ακόμη ατά παραπάνω αρχεία και άλλο ανεκμετάλλευτο υλικό, που θα μπορούσε να διαφώτισε περισσότερο όχι μόνο την περίοδο της πεντάχρονης παραμονής του Καποδίστρια στην Γενεύη μετά το 1822, όποτε παρατήθηκε από την ρωσική ύπηρεσία ως ύπονργός των Έξωτερικών, αλλά και την δραστηριότητα των φιλελλήνων Έλβετών, προ πάντων του μεγάλου ευεργέτη Έννάρδου κατά την περίοδο των αγώνων της ελληνικής ανεξαρτησίας (1821-1829). Πραγματικά η έρευνά μου είχε ως αποτέλεσμα την άνεύρεση νέων ανέκδοτων έπιστολών του Ιωάννη Καποδίστρια. Η έπιτυχία αυτή με όδηγησε ν' αναζητήσω και να έπισημάνω και άλλους φακέλους των αρχείων, που περιείχαν νέα στοιχεία για τον Έννάρδο, για τον φιλέλληνα έπίσης συμπατριώτη του γιατρό Louis-Andre Gosse, καθώς και άγνωστες έπιστολές του μητροπολίτη Ούγγροβλαχίας Ίγνατίου, του οποίου η άλληλογραφία έχει δημοσιευθεί πρόσφατα από την Άκαδημία Άθηνών ¹.

Η έργασία μου στηρίζεται έπίσης και σε άλλο ανέκδοτο υλικό, άποκείμενο στα αρχεία του Foreign Office, των Γενικών Αρχείων της Ελλάδος, του Μουσείου Μπενάκη και του Καποδιστριακού Αρχείου Κερκύρας. Προσπαθώ άκόμη συσχετίζοντας το νέο ανέκδοτο υλικό με το παλαιό δημοσιευμένο, καθώς και με τις άφθονες σχετικές με το θέμα μου έργασίες, να διαλευκάνω σκοτεινά προβλήματα και να προωθήσω τις γνώσεις μας στον έλάχιστο έρευνημένο αυτόν τομέα.

---

1. Έμμ. Γ. Πρωτομάλη, Ίγνάτιος Μητροπολίτης Ούγγροβλαχίας (1766-1828)
II. Άλληλογραφία, Πολιτικά Ύπομνήματα, Λόγοι, Σημειώματα περί Ίγνατίου, Μνημείο;
της Έλληνικής Ίστορίας, τ. Δ', τεύχ. II, Άθηναι 1961, ~

Τὰ νέα στοιχεία, πού ἔρχονται σὸ φῶς, συμβάλλουν σημαντικά στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλβετικοῦ φιλελληνισμοῦ καὶ διαφωτίζουν τὶς ἐπαφές ὀριομένων Ἑλλήνων καὶ Ἑλβετῶν φιλελλήνων κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τὸν 1821. Ἄπ' ὅσο ξέρω, στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔχει γίνεαι ἀκόμη καμιά ουστηματικὴ μελέτη γιὰ τὸ παραπάνω θέμα, ἐνῶ ἡ ἑλβετικὴ καὶ ξένη βιβλιογραφία καλύπτει εἰδικές μόνον περιπτώσεις, πού ἀφοροῦν ὀριομένους Ἑλβετοὺς φιλέλληνες καὶ γενικά τὸν ελβετικὸ φιλελληνισμό.

Στὸ παράρτημα τῆς ἔργασίας μου δημοσιεύω τὰ ὀποινδιότερα, κατὰ τὴν γνώμη μου, ἐγγραφα, στὰ ὀποῖα βασίστηκα γιὰ τὴν σύνθεσή της, ἰδίως ἐπιστολές τοῦ Ἰγνάτιου. Ἀπέφραγα νὰ παρονοιάσω ἐκείνες τὶς πηγές, ἀπὸ τὶς ὀποῖες ἐπήρα καὶ παρέθεσα ὀριομένα χαρακτηριστικά ἀποσπάσματα μέσα στὴν μελέτη μου. Μὲ τὴν παράθεση αὐτῆ τῶν κειμένων αὐτῶν νομίζω ὀτι ὀριομένα γεγονότα ἀνασταίνονται στὴν φαντασία μας μὲ ζωντάνια καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Τελειώνοντας Οὐλαῶ νὰ τονίσω τὶς δυσκολίες πού παρονοιάζε ἡ κακογραφία ὀριομένων ἐπιστολογράφων, ἰδίως τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια. Ἡ ἀνάγνωση τῶν ἐπιστολῶν του, ὀπως χαρακτηριστικά ἐγράφε ὀ γραμματέας του Νικόλαος Δραγούμης, «ἐδεῖτο δηλίου κολυμβητοῦ»¹.

Κλείνοντας τὸν πρόλογό μου ὀφείλω νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ ἀπὸ τὴν θέση αὐτῆ τῶν ἐπιμελητῆ τῆς Αἴθουσας τῶν Χειρογράφων τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γενεύης κ. Philippe Monnier, τὴν δεοποιίδα Clementine Equey[^]ου[^] κ. Paul Waeber[^]ου[^] κ. JSmile Fessler, καθὼς καὶ τὸν κ. Maurice de Tribolet τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων, ὀ ὀποῖοι εἶχαν τὴν καλωσύνη νὰ θέσοῦν στὴν διάθεσή μου τὸ πλῆθος τῶν ἐγγράφων.¹

Τὶς ἐγκάρδιες εὐχαριστίες μου ἀπευθίνω ἐπίσης σὸν καθηγητῆ καὶ ἀγαπητὸ μου πατέρα Ἀπόστολο Βακαλόπονλο, πού ἐπέβλεψε μὲ Ἰδιαίτερη φροντίδα τὴν πορεία τῆς ἔργασίας μου καὶ μὲ τὶς πολῦτιμες συμβολές του σὸνέβαλε στὴν ουστηματικὴ διαπραγμάτευση τοῦ θέματος. Αἰσθάνομαι τὴν ὀποχρέωση νὰ εὐχαριστήσω ἀκόμη τοὺς κ.κ. Bertrand Bouvier καὶ Samuel Bauá-Bouy, καθηγητές τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενεύης γιὰ τις χρήσιμες υποδείξεις τους.

Τέλος ἐκφράζω τὴν ἐγγνωμοσύνη μου στὴν τροφό μου Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσοαλονίκης, πού ἐνέκρινε τὴν διατριβή μου, Ἰδιαίτερα σὸν εἰσηγητῆ καθηγητῆ κ. Χρ. Παρινέλη γιὰ τὶς εὐστοχες παρατηρήσεις του, καθὼς καὶ σὸς καθηγητές κ.κ. Μ. Σακελλαρίου, Μ. Ἀνδρόνικο, Γ. Σαββίδη, Θ. Σαρκάκη, Β. Παπούλια καὶ Αὐγ. Μπαγιόνα.

1, Νικόλαου Δραγούμη, Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις, Ἀθῆναι 1925, τ. 1, σ. 79,

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Αναφερόμενος «ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ ναυτικοῦ γραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας» Γ. Γλαράκης πρὸς τὸν Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννη Καποδίστρια, μετὰ τὴν κάθοδόν του εἰς τὴν Ἑλλάδα (ἀρχὴς 1828), δὲν ἀποκρύπτει τὴν στενοχώρια του ὅτι δὲν ἔχει νὰ τοῦ παρουσιάσῃ κανένα ἔγγραφο, πού νὰ μαρτυρῇ τὶς σχέσεις του μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη. Ἡ μόνη ἀλληλογραφία του μὲ ξένους περιορίζεται εἰς τὴν ἀνταλλαγὴν ἐπιστολῶν μὲ τοὺς ναυάρχους τῶν ξένων δυνάμεων Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσίας, σχετικὰ μὲ τὴν δρᾶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ ἢ Ἑλλήνων πειρατῶν. Πιὸ τακτικὴ εἶναι ἡ ἀνταπόκρισὴ του μὲ τὴν ἐγκατεστημένην στὸν Πόρον Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ, μὲ τὸν Ἑλβετὸ φιλέλληνα Εὐνάρδο καὶ μὲ Ἕλληνας, πού ἔμεναν ἔξω ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν κράτος, μὲ τὸν ἐγκατεστημένο εἰς τὴν Πίζαν πρῶτον μητροπολίτη Οὐγγρο βλαχίας Ἰγνάτιο καὶ μὲ τὸν Βιάρο Καποδίστρια εἰς τὴν Κέρκυρα¹. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀξιο ἀπορίας διὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς βρέθησαν εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀπ' οὗ τὰ ἀντέγραψε καὶ τὰ δημοσίευσε εἰς τὸ 1927 ὁ πρῶτος καθηγητὴς τῆς ἱστορίας τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης Παντελὴς Κοντογιάννης εἰς τὸ βιβλίον του («Ἐγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν». Ἀκριβῶς εἰς τὴν μελέτη τῶν σχέσεων αὐτῶν τῶν Ἑλβετῶν φιλελλήνων καὶ Ἑλλήνων τοῦ ἔξωτερικοῦ μὲ τὸ ἑλληνικὸν διοικητικὸν κέντρο, οἱ ὁποῖαι ἐντοπιζοῦνται κυρίως εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς δραστηριότητος τοῦ «ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ ναυτικοῦ γραμματεῶς τῆς ἐπικρατείας», ἀναφέρεται ἡ ἐργασία μου.

Ὁ εὐρωπαϊκὸς καὶ ὁ ἀμερικανικὸς φιλελληνισμὸς ἀπὸ οὗτε εἶναι τεράστιον θέμα, τὸ ὅποιον, παρ' ὅλους τὶς μέχρι σήμερον ἐπὶ μέρους μικρὰς καὶ μεγάλας μελέτας ἢ μονογραφίας, δὲν ἔχει ἀκόμη ἐρευνηθῆ ἔξαντλητικὰ καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι δυνατόν ἀκόμη νὰ γραφῇ μία μεγάλη συνθετικὴ ἐργασία². Μὰς χρειά-

1. *Correspondence du Comte J. Capodistrias*, Président de la Grèce, publiée par E. Beffant, Paris 1839, τ. 1, σ. 550 κ.έ.

2. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία γιὰ τὸν φιλελληνισμὸν γενικὰ βλ. τοῦ *Νικολάου Τωμαδάκη*, Περὶ τῶν αἰτίων τοῦ φιλελληνισμοῦ, "Ἀθῆνα" 51 (1955) 10-12. C. *Th. Dimaras* - C. *Koumarianou*, - *L. Droulia*, Modern Greek Culture, A Selected Bibliography (In English-French-German-Italian), Thessaloniki 1968, α. 22-26.

ζονται ακόμη όρισμένα άρθρα ή διατριβές, οι όποιες τελικά θά μάς γνωρίσουν τήν γενική εικόνα τής φιλελληνικής κινήσεως σέ κάθε χώρα.

2. Στήν Ελβετία τό εύνοϊκό κλίμα γιά τήν ελληνική υπόθεση, καθώς και γιά κάθε κίνημα πού σκοπό είχε τήν έλευθερία και τήν ανεξαρτησία τών λαών, τό προκάλεσε ή αντίδραση στοΰ πνεύμα τής Ίεράς Συμμαχίας, πού είχε κυριαρχήσει στήν Εύρώπη κατά τήν διάρκεια τής Παλινορθώσεως (Restauration), και ό πόθος τής νέας γενεΰς γιά έλευθερία. Ό τύπος μετέδιδε συνεχώς συγκινητικές ειδήσεις γιά τούς αγωνιζόμενους "Ελληνες. Η συμπάθεια αύτή τών Ελβετών έκδηλοΐθηκε μ' ένα πραγματικό ένθουσιασμό ύπέρ τών Έλλήνων, έφ' όσον μάλιστα κινδύνευε ένα χριστιανικό κράτος νά υποδουλωθή και πάλι στόν μουσουλμανικό ζυγό¹. Γι' αύτό και ή πρωτοβουλία τών Έλβετών κληρικών στήν κίνηση αύτή. Συγκεκριμένα ό πάστορας Müller μέ τήν εύκαιρία ενός φιλελληνικού έράνου ύπογράμμισε σέ όμιλία του τούς εξής λόγους, γιά τούς όποιους ό έλβετικός λαός όφείλε νά εύχεται τήν έλευθερία τής Ελλάδας: 1) ή άλληλεγγύη πού όφείλουν νά έχουν οι χριστιανικοί λαοί μεταξύ τους· 2) ή εύγνωμοσύνη τής Έλβετίας και όλης γενικά τής Δύσης στόν άρχαίο ελληνικό πολιτισμό· 3) ή ανάγκη τής έλευθερίας και τής ανεξαρτησίας τών λαών, τήν όποία οι Έλβετοί αισθάνονται περισσότερο από κάθε άλλον λαό, γιατί γι' αύτήν είχαν αγωνιστή σκληρά· 4) ή πιθανότητα έμπορικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Έλβετίας· και 5) ή πρόοδος, πού θά σημειωθή στήν Ελλάδα μετά τήν άπελευθέρωσή της και ή όποία θά συμβάλη στήν άνοδο τοΰ βιοτικού και πολιτιστικού έπιπέδου τής Εύρώπης².

Οι λόγοι αύτοι έρμηνεύουν τό βαθύτερο περιεχόμενο τοΰ ευρωπαϊκού φιλελληνισμού και ίδίως τοΰ έλβετικού, ό όποιος έμπνέεται - και αύτό είναι τό κύριο χαρακτηριστικό του - όχι μόνο από τό ιδεολογικό ρεύμα τοΰ σύγχρονου ρομαντισμού και τοΰ φιλελευθερισμού, αλλά και από τήν ανάγκη ν' άντικρουστή ή γένεση τής νέας Ελλάδας από άποψη καθαρά πρακτική. Οι τρεις πρώτοι λόγοι, θά έλεγε κανείς, άνταποκρίνονται στά κοινά σημεΐα έπαφής όλων τών Εύρωπαίων φιλελλήνων, ένώ οι δύο τελευταίοι χαρακτηρίζουν τό ειδικό επί πλέον περιεχόμενο τών άντιλήψεων τών Ελβετών φιλελλήνων; Οι Έλβετοί φιλέλληνες είναι ρομαντικοί ως ένα σημεΐο, αλλά δέν χάνουν από τήν όψη τους

1. *Alfred Silbernagel-Caloyanni*, Le mouvement philhellene en Suisse, Athenes 1930, σ. 55.

2. Ό τίτλος τοΰ λόγου είναι: Einige Gründe warum der Schweizer mehr als kein anderer Weltbürger den Griechen das Glück der Erlangung einer edeln Freyheit wiinschen und gönnen soil. Eine kleine Volkschrift vom Pfarrer Müller in Embrach, Zürich 1822, gedrückt by David Briickli, σ. 1-24. Πρβλ. *Εύσταθίου Παπαδοπούλου*, Ο φιλελληνισμός στήν Έλβετία, Άθήνα 1971, σ. 20, *Κυριακής Μαμώνη*, Ξενόγλωσσου έκδόσεις (1821-1829) περί τόν άγώνα, "Μνημοσύνη" 3(1971) 481.

και τα πρακτικά προβλήματα που πρέπει ν' αντιμετωπίσουν. Αισθάνονται βαθιά συγκίνηση για τα γεγονότα, που διαδραματίζονται στην ΝΑ Ευρώπη, όπως μαρτυρούν τα διάφορα κείμενά τους, έπιστολές φιλελλήνων από την Ελλάδα ή και περιγραφές τους σε έλβετικές εφημερίδες κ.λ.π., αλλά ο πεζός τους λόγος <δέν είναι πλημμυρισμένος από ποιητικό οίστρο, όπως των Γερμανών ρομαντικών¹.

3. Πραγματικά εμπρός ό' ενά ενδιαφέρον από κάθε άποψη άρχειακό ύλικό βρίσκειται ό έρευνητής που καταπάνεται με την μελέτη των πηγών του έλβετικού φιλελληνισμού, άλλ' αυτό με την άφθονία και την ποικιλία του παρουσιάζει κατ' άρχήν όρισμένες δυσκολίες ως προς τον δαμασμό και την έπεξεργασία του. Πόλοι τελικά έλξεως και ένότητας της όλης άναδειχθηκαν, όπως και πραγματικά ήταν, οι δύο μεγάλες μορφές των φιλελλήνων που κυριαρχούν ζωντανές μέσα στα έγγραφα: ό Ιωάννης - Γαβριήλ Έυνάρδος και ό Louis -Andre Gosse. Η σκέψη μου αυτή υπάγόρευσε και την διαίρεση του βιβλίου μου σε δύο μέρη : στο πρώτο έξετάζω τον Έυνάρδο στις σχέσεις του> με τους άλλους φιλέλληνες ή έπίσημους Έλληνες, όπως π.χ. με τον Ιωάννη Καποδίστρια και τους άδελφούς του Βιάρο και Αυγουστίνο, τον μητροπολίτη Ούγγροβλαχίας Ίγνάτιο κλπ., και στο δεύτερο την πολυποικίλη δραστηριότητα του Gosse στην Ελλάδα. Τα δύο δηλαδή μέρη του βιβλίου μου δέν έχουν ως στόχο τις βιογραφίες των δύο αυτών φιλελλήνων, άλλα την διελεύκανση της φιλελληνικής δραστηριότητάς τους με βάση άγνωστα ή γνωστά, αλλά άνεκμετάλλευτα μέχρι σήμερα, ιστορικά στοιχεία.

Στην άρχή του Α' μέρους, για να τοποθετήσω την μελέτη μου μέσα στα πλαίσια του έλβετικού φιλελληνισμού, θεώρησα σκόπιμο να του άφιερώσω ένα κεφάλαιο, καθαρά εισαγωγικό, βασισμένο στην ξένη, κυρίως έλβετική, και ελληνική βιβλιογραφία, χρησιμοποιώντας όλα τα σχετικά άρθρα και μελέτες, πράγμα που δέν είχε γίνει μέχρι σήμερα. Είδικά, ως προς τό θέμα αυτό, βασική παραμένει ή μελέτη του *Emil Rothpletz*, *Die Griechenbewegung in der Schweiz während des hellenischen Freiheitskampfes 1821-1830, Zur Geschichte des Philhellenismus im 19. Jahrhundert*, Aehren Verlag, Affoltern, Basel 1948, όπου εξετάζεται ή δραστηριότητα των έλβετικών φιλελληνικών έπιτροπών κάθε καντόνιού της Ελβετίας. Ενδιαφέρουσες πραγματείες για την δράση του Έυνάρδου άποτελούν οι έργασίες του *Edouard Charpuisat*, *La reslauration hellénique d'après la correspondance de Jean-Gabriel Eynard*, Paris - Genève 1924 και *Jean-Gabriel Eynard et son temps, 1775-1863*, Genève 1952, της *Michelle Bouvier-Bron*, Jean-Gab-

<

1. Πρβλ. *Hans Reiss*, *Politisches Denken in der deutschen Romanik*, Francke Verlag, Bern und München 1966, σ. 12.

riel Eynard (1775-1863) et le Philhellénisme Genevois, Genève 1963, βασισμένη αποκλειστικά σε ανέκδοτο υλικό και τέλος του *Emil Rothpletz*, *Der Genfer Jean-Gabriel Eynard als Philhellene (1821-1829)*, Zürich 1900, ή καλύτερη μελέτη μέχρι σήμερα για τον Ελβετό φιλέλληνα. Κοντά στις παραπάνω εργασίες, θα έπρεπε να προσθέσουμε και την αξιολογη μελέτη της *Lucie Zaimi-Droulia*, *Philhellenisme, Ouvrages inspires par la guerre de l'Indépendance grecque (1821-1833)*, Paris 1974, η οποία αφιερώνει ειδικό κεφάλαιο στον ελβετικό φιλελληνισμό.

Στο επόμενο κεφάλαιο του Α' μέρους της μελέτης μου προσπαθώ χρησιμοποιώντας την πλούσια μέχρι σήμερα βιβλιογραφία για τον Καποδίστρια ¹, καθώς και μερικές ανέκδοτες επιστολές του, που βρήκα στα αρχεία της Γενεύης, ν' ανιχνεύσω τις επαφές του με τους ελβετικούς φιλελληνικούς κύκλους, προπάντων με τον Έυνάρδο και τις προσπάθειές του να ενισχύσει από την Γενεύη τον ελληνικό αγώνα και να συντελέσει στην αναγέννηση της Ελλάδας.

Για την σύνθεση των άλλων κεφαλαίων της μελέτης μου χρησιμοποιώ επίσης κατά το πλείστον νέα, άγνωστα ως τώρα στην επιστήμη, ιστορικά στοιχεία, όπως π.χ. τις ανέκδοτες επιστολές του Καποδίστρια προς τον Pictet de Rochemont, σύμβουλο του καντονιού της Γενεύης, γραμμένες μεταξύ 1816 και 1822 ², τις επιστολές του προς τον Έυνάρδο ³, καθώς και διάφορες άλλες ⁴.

Στο Β' μέρος της εργασίας μου, για να διερευνήσω την φιλελληνική δραστηριότητα του Louis-Andre Gosse, τόσο στην πατρίδα του, όσο και στην αγωνιζόμενη Ελλάδα, στην οποία κατέβηκε τον Δεκέμβριο του 1826, δεν χρησιμοποίησα μόνο την σχετική ελληνική και ξένη, κυρίως ελβετική, βιβλιογραφία, αλλά και πλούσια ανέκδοτα στοιχεία. Βασικό για την εξιστόρηση της προσωπικότητας και της δράσης του Gosse είναι ο φάκελλος Ms 2682 με τίτλο «Papiers Gosse» (f. 132 κ.έ.), στον οποίο ειδικά θα άξιζε να σταθούμε, για ν' αναφερθούμε στο πλούσιο υλικό του. Ο φάκελλος αυτός περιέχει πολλές ιδιόχειρες επιστολές των τριών αδελφών Ιωάννη, Βιάρου και Αύγουστίνου

1. *Domna Dontas*, John Capodistrias and the Greek Historians, "Balkan Studies" 7(1966) 411-422.

2. *AEG* (Archives d'Etat de Genève), Correspondance Privée de Charles Pictet de Rochemont, Archives des Families I, série 3, ff. 125-128, 161-162, 136-137, 470, 484, 486, 488.

3. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 90, 92, 100-101, 105, 102, 121.

4. *BPU* (D. 0.=Documentis Ouverts), Επιστολή Ιωάννη Καποδίστρια προς τον στρατηγό Schneider από το Ναύπλιο στις 9/21 Ιουλίου 1831, επιστολή Βιάρου Καποδίστρια προς τον πρίγκιπα Αλέξανδρο Καντακουζηνό στην Δρέσδη από την Κέρκυρα στις 6/18 Αύγουστου 1826 και τέλος επιστολή του Ιωάννη Καποδίστρια προς τον Bautte από την Αγκώνα στις 1d /23 Νοεμβρίου 1827.

Καποδίστρια πρὸς τὸν Ἐλβετὸ φιλέλληνα Louis-Andre' Gosse, οἱ ὁποῖες καλύπτουν τὴν περίοδο 1827-1835 κ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐγγράφα αὐτά, στὸν ἴδιο φάκελλο σῶζονται ἐπίσης ἄλλες τέσσερες ἐπιστολές τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια, δύο πρὸς τὸν προσωρινὸ διοικητὴ τοῦ Πόρου καὶ δύο πρὸς τὴν μητέρα τοῦ Gosse ², καθὼς καὶ δύο ιδιόχειρες ἐπιστολές τοῦ «Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας» Σπυριδωνὸς Τρικούπη πρὸς τὸν Ἐλβετὸ φιλέλληνα³. Παράλληλα ἐκμεταλλεύομαι πληροφορίες ἀπὸ δύο ἀνέκδοτες ἐπιστολές τοῦ Gosse καὶ τῆς μητέρας του Louise πρὸς τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια, ἀποκείμενες στὸ Καποδιστριακὸ Ἀρχεῖο Κερκύρας ⁴.

Ἀξιόλογα εἶναι ἐπίσης τὰ στοιχεῖα πού περιέχονται στοὺς ἐξῆς φακέλους τῆς Αἴθουσας Χειρογράφων τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γενεύης : Ms BPU 2667-2668, 2681-2690, 2692-2693. Ἐξαιρῶ τὸν φάκελλο 2680, ὁ ὁποῖος περιέχει ἓνα χειρόγραφο, γραμμένο ἀπὸ τὸν γιὸ τοῦ Gosse Ἰηπόλυτο στα 1873, ὅταν ὁ πατέρας του τοῦ ὑπαγόρευε τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴν παραμονή του στὴν Ελλάδα. Ὁ Gosse μέσα σ' ἓνα περιορισμένο δι.πρ.θμὸ σελίδων - καὶ μάλιστα ὕστερ' ἀπὸ 46 χρόνια ἀπὸ τότε πού εἶχε κατεβῆ στὴν Ελλάδα - δὲν ἦταν βέβαια δυνατόν νά θυμάται καλὰ καὶ νά περιγράψῃ διεξοδικὰ τὴν δράση του σ' αὐτήν. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἔχει χρησιμοποιηθῆ ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὴν Michelle Bouvier-Bron στὴν μελέτη της *Le séjour de Louis-Andre' Gosse en Grèce (1827-1829)*, πού εἶδε τὸ φῶς στὴν Γενεὺη στὰ 1958 ὡς ἀπλή πτυχιακὴ ἐργασία γι' αὐτὸ καὶ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ, πού ἀποτελεῖ βασικὴ πηγή γιὰ τὴν δραστηριότητα τοῦ Ἐλβετοῦ φιλέλληνα, δὲν σχολιάζεται συστηματικὰ, ἐτοί ὥστε πολλὰ σημεῖα του παρέμειναν ἐντελῶς ἀνεκμετάλλευτα.

Ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἐρευνητές, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀσχοληθῆ μέχρι σήμερα μὲ τὸν Louis-Andre' Gosse, ἀξίζει ν' ἀναφέρουμε τὸν Emil Rothpletz, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε στὴν Γενεὺη στὰ 1919 τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Gosse μὲ τὸν ναύαρχο Κόχραν μὲ τὸν τίτλο: *Correspondance entre deux Philhellènes: le Docteur Louis-Andre' Gosse et l'Amiral Lord Thomas Cochrane (1827-1828)* καὶ στὰ 1920 τὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὴν μητέρα του μὲ τὸν τίτλο *Lettres du Genevois Louis-Andre' Gosse à sa mère pendant son séjour en Grèce (1826-1830)*.

Χρησιμοποιώντας διὰ τὰ παραπάνω ἱστορικὰ στοιχεῖα, ἐξετάζω συστη-

1. *BPU* (Bibliothèque Publique Universitaire), Ms 2682, ff. 140-143, 145-167, 169-221.

2. *BPU*, Ms 2682, f. 144, 168.

3. *BPU*, Ms 2682, f. 230, 232.

4. Ἀρχεῖο Καποδίστρια, φάκ. 407. Κατὰ παράκλησίν μου ἡ κ. Ἀγάθη Νικοκάβουρα εἶχε τὴν εὐγενή καλωσύνη νά μοῦ στείλῃ τὰ φωτοαντίγραφα τῶν δύο παραπάνω ἐγγράφων.

ματικά τήν ευεργετική δράση τοῦ Louis-Andre' Gosse στήν Ελλάδα ὡς μέλους τῆς ἑπιτροπῆς διανομῆς τροφίμων καί πολεμοφοδίων στούς Ἕλληνας, προπάντων στον ἑλληνικό στόλο, καθώς καί τῆς πολύτιμες ὑπηρεσίες του πρὸς τό κράτος γιά τήν ἀναστολή τῆς ἐξαπλώσεως τῆς πανώλους καί τῆς ἐξαλειψέως τῆς ἀπό τοὺς ἑλληνικούς τόπους. Ἔτσι θ' ἀποκαλυφθῆ τώρα καθαρά πὸς ἐπισημαίνονταν τά μαχόμενα ἑλληνικά στρατεύματα, ἰδίως τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς, ποιοὶ ἦσαν οἱ χορηγοὶ τῶν τροφίμων (οἱ φιλελληνικὲς ἐπιτροπὲς τῆς Εὐρώπης), πού προσπαθοῦσαν νά θερμάνουν ἀπ' ἐξῶ ἢ καί ἐπὶ τόπου τό φρόνημα τῶν ἀγωνιστῶν, ποιοὶ ἀγνοὶ φιλέλληνες ὑπηρετοῦσαν ἀνιδιοτελῶς τήν ἑλληνική ὑπόθεση καί πὸς εἶχαν ὀργανώσει ὑποτυπώδως, ἀλλὰ πάντως ἐπάνω σέ ὀρθολογικὲς βάσεις, τήν διάθεση καί τήν ἀποστολή τῶν τροφίμων, σελίδες τῆς ιστορίας πού εἶναι ἐξ ἴσου - ἀν δχι περισσότερο - ἐνδιαφέρουσες ἀπὸ τις ἀντίστοιχες τῶν στρατιωτικῶν καί πολιτικῶν γεγονότων. Ἔτσι μὲ τήν μελέτη μου αὐτὴ νομίζω, διὰ διαφωτίζεται ἀκόμη περισσότερο ὁ ἑλβετικὸς φιλελληνισμὸς.

Μέσα ἀπὸ τὰ πάμπολλα ἀνέκδοτα κείμενα τῶν φιλελλήνων, ὀρισμένα ἀποσπάσματα τῶν ὁποίων ἀφήνω ἀμετάφραστα, γιά νά μὴ χαθῆ ἢ λεπτὴ αἴσθησις τοῦ προσωπικοῦ ὕφους, ἀναδεύεται ἕνας νέος κόσμος ἰδεῶν γιά τήν ἐλευθερία καί γιά τὸν ὑψηλὸ προορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου.

ΜΕΡΟΣ Α'

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΤΝΑΡΔΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ, ΒΙΑΡΟ,
ΑΓΓΟΥΣΤΙΝΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ, ΤΟΝ ΟΥΓΓΡΟΒΛΑΧΙΑΣ ΙΓΝΑΤΙΟ
ΚΑΙ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ ΕΠΙΣΗΜΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ

1. 'Ο ελβετικός φιλελληνισμός και ο Ένάρδος.

Ἡ πρώτη φιλελληνική ἐπιτροπή στήν Ελβετία, γιά τήν ὁποία δέν διαθέτουμε ἀρκετές πληροφορίες, ἰδρύθηκε στήν Βέρνη τόν Αὐγούστο τοῦ 1821 x, ἐνώ ἡ δευτέρα στήν Ζυρίχη τόν Νοέμβριο τοῦ ἴδιου ἔτους μέ πρόεδρο τόν καθηγητή τοῦ Πανεπιστημίου J. H. Bremi². Ἡ δραστηριότητά της ἐπεκτάθηκε καί σέ ἄλλες περιοχές τῆς Ελβετίας, στό Wintherthour, Aarau, Bâle, St. Gall, Zoug καί Glaris³. Στήν Γενεύη ἡ πρώτη φιλελληνική ἐπιτροπή σχηματίστηκε τόν Φεβρουάριο τοῦ 1822 μέ πρόεδρο τόν πάστορα Georg Wilhelm Gerlach⁴. Τόν Δεκέμβριο τοῦ 1822 τά καντόνια τῆς Ελβετίας ἀνακήρυξαν τήν φιλελληνική ἐπιτροπή τῆς Ζυρίχης ὡς τήν κεντρική ὁλόκληρης τῆς χώρας⁵. Ἡ ἐπιτροπή χύπη καθώς καί ἄλλες τῶν πόλεων Γενεύης, Αωζάννης, \PsiηλιθΓ-tour, Aarau, Βέρνης, Schaffhousen, ἀνέλαβαν νά περιθάψουν 158 Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι μετά τήν ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη στήν Μολδοβλαχία, ἐπιθυμώντας νά κατεβοῦν στήν Ελλάδα, πέρασαν ἀπό τήν Ελβετία, ὅπου παρέμειναν ἀρκετό χρονικό διάστημα, γιὰτί ὅτ γαλλικές ἀρχές ἀργοῦσαν νά θεωρήσουν τά διαβατήριά τους. Ἡ παραμονή τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν προσφύγων στό μικρό κράτος διευκολύνθηκε σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τοὺς φιλόξενους κατοίκους του, οἱ ὁποῖοι στέγασαν καί περιέθαψαν τοὺς ταλαιπωρημένους ταξιδιώτες⁶.

---

1. **Emil Rothpletz**, Bernische Hilfsvereine für die Griechen 1821-1829, Basel 1932, σ. 6, **Virginia Penn**, Philhellenism in Europe (1821-1828), "Slavonic Review" 16 (1938) 639-640.

2. **Alfred Stern**, Der Ziircherische Hilfsverein für die Griechen 1821-1828, Zurich 1904, σ. 3.

3. **Michelle Bouvier-Rron**, Jean-Gabriel Eynard (1775-1863) et le philhellenisme Genevois, Geneve 1963, σ. 13.

4. **Emil Rothpletz**, Die Griechenbewegung in der Schweiz während des hellenischen Freiheitskampfes 1821-1830, Zur Geschichte des Philhellenismus im 19. Jahrhundert., Aehren Verlag, Affoltern, Basel 1948, σ. 86.

5. **Penn**, Philhellenism in Europe, σ. 640.

6. Γιά τό θέμα τῶν Ἑλλήνων προσφύγων στά 1823 βλ. διεξοδικά **Fritz Pieth**, Die Entwicklung zum schweizerischen Bundesstaat in der Beleuchtung preussischer Gesandtschaftsberichte aus den Jahren 1819-1833, Basel 1944, σ. 18-19, **Die Flüchtlinge aus Griechenland** oder einige Notizen über ihre früheren Verhältnisse und Schicksale,

Τόν Δεκέμβριο τοῦ 1821 οἱ Ελβετοί, ιδιαίτερα στοῖ καντόνι τῆς Γενεύης, ἀρχισαν νά καλοῦν τοὺς κατοίκους νά συνδράμουν δοσὸ τὸ δυνατόν μὲ περισσό- τερα χρήματα τοὺς πρόσφυγες, ὥστε νά μπορέσουν νά ἐπιστρέφουν στὴν πα- τρίδα τους. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀποφάσισε νά ἐνιοχῆσθῃ· οικονομικὰ ἐκείνους ἰδίως τοὺς Ἑλληνας, πού εἶχαν πραγματικά τὴν πρόθεση νά κατεβοῦν στὴν Ελλάδα, ἐκείνους πού εἶχαν ουσιαστικά γράμματα ἀπὸ τὴς ἄλλες γερμανικὲς καὶ ἔλβε- τικὲς φιλελληνικὲς ἐπιτροπές, καθὼς καὶ ἐκείνους τοὺς ξένους, πού ἦταν ἀξιω- ματικοὶ μὲ εἰδικὲς γνώσεις καὶ οἱ ὅποιοι γιὰ τὴν παραμονὴ τους στὴν Ελλάδα θά στηρίζονταν στοὺς δικούς των οικονομικούς πόρους. Ὡς τὴν 1 Δεκεμβρίου 1821 εἶχαν συγκεντρωθῆ 1.853 φλορίνια. Ἐν τῷ μεταξύ στὴν Γερμανία, κυρίως στὴν Στουτγάρδη καὶ στὴν Darmstadt., εἶχαν κινητοποιηθῆ δλοὶ οἱ φιλέλληνες γιὰ νά προσφέρουν τὴν βοήθειά τους¹.

Ἦδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1821 οἱ Ελβετοὶ εἶχαν τάξει συγκεκριμένους σκο- πούς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς καταστάσεως στὴν Ελλάδα, ὑλοποιώντας τὰ ἀγνά τους συναισθήματα σὲ ἀντικειμενικὰ σχέδια. Ἡ σtάση αὐτὴ τῶν Ελβε- τῶν ἐναντι τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος τοὺς ὀδήγησε νά διαπιστώσουν πρῶτοι (πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 1826, ὅπως νομίζει ὁ Ἄγγλος ἑρευνητῆς William Clair)², ὅτι ἡ κυριότερη ὑπηρεσιὰ τους στὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα θά ἔπρεπε νά εἶναι ἡ ἀπο- στολὴ πολεμοφοδίων, τροφίμων καὶ χρημάτων στοὺς ἀγωνιζόμενους Ἑλλη- νες.

Ἰσχυρὴ ἀπόδειξη γιὰ τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι ὅτι τὸν Ὀκτώβριο κίολας τοῦ 1821 ἡ φιλελληνικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Βέρνης ζητοῦσε νά λάβῃ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας συγκεκριμένα στοιχεῖα γιὰ τὴν κατάσταση στὴν χώρα τους καὶ γιὰ τὸν ἀποτε-

---

Zürich 1823, *Stern*, Der Zürcherische Hilfsverein für die Griechen, σ. 10-14, **Jean Dimakis**, La "Société de la Morale Chrétienne" de Paris et son action en faveur des Grecs lors de l'insurrection de 1821, "Balkan Studies" 7 (1966) 41 κ.έ. **Κλεοβούλου Τσούρκα**, Ὁ φιλελληνισμὸς τῶν Ελβετῶν κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, "Μακεδονι- κὴ Ζωὴ" ἀρ. τεύχους 63, Αὐγουστος 1971, σ. 4-9, Σεπτέμβριος 1971, σ. 4-16. **Bertrand Bouvier**, Calvos in Geneva, Modern Greek Writers, New Jersey, Princeton 1972, σ. 77 κ.έ., τοῦ αὐτοῦ, Ἄγνωστο αὐτόγραφο τοῦ Κάλβου, "Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδη", Βενετία 1974, σ. 353 κ.έ.

1. Βλ. σχετικὰ περισσότερες λεπτομέρειες στὸν φάκ. **BPU**, Ms fr. 1101 "Souscrip- tions pour les Grecs et pour les militaires se rendant en Grèce" f. 8, 11, 12, 15. Πρὸς βλ. καὶ **Michelle Bouvier-Bron**, Jean-Gabriel Eynard et le philhellénisme Genevois σ. 14-18.

2. **William St. Clair**, That Greece Might Still Be Free. The Philhellenes in the War of Independence, London 1972, σ. 335, ὅπου: "The Swiss were the first to recognize that the most useful service that philhellenism could perform in 1826 was to send supplies to relieve suffering and gradually an increasing proportion of their funds was devoted to this purpose".

λεσματικότερο τρόπο ἀποστολής βοηθειών. Σχετικά διεβίβαζε πρὸς τὸν μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιο ἐγγράφο, μὲ τὸ ὅποιο τοῦ ἔθετε τρία βασικά ἐρωτήματα: 1) ποιά εἶναι ἡ πραγματικὴ κατάσταση στὴν Ελλάδα 2) ποῖς εἶναι τὸ ἀποτελεσματικότερο εἶδος βοήθειας καὶ 3) ποῖς εἶναι ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος τῆς ἀποστολῆς. Καὶ ὁ Ἰγνάτιος στὴν ἀπάντησή του τῆς 11 Ὀκτωβρίου ἀπὸ τὴν Πίζα τόνιζε ὅτι οἱ "Ἕλληνες ἔχουν κυρίως ἀνάγκη ἀπὸ διπλά καὶ πολεμοφόδια καὶ ὑποδείκνυε τὸ Λιβόρνο ὡς τὸ κατάλληλο λιμάνι γιὰ τοιοῦτο εἶδος ἀποστολῆς. Οἱ ἐγκατεστημένοι ἐκεῖ Ἕλληνες ἀναλάμβαναν πρόθυμα νὰ στέλνουν τὰ διπλά καὶ τὰ πολεμοφόδια στὸν προορισμὸ τους ¹. Πράγματι ἡ βοήθεια τῶν Ελβετῶν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τὴν Ελλάδα ἦταν πολὺ σημαντικὴ καὶ ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἀποστολὴ γυατρῶν, τροφίμων καὶ χρηματικῶν ἐνισχύσεων ². Ἐξ ἴσου ἐνθουσιώδης ὡς πρὸς τὴν ἀγνότητα καὶ τὴν προθυμίαν ἦταν καὶ ἡ προσφορά τοῦ γερμανικοῦ καὶ ἀμερικανικοῦ φιλελληνισμοῦ ³.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑλικὴ βοήθεια τῶν φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν τῆς Ελβετίας πρὸς τὴν Ελλάδα, πλούσια ἦταν ἡ δραστηριότητά τους ἐπίσης γιὰ τὸν διαφωτισμὸ τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Εὐρώπης γιὰ τὸν δίκαιο ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν ἐκτύπωση φυλλαδίων καὶ ἡ προθυμία τους ν' ἀντιμετωπίσουν τὰ διάφορα οικονομικὰ ζητήματα κλπ. Ἀξίζει νὰ μνημονεύσουμε τὸν ἐναρκτήριο λόγο τοῦ *Bremi* τὸν Νοέμβριο τοῦ 1821, ποῦ τυπώθηκε σὲ φυλλάδιο, τὸ ἔργο τοῦ *Konrad Melchior Hirzel*, *Der heiligen Propheten Aufruf iiber Befreyung Griechenlands aus dem Wort Gottes enthoben*, καθὼς καὶ τοῦ *Orelli* μὲ τίτλο *Sammlung der Verfassungsurkunden des befreiten Griechenlandes*. Ἀξιόλογα εἶναι ἐπίσης καὶ τὰ ἱστορικὰ ἔργα τοῦ καθηγητῆ *Ernst Munch* τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ *Aarau*, τοῦ *Wessenberg*, τοῦ φιλοσό-

---

1. *Γεώργιον Λαί'ον*, Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἐγγράφα τῶν 1821, Ἱστορικὰ Δοκουμεντα ἀπὸ τὰ Αυστριακὰ Ἀρχεῖα, Ἀθήνα 1958, σ. 251-255.

2. *Alexis Dimaras*, *The Other British Philhellene*, σ. 204 στὸν τόμο *The Struggle for Greek Independence to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence*, edited by Richard Clogg, London 1973.

3. Βλ. γενικὰ μερικὲς ἐργασίες γιὰ τὸν γερμανικὸ φιλελληνισμό: *C. Erler*, *Der Philhellenismus in Deutschland 1821-1829*, *Ein Beitrag zur Geschichte der "öffentlichen Meinung im 19. Jahrhundert*. Leipzig 1906, *II Καρολίδον*, *Ο* γερμανικὸς φιλελληνισμός, Ἀθήναι 1926, *Kart Dieterich*, *Deutsche Philhellenen im Griechenland 1821-1828*, Hamburg 1929, *Σ. Θ. Λάοκαρι*, *Ὁ φιλελληνισμὸς ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν*, Ἀθήναι 1930, *Johannes Irmischer*, *Der Philhellenismus in Preussen als Forschungsanliegen*, Berlin 1955. Πρόχειρα γιὰ τὸν ἀμερικανικὸ φιλελληνισμό βλ. τὴν ἐργασία τῶν *Θ. Βαγενᾶ - Ἐιρήνης Δημητρακοπούλου*, *Ἀμερικανοὶ φιλέλληνες ἐθελοντὲς στὸ Ἐἴκοσιένα*, Ἀθήνα 1949, καθὼς καὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ *Dakin* καὶ *G. G. Arnakis* τὴν μνημονεύμενην στὴν βιβλιογραφίαν μου.

φου Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi, καθώς και η επανέκδοση στην Γενεύη της Histoire de la Régénération de la Grèce του Rouquerville ¹.

Ἀνάμεσα στους κυριότερους Ελβετούς φιλέλληνες, οι οποίοι ἔδρασαν στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της επαναστάσεως ξεχωρίζουν ὁ König, ὁ Rival, ὁ Knaupp, ὁ Brumbacher ², ὁ Chevalier³, ὁ Hahn⁴, ὁ Meyer⁵, ὁ γνωστός ἐκδότης τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν» - ἑφημερίδας πού ἐξέδιδε

1. Τά ἔργα τοῦ *Munch* ἔχουν τοῦξ ἔξης τίτλους: 1) Ueber die Turkenkrisen namentlich des sechzehnten Jahrhunderts. Sammlung von Denkschriften verschiedenen Inhalts. Aus dem Lateinischen und Französischen. Nebst einer gedängten Darstellung der Ereignisse zwischen Christen und Türken, und den Versuchen der Griechen zur Freyheit von der Eroberung Konstantinopels bis auf unsere Zeiten, Zürich, Orelli, Füssli und Compagnie 1821. 2) Die Heerzüge des christlichen Europas wider die Osmanen und die Yersuche der Griechen zur Freiheit. Vondem ersten Erscheinen der Osmanenmacht bis zum allgemeinen Aufstand des hellenischen Volkes im Jahre 1821, Basel in der Schweighauserschen Buchhandlung 1822-1826. Ἔργα τοῦ *J. H. von Wessenherg*: Das Yolksleben zu Athen im Zeitalter des Perikles, nach griechischen Schriften, Zweite verbesserte und vermehrte Ausgabe, Zürich Orelli, Füssli und Compagnie 1828, τοῦ *Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi*: 1) Considerations sur la guerre actuelle des Grecs et sur ses historiens, Paris 1825, 2) De la Grèce au commencement de l'année 1827, Paris 1827. Ὁ Orelli μετέφρασε ἐπίσης στὰ γερμανικά τό ἔργο: Lettres et documents officiels relatifs aux derniers événements de la Grèce, qui ont précédé et suivi la mort du Comte Capodistrias jusqu'au 31 Octobre 1831, Publiés par plusieurs membres de l'ancien Comité Grec de Paris, Paris 1831, μέ τόν τίτλο "Sammlung der Verfassungsurkunden des befreiten Griechenlands. Nebst andern Actenstücken aus der neugriechischen Handschrift übersetzt von Gaspar von Orelli. (βλ. λεπτομερώς στην *Lucie Zaimi Droulia*, Philhellénisme, Ouvrages inspirés par la guerre de l'Indépendance Grecque 1821-1833, Paris 1974, σ. 110-116. Βλ. ἐπίσης γενικές ιδέες στή *Ἰδία*, Ἡ δικαίωση τοῦ ἁγῶνα στὰ ξενόγλωσσα ἑλληνικά κείμενα τοῦ 1821, "Νέα Ἔστια", Ἀφιέρωμα στο Ἐτκοσιένα, Χριστούγεννα 1970, σ. 286 κ.έ. Πρβλ. καί *Μαμώνη*, Ξενόγλωσσοι ἐκδόσεις (1821-1829) περί τόν ἁγῶνα, σ. 425-512).

2. *Ερρίκου Φορνέζι*, Τό μνημεῖον τῶν Φιλελλήνων, μετάφρ Καλλιόπης Μαράτου (Καμπούρογλου), "Απονημονεύματα τῶν ἀγώνιστῶν τοῦ 21" 20(1957) 234, 248

3. *Χρήστο Αὐγαγγελάτον*, Οἱ φιλέλληνες, Ἀθήναι 1938, σ. 66 Πρβλ. καί *Μπάμπη Ἀννινον*, Ἱστορικά Σημειώματα, Οἱ φιλέλληνες τοῦ 1821, Ἀθήναι 1925, σ. 146.

4. Γιά τόν Χάν βλ. *Ἀνδρέα Ἐμμ. Κεραμιῖδα*, Ἱστορικά Ἀνάλεκτα (Ἀπό τήν ἱστορίαν τῆς Νεωτέρας Ελλάδος), Ἀθήναι 1973, σ. 85-93. Πρβλ καί *Χριστοπόρου Νέζεφ*, Ἀπονημονεύματα. Τά πρώτα ἔτη τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, Ἀθήναι 1939, σ. 56.

5. Γιά τόν Meyer καί τήν δραστηριότητά του βλ. *Emil Rothpletz*, Der Schöfflisdorfer Philhellene Johann Jakob Meyer (1798-1826), Ein Beitrag zur Geschichte der Griechenbewegung in Europa während des griechischen Freiheitskampfes (1821-1829), Basel 1931, *Ἐμμανουήλ Γ. Πρωτογάλη*, Ἀλληλογραφία Φρουρῶς Μεσολογγίου 1825-1826, Ἀθήναι 1963, σ. 7, 14, 21, κ.έ. *Χρήστου Ἐυαγγελάτον*, Πρόμαχοι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας, Ἰωάννης - Ἰάκωβος Μάγερ, Ἀθήναι 1957.

από το 1824 στο Μεσολόγγι με ἐπιχορήγηση τῆς ἀγγλικῆς φιλελληνικῆς ἐπιτροπῆς¹, καὶ ὁ ὁποῖος ἐπέσε κατά τὴν ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου - καὶ ὁ γιὰ τὸς τῆς Γενεύης Louis-Andre Gosse, σὴν δραστηριότητα τοῦ ὁποῖου θὰ ἀναφερθῶ λεπτομερῶς στοῦ Β' μέρος τῆς διατριβῆς μου. Ἐπίσης ὁ πρῶτος φιλέλληνας, ὁ ὁποῖος ἐπέσε σὴν μάχη τοῦ Δραγατσανίου, ἦταν ὁ Bordier ἀπὸ τὴν Γενεὴ. Σχετικὰ μὲ τὸν ἡρωικὸ του θάνατο ὁ Ἰάκωβος Ρίζος Νερουλὸς ἐγράφε τὰ ἑξῆς συγκινητικὰ: «Στὴν πεδιάδα τοῦ Δραγατσανίου χύθηκε τὸ πρῶτο αἷμα τῶν φιλελλήνων: ὁ Bordier ἀπὸ τὴν Γενεὴ διακρίθηκε μὲ τὴν ἀνδρεία του καὶ πέθανε σάν ἀληθινὸς Ελβετὸς. Θυσίαστηκε γιὰ μιὰ ὑπόθεση ξένη, ἀλλὰ ὠραία καὶ δίκαιη»².

Ἐνῶ, ὅπως ἀνεφερα παραπάνω, οἱ πρῶτες φιλελληνικὲς ἐπιτροπὲς ἐμφανίζονται σὴν γερμανόφωνη Ελβετία στὰ 1821, κυρίως σὴν Ζυρίχη, ἀπὸ τὰ 1825 βλέπουμε τὴν ἐπιτροπὴ τῆς Γενεύης νὰ ἀναπτύσσει τὴν μεγαλύτερη δραστηριότητα καὶ ἀποκτὰ τὸ προβάδισμα. Τὸ γεγονός αὐτὸ ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς σὴν παρουσία τοῦ Ἄλεξ. Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Μιχ. Σούτσου σὴν Γενεὴ, πού φιλοξενήθηκαν στὸ σπίτι τοῦ Ἐϋνάρδου, καθὼς καὶ τοῦ Καποδίστρια (γιὰ τὴν δραστηριότητά του θὰ ἀναφερθοῦμε παρακάτω), καὶ ἀφ' ἑτέρου σὴν ἐπιβλητικὴ προσωπικότητα καὶ σὴν αἵγλη τοῦ Ἐλβετοῦ φιλέλληνα³. Ἡ φήμη τοῦ Ἐϋνάρδου ἀπλώνεται παντοῦ, ἐφόσον μάλιστα οἱ σχέσεις του μὲ σημαίνοντα πρόσωπα σὴν Εὐρώπη - φιλέλληνες, μονάρχες, ἀκόμη καὶ μὲ τὴν Διο-

1. **Τάσση Αθ. Γριτσοπούλου**, Ἱστοριογραφία τοῦ ἀγῶνος, "Μνημοσύνη" 3(1970-1971) 149. Βλ. τὰ "Ἑλληνικά Χρονικά" τοῦ Ἰωάννου-Ἰακώβου Μάγερ σὴν σειρά "Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21", Ἡμερολόγιον Β' πολιορκίας Μεσολογγίου, ἀρ. 5, Ἀθήναι 1951, σ. 91 κ.έ. **Αικατερίνης Κονταριανοῦ**, Ὁ Τύπος' στον Ἄγωνα, Ἑλληνικά Χρονικά 1824-1826, Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, Ἀθήναι 1971, τ. 2. Πρβλ. καὶ κρίσεις γιὰ τὰ "Ἑλληνικά Χρονικά" στοῦ **Ἀποστόλου Β. Δασκαλάκη**, Ὁ Τύπος καὶ ἡ νεοελληνικὴ ἀναγέννησις, ΕΕΦ ΣΠΑ (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν), περίοδος δευτέρα, 14 (1963-1964) 378-381, **Ρωζάνης Ἀργυροπούλου**, Ὁ ελληνοκὸς τύπος στὸν ἀγῶνα τοῦ 1821, "Νέα Ἑστία", Ἀφιέρωμα στοῦ Εἰκοσένα, Χριστούγεννα 1970, σ. 296, **Ἀνδρέα Σπ. Σκανδάμη**, Ὁ ἑλληνοκὸς τύπος κατὰ τὴν περίοδον τῆς βασιλείας τοῦ Ὀθωνος 1832-1862, Ἀθήναι 1969, σ. 11. **Θεοδώρου Μέμου Πολίτη**, Ἡ συμβολὴ τῆς Αιτωλο-ακαρνανίας σὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, Μεσολόγγι 1974, σ. 137-138.

2. **Jacovaky Bizo Neroulos**, Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l'Empire d'Orient, Geneve 1828, σ. 325

3. **De Crue**, Genève et la Société de Lecture (1818-1896), Genève 1896, σ. 34 κ.έ. **Karl Eynard**, Notice sur J.-G. Eynard, Genève 1863, σ. 12, **Emil Bothpletz**, Der Genfer Jean-Gabriel Eynard als Philhellene, (1821-1829), Zürich 1900, σ. 11, **Michelle Bouvier-Bron**, Jean-Gabriel Eynard (1775-1863) et le philhellénisme Genevois, σ. 18, **Ἐμμανουὴλ Πρωτογάλη**, Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος καὶ τὸ ἔργον του κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, "Ἀφιέρωμα εἰς τὰ 150 χρόνια ἀπὸ τῆς ἐπανάστασος τοῦ 1821" (1971) 162-163,

κητική Έπιτροπή τής Ελλάδος - γίνονται ὁλοένα καὶ περισσότερο στενές. Στὰ 1826 κιόλας ὁ Ἐϋνάρδος εἶναι ὁ προστάτης ἄγγελος τῶν Ἑλλήνων. Ἐτοὺς ἐπιστολὴ τῆς 2/14 Ἰουνίου 1826 τὸ βουλευτικὸ μὲ πρόεδρο τὸν Πανοῦ-τοο Νοταρά, θέλοντας νὰ τοῦ ἐκφράσῃ τὴν εὐγνωμοσύνη του, τοῦ γράφει τὰ ἑξῆς: «...et avec plusieurs autres de nos compatriotes qui, par leur influence directe ou indirecte, peuvent contribuer efficacement au triomphe de notre cause, prouvent et la noblesse de ses sentimens et de son intérêt extrême pour cette cause. Oui, Monsieur, quelques Eynard de plus, et nos affaires seraient aujourd'hui arrangeées. Les ressources les plus importantes pour la Grèce ne pourraient venir que de l'Europe; et avec un crédit et des lumières positives comme les Vôtres, notre position serai I sur un pied très respectable. Les Grecs ne sauraient Vous remercier trop et des sentimens qui Vous animent en leur faveur et des sacrifices que Vous avez faites pour leur cause; ils savent distinguer leurs véritables amis et apprécier a juste leurs services»¹.

Ὁ Ἐϋνάρδος ἀλληλογραφοῦσε μὲ τὸν πρόεδρο τῆς φιλελληνικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Παρισιοῦ Ternaux, μὲ τὸν γραμματέα του Andre', μὲ τοὺς δοῦκες τῆς Ὁρλεάνης, μὲ τὸν Choiseul, τὸν Dalberg, τὸν Delessert, τὸν Fitzjames, τὸν St. Aulaire, καθὼς καὶ μὲ ἄλλους². Δείχνει ἔτισης μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀποστολὴ τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων στοὺς Ἕλληνας, μὲ τοὺς κυριότερους ἀρχηγούς τῶν ὁποίων ἔχει στενὴ ἀλληλογραφία³. Ἡ δραστηριότητα αὐτὴ τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύει βέβαια καὶ τὸ καντόνι τῆς Γενεύης, ἐντυπωσιάζει τόσο τὰ καντόνια τῆς γερμανόφωνης Ἑλβετίας, πού συνεργάζονται στενά μαζί του γιὰ τὴν σωτηρία τῆς Ελλάδας, ὥστε ἀντιλαμβάνονται ὅτι δὲν μποροῦν - ἐφόσον μάλιστα οἱ δυνατότητες δράσης εἶναι περιορισμένες -⁴ ἀλλὰ καὶ ὅτι δὲν εἶναι σκόπιμο ν' ἀναπτύξουν παράλληλη πρωτοβουλία ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτό. Γι' αὐτὸ συντονίζοντας τὶς προσπάθειές τους ἀναγνωρίζουν ὡς ἐπίσημο ἐκπρόσωπο τοῦ ἑλβετικοῦ φιλελληνισμοῦ τὸν Ἐϋνάρδο, ὁ ὁποῖος στὰ 1826 θεωροῦνταν πιά ὡς "γενικὸς πληρεξούσιος" γιὰ τὰ θέματα καὶ τὶς ὑποθέσεις τῆς Ελλάδας στο ἐξωτερικὸ⁵.

Πραγματικὰ ἡ φιλελληνικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Γενεύης ἀποτελεῖ τὸ ἐπίκεντρο τοῦ φιλελληνισμοῦ στὴν Ἑλβετία, στὴν Γερμανία καὶ στὴν Γαλλία, καθὼς

1 *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 485

2 *Rothpletz*, Der Genfer Jean-Gabriel Eynard als Philhellene, σ. 12-13.

3 *Frank Choisy*, Suisse et Grece. La correspondance au philhellene Eynard (1826-1829), une oeuvre suisse "en Grece", Athènes 1907, ὁ. 10.

4 Πρβλ καὶ *Rothpletz*, ενθ' ἄνωτ σ. 18.

5 *Σπι>ρίδ(ονος Θεοτόκη*, Ἀλληλογραφία I. A, Καποδίστρια - I, Γ. Ἐϋνάρδου (1826-1831), Αθήναι 1929, σ. 134,

καί στα άλλα βόρεια ευρωπαϊκά κράτη ¹. Στα 1826 κιόλας ή Γενεύη παρουσιάζει την εικόνα μιας πόλης αποκλειστικά άφροισμένης στο ελληνικό ζήτημα ².

Τά φιλελληνικά αισθήματα των Ελβετών, ιδίως των κατοίκων της Γενεύης, καί ή ειλικρινής ανταπόκρισή τους στις συνεχείς επικλήσεις του Έυνάρδου γιά την άποστολή χρημάτων στην Ελλάδα, ήταν έκδηλα καί συγκινητικά. Η φιλελληνική έπιτροπή της όργάνωσε ένα έβδομαδιαίο έρανο από τρία σολδία, ό όποιος άπέδωσε μεγάλα ποσά, πού προέρχονταν κυρίως από τους άγρότες. Οι κάτοικοι της Γενεύης ήταν πάντοτε πρόθυμοι νά καταβάλλουν χρήματα γιά την όργάνωση συναυλιών, θεατρικών παραστάσεων, έράνων στα σχολεία, καθώς καί θεολογικών καί φιλολογικών διαλέξεων γιά την άγωνιζόμενη Ελλάδα. Οι ζωγράφοι όργανώνουν καλλιτεχνικό λαχείο καί ό σύνδεσμος άκόμη των φανοποιών προθυμοποιείται νά δώση κάτι από τό ύστέρημά του. "Ένα μικρό κορίτσι 6 έτών προσφέρει τόν κουμπαρά του μέ τά 3% φλορίνια πού περιείχε, ενώ μιá φτωχή γυναίκα παρουσιάζεται στο φιλελληνικό κομιτάτο καί προσφέρει 21 σολδία. Επίσης οι άποροι προσφέρουν τό τιμήμα μιās ώρας τής καθημερινής τους έργασίας. Άκόμη καί ένας χαρτοπαίκτης δωρίζει τά χρήματα πού είχε κερδίσει τόν χειμώνα, συνολικά 60 φράγκα ³.

Η ελληνική κυβέρνηση γεμάτη εύγνωμοσύνη πρός τόν έμψυχωτή του φιλελληνικού κινήματος Έυνάρδο δέν ξέχνά σέ κάθε έγγραφό της πρός αυτόν νά τόν εύχαριστη γιά την άνεξάντλητη δραστηριότητά του, πού έπεκτείνεται καί έξω από την χώρα του καί άγκαλιάζει καί τά άλλα εύρωπαϊκά κομιτάτα μέ μοναδικό σκοπό την εύδωση του ελληνικού άγωνα ⁴.

2. *Ό Γκόννης Καποδίστριας στην "Ελβετία μετάξν 1813-1814, οι έπαφές του μέ τους Ελβετούς καί μέ τά παιδαγωγικά τους ουσήματα.*

Στήν άφύπνιση των φιλελληνικών αισθημάτων των Ελβετών, ιδίως του

1. **Gustav Friedrich Hertzberg**, Geschichte Griechenlands sei L dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart, Vierter Teil, Von der Erhebung der Neugriechen gegen die Pforte bis zum Berliner Frieden (1821-1878), Gotha 1879, σ 398

2. **Jacovaky RizoNeroulos**, Cours de litterature grecque moderne, Geneve 1827, σ Xj

3. **Choisy**, Suisse et Grece, La Gorrespondance au philhellene Eynard, σ 10-11
Γιά τις φιλελληνικές εκδηλώσεις στην Γενεύη βλ. **H Rochet**, Le Romantisme a Geneve, Geneve 1930, σ 23-24.

4. Βλ. **RPTJ**, Ms Suppl 1888, ff 487-488, έπιστολή του βουλευτικού πρός τόν Έυνάρδο στις 10/22 Ιουλίου 1826, όπου καί τά εξής: "Les Grecs ne sauraient trop et de Vos dispositions et de Vos sacrifices pour eux; mais tout ne qu'ils pourraient en dire serait certainement au dessous de ce que nous ne voulons pas passer sous silence, c'est que nous apprenons avec un plaisir extrême le credit dont Vous jouissez aupres de tous les Comites en faveur des Grecs,,"

καντονιού της Γενεύης, σημαντικό ρόλο έπαιξε μετά τον Οκτώβριο του 1822 ο πρώην 'υπουργός των' εξωτερικών του τσάρου 'Αλεξάνδρου Α' 'Ιωάννης Καποδίστριας. Έκει είχε άποσυρθή μετά την παραίτησή του από την ένεργό διπλωματική ύπηρεσία, οχι μόνον γιατί τό κλίμα ήταν κατάλληλο για την κλονισμένη ύγεια του, αλλά και γιατί τό περιβάλλον ήταν φιλικό και οι δεσμοί του γενικά μέ την Ελβετία στενοί: είχε ήδη κερδίσει την άγάπη και την έμπιστοσύνη του έλβετικού λαού, διαν, σύμφωνα μέ την άποστολή που του είχε αναθέσει ο τσάρος στά 1813, είχε κατορθώσει νά έξασφαλίση την ουδετερότητα των Ελβετών κατά την διάρκεια των ναπολεόντειων πολέμων και νά συμφιλώση τά διάφορα καντόνια. Την προσφορά του αυτή 'εκτιμώντας οι Ελβετοί τόν είχαν τιμήσει μέ τόν τίτλο του 'επίτιμου πολίτη των καντονίων Vaud, Valais και της République de Geneve ¹.

Ο Καποδίστριας φαινόταν πολύ ικανοποιημένος από τις τιμές των Ελβετών. Σέ έπιστολή του μάλιστα από την Πετρούπολη, στις 9/21 Νοεμβρίου 1816 πρós τόν πατέρα του, του ύποσχόταν νά του στείλη αντίγραφο του διπλώματος πολιτογραφήσεώς του, μέ την όποία είχε τιμηθή από τά καντόνια Vaud και Γενεύης. Ήλπιζε ακόμη δι και τά άλλα καντόνια της Ελβετίας θά του 'δειχναν παρόμοια μαρτυρία της ευγνωμοσύνης τους. Και τελείωνε μέ τά 'εξής: «Καίτοι νέος τρόπος ούτος άνταμοιβής της 'επιπόνου 'εργασίας ενός ζένου 'Τπουργού, υπήρξεν ούτος λιαν ευχάριστος εις τόν Ηγεμόνα, και υπήρξεν άπειρώς ευχάριστος εις έμέ ιδιαίτέρως. Είμαι ο μόνος μεταξύ των

1. **Frank Choisy**, Capodistria et le Philhellenisme en Suisse, Documents inédits-Papiers de famille, Tirage à part du "Messager d'Athènes" 1933, σ. 6-8, **Lysimaque Oeconomos**, Essai sur la vie du Comte Capodistrias depuis son départ de Russie en août 1822 jusqu'à son arrivée en Grèce en janvier 1828, Toulouse et Paris 1926, σ. 10. Γενικά για την άποστολή του Καποδίστρια στην 'Ελβετία στά 1813, καθώς και για τόν ρόλο του στο Συνέδριο της Βιέννης βλ. **Edmond Rochemont**, Biographie, Travaux et Correspondance diplomatique de Charles Pictet de Rochemont 1755-1825, Genève 1892, σ 173, όπου ο Pictet de Rochemont, τότε άπεσταλμένος της Γενεύης στο συνέδριο της Βιέννης 'ελεγε για τον Καποδίστρια τά εξής: "Je crois Vous avoir dit que Capo d'Istria s'est chargé de l'aborder. C'est notre sauveur, notre boussole que ce Capo d'Istria .", **S. T. H. Lascaris**, Capodistrias avant la révolution grecque, sa carrière politique jusqu'en 1822, Lausanne 1918, σ. 36-90, **C. M. Woodhouse**, Capodistria, The Founder of Greek Independence, London 1973, σ. 82-126, **A. M. 'Ιθρομένου**, 'Ιωάννης Καποδίστριας Κυβερνήτης της 'Ελλάδος, Αθήναι 1932, σ. 40-42, **'Αλεξάνδρου Ι. Δεσποτοπόλιν**, Ο Κυβερνήτης Καποδίστριας και ή άπελευθέρωση της Ελλάδος, Αθήναι 1954, σ. 8-9, **V. Gittermann**, Geschichte der Schweiz, Thayngen 1949, σ. 428, βλ. επίσης τό γενικό μελέτημα του **W. Martin**, La Suisse et l'Europe (1813-1814), Genève 1931, **Paul Waeber**, Joseph des Arts et Pictet de Rochemont, Aspects de la Restauration genevoise en 1816, Tirage à part de la "Revue Suisse d'histoire", fasc. 3, 1964, σ. 14, (7. 367, 371, **Αυτοβιογραφία 'Ιωάννον Καποδίστρια**, εκδ. Γαλαξίας, Αθήναι 1968, σ. 38-51,

ξένων Υπουργών, οίτινες ὑπηρετήσαν τὸ Ἐξωτερικὸν ἐν Ἐλβετία, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπενεμήθη μία διάκρισις, καὶ δὴ οἷα διὰ τῆς ὁποίας ἐγὼ ἐτιμήθην. Αὕτη εἶναι καθ' ὄλοκληρίαν ἠθική. Οὐδὲν συμφέρον, ἢ ἄλλο τι χυδαῖον εἶδος δύναται νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἀξίαν τῆς εἰς τοὺς οφθαλμούς μου...»¹.

Ὁ ἴδιος ὁ Καποδιστριας ποτὲ δὲν εἶχε φαντασθῆ διὰ τὴν πῆγαινε στὴν Ἐλβετία, διὼς φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολὴν τοῦ τῆς 1/13 Ἰανουαρίου 1814 πρὸς τὸν πατέρα του ἀπὸ τὴν Ζυρίχη, διὼς μεταξὺ ἄλλων ἐγράφει καὶ τὰ ἑξῆς: «Δὲν θὰ εἶχον ὀνειρευθῆ ποτὲ διὰ τὸ ἔτος 14 θὰ μὲ ἔβρισκε εἰς τὴν Ἐλβετιαν ἀπησχολημένον μὲ ὑποθέσεις, αἱ ὁποῖαι ὁμοιάζουν κατὰ μέγα μέρος πρὸς ἐκεῖνας μὲ τὰς ὁποίας ἤρχισα τὴν δημοσίαν σταδιοδρομίαν μου. Αἱ παροῦσαι εἶναι πλέον πολὺπλοκοί, καὶ πλέον σπουδαῖαι, κατ' οὐσίαν καὶ ἀπὸ ἀπόψεως πολιτικῶν συνθηκῶν. Ἐδῶ ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἀυτοκράτορος, ἐκεῖ ὑπὸ ἐκείνην τοῦ Ὑπουργοῦ του... "Ἐως τῶρα ἢ Α.Μ. ἠδύοκκησε νὰ ἐπιδοκιμάσῃ τὸ ἔργον μου, καὶ τοῦτο διπλασιάζει τὰς προσπάθειάς μου καὶ τὴν καλὴν μου θέλησιν»².

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πρώτης τοῦ ἐκείνης παραμονῆς στὴν Ἐλβετία, ὁ Καποδιστριας εἶχε συνεχεῖς ἐπαφὰς μὲ τὸν σύμβουλον τοῦ καντονίου τῆς Γενεύης Pictet de Rochemont καὶ εἶχε ἐνδιαφερόμενη ζωνρὰ γιὰ τὰ παιδαγωγικὰ συστήματα τοῦ Pestalozzi, Vehrli καὶ ἰδίως τοῦ Fellenberg ὅτε Hofwyl³, γεγονός πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γίνῃ περισσότερο οικεῖος καὶ ἀγαπητὸς στοὺς Ἐλβετοὺς. Ἐχοντας μάλιστα σχετικὴ ἐντολὴ τοῦ τοῦρου εἶχε ἐπισκεφθῆ ἐπανειλημμένα τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἴδρυμα τοῦ Fellenberg, ὁ ὁποῖος ἦταν μαθητὴς τοῦ Pestalozzi. Τόσο μάλιστα εἶχε ἐνθουσιασθῆ μὲ τὴν παιδαγωγικὴν του μέθοδον, ὥστε εἶχε ἀποφασίσει νὰ στείλῃ νέους Ἕλληνας νὰ ἐκπαιδευθοῦν

1. *Πολύχρονη Ἐνεπεκίδη*, Ἰωάννης Καποδιστριας (176 ἀνέκδοτα γράμματα πρὸς τὸν πατέρα του, 1809-1820), Ἀθήναι 1972, σ. 231. Πρβλ. καὶ *Τρύφ. Ε. Ἐναγγελίδου, Ἱστορία*. τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρια Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος (1828-1831), Ἀθήναι 1894, σ. 32, ὑπ. 1, ὅπου καὶ τὰ ἑξῆς ἐνδιαφέροντα: "Σημειούσθω δ' διὰ τὴν τιμὴν ταύτην (δηλαδὴ τῆς πολιτογραφησεῶς του) ἐθεώρησε μεγίστην τοῦ βίου αὐτοῦ ὁ Καποδιστριας καὶ ἀείποτε ὑπογραφομένος ἐν ταῖς συνθήκαις καὶ συμβάσεσιν, ἃς ἐν ὀνόματι τοῦ Τοῦρου συνήψτε μετὰ τῶν διαφόρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, μεταξὺ τῶν πολλῶν τίτλων προσετίθει καὶ διὰ τὴν πολιτικὴν τῆς Γενεύης κλπ."

2. *Ἐνεπεκίδη*, Ἰωάννης Καποδιστριας, σ. 168.

3. *Edouard Chapuisat, Vers l'Indépendance, Documents tirés de J.-G. Eynard, Le Puy 1930*, σ. 5-6. *Τρύφωνος Ἐναγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας* (Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστριαίου), Ἀθήναι 1936, τ. 1, σ. 131 κ.ε. Πρβλ. καὶ *Ἐλένης Ε. Κούκου*, Ἰωάννης Καποδιστριας, Ὁ ἄνθρωπος - ὁ ἀγωνιστής, Ἀθήναι 1962, σ. 13-14, *Ἐλένης Ε. Μπελιᾶ*, Ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν Λακωνίαν καὶ τὴν Μεσσηνίαν κατὰ τὴν καποδιστριακὴν περίοδον (1828-1832), Ἀθήναι 1970, σ. 16.

στό ίδρυμα του Έλβετου παιδαγωγού ¹, μεταξύ των όποιων και τους αδελφούς Πολυλά, αφού βέβαια θά μάθαιναν πρώτα καλά τὰ γαλλικά και τὰ γερμανικά. Στο ίδρυμα αυτό, όπως έγραφε στα 1814 προς τον πατέρα του, φοιτούσαν τὰ παιδιά του πρίγκιπα Wide, και άλλων διακεκριμένων προσώπων. Εκεί οι αδελφοί Πολυλά έπρόκειτο νά μείνουν δύο χρόνια και νά παρακολουθήσουν μαθήματα γεωργίας, έμπορίου και στρατιωτικής τέχνης. Τὰ έτήσια έξοδά τους θά άνέρχονταν γύρω στα πεντακόσια φλορίνια και για τους δύο ².

Παράλληλα ο Καποδίστριας σχεδίαζε νά πλουτιση τό πρόγραμμα του Fellenberg μέ στοιχεία από την μέθοδο των Άγγλων παστόρων Lancaster και Bell³, ή όποια είχε γίνει πολύ γνωστή στην Γαλλία από την μετάφραση του βιβλίου του κόμη Alexandre La Borde. Ο Καποδίστριας είχε προτρέψει τον φίλο του Άλέξανδρο Βασιλείου νά μεταφράση τό βιβλίο αυτό στα έλληνικά. Σχετικά μάλιστα έγραφε τὰ έξής στην από 14/26 Δεκεμβρίου 1815 έπιστολή του προς τον Ίγνάτιο : «Σας παρακαλώ, σεβασμιότατε, νά προμηθευτήτε αυτό τό μικρό έργο, θά σάς εύχαριστήση πολύ, και θά διδάξη στον Μόστρα δλο τό κακό, πού έκαμε διδάσκοντας τους μαθητές του μέ ραβδισμούς αυτό πού άγνοούσε ο ίδιος: παρακαλώ τον Μόστρα νά στείλη στον Άλέξανδρο Βασιλείου την μετάφραση του έργου του σχετικού μέ τό σχολείο Fellenberg. Θά φροντιση για την δημοσίευσή του στο Μόναχο μέ ένα πρόλογό μου, πού τον έχω άρχισει από καιρό και πού' ελπίζω νά τον τελειώσω σύντομα. Η πρόθεσή μου είναι νά θέσω σέ κυκλοφορία αυτά τὰ έντυπα, για νά προτρέψω τους προκρίτους μας νά στείλουν τὰ παιδιά τους στον Fellenberg και μερικά στο Λονδίνο, για νά τους διδάξουν πρακτικά την μέθοδο του Lancaster. Θά έλθω σέ άμεση έπαφή μέ τους Μολδαβούς και Βλάχους και μάλιστα μέ τους πρίγκιπες (όσοδάρους). Οι τελευταίοι μου έξέφρασαν την έπιθυμία νά έχουν ιδιαίτερες σχέσεις μαζί μου και θά έπωφεληθώ για νά τους δώσω οδηγίες για τὰ μέσα, πού πρέπει νά χρησιμοποιήσουν στο θέμα της δημόσιας εκπαίδευσεως. Η έξοχότητά σας θά μου πη δι ρίχνω μαργαρίτες στους χοίρους. Δέν έχει σημασία» ⁴.

Στό ίδρυμα Fellenberg είχε στείλει ο Καποδίστριας και τον άνεμπό του, τον γιό της αδελφής του. Σχετικά σέ' επιστολή του προς την Ρωζάνδρα Στούρτζα από την Βιέννη στις 12 Μαΐου 1815, μεταξύ άλλων, έγραφε και τὰ έξής:

1. *Έλένης Ε. Κονκόνου*, 'Ο Καποδίστριας και ή παιδεία (1803-1822), Α' Η Φιλόμουσος Έταιρεία της Βιέννης, Αθήνα 1958, σ. 26-28.

2. *Ένεπεκίδη*, Ίωάννης Καποδίστριας, σ. 178.

3. Πρβλ. και στού *Άλέξη Δημαρί*, Τά εκπαιδευτικά κατά τον άγώνα, "Νέα Εστία", Αφιέρωμα στο Εικοσιένα, 1970, σ. 55.

4. *Πρωτογάλλη*, Ίγνάτιος Μητροπολίτης Ούγγροβλαχίας, Η Άλληλογραφία, σ. 65-66.

«Ο πρώτος θετός υἱός μου τοποθετήθηκε ἤδη κοντά στον Fellenberg. Περιμένω ἄλλους τρεις στην πατρίδα μου, προτιθεμαι δὲ νὰ τοὺς συντηρῶ καὶ τοὺς τέσσερες μὲ ἔξοδά μου. Εἶπα αὐτὸ στον αὐτοκράτορα καὶ αὐτὸς ἐξέφρασε τὴν εὐαρέσκειά του...». Σὲ ἄλλη ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὸ Παρίσι σὺς 10 Ὀκτωβρίου 1815 ἀνέφερε: «Ἀναχωρώντας γιὰ τὴν Ρωσία δυνατόν νὰ περάσω ἀπὸ τὴν Βιέννη. Ἔχω πολλές μικρὲς ὑποθέσεις νὰ τακτοποιήσω, νὰ ξαναδώ τὸν ἀνεπιό μου, νὰ ἐφοδιάσω μὲ χρήματα τοὺς ὑποτρόφους μου στὸ ἴδρυμα Fellenberg...»¹. Ποιὰ ἦταν τὰ ὄνειρα τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὸν ἀνεπιό του, πληροφοροῦμαστε ἀπὸ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιο. Ἐκεῖ ἐξέφραζε τὴν ικανοποίησή του γιὰ τις προόδους τοῦ ἀνεπιοῦ του, ὁ ὁποῖος ὕστερ' ἀπὸ τρεῖς μῆνες θὰ ἀναχωροῦσε γιὰ τὴν Ελβετία. Συγκεκριμένα τὸ καλοκαίρι θὰ ἔμενε φιλοξενούμενος στὸ ἴδρυμα τοῦ Fellenberg καὶ κατόπιν θὰ πῆγαινε νὰ ἐγκατασταθῆ στην Γενεύη. Στὴν πόλη αὐτὴ, ἔγραφε ὁ Καποδίστριας πρὸς τὸν Ἰγνάτιο, θὰ γινόταν ενας ὄριμος καὶ μορφωμένος ἄνδρας².

Μολαταῦτα ὁ ἀνεπιός του δὲν ἔδειχνε τὸ ἀπαραίτητο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς σπουδὲς του, ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ τρεῖς ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ Καποδίστρια πρὸς τὸν Charles Pictet de Rochemont, σύμβουλο τοῦ καντονιῦ τῆς Γενεύης, γραμμένες στὰ 1816 καὶ 1817, οἱ ὁποῖες σώζονται στὴν «Correspondance privée» τοῦ τελευταίου³. Τὸ γεγονός αὐτὸ στενοχωροῦσε πολὺ τὸν Καποδίστρια καὶ καταφερόταν κυρίως ἐναντίον τῆς κακῆς διαπαιδαγωγῆσεως τῶν γονέων του, οἱ ὁποῖοι, ὅπως γράφει, τὸν εἶχαν παραχαϊδέψει (trop caressé et trop amolli).

Ἔτσι λοιπὸν ὕστερ' ἀπ' ὅλα αὐτὰ σκεφτόταν νὰ στείλῃ τὸν ἀνεπιό του στὴν Γενεύη γιὰ νὰ σπουδάσῃ νομικὰ ὑπὸ τὴν ἐπιβλεψὴ τοῦ Pictet de Rochemont ἢ ἀκόμη στον πρόξενο τῆς Ρωσίας στὴν Βενετία Ναράντζη, ὁ ὁποῖος θὰ ἀναλάμβανε νὰ ἐπιβλέπῃ τὴν ἐκπαίδευση τοῦ νέου. Φαίνεται ὅτι τελικὰ ὁ ἀνεπιός τοῦ Καποδίστρια σπούδασε στὴν Γενεύη⁴. Γι' αὐτὸ καὶ στον προμνημονευμένο σύμβουλο τοῦ καντονιῦ τῆς Γενεύης Rochemont μεταβιβάζει μὲ τὴν ἐπιστολὴ του τῆς 30 Δεκεμβρίου 1816 τὰ πλήρη δικαιώματα τῆς κηδεμονίας τοῦ ἀνεπιοῦ του, τὰ ὁποῖα εἶχε δεχθῆ ἐκ μέρους τῆς ἀδελφῆς καὶ τοῦ γαμπροῦ του⁵.

Οἱ εἰδήσεις εἶναι ἀξιοσημειώτες, γιὰτὶ μᾶς δείχνουν ὅτι ὁ Καποδίστριας

1. *Κονόκου*, ἐνθ' ἄν., σ. 29.

2. *Πρωτοψάλτη*, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766-1828) II Ἑλληλογραφία, σ. 65-66.

3. *AEG* (Archives d'Etat de Geneve), Correspondance Privee de Charles Pictet de Rochemont, Archives des Families I, serie 3, ff. 125-128, ff. 136-137, ff. 161-162.

4. *AEG*, ἐπιστολὴ Καποδίστρια πρὸς Rochemont ἀπὸ 17 Νοεμβρίου 1816, f. 125.

5. *AEG*, Correspondance Privee de Charles Pictet de Rochemont ff. 136-137.

είχε εκδηλώσει ζωηρό ενδιαφέρον για τα παιδαγωγικά συστήματα της εποχής του.

3. *Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας στήν Ελβετία μεταξύ 1822-1827, οἱ ἐπαφές του μέ τόν Ἐϋνάρδο καί ἡ ἀποστολή δύο παρατηρητῶν τῶν φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν Γενεύης καί Παρισιῦ στήν ἐπαναστατημένη Ελλάδα.*

1. Ὅταν λοιπόν στά 1822 ο Καποδίστριας υπέβαλε τήν παραίτησή του στόν τσάρο, δέν μπορούσε νά βρῆ καλύτερο τόπο διαμονῆς παρά μόνο στήν Ἑλβετία, ὅπου εἶχε ζήσει ἕνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα, πού τοῦ εἶχε δώσει τήν εὐκαιρία νά γνωρίσει τοὺς κατοίκους της καί νά θαυμάσει τοὺς θεομούς τῆς χώρας αὐτῆς. Οἱ ἀναμνήσεις του ἀπό τήν παραμονή ἐκεῖνη εἶναι αὐτές πού τόν κάνουν νά γράψῃ στήν ἐγκύκλια ἐπιστολή τῆς 6/18 Ἀπριλίου 1819 τὰ παρακάτω ἀξιολογητικά γιά τήν πρόοδο τῶν ἐπιστημῶν καί τῶν φιλελευθέρων θεομῶν σέ ὀρισμένες χώρες, ἡ ὁποία θά ἐπηρέαζε ἐν μέρει στό μέλλον καί τήν πορεία τῆς πολιτικῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητας: «C'est en Suisse, en Angleterre et en Amérique où nous pouvons apprendre par les attrait de l'exemple la science et l'art de la liberte»¹.

Ἀκόμη καί διαν ὁ Καποδίστριας βρέθηκε μέσα στό ἔδαφος τῆς Ἑλβετίας, δέν εἶχε ἀκόμη σχηματίσει ὀριστική γνώμη, σέ ποιά πόλη της θά ἐπρεπε νά ἐγκατασταθῆ, μολονότι προέκρινε κατά κάποιον τρόπο τήν Γενεύη. Ἐτοίμο ἀπό τήν Βέρνη, ὅπου τόν ὑποδέχθηκαν οἱ κάτοικοι μέ μεγάλες τιμές, ἔγραψε σέ ἀνέκδοτη ἐπιστολή του πρὸς τόν Pictet de Rochemont στίς 12/14 Δεκεμβρίου 1822, ὅτι ἀκόμη δέν εἶχε ἀποφασίσει γιά τόν τελικό προορισμό του, ἀλλά πιθανότατα θά ἦταν ἡ Γενεύη, ὅπου θά ἀφοσιωνόταν σέ μελέτες (ἐννοεῖ τήν μελέτη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καί Ῥωμαίων κλασσικῶν). Ἠλπίζε ἀκόμη ὅτι μέ τήν βοήθεια τοῦ φίλου του Rochemont ἡ διαμονή του στήν Γενεύη, καθώς καί τοῦ ἀδελφοῦ του Αὐγουστίνου, τόν ὁποῖο εἶχε συναντήσει στήν Φρανκφούρτη, θά ἦταν ὄχι μόνο εὐχάριστη, ἀλλά καί οικονομικά συμφέρουσα. (Ὑπογράμμισε τήν λέξη «economiquement»)². Πραγματικά τελικά τόπος διαμονῆς του ὑπῆρξε ἡ Γενεύη, ὅπου καί ἐφθασε τόν Δεκέμβριο τοῦ 1822 ἀκολουθώντας τήν ἐξῆς πορεία: Francfort-Paris-Ems-Klorenburg-περιοχές

1. *Ελευθερίου Πρεβελάκη*, Ἡ ἐγκύκλια ἐπιστολή τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια. τῆς 6/18 Ἀπριλίου 1819, Πρακτικά Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου (23-29 Σεπτεμβρίου 1965) ἐπὶ τῆ ἑκατονταετηρίδι Ἐνώσεως Ἑπτανήσου, Ἀθήναι 1967, τ. 1, σ. 303.

2. *AEG*, ἐπιστολή Καποδίστρια πρὸς Pictet de Rochemont, Correspondance Privée de Charles Pictet de Rochemont, Archives des Families I, serie 3, f. 470.

τοῦ Rhin-Francoit-Wissembourg-Brumath-Strasbourg-Bale-Zurich-Hofwyl-Berne-Lausanne-Genève ¹.

Ο Καποδιστριας εἶπε ότι κατά τὴν παραμονὴ τοῦ στὴν Γενεύη θὰ ἀφιερωνόταν στὶς ἀρχαῖες κλασσικὲς σπουδές, ἀλλὰ ἡ πραγματικότητα δὲν ἦταν αὐτὴ. Εἶχε καὶ ἄλλους λόγους νὰ προτιμῆ τὴν Γενεύη. Ἦθελε νὰ κἀνὴ τὴν πόλη αὐτὴ, πού βρισκόταν σὲ ἐπίκαιρη θέση μέσα στὴν Εὐρώπη, κέντρο τῶν πατριωτικῶν τοῦ σχεδίου καὶ νὰ βοηθήσῃ, ὅπως μπορούσε, τοὺς συμπατριώτες τοῦ κάτω στὴν Ελλάδα ². Γνώριζε καλά, ὅτι γιὰ νὰ φανῆ χρήσιμος στὸν τόπο του, ἔπρεπε νὰ δώσῃ ὁ ἴδιος τὸ καλὸ παράδειγμα στους Ἑλβετοὺς καὶ νὰ διαθέσῃ ἴσως ὀρισμένα ποσὰ γιὰ τὴν εὐδότηση τοῦ ἀγῶνα, ἔπρεπε νὰ ζῆ λιτὰ καὶ οικονομικά. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ τόνιζε τὴν λέξη «economiquement» στὴν ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Pictet de Rochemont. Γιὰ τὶς συνθήκες τῆς διαμονῆς τοῦ στὴν Γενεύη, τὴν κατάσταση τῆς ὑγείας του, σὲ ἐπιστολὴ τοῦ ἀπὸ 1/13 Νοεμβρίου 1823 πρὸς τὸν Nesselrode, ἔγραφε μεταξύ ἄλλων ὅτι ἦταν εὐχαριστημένος, ἀρκοῦμενος σ' ἓνα δωμάτιο στὸν τρίτο δροφὸ ἑνὸς ὄμορφου οἰκιοῦ καὶ πληρώνοντας ἓνα λογικὸ ποσὸ γιὰ νοίκι. "Ὅσο γιὰ τὴν ὑγεία του, τόνιζε ὅτι δὲν υπέφερε, ἀλλὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι πολὺ προσεκτικὸς στὸ μέλλον: «Tout content d'une chambre en troisième étage d'une belle maison oil je suis enfin parvenu à me loger à un prix raisonnable. Pour ce qui est de l'éternel chapitre de ma santé, au but d'une année je n'ai qu'à Vous répéter les mêmes choses. Je ne suis pas souffrant, mais pour le devenir je n'ai qu'à m'écarter d'un régime dont la sévérité serait, pour tout autre, une véritable maladie» ³.

1. *Oeconomos*, Essai sur la vie du Comte Capodistrias, σ. 4-10.

2. *Oeconomos*, Essai sur la vie du Comte Capodistrias, σ. 12-13.

3. C. W. Crawley, John Capodistrias, Unpublished Documents, Thessaloniki 1970, σ. 57. Ἡ Charlotte de Sor διηγεῖται τὰ ἑξῆς ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ Καποδιστρια στὴν Γενεύη. "J'ai connu le Comte Capodistrias en 1825, habitant deux petites chambres dans une modeste maison à Genève, en face du Palais Eynard. Là, il vivait avec la plus stricte économie, s'occupant tout le jour et bien avant dans la nuit, d'un âpre et laborieux travail destiné à susciter des amis et des protecteurs aux héroïques enfants de la Grèce. Un jour, dans une de ses causeries intimes qui s'établissent si vite entre gens que les mêmes sympathies disposent à la confiance, il me disait, avec cette adorable simplicité qu'on lui connaissait: "Vous vous étonnez que j'aie choisi, dans la maison de Mme Lamotte, ces deux chétives chambres, que j'habite au-dessous de Votre appartement; mais c'est qu'elles ne me coûtent que 30 francs par mois, et Vous ne savez pas qu'entre moi et mon domestique nous ne devons pas dépasser, pour logement et nourriture, un 6cu de 6 francs par jour; j'ai établi mon budget sur ce pied, et je ne l'augmente pas d'un sou" (*Oeconomos*, ἰνθ' ἀν., σ. 14-15). "

Ένα πρόβλημα όμως μένει ακόμη αναπάντητο: γιατί ο Καποδίστριας δεν φανέρωσε τα σχέδιά του προς τον Pictet de Rochemont, με τον οποίο είχε συνδεθεί με στενή φιλία; Ο Καποδίστριας, αν και γνώριζε τα φιλικά αισθήματα των Ελβετών, έμεινε ακόμη έπιφυλακτικός. Η στάση του αυτή προερχόταν άσφαλώς από την έπιθυμία του, έπιθυμία ενός προσεκτικού διπλωμάτη, να μή προκαλέση θόρυβο γύρω από το όνομά του ανακοινώνοντας τα πράγματα του σχέδια, ώστε να μή σχολιαστή ή παρουσία και ή δράση του στην Ελβετία από τους Εύρωπαίους πολιτικούς. Καί έπρεπε να είναι προσεκτικός, γιατί είχε υπ' όψη του τη πρόσφατη διαφωνία του με τον τσάρο Αλέξανδρο Α', αλλά και γενικά την δυσμενή ως τότε στάση των κυβερνήσεων των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων απέναντι στην κίνηση των άφυπνιζόμενων έθνότητων τα χρόνια εκείνα και ειδικά απέναντι των Ελλήνων, που είχαν ριχτεί με αισθήματα απέλπισης στην πάλη ¹.

Ο Καποδίστριας, μολονότι είχε άρρωστήσει άρκετά σοβαρά μετά την άφιξη του στην Γενεύη ², αναπτύσσει πολιτική δραστηριότητα και έρχεται σ' έπαφή, άλληλογραφώντας, με Εύρωπαίους φιλέλληνες και διπλωμάτες, καθώς και με σημαίνοντα πρόσωπα της Ελλάδας. Είναι αλήθεια διτ ή περίοδος της ζωής του στην Γενεύη έχει πολύ λίγο μελετηθεί, και θα έπρεπε να γίνη άντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης³. Πάντως πίσω από την συνεχή δραστηριότητα της εκεί φιλελληνικής έπιτροπής και του Έυνάρδου, όπως παρατηρεί ή Όλγα Μπορίσοβνα Σπάρο, πρέπει όπωσδήποτε να διακρίνουμε τις παροτρύνσεις του Καποδίστρια προς τους Ελβετούς και τις σένεχεις έέργειές του για την ελληνική υπόθεση ⁴.

Καθημερινά στην Γενεύη ο Καποδίστριας δέχεται έπισκέψεις διαφόρων συμπατριωτών του, τους όποιους συμβουλευόταν για τό ελληνικό θέμα, και ζητεί την άποστολή βοηθειών στην Ελλάδα. Ίδιαίτερα τους τονίζει διτ πρέπει να μένουν ένωμένοι και διτ ή σύμπνοιά τους είναι τό κυριότερο βήμα προς την άπελευθέρωση της πατρίδας τους ⁵. Έπίσης έπιμένει στην ένωση όλων των φιλελληνικών κομιτάτων της Εύρώπης, ώστε να έχουν μια γλώσσα, ένα κοινό κέντρο, μία μόνο κατεύθυνση, μία δράση άποκλειστική και ένα σταθερό σκοπό,

1. *Gaston Isambert*, L'Indépendance grecque et l'Europe, Paris 1900, σ. 146. ΊΤρβλ. *Edouard Driault-Michel Lhéritier*, Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours, L'insurrection et l'indépendance (1821-1830), Paris 1925, τ. 1, σ. 187-194, *Jean-Baptiste Duroselle*, L'Europe de 1815 a nos jours, Paris 1970, σ. 108-110.

2. *Oeconomos*, ενΟ. άν., σ. 12. Πρβλ. *Αυτοβιογραφία Ιωάννου Καποδίστρια*, σ. 163.

3. *Θεοδώρου Σ. Μάκρη*, Ο Ιωάννης Καποδίστριας και ή προκυβερνητική πατριωτική του δράσις, Κέρκυρα 1964, σ. 264.

4. *Όλγα Μπορίσοβνα Σπάρο*, Η άπελευθέρωση της Ελλάδας και ή Ρωσία (1821-1829), Αθήνα 1971, σ. 103.

5. *Examen critique de l'ouvrage* "De l'Etat actuel de la Grèce et des moyens d'arriver a sa restauration", par Mr. Frederic Thiérsch, Leipzig 1835, σ. 24.

γνώμη όμως που δὲν πραγματοποιήθηκε ¹. Ενημερώνει τούς ξένους και τούς "Έλληνες σχετικά με τὰ θέματα, που ἀφορούν τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος στὰ πλαίσια τῶν διπλωματικῶν ζυμώσεων. Ἡ σκέψη του εἶναι πάντοτε στραμμένη πρὸς τὴν δυστυχομένη πατρίδα του. Φροντίζει συνεχῶς γιὰ τὴν περιθαλψὴ τῶν γυναικοπαίδων τῆς. Κατὰ τὴν διάρκεια μάλιστα τῆς πεντάχρονης διαμονῆς του στὴν Γενεύη ταξιδεύει τρεῖς φορές στὶς γειτονικὲς χώρες με μυστικὸ σκοπὸ πάντοτε τὴν προώθησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Τὸ πρῶτο ταξίδι πραγματοποίησε στο Ἰαρίσι τὸν Μάιο τοῦ 1824, τὸ δεύτερο στὴν Γερμανία στὰ 1825 καὶ τὸ τρίτο πάλι στο Παρίσι μετὰ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1826 ².

Οἱ κινήσεις αὐτὲς τοῦ μελλοντικοῦ Κυβερνήτη δὲν ἀργησαν νὰ γίνουν γνωστὲς καὶ ἴσως ἀνησυχῶσαν τὴν ρωσικὴ Αὐλὴ καὶ γι' αὐτὸ ὁ Nesselrode, ἔχοντας ὑπ' ὄψιν του - ἀλλὰ καὶ ὡς πρόφασις - τὴν ὑποτροπὴ τῆς ἀρρώστειας του, τοῦ μετεβίβαζε με ἐπιστολὴ του στις 20 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου 1824 τὴν ἐπιθυμία τοῦ τσάρου νὰ περάσῃ στὴν Ἰταλία, στὴν Γαλλία ἢ καὶ νὰ παραμείνῃ ἀκόμη στὴν Γενεύη, ἀλλὰ νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ στὴν Ελλάδα. Σ' αὐτὰ 6 Καποδιστριας τοῦ ἀπαντοῦσε στις 28 Μαρτίου 1824 με τὰ ἑξῆς αἰνιγματικά: «Τὸ πρῶτο μου ζήτημα εἶναι τώρα νὰ συνέλθω, ἀν εἶναι δυνατόν, ἀπὸ τότε πού ξανάπεσα ἀρρωστος στις ἀρχὲς Μαρτίου, καὶ νὰ ἶδῶ κατόπιν ἀν τὰ πράγματα καὶ οἱ ἄνθρωποι, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ζοῦμε, θὰ μπορέσουν νὰ μοῦ ἐπιτρέψουν νὰ ξαναγυρίσω στὴν πατρίδα μου, χωρὶς νὰ δώσω στοὺς μὲν τὴν εὐκαιρία νὰ προμηθεύσουν στοὺς δὲ τὰ μέσα γιὰ νὰ με ἀκολουθοῦν ἀπο κοντὰ» ³.

Μήπως πίσω ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ τοῦ τσάρου γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ Καποδιστρια καὶ τὴν ἐπιθυμία του νὰ παραμείνῃ στὸ ἐξωτερικὸ κρυβόταν ὁ φόβος του διὰ τὴ παρουσία τοῦ πρῶτου ὑπουργοῦ του στὴν Ελλάδα θὰ ἦταν δυνατόν νὰ προκαλέσῃ ἀναταραχὴ στὶς σχέσεις Ρωσίας καὶ Μέντερνιχ; Ὅπως καὶ ἀν ἔχῃ τὸ ζήτημα, φαίνεται διὰ τὸν Καποδιστριας ἐνοχλοῦνταν ἀπὸ τὴν συζήτησιν ἐνὸς θέματος, πού ἀφοροῦσε τὰ μελλοντικὰ του σχέδια καὶ τὶς κινήσεις του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν τελευταία φράση τῆς ἀπαντήσεώς του, ἀλλὰ δὲν θὰ ἠθέλε βέβαια νὰ διακόψῃ τὶς σχέσεις του με τὸν τσάρο καὶ τὸν Nesselrode. Ἄλλωστε ὑπῆρχε ἡ πιθανότητα - καὶ τὸ ἐπιθυμοῦσε - ν' ἀνακληθῆ στὴν ἐνεργὸν ὑπηρεσία, ἐνόσω ἀκόμη διατηροῦσε τὸν τίτλο καὶ τὸν μισθὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν. Γι' αὐτὸ καὶ ἀπὸ τὴν Γενεύη φρόντιζε γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς Ρωσίας,

1. *Examen critique de Vouvrag*, σ. 2-3.

2. *Oeconomos*, σ. 18, 32 κ. ἑ., *Αεοποποπούλου*, Ὁ Κυβερνήτης Καποδιστριας καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ελλάδος, σ. 66-68, *Ἰθρομένου*, Ἰωάννης Καποδιστριας, Κυβερνήτης τῆς Ελλάδος, σ. 37, *Παύλου Β. Πετρίδη*, Ἡ διπλωματικὴ δρᾶσις τοῦ Ἰωάννου Καποδιστρια ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων 1814-1831, Θεσσαλονικὴ 1974, σ. 159.

3. *Clawley*, John Capodistrias, 62-64.

ένω παράλληλα βρισκόταν σε στενή έπαφή με τον Nesselrode, τον οποίο συμβουλευόταν συχνά για τις ενέργειές του ¹.

Πάντως ο Καποδίστριας θεωρούσε την παραμονή του στην Ελβετία ως ένα μεταβατικό στάδιο και βαθμιαία αποκρυσταλλωνόταν μέσα του η σκέψη και η πρόθεσή του να κατεβή οποιοδήποτε στην Ελλάδα, όπως άλλωστε τó έδήλωνε καθαρά τó 1825 στόν Rudolf Schifferli, άπεσταλμένο του πρίγκιπα Λεοπόλδου: «Les Suisses sont gentils, mais je Vous avouerai franchement que ce n'est pas dans la Suisse que je voudrais finir mes jours et me faire enterrer - j'ai aussi une Patrie, et c'est là où je desire ardemment aller vieillir - je possède là une chaumière qui occupe toutes mes affections. Mon frère s'y est déjà rendu, et j'espère que sous peu il commencera à faire travailler à la campagne où cette chaumière fut battie par mon père - je m'y serais rendu moi même. Et avec les connaissances que Fellenberg m'a enrichi je serais très heureux de faire de l'agriculture à Gorfou plutôt que de la philosophie à Genève. Mais c'est peut-être encore trop tôt» ². Ίσως γράφοντας αυτά ο Καποδίστριας σκεπτόταν διαφορετικά, πράγμα που είναι αδύνατον να τó εξακριβώσουμε σήμερα.

Πάντως την έποχή εκείνη, στις τραγικές ώρες τής αποβάσεως του Τριπραΐμ πασά στην Πελοπόννησο (Φεβρουάριος και Μάρτιος 1825) και των μαχών του έναντι των Ελλήνων, η πατρίδα του τόν χρειαζόταν περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Οι Άλλεπάλληλες ήττες των Ελλήνων και ιδίως η άτυχής έκβαση τής μάχης στα Τρίκορφα (23-24 Ίουνίου 1825), που είχε σπρώξει τούς πò σημαντικούς ήγέτες τής Πελοποννήσου στην άπελπιστική πράξη τής “παρακαταθήκης τής Ελλάδος” υπό την προστασία τής Αγγλίας³, δημιούργησαν κάποια άναταραχή σε όριόμενους φιλέλληνες και στους διπλωματικούς κύκλους. Μήπως άραγε με την πράξη αυτή θά γινόταν τó έλληνικό κράτος προτεκτοράτο τής Άγγλίας; Στο θέμα αυτό άναφερόμενος ο Καποδίστριας σε άνέκδοτη έπιστολή του πρòς τόν Έυνάρδο από

1. *Πετριδη*, Η διπλωματική δράσις του Ίωάννου Καποδίστρια υπέρ των Ελλήνων 1814-1831, σ. 158. Πρβλ. και *G. L. Ars*, Zapiska o nynesnemsostojanie grekov 1811 g. -1. Kapodistrii (=Τò Ξπόμνημα περί τής σημερινής καταστάσεως των Έλλήνων - 1811-του Ί. Καποδίστρια), Slavjano-balkanske issledovanija Istoriografija i istorikovedenie, Sbornik Statej i materialov, Μόσχα 1972, σ. 359-382, έλλην. μετάφραση Γ. Ίωαννίδου-Μπιτσιάδου στην Βαλκανική Βιβλιογραφία, τ. Α' (Συμπλήρωμα), έπιμέλεια Κ. Α. Δημάδη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αΐμου, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 281.

2. *Crawley*, Capodistrias, σ. 28-29.

3. *Μ. Οικονόμου*, Ίστορικά τής Έλληνικής Παλιγγενεσίας ή δ Ίερòς των Έλλήνων άγών, Αθήναι 1874, σ. 536, *Δραγούμη*, Ίστορικά Άναμνήσεις, τ. 1, σ. 247-248, *G. G. Gervinus*, Geschichte des neunzehnten Jahrliunderts, Leipzig 1862, τ. 6, σ. 118, 257.

τὴν Γενεὺν στις 16 Σεπτεμβρίου 1825 ἔγραφε τὰ ἑξῆς ἑνδιαφέροντα: “Le bon M. Munier, Secrétaire du Comité, se donne beaucoup de mouvement, et dans mon particulier, je fais tout ce qui peut m’être promis pour l’aider. Au demeurant, je ne partage pas les craintes qu’inspirent au Protectorat Britannique (sic). On veut bien leur avoir donné de la consistance en Grèce, dans la vue de relever l’énergie de Peloponnèse, et pour préserver ce peuple ainsi que celui de la Grèce Occidentale (Missolonghi) des menées par lesquelles on s’efforçait de porter Fun et l’autre à capituler avec les Turcs. Cette capitulation faite, c’est alors la combinaison du Protectorat aurait eu lieu en faveur des Grecs»¹.

2. Μεγάλος συμπαραστάτης στο δύσκολο ἔργο τοῦ Καποδίστρια παρουσιάζεται ὁ Ἐϋνάρδος, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνο ἀφοσιώνεται μὲ συγκινητικὴ ἀφιλοκέρδεια καὶ ζήλο στὴν ἑλληνικὴ ὑπόθεση, ἀλλ’ ἀποτελεῖ τὸν κύριο μοχλὸ τῆς φιλελληνικῆς κινήσεως στὴν Εὐρώπη. Ὡς θετικὸς ἐπιχειρηματίας δὲν ικανοποιεῖται ἀπὸ τὶς ἀνεξαρκίβωτες εἰδήσεις καὶ πληροφορίες, ἀπλῆς φήμης συνήθως, ποὺ καταφθάνουν ἀπὸ τὴν Ελλάδα καὶ οἱ ὁποῖες δὲν τοῦ δίδουν τὴν πραγματικὴ εἰκόνα τῆς καταστάσεως. Γι’ αὐτὸ ἐπιθυμεῖ ν’ ἀντλή τὶς εἰδήσεις ἀπὸ ὑπεύθυνους καὶ ἀξιόπιστους πληροφοριοδότες. Τὴν ἐπιθυμία του αὐτὴ συμμερίζεται καὶ ἡ φιλελληνικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Παρισιοῦ. Καὶ πραγματικὰ ἐπιλέγει δύο νέους ἑυφυεῖς καὶ μορφωμένους, τὸν Ελβετὸ Francois Marcet καὶ τὸν Ἄγγλο William Romilly, καὶ τοὺς ἐπιφορτίζει μὲ τὸ παραπάνω ἔργο, ὅπως γράφει ὁ Ἐϋνάρδος στὸν Καποδίστρια στις 20 Ἰανουαρίου 1826. Στὸ γράμμα του αὐτό, ποὺ ἐκδίδει ὁ Θεοτόκης, τοῦ ἀνακοινώνει τὶς σκέψεις του καὶ τοῦ ἐπισυνάπτει ἀντίγραφο τῶν ὁδηγιῶν ποὺ τοὺς δίνει, τὸ ὁποῖο ὁμοῦς ὁ Θεοτόκης δὲν τὸ δημοσιεύει, ἴσως γιὰ τὸν ὅτι βρήκε². Τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ τὸ ἐπισημάνει ἀκέραιο στὸν ἑβδομο τόμο τῶν «Ἀρχείων τοῦ Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριότι» καὶ ἀξίζει ν’ ἀναφερθῶ σ’ αὐτὸ ἀναλυτικά. Ἐκεῖ ὁ Ἐϋνάρδος γράφει διὰ οἱ δύο ἐπιτροπὲς τῆς Γενεῦς καὶ τοῦ Παρισιοῦ, τῶν ὁποῖων εἶναι μέλος, τοῦ ἀνέθεσαν νὰ βρῆ τοὺς νέους ποὺ θὰ κατέβαιναν στὴν Ελλάδα μὲ τὸν σκοπὸ νὰ τὸν ἐνημερώνουν στὴν πορεία τῶν πραγμάτων. Καὶ σ’ αὐτοὺς δίνει τὶς ἑξῆς ὁδηγίες: νὰ φροντίζουν ν’ ἀντλοῦν ὅσο τὸ δυνατόν ἀκριβέστερα τὶς πληροφορίες γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς Ελλάδος καὶ γιὰ τὰ μέτρα, ποὺ πρέπει νὰ πάρουν οἱ δύο ἐπιτροπὲς γιὰ νὰ βοηθήσουν τὴν χώρα τοὺς κατατοπίζει γιὰ

1. *BPO*, Ms Suppl. 1888, f. 90. Πρὸς καὶ *Crawley*, John Capodistrias, σ. 101, ὅπου ἡ γνώμη τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὴν Ἀγγλία: “La Grande Bretagne présente un tableau si varié de magnificence et de misère, de liberté et d’avidissement, un mélange si surprenant de civilisation et de barbarie, il y a tant à admirer et tant à louer qu’on ne doit pas s’étonner de la différence d’opinion par rapport à elle”.

2. *Θεοτόκη*, Ἀλληλογραφία Καποδίστρια-Ἐϋνάρδου, σ. 3-5,

τις ἀποστολές διπλών, ρουχιισμού, ὑποδήσεως καὶ στρατιωτικῶν συμβούλων στὴν Ελλάδα καὶ γιὰ τὶς προθέσεις τῶν δύο ἐπιτροπῶν νὰ ὀργανώσουν ἕνα σῶμα 8.000-10.000 τακτικῶν καὶ πειθαρχημένων ἀνδρῶν, ἀπαραίτητων γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἑλληνικῆς ἀμυνας· τοὺς συνιστᾷ νὰ ἰδοῦν τοὺς ἄρχηγούς τῶν Ἑλλήνων, Μιαούλη, Κανάρη, Κολοκοτρώνη, Σαχτούρη καὶ ἄλλους, νὰ μάθουν τὶς ἀνάγκες τους καὶ νὰ τοὺς ἐγκαρδιώσουν λέγοντάς τους ὅτι οἱ δύο ἐπιτροπές θὰ κάνουν ὅ,τι μποροῦν γι' αὐτούς. Ἐπίσης τοὺς συμβουλεύει νὰ μὴ θελήσουν νὰ ἀναμιχθοῦν στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ τόπου καὶ νὰ διαβεβαιώσουν τοὺς Ἕλληνες ὅτι μόνοι τους θὰ ἐκλέξουν τὴν κυβέρνησις καὶ ὅτι τὰ μέλη τῶν φιλελληνικῶν κομιτάτων δὲν εἶναι παρὰ φίλοι τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ δὲν ὑποστηρίζουν κανένα κόμμα, οὔτε γαλλικόν, οὔτε ἀγγλικόν, οὔτε ρωσικόν. Ἐπιθυμία τους εἶναι νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ Ελλάδα καὶ νὰ τὴν γλυτώσουν ἀπὸ τὸν Τούρκο πασά. Τοὺς προτρῖπει ἀκόμη νὰ συμβουλεύουν τοὺς Ἕλληνες, ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδας τους, νὰ ἔχουν ὁμόνοια μεταξὺ τους, γιατί μόνον ἔτσι ἡ χώρα τους θὰ γίνῃ ἀνεξάρτητη, ἔστω καὶ ἂν διαφορετικὲς γνώμες χωρίζουν τὸν ἕνα ἀπὸ τὸν ἄλλον. Ὁ Ἐϋνάρδος ἐπιμένει πολὺ στὸ ἐξῆς σημεῖο, ὅτι πρέπει οἱ Ἕλληνες νὰ ἀναγνωρίσουν τὰ δάνεια πού εἶχαν κάνει στὴν Ἀγγλία, καὶ νὰ πληρῶνουν μὲ ἀκρίβεια τοὺς τόκους, γιατί ἔτσι μόνο θὰ μποροῦν νὰ δεχθοῦν νέες χρηματικὲς βοήθειες ἀπὸ τὴν Γαλλία. Ὅποιοδήποτε καὶ ἂν εἶναι οἱ διαφορῶν τῶν μελῶν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, τὸ θέμα αὐτὸ ἀποτελεῖ γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἑθνικὴ ἐντιμότητα, ἔπειδὴ χωρὶς πίστη καὶ χωρὶς χρήματα εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρξῃ πολιτικὴ ἀνεξαρτησία. Τελικὰ ὁ Ἐϋνάρδος παρακαλεῖ τοὺς δύο ἀπεσταλμένους του νὰ κάνουν μίαν διεξοδικὴν ἐπίσημη, διπλοῦ θὰ ἀναπτύξουν τὶς σκέψεις τους γιὰ τοὺς τρόπους καὶ τὰ μέσα, μὲ τὰ ὅποια θὰ βοηθήσουν ἀποτελεσματικὰ αὐτὸ τὸ «ἐνδιαφέρον ἔθνος». Τοὺς ἐπιφορτίζει ἀκόμη νὰ ἰδοῦν ἰδιαίτερος τὰ μέλη τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ νὰ τὰ ἐνημερώσουν γιὰ τὰ τελευταῖα νέα τῆς φιλελληνικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Παρισιοῦ καὶ γιὰ τις νέες ἀποστολές πού προετοιμάζει, καὶ τελειώνει μὲ τὰ ἐξῆς ἀξιοσημεῖα, τὰ ὁποῖα παραθέτω σὲ μετάφραση: «Ἐξετάσατε τὰ πάντα μὲ ἀμεροληψία, σκεφθῆτε τὶς φρικτὲς συνθήκες, μέσα στίς ὁποῖες βρέθηκαν οἱ δυσσυχισμένοι Ἕλληνες ἐδῶ καὶ τρεῖς αἰῶνες, μὴ τοὺς κρίνετε λοιπὸν μὲ τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν ἐπιπολαιότητα πολλῶν ἄλλων ταξιδιωτῶν, οἳ ὅποιοι εἶχαν ἀποθαρρυνθῆ βλέποντας τὴν ἀταξία καὶ τὴν διχόνοια, οἳ ὅποιοι εἶχαν ἐπικρατούσαν, ἀναπόφευκτες συμφορές, πού προήλθαν ἀπὸ τὴν σκλαβιά, μέσα στὴν ὁποία ἡ Ελλάδα τόσα χρόνια βρέθηκε βυθισμένη. Μολαταῦτα μὴν ἀφήνεστε νὰ παρασυρθῆτε ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμό, τὸν τόσο φυσικὸ τῆς ἡλικίας σας, ὁ ὁποῖος κάνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὰ βλέπουν διὰ ἀπὸ τὴν καλὴ πλευρά, ἀλλὰ κοιτάζετε σὺν εὐφρεῖς παρατηρητὲς καὶ πῆτε μου τόσο τὸ καλὸ, ὅσο καὶ τὸ κακὸ»¹.

1. *Κωνσταντίνου Διαμάντη*, Ἀρχεὶα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, Ἀθήναι

Τὴν ἴδια περίπου ἑποχὴ, στίς 18/30 Ἰανουαρίου 1826, ὁ μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Λάζαρο Κουντουριώτη τὸν ἐνημερώνει γιὰ τὴν προσεχὴ ἀφίξη τοῦ Marcet καὶ τοῦ Romilly καὶ τοῦ στέλνει διάφορες συνημμένες ἐπιστολές πρὸς διαφόρους Ἕλληνες ἀρχηγούς, πού θὰ χρησιμεύσουν ὡς συστατικές γιὰ τοὺς δύο νέους. Ἐπισημαίνει ἀκόμη πόσο θὰ ἦταν ὠφέλιμο «ἂν εὐχαριστηθῶσι καὶ παραστήσωσι τὰ πράγματα τῆς πατρίδος μας εἰς καλὸν τρόπον, ὡς ἔκαμεν ἄλλοτε ὁ καλὸς Ἄγγλος Βλακέρ», γιατί θὰ ἔχουν τὴν «παντοτινὴν συνδρομὴν ἀπὸ τὰς φιλελληνικὰς ἐταιρείας τῆς Γαλλίας καὶ Γενεύης καὶ παράστασιν διὰ νὰ εὐκολυνθῆ νέον δάνειον»¹. Οἱ δύο νέοι μετὰ τὴν ἀφίξή τους στὴν Ελλάδα, σύμφωνα μὲ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Ἰγνατίου πρὸς τὸν Ελβετὸ φιλέλληνα ἀπὸ τὴν Πίζα στίς 7/19 Φεβρουαρίου 1826, θὰ ἔβρισκαν στὰ χέρια τῆς κυβερνήσεως συστατικές ἐπιστολές πρὸς ὄλους τοὺς Ἕλληνες ἀρχηγούς, οἱ ὅποιοι θὰ τοὺς υποδέχονταν μὲ χαρὰ².

Τὴν συνέχεια τῆς ἀγνωστῆς καὶ ἐνδιαφέρουσας αὐτῆς ἀποστολῆς τῶν δύο νέων τὴν ἐξιχνιάζουμε ἀνευρίσκοντας ομοραδικές πληροφορίες στὸν δεῦτερο τόμο τοῦ «Ἱστορικοῦ Ἀρχείου» τοῦ Διονυσίου Ρώμα. Ὁ Ρώμας, πού βρισκόταν σὲ στενὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸν Εὐνάροδο κατὰ τὴν διάρκειά τῆς ἐπαναστάσεως³, σ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ελβετὸ φιλέλληνα στίς 7 /19 Μαΐου 1826, ἀνέφερε διτὴ συνάντησε στὴν Ζάκυνθο τοὺς δύο νέους⁴. Στίς 24 Μαρτίου 1826 οἱ δύο νέοι βρίσκονται κίβλας στὸ Ναύπλιο, ἀπ' οὗ γράφοντας πρὸς τὸν Ροῦμα στίς 27 Μαρτίου τὸν πληροφοροῦν διτὰ τακτικὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα ἀνέρχονταν σὲ 4.000 καὶ διτὰ στρατεύματα τοῦ Fabvier διεξήγαν νικηφόρες μάχες στὴν Εὐβοία. (Εἶναι ἡ ἐκστρατεία του ἐναντίον τῆς Καρύστου, ἡ ὁποία, διὼς εἶναι γνωστὸ, κατέληξε σὲ οἰκτρὴ ἀποτυχία)⁵. Στὸ ἐγγράφον τοὺς ἐπισήμειναν ἐπίσης τὴν ἔλλειψη χρημάτων στὸ Μεσολόγγι καὶ ἔγραψαν διτὴν ἀνπέση τὸ Μεσολόγγι, οἱ συνέπειες θὰ εἶναι ἀσχημῆς καὶ διτὴν κατάληψη τοῦ Βασιλαδίου καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ τοὺς ἐμπόδισε νὰ προσεγγίσουν μὲ τὸ πλοῖο τους ὡς τὸ φρούριο. Εξέφραζαν ἀκόμη τὴν ἐλπίδα τους διτὸ μικρὸ ποσὸ, πού προόρι-

1967, τ. 8, σ. 21-23. Πρβλ. καὶ **Δ. Γρ. Καμπούρογλον**, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Διονυσίου Ρώμα, Ἀθήναι 1906, τ. 2 (1826), σ. 22-25

1. **Δαμάντη**, ενθ. ἀν., σ. 32.

2. **BPU**, Ms Suppl. 1888, f. 167.

3. **Ντίνον Κονόμου**, Ὁ Διονύσιος Ρώμας καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐθνεγεροία, Αθήναι 1972, σ. 118-119.

4. **Καμπούρογλον**, ενθ. ἀν., σ. 186.

5. Βλ. τὴν διεξοδικὴ ἐκθεση τῶν γεγονότων ἀπὸ τὸν αὐτόπη μάρτυρα **Χρήστο Βνζάντιο**, Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ἐκστρατειῶν καὶ μαχῶν καὶ τῶν μετὰ ταῦτα συμβάντων, ὧν συμμετέσχεν ὁ τακτικὸς στρατὸς ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1833, ἱκδ, **T'**, Αθήναι 1901, σ. 23,

ζαν για τα στρατεύματα του Μεσολογγίου, θα χρησιμοποιηθή με τον κατάλληλο τρόπο¹.

Σε έγγραφό του από το Ναύπλιο, της 11 Μαΐου 1826, ο Άνδρέας Ζαΐμης άπευθυνόμενος προς την έπιτροπή Ζακύνθου και τονίζοντας την ανάγκη άποστολής βοήθειας άνεκοίνωνε τη-ν άφιξη του Κόχραν και έγραφε μεταξύ άλλων και τα έξης: «Ελήφθησαν και άνεγνώσθησαν παρά της Διοικήσεως και τα του φιλέλληνας G. Eynard γράμματα. Ωμίλησαν και οι εύγενεις Κύριοι Marcet και Romilly περί του γνωστού σας δανείου και ή Διοίκησης έλαβε τα άναγκαία προς τοϋτο μέτρα»². Ο Fabvier σ'έγγράφό του προς τον Ρώμα από το Ναύπλιο στις 10/22 Μαΐου 1826 χαρακτηρίζει τον Romilly ως «εξαιρετο νέο»³

Αυτά είναι τα στοιχεία, δσα κατόρθωσα να έπισημάνω, ν' άναούρω από τις πηγές, να τα συνταιριάξω και έτσι να συνθέσω ένα μέρος από την ιστορία της διερευνητικής αυτής άποστολής των δύο έπιτροπών Γενεύης και Παρισιού στην Ελλάδα. Νέες ένδειξεις που ίσως έλθουν στο φως στο μέλλον θα όλοκληρώσουν την εικόνα μας αυτή.

4. *Συντονισμένες προσπάθειες του Ίωάννη Καποδίστρια, Έϋνάρδου και των φιλελληνικών έπιτροπών της Ευρώπης για την διάσωση του Μεσολογγίου.*

1. Όπως είδαμε, το θέμα της σωτηρίας του Μεσολογγίου άποτελεί την έποχή αυτή το πύο έπείγον πρόβλημα. Το θέμα αυτό συγκινεί παντού τους φιλέλληνες και, όπως είναι επόμενο, τους Έλβετούς. Χαρακτηριστική είναι ή συγκινητική έπίστολή - στην πραγματικότητα έκκληση - του προέδρου της φιλελληνικής έπιτροπής της Γενεύης Favre-Bertrand και του γραμματέα της πάστορα Munier προς τους συμπατριώτες τους που δημοσιεύεται - και είναι το πρώτο άρθρο σε ειδικό άνεξάρτητο φύλλο που άφορατά έλληνικά πράγματα στην έφημερίδα «Journal de Geneve» ότις 19 Άπριλίου 1826⁴.

1. *Καμπούρογλον*, Άρχείου Ρώμα, τ. 2, σ. 621-622.

2. Ένθ. άν., σ. 199.

3. Ένθ. άν., σ. 195.

4. Η "Journal de Genève des Lettres des Arts et de l'Industrie" είναι άντιπροσωπευτικό όργανο του τύπου της Γενεύης και από τον Άπρίλιο του 1826 φιλοξενεί καθημερινά στις στήλες της διάφορα φιλελληνικά άρθρα και έπιστολές. Η έφημερίδα αυτή πρωτοεμφανίστηκε στις 4 Αύγουστου 1787. Η έκδοσή της συνεχίστηκε έως τα 1799. Κατά την διάρκεια της γαλλικής κατοχής (1798-1813) κυκλοφορούσε με την μορφή κοινωνικού ειδησεογραφικού περιοδικού, όπως ή "Bibliothèque Britannique", ή όποια ίδρύθηκε από τον Charles Pictet de Rochemont. Μετά το 1815 οι έλβετικές έφημερίδες δέχονται τον

Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς ὁ Favre-Bertrand ἐπισημαίνει τὴν ἀθλία κατάστασι τῶν μαχόμενων Ἑλλήνων καὶ τόνιζε διὸ ἦλθε πλέον καὶ ἡ σειρὰ τῶν κατοίκων τῆς Γενεύης νὰ συμβάλουν ἀποφασιστικὰ εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνα τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων. Στὴν συνέχεια ὁ Favre-Bertrand, ἐγράφε τὰ ἑξῆς, τὰ ὅποια παραθέτω παρακάτω: «Vous done qui dormez en paix dans Vos maisons, donnez au malheureux dont la maison est en ruines; vous dont la propriété est protégée par les lois, donnez à celui dont toute la propriété est détruite, et qui ne peut apaiser sa faim et celle de ses enfans ; vous qui rendez sans crainte au Dieu de vos pères le culte que vous dicte votre conscience, donnez à celui qui est sans cesse menacé d' être brûlé à petit feu, s'il ne veut apostasier, comme tant de prêtres du Christ l'ont été depuis six mois. Ne dites point que vous avez assez de pauvres auprès de vous; songez que ces malheureux n'ont auprès d'eux point de riches; qu'à cent lieues à la ronde ils ne peuvent plus trouver un homme qui n'ait vu comme eux sa fortune bouleversée ou anéantie; que le moins dépourvu parmi ceux qui ont sauvé quelque chose, partage son pain avec sa femme et ses enfans, et n'a plus, au milieu de tant de maux, ni aumônes, ni larmes à donner à son voisin. Ne dites pas que le Gouvernement de la Grèce y pourvoira où que, s'il s'abandonne lui-même, il mérite d'être abandonné; ce Gouvernement ne dispose que de soldats volontaires et de richesses privées; il n'a ni le droit ni le pouvoir d'ôter à un lieu menacé ses défenseurs et ses munitions pour les porter dans un autre lieu également menacé, et partout le besoin est grand, le danger pressant, car les lies voient les vaisseaux turcs flotter autour d'elles; les villes sont assiégées ou se préparent à l'être, et les montagnes ne recèlent plus que des fugitifs cachés dans leurs cavernes. Ne dites point que vos secours sont très peu de chose vis-à-vis de tant

---

ἀντίκτυπο τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας καὶ ὑπόκεινται σὲ αὐστηρὴ λογοκρισία Κάποιος L Mange t προσπάθησε νὰ θέσῃ σὲ κυκλοφορίαν τὴν Γενεύη μὴ νέα ἑφημερίδα στὰ 1819, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ ἕνα χρόνον οἱ ἀρχὲς τὴν ἀπαγόρευσαν γιὰ τὴν φιλελεύθερη ἀρθρογραφίαν τῆς (*Edouard Chapuisat*, La Presse Genevoise, Lucerne 1925, σ. 2-3). Ὅταν ξανά στὰ 1826 ἐπανακυκλοφορήσῃ ἡ "Journal de Genève" μὲ τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ James Fazy, εἶχε συγκεντρώσει στοὺς κόλπους τῆς φιλελεύθερου συνεργάτες, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους οἱ ποιητὲς Charonnifere, Cougnard καὶ Petit-Senn, οἱ γιατροὶ Gosse καὶ Mayor, ὁ καθηγητὴς Humbert καὶ ὁ ιστορικὸς Gaudy-Lefort. Τὴν φιλελληνικὴν τάσιν τῆς ἑφημερίδας αὐτῆς τὴν ἐνίσχυσαν οἱ συνεχεῖς προσπάθειες τοῦ Ἐϋνάρδου καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Gosse, ὁ ὅποιος μὲ συνεχεῖς ἐπιστολὰς τοῦ ἑνημέρωνε τὸν Ἐλβετὸν τραπεζίτην γιὰ τὴν πορεία τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα (*Chapuisat*, La Presse Genevoise, σ. 4. Πρὸς. *Centenaire du Journal de Genève*, Un siècle de vie Genevoise, Genève 1929, σ. 23, *Histoire de Genève de 1798 à 1931*, publiée par la Société d'Histoire et d'Archéologie de Genève, Genève 1956, σ. 80).

de misère; chaque écu que vous mettez dans la bourse commune fait arriver plus de soixante livres de blé en Grèce; chaque morceau de pain qui s'y distribue en votre nom apaise une souffrance. Ne dites point que l'usage qu'on pourra faire de vos charités est trop incertain; les premiers envois faits de Genève ont armé et équipé près de cinq cents soldats de Fabvier; les seconds destinés à Misolonghi ont peut-être sauvé cette ville héroïque. S'il n'est pas vrai qu'elle ait été emportée d'assaut sur les défenseurs affaiblis par la faim, après Dieu, c'est au secours opportun que les amis des Grecs y ont fait passer, qu'elle doit de tenir encore. Ne dites pas enfin qu'il n'y a plus rien à faire; aujourd'hui même les Puissances chrétiennes négocient avec la Porte. Aidons les Grecs pour qu'ils existent encore au moment, prochain sans doute, où la diplomatie viendra à leurs secours. Si Misolonghi résiste toujours, les vivres, les munitions, les médicamens, tout est bien d'être épuisé dans cette ville si long-temps assiégée. Si ces martyrs de notre foi ont péri, la détresse de ceux qui se défendent encore dans les montagnes en est redoublée; l'armée turque ivre de carnage se dirige vers quelque autre des forteresses de la Grèce: c'est là que notre charité doit porter des secours à ceux pour lesquels nous adressons en même temps nos prières au Dieu tout-puissant.

M. M. De Candolle, Turretini et Comp, banquiers à la Cité, sont chargés de recevoir les dons pour le Comité».

Στις 7 Μαρτίου 1826 τό ποσό, πού είχε δοθή από τούς Ελβετούς φιλέλληνες ώς έρανος γιά τούς αγωνιστές στην Ελλάδα, άνέρχόταν σέ 44.000 φράγκα¹.

Η προσοχή τώρα τοῦ Καποδιστρια καί τοῦ Έϋνάροδου έχει στραφή πρὸς τό αγωνιζόμενο Μεσολόγγι. "Όπως γράφει στην έπιστολή του τῆς 26 Φεβρουαρίου/5 Μαρτίου 1826 από τήν Γενεύη πρὸς τόν Έϋνάροδο στην Φλωρεντία, ὁ Καποδιστριας τονίζει διτ ἡ έλλειψη ψωμοῦ στό Μεσολόγγι, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες διαφόρων πρὸς αὐτόν, τόν εἶχε αναγκάσει νά στείλη χίλια φράγκα, αλλά καί νά επικοινωνήση μέ τόν αρμόδιο τῆς φιλελληνικῆς επιτροπῆς στό Παρίσι Faure, ὁ ὁποῖος τελικά, ὕστερα από παράκλησή του, κατέβαλε γιά τόν ἴδιο σκοπό άλλες δύο χιλιάδες φράγκα. Σύγχρονα τοῦ ανακοινώνει διτ πρόκειται νά χτυπήση τήν πόρτα μερικῶν επίσημων ξένων, πού βρίσκονται στην Γενεύη, ὡστε νά βοηθήσουν μέ χρηματικές συνδρομές τό έργο του. Επωφελεῖται μάλιστα καί από ένα ταξίδι του στό Παρίσι, γιά νά προωθήση περισσότερο τό θέμα τῆς βοήθειας πρὸς τούς "Έλληνες. Ἀκόμη έχει γράψει σχετικά

1. *Journal de Genève*, 1ere année No 22, jeudi 1 juin 1826, σ. 4. Πρβλ. καί φύλλο no 25, jeudi 22 juin 1826, cr. 2.

σέ μερικούς φίλους του τού «Βορρῶ» (έννοει, φαίνεται, Γερμανούς) νά στείλουν χρηματικές βοήθειες γιά τήν διατροφή τών Εὐρωπαίων φιλελλήνων πού άγωνίζονταν στο Μεσολόγγι¹.

Οι ἑκκλήσεις αὐτές τοῦ Καποδίστρια, δπως φαίνεται άπό νέα έπιστολή του στίς 7/19 Μαρτίου 1826, ἠπέδωσαν πλούσιους καρπούς: συγκέντρωσε 13.500 φράγκα, τά όποια άποστέλλει στον Ἐϋνάρδο και εἴχει άκόμη νά τοῦ άναγγείλη διτι γίνονται έγγραφές νέων συνδρομητῶν και διτι είναι κάτοχος μερικῶν έκατοντάδων φράγκων, πού προέρχονται άπό συνεισφορές φιλελλήνων πού έπιθυμοῦν νά μείνουν άνωνυμοι. Επίσης τόν πληροφορεῖ διτι ό παλιός και στενός φίλος του Zellweger, πιθανῶς καθηγητής Πανεπιστημίου, θά γράψη στους συναδέλφους του, ώστε νά τοῦ διαθέσουν 1.500 φλορίνια Γερμανίας. Από τό Παρίσι οι ειδήσεις γιά τήν άπόδοση τής νέας έγγραφῆς, πού πρότεινε, είναι ευχάριστες. Άκόμη ό Καποδίστριας μιλεῖ γιά ἕνα συντονισμό, ἕνα συναγεμμό θά λέγαμε, τών φιλελληνικῶν έπιτροπῶν τής Ελβετίας γιά τήν άποστολή βοθηείων στην φρουρά τοῦ Μεσολογγίου².

2. Μετά τήν πτώση δμως τοῦ Μεσολογγίου και τόν «ένδοξο θάνατο τών μαχητῶν του», δπως αναφέρεται στο ἠ φύλλο τής 1 Ἰουνίου 1826 τής “Journal de Geneve” άκολουθεῖ γενική κινητοποίηση τών Ελβετῶν φιλελλήνων γιά τήν συγκέντρωση και νέων ποσῶν. Οι κάτοικοι τής Γενεύης δλων τών τάξεων, άκόμη και οἱ ξένοι, οι όποιοι έπισκέπτονταν τήν Ελβετία, προσφέρθηκαν νά συνεισφέρουν στον κοινό ἔρανο. Ὡς τίς 5 Μαΐου 1826 εἴχαν συγκεντρωθῆ συνολικά 105.000 φράγκα. Ἄπ’ αυτά 35.000 εἴχαν δοθῆ άπό τους ξένους πού ἦταν έγκατεστημένοι στην Γενεύη³.

Ἐπίσης στά 1827 ἡ φιλελληνική έπιτροπή τοῦ Neuchâtel ἔστειλε 116.000 φράγκα, τῆς Λωζάννης 57.000 φράγκα και τήν άνοιξη τοῦ 1828 ἡ ἴδια ἡ έπιτροπή ἔδωσε άλλα 12.000 φράγκα, ενώ οι φιλέλληνες τής Γενεύης ένισχύουν τό ἔργο τῆς εκπαιδεύσεως αέ 31.000 φράγκα⁴. Συνολικά άπό τήν πτώση τοῦ Μεσολογγίου, δηλαδή άπό τίς αρχές Ἄπριλιου ά τό τέλος Σεπτεμβρίου 1826, δηλαδή μέσα σέ ἕξι μήνες, μέ πρωτοβουλία τοῦ Ἐϋνάρδου, εἴχαν σταλή στην Ελλάδα τρόφιμα βάρους τεσσάρων περίπου εκατομμύριων λιβρών⁵.

1. *Θεοτόκη*, Ἄλληλογραφία Ἐϋνάρδου-Καποδίστρια, σ. 7-8

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 102.

3. *Journal de Geneve*, lerè annee Nο 22, jeudi 1 juin 1826, σ. 4. Πρβλ. και φύλλο Nο 25, jeudi 22 juin 1826, σ. 2

4. *Στεφάνου / Παπαδοπούλου*, Το Μεσολόγγι και ό Φιλελληνισμός, Ἰωάννινα 1971, σ. 14. Βλ. επίσης *Αη/τηρίου Κ. Αημητρακάκη*, Τά οικονομικά τοῦ Μεσολογγίου (1740-1826), Ἀθήναι 1939, σ. 62 κ.έ

5. *Ἐλένης Κούκκου*, Ἰωάννης Γαβριήλ Ἐϋνάρδος, ό φίλος τών Ελλήνων (1775-1863), Ἀθήναι 1963, σ. 9,

Χαρακτηριστικά για την βοήθεια του Έυνάρδου προς το Μεσολόγγι είναι τα παρακάτω, δσα αναφέρει ο Σπηλιιάδης στα απομνημονεύματά του : «Άλλ' όποιαν εύγνωμοσύνην όφείλουσιν οι Έλληνες προς τον Ι. Γ. Έυνάρδο, μέλος των φιλελληνικών εταιρειών των Παρισίων και τής Γενεύης! Ούτος δχι μόνον εις δλας τās υπέρ των Ελλήνων συνεισφοράς κατέβαλε μεγάλας ποσότητας, αλλά και Έδραμε, και ώμίλησε, και συνεβούλευσε, και Έγραψε υπέρ αυτών ως ουδεις άλλος. Άμα πληροφορηθείς διτι έκινδύνευε το Μεσολόγγι από λιμόν, δέν παρημέλησε τιποτε διά να προλάβη την καταστροφήν του και αι τροφαι τās όποιας Έστειλεν Έφθασαν έν δεόντι άλλ' Ένεκα του διά θαλάσσης αποκλεισμοϋ δέν ήτο δυνατόν να εισαχθώσι, και Έπομένως Έχρησιμευσαν εις τούς Έλληνας πολυ. "Ότε δέ οι έν Ναυπλιώ άπηλπίζοντο διά την σωτηριάν τής πατρίδος, και άφ' Έσπέρας Έχουνον πικρά δάκρυα, το πρωί μόλις Έξυπνήσαντες ειδον εις τον λιμένα πλοία τινά φορτωμένα τροφάς και πυροβόλα, και Έμαθον πόθεν Έστάλησαν εις βοήθειαν, και Έδόξασαν τον Θεόν, και παρηγορήθησαν . Ο εύεργέτης αυτός των Ελλήνων δέν θά παύση του να βοηθή ούτω τούς Έλληνας, έφ' δσον θά εχώσιν ανάγκην τής βοήθειας τού»¹.

Μεγάλη συγκίνηση στους κατοίκους τής Γενεύης προκάλεσε ή δημοσίευση διαφόρων έπιστολών του φιλέλληνα Tommaseo Petrini σχετικά με την Έξαγορά μερικών αιχμαλώτων από την Άρτα και την Πρέβεζα και την άνακούφιση των προσφύγων του Καλάμου. Η Έξαθλίωση των τελευταίων δέν ειχε προηγούμενο. Είκοσι Έως τριάντα άτομα πέθαιναν καθημερινά. Μολαταύτα, διως Έγραφε ο νεαρός Ελβετός φιλέλληνας Marcet σ' Έπιστολή του από την Ελλάδα, που δημοσιεύθηκε στις 27 Ίουλίου 1826, το ήθικό του ελληνικού λαού ήταν πολυ Έικανοποιητικό. Κατά την διάρκεια του ταξιδιού του στην Πελοπόννησο ειχε συναντήσει σκορπισμένους Έδώ και Έκει στρατιώτες και χωρικούς, των όποιων τα σπιτια ειχαν και από τούς επιδρομείς, αλλά δέν ειχαν χάσει το θάρρος τους. Η ίδρυση σχολείων άλληλοδιδασκτικής μεθόδου, τονίζει ο Marcet, πρέπει να ειχε συμβάλει σημαντικά στην τόνωση του ήθικού των Ελλήνων. Ήδη υπάρχουν δύο στην Άθήνα, Ένα στο Ναύπλιο και Ένα στα Μέγαρα².

Η πυκνή άλληλογραφία του Έυνάρδου με διαφόρους Ευρωπαίους φιλέλληνες και πολλούς Έλληνες του Έδινε την εύκαιρία να δημοσιεύη στην Journal de Genéve όρισμένες Έπιστολές που έλάμβανε από την Ελλάδα και οι όποιες άφοροϋσαν την Έξέλιξη των στρατιωτικών Έπιχειρήσεων, αλλά και την κατάσταση του άμαχου πληθυσμού. Με αυτόν τον τρόπο ειχαν την δυνατότητα οι

1 Νικολάου Σπηλιιάδου, Απομνημονεύματα διά να χρησιμεύσωσιν εις την Νέαν Έλληνικήν Ίστοριάν (1821-1843), έπιμέλεια Παναγιώτη Φ. Χριστοπούλου, Αθήνα 1972, τ 2, σ 568

2. Journal de Geneve, 1ere annee, No 30, jcudi, 27 juillet 1826, σ, 5,

κάτοικοι τῆς Γενεύης, ἀλλά καί ὁλόκληρης τῆς Ελβετίας, νά σχηματίζουν μιὰ γενική εικόνα-γιά τὸν ἀγώνα τῶν Ελλήνων. Ἀκόμη ἡ «Journal de Genève» ἀνακοίνωνε τὴν ἀφίξη νέων Ελλήνων, οἱ ὅποιοι ἐπρόκειτο νά οπουδάσουν στὴν πόλη αὐτή. Ἀνάμεσα στὶς εἰδήσεις της, στὶς 12 Ὀκτωβρίου 1826, δημοσίευσε εὐχαριστήρια ἐπιστολὴ τοῦ Ἐμμ. Τομπάζη πρὸς τὸν Ἐϋνάρδο, γιὰ τὶς φροντίδες τοῦ τελευταίου γιὰ τὸν γιό του ¹. Στὶς 28 Ὀκτωβρίου ὁ Ἐϋνάρδος, ἐπικαλούμενος τὴν βοήθεια τῆς Γερμανίας, Γαλλίας, Ὁλλανδίας καὶ Ελβετίας, ἀπευθύνθηκε πρὸς τὶς ἐργατικὲς τάξεις τῶν κρατῶν αὐτῶν, οἱ ὅποιες, ὅπως γράφει, εἶναι μαθημένεσ στὶς στερήσεις καὶ ζήτησε νά θυσιάζουν κάθε ἑβδομάδα πέντε γαλλικὰ σὺλ (σολδία), γιὰ νά ἐξασφαλίσουν ψωμί στοὺς δυστυχομένους Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι πέθαιναν ἀπὸ τὴν πείνα. Ἡ κατάθεση τοῦ μικροῦ ποσοῦ θά συνεχίζοταν ἐπὶ δύο χρόνια. Τὸ σχέδιο τοῦ Ἐλβετοῦ φιλέλληνα ἐπιδοκιμάστηκε ἀπὸ τὴν φιλελληνικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Γενεύης, ἡ ὁποία κάλεσε δλοὺς τοὺς κατοίκους της νά συνεισφέρουν καὶ αὐτοὶ τὸ ἀνάλογο ποσό ².

Ὁ Καποδιστριας προσπαθεῖ νά δράστηρι,οποιήσῃ ἀκόμη περισσότερο τὴν ὕλική καὶ ἠθικὴ προσφορά τῶν φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν τῆς Εὐρώπης, ἰδίως τοῦ Παρισιοῦ, μὲ τὸ ὁποῖο βρισκόταν σὲ στενὲς σχέσεις, ἐφόσον καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀγαπητὸς φίλος τοῦ Ἐϋνάρδος κατεῖχε σημαντικὴ θέσῃ καὶ μποροῦσε νά ἐπιρραεῖ τὰ ἄλλα ἐπιφανῆ μέλη του, ὅπως τοὺς δοῦκες de Broglie καὶ de Fitz-James, τὸν Casimir Périer, τὸν Chateaubriand, τὸν κόμη d'Harcourt καὶ ἄλλους ³.

3. Βαθύτατα αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης καὶ πρὸς τὴν φιλελληνικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Μασσαλίας ⁴ ἐξέφραζε ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ σὲ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ της ἀπὸ τὸ Ναύπλιο στὶς 19 Ἰουλίου 1826 πρὸς τὸν κόμη d'Harcourt. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀντλοῦμε πολὺ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες: ὅτι οἱ συνεισφορὲς τῶν Γάλλων στὸν ἑλληνικὸ ἀγώνα εἶχαν διατεθῆ γιὰ τὴν διατροφή τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, ἡ ὁποία μετὰ τὴν πτώση του κατέφυγε στὸ Ναύπλιο, ὅτι εἶχαν συμβάλει σημαντικὰ στὴν συντήρηση τοῦ στρατοπέδου τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Σπάρτης, στὸν ἐφοδιασμό τῶν φρουριῶν καὶ ἤδη, ὅπως ἀναφέρεται στὴν ἐπιστολὴ, συμβάλλουν στὴν οὐσταση τοῦ στρατοπέδου τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ ὁμως ἐπισημαίνει

1. Journal de Genève, 1ere année, No 41 jeudi 12 octobre 1826, p. 5. Supplement au Journal de Genève.

2. Journal de Genève, 1ere année, No 44, jeudi 2 novembre 1826, p. 2.

3. *Edouard Chapuisat*, La restauration hellénique d'après la correspondance de Jean-Gabriel Eynard, Paris-Geneve 1924, p. 128-129.

4. Γιὰ τὸν φιλελληνισμό στὴν Μασσαλία βλ. τοῦ *Pierre Echinard*, Grecs et Philhellènes à Marseille de la Révolution française à l'Indépendance de la Grèce, Marseille 1973, p. 137-216.

τὴν ἔλλειψη οικονομικῶν πόρων λόγῳ τῶν ἀναγκῶν τοῦ πολέμου, οἱ ὁποῖες εἶναι τόσο μεγάλες, ὥστε ν' ἀναγκάζεται νά πουλή μικρὲς ποσότητες ἀπὸ τὰ ἀποστελλόμενα τρόφιμα, γιὰ νά πληρῶνῃ τοὺς ναύλους τῶν πλοίων πού τὰ μεταφέρουν. Οἱ οικονομικὲς αὐτὲς στενοχώριες δυσκολεύουν τὴν συνέχιση τοῦ ἀγο'να καὶ μάλιστα σὲ πολὺ κρίσιμες γιὰ τὴν Ἑλλάδα ῥῶρες, γιατί τώρα, μετὰ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου, ἡ χώρα βρίσκεται ἐκτεθειμένη στὶς ἐπιθέσει-^{*} τοῦ ἐχθροῦ ἀπὸ τὴν ξηρὰ καὶ ἀπὸ τὴν θάλασσα: ὁ Κιουταχῆς ἔχει φθάσει ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ὁ Ἱμπραῖμ ἔχει ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸν Μυστρά καὶ ἤδη βρίσκεται στὴν Τριπολιτοῦ μὲ πιθανὰ σχέδια νά εισβάλῃ στὶς πεδιάδες τῆς Ἀργολίδας καὶ Κορινθίας, ἐνῶ οἱ ἐχθρικοὶ στόλοι ἀπειλοῦν τὴν Σάμο καὶ τὴν Ὑδρα. Παρήγορα σημάδια, κατὰ τὴν Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ, εἶναι διὰ τὰ στρατεύματα τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Σπάρτης κινεῖσθαι ἐναντίον τοῦ Ἱμπραῖμ καὶ διὰ τὴν ἀντίσταση τῶν ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπερασπιζοῦνται τὴν Ἀθήνα, θὰ διαρκέσῃ ἀκόμη ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα, ἐνῶ ἤδη ὁ Καραϊσκάκης προετοιμάζεται γιὰ τὴν δημιουργία στρατοπέδου πρὸς ἀντιμετώπιση τοῦ Κιουταχῆ.

Ἡ συνέχιση ὁμῶς τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἐναντίον τῶν Τούρκων εἶναι ἀδύνατη, ἐφόσον δὲν ὑπάρχουν χρήματα. Γι' αὐτὸ ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ παρακαλεῖ τὸν κόμη δ' Hareourt νά μεσολαβήσῃ στοῖς φιλελληνικοῖς κομιτάτο τοῦ Παρισιοῦ, ὥστε ν' ἀποστείλῃ λίγα μετρητὰ, ἀλλὰ πολλὰς τροφές, πυρίτιδα καὶ μολύβι. Προτείνει μάλιστα στοῖς κομιτάτο νά διορίσῃ ἓνα πρόσωπο, τὸ ὁποῖο νά ἐπιφορτισθῆ μὲ τὴν διαχείριση τῶν χρημάτων καὶ τῶν πολεμικῶν ἐφοδίων. Ὑψίχρονον ὁμῶς παρατηρεῖ διὰ τὴν μόνον ἀρχή, πού εἶναι τώρα ἀρμόδια καὶ πρὸς τὴν ὁποία ἔπρεπε νά διευθύνωνται ὅλες οἱ βοήθειες ἀπὸ τῶν φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν τῆς Εὐρώπης, εἶναι ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία μὲ τὴν σειρά τῆς θ' ἀναλάμβανε τὴν πρωτοβουλία νά μοιράζῃ τὰς συνδρομὰς αὐτὰς, ἀνάλογα μὲ τὰς ἀνάγκες πού θὰ παρουσιάζονταν ².

Τὰ παραπάνω ἐπαναλαμβάνει σὲ γενικὲς γραμμὰς ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ σὲ ἐπιστολῇ τῆς πρὸς τὸν Ἐϋνάροδο ἀπὸ τὸ Ναύπλιο στὶς 28 Ἰουλίου 1826.

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 438-440. Γιὰ τὴν δραστηριότητα τῆς φιλελληνικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Παρισιοῦ βλ. στοῦ *Θεοτόκη*, Ἀλληλογραφία I. Α. Καποδίστρια - I. Γ. Ἐϋνάροδο 1826-1831, σ. 84, 165, 220-224, 331, 441. Πρὸς βλ. *Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον*, ἐπιμέλεια Ἰωάννη Βλαχογιάννη, Ἀρχεῖα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, Ἀθήναι 1901, τ. 1, σ. 21. Γενικά γιὰ τὴν φιλελληνικὴ κίνηση στὴν Γαλλία καὶ τὸν ρόλο τοῦ τύπου βλ. *Jean Dimakis*, La guerre de l'Indépendance grecque vue par la presse française (période de 1821-1824), Contribution, a l'étude de l'opinion publique et du mouvement philhellénique en France, Thessalonique 1968, σ. 119, κ.έ., *Ar. Dimopoulos*, L'opinion publique française et la Révolution grecque 1821-1827, Nancy 1962. Γιὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἱμπραῖμ στὴν Ἀργολίδα βλ. στοῦ *Ἐλευθερίου Γ. Πρεβελάκη*, Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἱμπραῖμ πρὸς τὴν Ἀργολίδα, Ἀθήναι 1949.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 442-443.

Αφοῦ ἐξέφραζε τὴν εὐγνωμοσύνη δλων τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν συμπαράσταση τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα στὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Τούρκων, τοῦ τόνιζε ὑστέρα τὴν ἔλλειψη τῶν οικονομικῶν πόρων καὶ τις γνωστὲς δυσκολίες πληρωμῆς τῶν ναυλῶν γιὰ τὴν μεταφορὰ τῶν τροφῶν ἀπὸ τὴν Ζάκυνθο καὶ τὰ Κύθηρα. Ἡ σωτηρία λοιπὸν τῶν Ἑλλήνων ἐξαρτάται ἀπὸ τὴς βοήθειες τῶν φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν πρὸς τὴν κυβέρνηση, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὸ κέντρο τοῦ προορισμοῦ τῶν ἀποστολῶν αὐτῶν. Ἐὰν δὲν σταλοῦν ἐκεῖ, τότε ὑπάρχει φόβος νὰ γίνουν καταχρήσεις ἀπὸ πρόσωπα, τὰ ὁποιαδὲν ἔχουν καμιάεὐθύνη καὶ ἀρμοδιότητα. Μὲ τὴν δὴλωσὴ τῆς αὐτῆς ἡ κυβέρνηση θέλει ν' ἀποκρούσῃ τὴν πρόταση τοῦ Γάλλου φιλέλληνα d'Harcourfe, νὰ συγκεντρῶνῶνται οἱ συνεισφορὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ στὰ Μέθανα, ὅπου βρισκόταν τὸ στρατόπεδο τοῦ Fabvier. Φαίνεται διὰ τὴν ἡ κυβέρνηση φοβόταν μήπως ἡ συγκέντρωση τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων στὰ Μέθανα, σὲ τόπο ἐπηρεαζόμενο ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Γάλλου ὁστρατιωτικοῦ, θὰ ἐνίσχυε ὑπερβολικὰ καὶ ἴσως καὶ ἐπικινδύνα τὴν δύναμη τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἐξωτερικοῦ ἑλληνικὰ πράγματα. Γι' αὐτὸ καὶ νόμιζε διὰ τὴν καλύτερη λύση γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ θὰ ἦταν ἡ ἀποστολὴ ἐνὸς Εὐρωπαίου φιλέλληνα στὴν Ἑλλάδα μὲ ξεχωριστὲς διοικητικὲς ικανότητες, ὁ ὁποῖος θὰ παρουσιαζόταν ὡς ἀπεσταλμένος τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπιτροπῶν καὶ θὰ βοηθοῦσε τὴν κυβέρνηση στὴν διαχείριση τῶν διαφόρων συνεισφορῶν καὶ βοηθειῶν, ἀλλὰ θὰ τὴν ἀναγνώριζε ὡς μόνη ἀρμόδια γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ καὶ δὲν θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα ν' ἀντιστρατεύεται στὶς ἀποφάσεις τῆς. Τὸ σχέδιο αὐτὸ θὰ εἶχε, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστολὴν, διπλὴ ἀφέλεια: ἀπ' ἐνὸς θὰ περιοριστοῦν στὸ ἐξωτερικὸ οἱ καταχρήσεις, ἐνῶ στὸ ἐξωτερικὸ θὰ ἐπανορθωθῇ ἡ κακὴ φήμη σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ τῆς ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπισημαίνει, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὴν ἔλλειψη ἰατρικῶν φαρμάκων, τὴν ἀνάγκη προμήθειας δύο φρεγατῶν καὶ τριῶν ἀτμοκίνητων πλοίων¹.

Εἰδικὰ τὸ θέμα τῶν καταχρήσεων ἵστο ἐξωτερικὸ θίγει τὸ βουλευτικὸ στὴν ἐπιστολὴ τῆς 10/22 Ἰουλίου 1826 πρὸς τὸν Ἐυνάρδο. Στὴν περίπτωση αὐτῆ

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 445-448. Γιὰ τὴν ἀφιξὴ τοῦ κόμη d'Harcourt στὴν Ἑλλάδα στὶς 25 Ἰουλίου 1826 βλ. τοῦ *Καμπονόγχον*, Ἀρχεῖο Ρώμα, τ. 2, σ. 245, 250-251, ὅπου ἀναγγέλλεται σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀνδρέα Ζαίμη πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ Ζακύνθου, στὶς 28 Ἰουλίου 1826, ἡ ἀφιξὴ τοῦ κόμη d'Harcourt πρῶτα στὴν Ἰδρα, ὅπου συνάντησε τὸν Μαυροκορδάτο, καὶ κατόπιν στὸ Ναύπλιο. Ἐκεῖ ἐμῆνε τρεῖς μέρες, ἀλλὰ, ὅπως γράφει ὁ Ζαίμης στὴν ἐπιστολὴν του, μίλησε μὲ ψυχρὸ τρόπο στὴν Διοίκηση. Κατόπιν πήγε στὰ Μέθανα, στὸ στρατόπεδο τοῦ Φαβιέρου, πού ἤθελε νὰ τὸ κάμῃ ἀποθήκη τῶν διαφόρων ἀποστολῶν ἀπὸ τὴν Εὐρώπη. Ὁ d'Harcourt ἐπέμενε κυρίως νὰ διανεμῶνται οἱ τροφές καὶ τὰ πολεμοφόδια ἀπὸ τὸν Φαβιέρου μὲ διαταγὴ βέβαια τῆς κυβερνήσεως. Σχετικὰ ὁ Ζαίμης ἔγραφε: "...εἰμὴ διὰ τοῦ Φαβιέρου, τὸν ὁποῖον αὐθαίρετως καὶ ἰδιοτελῶς θέλει νὰ καταστήσῃ γενικὸν ἐπιστάτην ἢ ἐφορον εἰς δλα τὰ εἶδη τῶν στελλομένων βοηθειῶν".

δέν αναφέρεται σέ καταχρήσεις Ἑυρωπαϊῶν φιλελλήνων¹, ἀλλὰ ὀρισμένων Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι, ὅπως ἀναφέρεται, παρά τὸν πόλεμο τῶν ἔξι ἐτῶν, βρίσκονται ἀκόμη στὴν Εὐρώπη καὶ παρουσιάζονται χωρὶς κανένα λόγο καὶ χωρὶς καμιά ιδιότητα στὶς φιλελληνικὲς ἐπιτροπές, ἀπαιτώντας χρηματικὴ βοήθεια γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς των. Ὅπως οἰοῦμαι, σύμφωνα μὲ τὴν γνώμη τοῦ βουλευτικοῦ, τὰ χρήματα αὐτὰ θὰ χρησιμεύουν πολὺ περισσότερο, ἂν προορίζονταν γιὰ τὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα, παρά γιὰ μερικὰ άτομα, τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ βρίσκονται ἤδη στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ πολεμοῦν. Μὲ τὰ παραπάνω τὸ βουλευτικὸ ζητεῖ νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴ τοῦ Ἑὐνάργου, ὥστε ν' ἀποφευχθοῦν παρόμοιες περιπτώσεις².

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς συνενώσεως τῶν φιλελληνικῶν κομιτάτων, πού, ὅπως ἀνέφερα καὶ παραπάνω, ἦταν πρωταρχικὴ ἰδέα τοῦ Καποδίστρια, τὴν ὁποία, ἐνστερνίσθηκε ἀργότερα ὁ Ἑὐνάργος, ὁ μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιος σὲ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὴν Πίζα στὶς 14/26 Δεκεμβρίου 1825 πρὸς τὸν Ελβετὸ φιλέλληνα, ἀναγνώριζε διὰ τὴν γαλλικὴν καὶ οἱ ἐλβετικὴν φιλελληνικὴν ἐπιτροπὴν ἐνωμένους θὰ συνέβαλλαν πολὺ στὴν τελικὴ νικὴ ἐναντίον τῶν Τούρκων. Συγκεκριμένα τοῦ ἔγραφε: «Il est vrai, qu'ils ont besoin de quelque assistance, et si les comités de Votre heureuse Patrie et de la France réunis continuent à leur accorder la même bienveillance et protection, ce serait un encouragement plus que suffisant pour faire triompher leur cause, et les illustres membres de ces comités trouveront la récompense de leurs nobles efforts dans la satisfaction d'avoir contribué à sauver un peuple chrétien et Européen, qui, par ses malheurs, par ses vertus et par sa bravoure est devenu intéressant et digne de compassion et de protection de toutes les gens de bien»³.

Τὴν ἰδέα τῆς συνενώσεως - κάτω ἀπὸ ἓνα κέντρο (centre d'union) - τῶν φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν τῆς Εὐρώπης, πού εἶχε γίνῃ ἀπόλυτα αἰσθητὴ στοὺς ἑλληνικοὺς καὶ φιλελληνικοὺς κύκλους, τὴν ἐξέφραζε μὲ ἐνθουσιασμό καὶ ὁ Βιάρος Καποδίστριας ἀπὸ τὴν Κέρκυρα λίγους μῆνες ἀργότερα στὶς 6/18 Αὐγούστου 1826, σὲ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πρίγκιπα Ἀλέξανδρο Καντακουζηνὸ στὴν Δρέσδη. Τὸ φιλελληνικὸ αὐτὸ κέντρο θὰ εἶχε ἀπόλυτη δικαιοδοσία στὴν διαχείριση τῶν ἐφοδίων καὶ θὰ συνέβαλλε ἀποτελεσματικὰ στὴν ὀρθολογικὴ κατανομὴ τους πρὸς τοὺς Ἑλλήνες, ἀνάλογα πάντοτε μὲ τὶς αἰτή-

1. Βλ. σχετικὰ **Ἰωάννου Δημάκη**, Αἱ καταχρήσεις τοῦ φιλελληνισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ. Τρεῖς χαρακτηριστικαὶ περιπτώσεις. «Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν», Ἀθήναι 1970, σ. 101 κ.έ.

2. **BPU**, Ms Suppl. 1888, ff. 489-490.

3. **BPU**, Ms Suppl. 1888, f. 185. Πρὸς ἐπίσης ἐπιστολὴς τοῦ Ἰγνατίου ἀπὸ 12/24 Μαρτίου 1826, f. 187, f. 209.

σεις τής ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία γνώριζε πολύ καλά τὴν χρειάζο-
ταν στὸ παρὸν καὶ στὸ μέλλον. Μάλιστα ὁ Βιάρος εἶχε τὴν γνώμη ὅτι τὴν πρω-
τοβουλία γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ «Centre Philhellénique d'Union» ἔπρεπε νὰ
τὴν ἀναλάβῃ ὁ ἴδιος ὁ πρίγκιπας Ἀλέξανδρος Καντακουζηνός. Ἔτσι, μεταξὺ
ἄλλων, τόνιζε καὶ τὰ παρακάτω: «Vous rendrez, cher Prince, un véritable
service à Notre Nation, si Vous réussirez à établir cette union, et ainsi
nous aurons établi Turnón pour la Grèce au dehors de la Grèce, dans un
moment dans lequel le manque de cette union, qui a beaucoup nui dans
l'intérieur, le Dieu merci, commence à disparaître, et dernièrement, je
viens d'apprendre, que les désordres du temps passé n'existent plus, et
que toute chose prenne une bonne allure»¹. Ἦταν ἡ ἐποχὴ πού τὸ ὄνομα
τοῦ ἀδελφοῦ του, τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια, εἶχε ἀρχίσει νὰ προβάλλεται ὀλο-
ένα καὶ περισσότερο στὸν ἑλληνικὸ ὀρίζοντα. Καὶ ὁ ἴδιος, πού εἶχε καταβάλει
τόσες προσπάθειες γιὰ νὰ συναγείρῃ τοὺς φιλελληνικοὺς κύκλους τῆς Εὐρώ-
πης σὲ μιὰ σταυροφορία γιὰ τὴν σωτηρία τῆς χώρας του, περιμένε τώρα νὰ
κληθῆ νὰ προσφέρῃ τὶς ἄμεσες υπηρεσίες του σ' αὐτήν.

4. Ὄταν ἐφθασε ἡ ὥρα τῆς ἐκλογῆς του ὡς «Κυβερνήτου τῆς Ελλάδος»,
ὁ Καποδίστριας πῆρε μὲ λαχτάρια τὸν δρόμο τοῦ γυρισμοῦ. Ἄφοῦ ἔκανε τὴν
γνωστὴ περιοδεία του στὶς εὐρωπαϊκὲς πρωτεύουσες ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν Πε-
τρούπολη, πέρασε κατὰ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου καὶ ἀρχὲς Νοεμβρίου 1827 ἀπὸ
τὴν Βασιλεία, Ζυρίχη, Λωζάννη καὶ ἐφθασε καὶ πάλι στὴν Γενεύη τὴν 1 Νοεμ-
βρίου, ὅπου καὶ ἐμείνε ἕξι μέρες². Λίγες μέρες ἀργότερα, καὶ συγκεκριμένα
στὶς 17 Νοεμβρίου 1827, ἡ ἐφημερίδα «La Gazette de Florence» ἐγραφε τὰ
παρακάτω σχετικὰ μὲ τὸν ἀποχωρισμὸ τοῦ Καποδίστρια ἀπὸ τοὺς φίλους του
Ελβετοῦς: «Οἱ φίλοι τοῦ εὐγενικοῦ κόμη, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους συγκατα-
λέγονται οἱ ἀξιωματοῦχοι τῶν ἐλβετικῶν καντονίων, ὑποδέχθηκαν μὲ τὴν πρὸ
ζωηρὴ συγκίνηση τὸν εὐεργέτη τῆς πατρίδας τους, ἐκεῖνον πού μὲ τὴν διαγω-
γὴ του κατὰ τὰ ἀξιωματικὰ ἐτῆ 1813, 1814 καὶ 1815 ἀπέκτησε τοὺς τίτ-
λους τῆς εὐγνωμοσύνης τους, οἱ ὅποιοι δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ χαθοῦν»³.

Τελικὰ ὁ Καποδίστριας στὶς 8 Νοεμβρίου 1827 ἐφθασε στὴν Ἀγκώνα,
ἀπ' ὅπου εἶχε σκοπὸ νὰ πάρῃ τὸ πλοίο, πού θὰ τὸν ὀδηγοῦσε στὴν Μάλτα καὶ
ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Αἰγίνα⁴. Στὴν Ἀγκώνα, ὅπου τοῦ ἐγένε ἐνθουσιώδης υποδοχὴ,

1. *BPU*, D.O (Documents Ouverts), Lettre de Capo d'Istria au prince Alexan-
dre Cantacuzene a Drèsdé.

2. *Oeconomos*, Essai sur la vie du Comte Capodistrias, σ. 72, Πρβλ. καὶ τοῦ *Karl
Mendelsohn-Bartlioldy*, Graf Johann Kapodistrias, Berlin 1864, σ. 77.

3. *Oeconomos*, ἐνθ. ἀν., σ. 72-73.

4. *BPU*, Ms 2682, ἐπιστολὲς Βιάρου Καποδίστρια πρὸς Louis-André Gosse ἀπὸ Κέρ-
κυρα στὶς 6/18 Σεπτεμβρίου καὶ 2/14 Δεκεμβρίου 1827.

έμεινε σαράντα περίπου μέρες περ(μένοντας τό καράβι γιά τήν Μάλτα. Κατά τήν παραμονή του εκεί είχε τήν εύκαιρία ν' άσχοληθί με τό θέμα των έλλη- νόπουλων πού βρίσκονταν στό έξωτερικό. Μάλιστα βρήκε γύρω στους είκοσι νέους, τούς όποιους και τοποθέτησε στό εκεί έλληνικό σχολείο, όπου στά 1824 είχε φοιτήσει, υπό τήν επίβλεψη τοῦ Ίγνατίου, και ό γίος τοῦ Μάρκου Μπό- τσαρη, Δημήτριος ¹. Έστειλε επίσης άλλους δύο νέους, τον Ίωάννη Παπα- δόπουλο και τον Μιχαήλ Χατζή Παρίση, στην Πίζα κοντά στον Ίγνάτιο, για νά σπουδάσουν ως υπότροφοι του ταμείου των όρφανών πού διαχειριζόταν ό ιεράρχης ².

Από τήν Αγκώνα ό Καποδίστριας έγγραψε μιá έπιστολή προς τον φιλέλ- ληνα κοσμηματοπώλη της Γενεύης Bautte στις 11/23 Νοεμβρίου, με τήν όποία τοῦ παραγγέλλει νά τοῦ κατασκευάση έξι ταμπακέρες από οβάλτο και έπάνω σ' αυτές νά χαραξίη τά αρχικά του 'ονοματός του J. A. K. Επίσης του ζητούσε και δέκα ρολόγια. "Όλα αυτά τά αντικείμενα, πού δέν είχαν μεγάλη έσωτερική άξια, τά προόριζε για προσωπικά του δώρα σέ σημαίνοντα πρό- σωπα. Αποτελούσαν μάλλον σύμβολα αναμνηστικά, ιστορικά ένθύμια, όπως τόνιζε και ό ίδιος στην έπιστολή του έπισημαίνοντας τον ιερό σκοπό τους: «...Νά κατασκευάσετε αντικείμενα πού δέν πρέπει νά έχουν άξια παρά μόνο για τήν εργασία τους και για τήν ήθικη επίδραση πού όφείλει νά υλοποιήση τήν πρόθεση πού αντιπροσωπεύουν και τον σκοπό με τον όποιο θά χαριστοῦν. Κα- μιá λοιπόν έσωτερική και υλική άξια δέν πρέπει νά έξσειτε τήν ήθικη άξια... Έπειδή είναι δυνατόν νά μειώω έδω καμιá δωδεκαριά ήμέρες, θά μου άνακοι- νώσετε με τό τρέχον ταχυδρομείο πόσο μπορούν νά στοιχίσουν αυτά τά άντι- κείμενα εκδηλώνοντας τά εύγενικά σας αισθήματα πού σας έμψυχώνουν για τήν έλληνική ύπόθεση, και σκεπτόμενοι διι αυτό τό έθνος πού πρόκειται νά ανα- γεννήσουμε, δέν ζει αυτές τις στιγμές παρά μόνο με έλεημοσύνης» ³. Από τίς ταμπακέρες έμειναν τελικά στην κατοχή του Κυβερνήτη τέσσερες και από τά ρολόγια πέντε, όπως φάνηκε από τήν γενική απογραφή των "υπαρχόντων" του,

1. *Έλευθερίας Ι. Νικολαΐδη*, 'Ο Δημήτριος Μάρκου Μπότσαρη (1814-1871) και ή άνέκδοτη άλληλογραφία του με τον Κυβερνήτη Καποδίστρια, "Δωδώνη" 2 (1973) 374 κ.έ., όπου και σχετική βιβλιογραφία. Βλ. επίσης και *F. C. H. L. Pouqueville*, *Histoire de la Règeńeration de la Grèce comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu' en 1824*, Paris 1824, τ. 4, σ. 393.

2. *Πρωτογάλη*, ΊγνάτιοςΙ, σ. 266. *D.C. Fleming*, *John Capodistrias and the Confe- rence of London 1828-1831*, Thessaloniki 1971, σ. 18-19, *Ανασταίου Ν. Γούδα*, Βιο- παράλληλοι των 'επί της αναγέννησεως της Έλλάδος διαπρεψάντων άνδρών, Πολιτικοί Άνδρες, Άθήναι 1875, τ. 7, σ. 19, *Ίθρωμένου*, Ίωάννης Καποδίστριας, σ. 47, *Α. Βε- λελη*, 'Ο Καποδίστριας ως θεμελιωτής της δημοτικής εκπαίδεῦσεως εν Έλλάδι, Άθήναι, 1908, σ. 59.

3. *BPU*, D.O (Documents Ouverts), Καποδίστριας προς Bautte.

πού έγινε μετά την δολοφονία του¹.

Στην Μάλτα ο Καποδίστριας έφθασε στις 28 Δεκεμβρίου 1827 και φιλοξενήθηκε στο σπίτι του Άλεξάνδρου Κοντοσταύλου². Εκεί τον υποδέχθηκαν με αισθήματα χαράς και ένθουσιασμού τα μέλη της μικρής ελληνικής παροικίας, όπως πληροφορούμαστε από ανέκδοτη έπιστολή του Ίγνατίου προς τον Έυνάρδο στις 6/18 Φεβρουάριου 1828. Η κοινότητά της διέθεσε, ύστερα από έρωνο, σημαντικό ποσό για τα έλληνόπουλα όρφανά του πολέμου. Ένας μάλιστα έμπορος, ο όποιος θέλησε να κρατήσει την άνωθυμία του, διέθεσε τό ποσό των 4.000 ταλλήρων με την παράκληση να τό δαπανήσει ο Κυβερνήτης εκεί, διου θά έκρινε άπαραίτητο³. Ποιός άραγε να ήταν ο γενναϊόδωρος αυτός πατριώτης; Νομίζω ότι δέν θά σφάλη κανείς αν υποθέσει, ότι αυτός πρέπει να ήταν ο Θεσσαλονικέας Ίωάννης Ν. Παπάφης, ο όποιος και άργότερα ως τον θάνατό του δέν έπαυσε να ευεργετή την Ελλάδα και την ιδιαίτερή του πατρίδα Θεσσαλονίκη⁴.

Κατά την παραμονή του στην Μάλτα ο Κυβερνήτης είχε ενδιαφέρουσες συζητήσεις με τον ναύαρχο Κόδριγκτων, ιδίως για την πάταξη της πειρατείας στο Αιγαίο. Η πειρατεία, ή όποια αμαύρωνε την υπόληψη του ελληνικού ναυτικού και γενικά του ελληνικού κράτους, άπασχολούσε πάρα πολύ τον Καποδίστρια, καθώς και τις κυβερνήσεις των μεγάλων δυνάμεων. Στην πρόσκληση μάλιστα του Κόδριγκτων άνταποκρινόμενος ήλθε στην Μάλτα ο Καποδίστριας και εκεί έπιδοκίμασε τό σχέδιο δράσης έναντι των πειρατών του Αιγαίου, που είχε καταστρώσει ο Άγγλος ναύαρχος και τό όποιο είχε έγκρινει και ο Γάλλος συνάδελφός του De Rigny⁵.

1. **Ελένης Ε. Κούγκου**, Ό ανέκδοτος κατάλογος των υπαρχόντων του Κυβερνήτου Ίωάννου Καποδίστρια, ΔΙΕΕ 15(1961) 61.

2. **Papadopoulos-Vrétos André**, Memoires biographiques-historiques sur le Président de la Grèce le Comte Capodistrias, Paris 1837, τ. 1, σ. 101, **Ελένης Γαρδικα**, Η ίδρυση του ελληνικού προξενείου της Μάλτας, "Μνήμων" 2(1972) 122.

3. **BPU**, Ms. Suppl. 1888, ff. 234-235.

4. **Ζαχαρία Ν. Τσιοπανλή**, Ίωάννης Νικολάου Παπάφης (1792-1886) ο Θεσσαλονικέας και ο "Μελιτεύς", "Μακεδονική Ζωή" τεύχος 25 (Ίούνιος 1968) 10-15. Πρβλ. και στού **Αποστόλου Ε. Βακαλοπούλου**, Ίστορία της Μακεδονίας 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969, σ. 542.

5. **Δέσι. Θέμελη - Κατηφόρη**, Η δίωξις της πειρατείας και το θαλάσσιον δικαστήριο κατά την πρώτην καποδιστριακήν περίοδον 1828-1829, Μέρος Α', Ηδίωξις της πειρατείας, Αθήναι 1973, σ. 62-66. Σχετικά με την πάταξη της πειρατείας βλ. επίσης **Κ. Α. Αλεξανδοί**, Αι ναυτικά έπιχειρήσεις του υπέρ Άνεξαρτησίας Άγώνος 1821-1829, Αθήναι 1930, σ. 150-153, **Τρόφ. Κωνσταντινίδου, Καράβια.**, καπετάνιοι και συντροφοναύται 1800-1830, Εισαγωγή εις την ιστορίαν των ναυτικών έπιχειρήσεων του Άγώνος, Αθήναι 1954, σ. 540-542, **Είρήνης Ν. Παρδαλή**, Δύο ναυτικά ημερολόγια του Άγώνος, "Μνήμων" 2 (1972) 170-171, **Γεωργίας Π. Κουλικούρδη**, Ό "Άλέξανδρος" του Χατζή Άλεξανδρή, Ένα

5. *Νέα Ιστορικά στοιχεία από την ανέκδοτη αλληλογραφία τῶν*Εϋνάρδου με τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνηση (1826-1827).*

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τῆς μνημονευόμενης σὲ διάφορα μέρη τῆς μελέτης μου ὑπερρεσίες τοῦ Εϋνάρδου πρὸς τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος, ἀξιοσημείωτες εἶναι καὶ ὁσες ἄλλες διαπιστώνονται ἀπὸ ὀρισμένες ανέκδοτες ἐπιστολές τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς αὐτόν. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ εἶναι γραμμένα στὰ ἑλληνικά (ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ γαλλικὴ, πού στέλνεται ἀπὸ τὸ βουλευτικὸ), γιὰτὶ ὁ Εϋνάρδος ἔχει τὴν δυνατὸτητα νὰ τὶς διαβάσῃ μετὰ τὴν βοήθεια τῶν πολλῶν Ἑλλήνων οὐδαστῶν πού βρίσκονται στὴν Γενεύη.

Ἔτσι μετὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 2365 ἀπὸ 11 Λυγούστου 1826 ἐπιστολὴ τῆς ἡ Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνη τῆς πρὸς τοὺς φιλέλληνες τῆς Εὐρώπης μετὰ τῆς ἐξῆς: «Ἡ Διοίκησης δοξάζει καθεκῆσθην καὶ εὐλογεῖ τὴν ὑπερτάτην πρόνοιαν διὰ τὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀγάπην τῶν ἀδελφῶν μας χριστιανῶν, τῶν φιλανθρώπων πολιτῶν τοῦ φωτισμένου κόσμου, παρακαλεῖ τὴν θεῖαν χάριν νὰ διατηρῇ αὐτὴν ἀνελλιπῆ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, ἐπικαλεῖται πρὸς τούτους παντοτινὰ τὴν θεῖαν ἀντίληψιν νὰ εὐκολύνῃ τὸν ἐλπιζόμενον ἐξομαλισμὸν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων, νὰ γνωρίσωσιν ὅλοι οἱ Ἕλληνες τὴν ἀλήθειαν, ὡς οὕτω νὰ ἐνοπλιθῶσι μετὰ τὰ θεῖα δπλα τῆς ὁμοιοῖας. Τότε δὲν μένει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀγάπη τῶν φιλανθρώπων πολιτῶν τοῦ φωτισμένου κόσμου, ἡ ὁμόνοια ὅλων τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐπὶ πάσι τούτοις ἡ ἐξ ὕψους βοήθεια θέλουσιν διασῶσιν τὴν Ἑλλάδα». Ἰδιαιτέρα ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ εὐγνωμονεῖ τοὺς Ἐλβετοὺς γράφοντας: «Τὸ φιλάνθρωπον ἔθνος τῶν Ἐλβετῶν εἶναι ἐκ τῶν πρώτων καὶ ἀληθινῶν φίλων τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους». Καὶ ἔχει πολλοὺς λόγους νὰ τοὺς εὐγνωμονῇ, ἐφόσον μόλις ἔχουν καταφθάσει, μετὰ τὸ πλοῖο τοῦ Μαυρομιχάλη, 55 βαρέλια πυριτιδας χονδρῆς, 424 σακκιά παξιμάδι, 100 $\frac{2}{35}$ σακκιά σιτάρι τῆς Ὀδησοῦ, 464 κομμάτια μολύβι, 5 σακκιά μετὰ 5.000 τάλληρα καὶ 62% δούπες Ἰσπανίας. Ἀπὸ τὰ πέντε χιλιάδες τάλληρα, χίλια προορίζονται νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τοὺς στρατιώτες τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου.

Ἡ κυβέρνησις, μετὰ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου, ἐνδιαφέρεται ἰδιαιτέρα γιὰ τὸ στρατόπεδο τῆς Ἀττικῆς καὶ πληροφορεῖ σχετικά τὸν Εϋνάρδο γιὰ τὶς ἐπιτυχίες τῶν Ἑλλήνων. Συμφωνεῖ μετὰ τὸν Εϋνάρδο, ὅτι οἱ διαπραγματεύσεις τῶν δυνάμεων μετὰ τὴν Ἐπιτροπὴ Πύλη εἶναι δυσχερεῖς καὶ τὶς χαρακτηρίζει,

---

πολεμικὸ καράβι τῶν Ψαράν, Ἡμερολόγιον καὶ δράση (1821-1833), Ἀθήνα 1972, σ. 30-32. Γενικὰ γιὰ τὴν πειρατεία τῶν 19οῦ αἰῶνα βλ. *Philippe Gosse*, *Histoire de la piraterie*, Paris 1952, σ. 259 κ.έ.

διπλως ὁ Ελβετός φιλέλληνας, ὡς «ματαιὰν χρονοτριβή» καὶ προσθέτει τὰ ἐξῆς: «Γνωρίζει ὅπως τὴν ἀλλόκοτον πολιτικὴν τῆς Πόρτας, καὶ ἐξεύρει διὰ αὐτὴν δὲν πείθεται οὔτε εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, οὔτε εἰς διπλωματικὰς διαπραγματεύσεις, ἀλλὰ μόνον καὶ μόνον, διὰ τὴν ἰδίαν πραγματικὴν δύναμιν»¹.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς κυβερνήσεως γιὰ τὸ στρατόπεδο τῆς Ἀττικῆς φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀπὸ 6/18 Σεπτεμβρίου ἐπιστολὴ τοῦ βουλευτικοῦ πρὸς τὸν Ελβετὸ φιλέλληνα, μὲ τὴν ὁποία τοῦ δίδονται περισσότερες πληροφορίες: διὰ ἐκεῖ ἀρχηγεῖται ὁ Καραϊσκάκης μὲ 4.000 ἄνδρες, γεγονός που ἀνήσυχει τὸν Μεχμέτ Ρεσίτ πασά Κιουταχί, ὁ ὁποῖος πολιορκεῖ τὴν Ἀκρόπολη, τὸν δεύτερο μεγάλο προμαχῶνα τῆς Στερεᾶς μετὰ τὸ Μεσολόγγι. Γιὰ νὰ πιστώσῃ τὴν ἀλήθεια τῶν λεγομένων του, τὸ βουλευτικὸ στέλνει συνημμένα τὴν μετάφραση μιᾶς τουρκικῆς ἐπιστολῆς τοῦ σερασκέρη τοῦ Ρούμελης πρὸς τὸν μεγάλο βεζίρη, ἡ ὁποία πιάστηκε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Ἡ μετάφραση αὐτὴ δὲν εἶναι ἀγνωστὴ. Κυκλοφόρησε, φαίνεται, σὲ μερικὰ ἀντίγραφα καὶ ἕνα ἀπ' αὐτὰ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν Δ. Σουρμελή. Πραγματικὰ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ συμπεραίνουμε διὰ τὸν Κουταχίς ἦταν ἀνήσυχος καὶ ἀντιμετώπιζε πολλὰς δυσκολίας. Γι' αὐτὸ ἤθελε νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν κατάληψη τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ζητούσε τὴν ἀποστολὴ ὑπονομοποιῶν (λαγουμιτζήδων) καὶ τὴν ἐξασφάλιση τοῦ ἐφοδιασμοῦ τοῦ στρατοπέδου του, καθὼς καὶ τῶν δρόμων ποὺ ὀδηγοῦσαν σ' αὐτό².

Ἐπίσης τὸ βουλευτικὸ δίνει στὸν Ἐϋνάρδο πληροφορίες γιὰ τὶς ἐπιχειρήσεις στὴν Πελοπόννησο, ἰδιαιτέρως γιὰ δύο ἐκστρατεῖες τοῦ Ἰμπραήμ ἐναντίον τῆς Μάνης, οἱ ὁποῖες, ὅμως ναυάγησαν. Ἐννοεῖ ἀσφαλῶς τὶς μάχες τῆς Βέργας, τοῦ Ἄλμυροῦ καὶ τοῦ Λιροῦ (21-26 Ἰουνίου) καὶ τὴν ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Κότρωνα (6 Ἰουλίου 1826)³. Τὸ βουλευτικὸ μιλεῖ γιὰ τὶς ἐρημώσεις τῶν ἀγρῶν καὶ πεδιάδων τῆς Λακωνίας ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ τὶς παρενοχλητικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τους. Ἀκόμη ἐκθέτει πὼς οἱ ἀπόπειρες τοῦ καπουδάν πασά νὰ ἀποβιβάσῃ στρατεύματα στὴν Σάμο ἀπέτυχαν καὶ ἐλπίζει στὴν μεταβολὴ τῶν πραγμάτων μετὰ τὴν ἀφίξη τοῦ Κόχραν. Καὶ στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ διαφαίνεται ἡ ἀπεριόριστη ἐκτίμησις καὶ ἡ μεγάλη

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 450-452.

2. *Διονυσίου Σουρμελή*, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἑλευθερίας ἀγῶνα ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν Ἑλλήνων, Αἴγινα 1834, σ. 155-159. Πρβλ. καὶ *Chapuissat*, La restauration hellénique d'après la correspondance de Jean-Gabriel Eynard, οἷου δημοσιεύεται τὸ ἴδιο ἐγγράφο σὲ γαλλικὴ μετάφρασις, στίς σελίδες 28-29.

3. *Δικαίου Β. Βαγιακάκου*, Μανιάτικα Α', Ὁ Ἰβραήμ ἐναντίον τῆς Μάνης, Μάχη Βέργας, Ἄλμυροῦ καὶ Λιροῦ 21-26 Ἰουνίου 1826, Ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Κότρωνα 6 Ἰουλίου 1826, Ἀθήναι 1961, σ. 7-52.

έξαρτηση τών Ελλήνων από την προσωπικότητα τοῦ Εὐνάρδου: τὸ βουλευτικό τὸν χαρακτηρίζει ὄχι μόνο ὡς γενναϊόδωρο φίλο τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸν φωτισμένο καὶ συνετὸ συντιονιστὴ τῶν μέσων, πού θέτει στὴν διάθεση τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Καὶ ἀπευθυνόμενο πρὸς αὐτὸν προσωπικὰ προσθέτει: «Εἶναι ἀκόμη μιὰ εὐτυχία γιὰ τὴν Ελλάδα, διὰ τοῦτο οἱ διάφορες ἐπιτροπὲς τῆς Εὐρώπης ἀναφέρονται σὲ σὰς γιὰ τὴν ἐκλογή τῶν βοηθειῶν καὶ τὸ εἶδος τῶν ἀντικειμένων, πού προὐρίζαν γιὰ ἐκεῖνη»¹.

Τὴν ἀγωνία τῆς κυβερνήσεως γιὰ τὴν διατήρηση τῆς ἐπαναστατικῆς φλόγας στὴν Στερεὰ καὶ γενικὰ γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ κατάσταση στὴν Ελλάδα, τὴν ἐκφράζει ἀνάγλυφα ἢ ὑπ' ἀρ. 3758/19 Ὁκτωβρίου 1826 ἐπιστολὴ τῆς πρὸς τὸν Εὐνάρδο. Γι' αὐτὸ καὶ τὴν παραθέτω αὐτοῦσια: «Ἐπιθυμοῦσα ἡ Διοίκησις νὰ κοινοποιῇ συνεχῶς τὰ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων πρὸς ἄνδρα δῶς ἀφωσιωμένον εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα, σπεύδει ἐπ' αὐτὸ τοῦτο νὰ σὰς ἀναγγεῖλη καὶ ἤδη διὰ τῆς παρουσίας ἐν συντόμῳ διὰ τί εἶναι ἀξίον τῆς συνεργίας σου καὶ τῆς περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων φροντίδος σου.

Ἐπίσημοι εἰδήσεις βεβαιοῦσιν, διὰ κατ' αὐτὰς λαμβάνει ἀρχὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ μετὰ τῆς Πόρτας διαπραγματεύσεως τῶν πρέσβων τῆς Ἀγγλίας περὶ τοῦ μεταξὺ Ελλήνων καὶ Τούρκων συμβιβασμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν μέλλει νὰ συμπράξῃ ἐπιμόνως καὶ ὁ Πρέσβυς τῆς Γαλλίας. Ἐπεριμένετο μετὰ τὴν ἐκπεραίωσιν τῶν διαπραγματεύσεων τοῦ Ἀκκερμανίου ἢ ἔλευσις Ῥωσικοῦ Πρέσβευς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ λάβῃ καὶ οὗτος μέρος εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ελλάδος. Ἄλλ' ὅσον τὰ πράγματα εὐρίσκονται εἰς κρισιμωτέραν ἀκμὴν, τόσοον περισσότερο θλίβεται ἡ Διοίκησις, διότι ἡ τὴν ὁποίαν πάσχει παντελῆς ἐλλείψις δῶν ἐν γένει τῶν ἀναγκαίων μέσων ἐμποδίζει οὐσιωδῶς τὴν πρόδον τῶν πραγμάτων καὶ ἐπιφέρει δεινὴν ἀμνηχανίαν. Ἡ Διοίκησις προσπαθεῖ μὲ δῶς τῆς τὰς δυνάμεις νὰ ὑπερνηκίῃ τὰς περιστοιχοῦσας αὐτὴν πολυειδεῖς ἐλλείψεις καὶ δυσκολίας, καὶ ἐν μέσῳ τούτων δῶν κατωρθώθῃ νὰ ἀποκατασταθῇ ἱκανῶς ἀξιόμαχον τὸ στρατόπεδον τῆς Ἀττικῆς, ἀλλὰ μὲ θλίψιν τῆς βλέπει διὰ καὶ τοῦτο τὸ στρατόπεδον, τοῦ ὁποίου ἡ διατήρησις ὑπόσχεται τὴν ταχεῖαν καταστροφὴν τοῦ πολιορκητοῦ τῶν Ἀθηνῶν, ἐκινδύνευσε πολλάκις καὶ κινδυνεύει εἰσέτι νὰ διαλυθῇ ἐκ μόνης τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων.

Προσπαθεῖ δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις μ' δῶς τοὺς δυνατοὺς τρόπους ἡ Διοίκησις νὰ κινήσῃ ὅσον τάχος εἰς τὰ διπλὰ τὰς ἐπαρχίας τῆς Στερεῆς Ελλάδος, δῶς φέρουσι τὸ πρόσχημα τῆς ὑποταγῆς, καὶ οὕτω διάφοροι παναχόθεν ἀντιπερισπασμοὶ νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ταχίστην διάλυσιν τῆς πολιορκίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ πολιορκητοῦ. Ἡ δὲ ἀπελευθέρωσις τῆς Ελλάδος θέλει εἶσθαι ἀναμφιβόλως τὸ μόνον σωτήριον εἰς τὴν παρούσαν κρι-

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 489-490.

σιμόν περίστασιν. Ἡ Διοίκησις ἐλπίζει σὺν θεῷ, νὰ φέρῃ τοῦτο ὅσον τάχος εἰς ἐκβασιν, καὶ μάλιστα ἐάν ἐγκαιρῶς βοηθηθῇ μὲ τὰ ἀναγκαῖα μέσα, περι τῶν ὁποίων ἐπαναπαύεται κυρίως εἰς τὴν δραστηριότητα καὶ τὰ φιλάνθρωπα φρονήματα τῆς ἐξοχότητός του.

Περὶ τὴν 12 τοῦ παρόντος συνεκροτήθη εἰς Αθήνας νυκτερινὴ μάχη, καθ' ἣν εἰσῆλθεν εἰς βοήθειαν τῆς Ἀκροπόλεως ἰκανὴ στρατιωτικὴ βοήθεια, καὶ ἤδη τὸ φρούριον τῶν Ἀθηνῶν εἶναι εἰς ἀσφάλειαν, ἔχον φρουράν ἰκανὴν νὰ ἀνθέξῃ εἰς πᾶσαν προσβολὴν τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ δὲ βυζαντινὸς στόλος ἀποπλεύσας προλαβόντως εἰς Τένεδον, ἐπέστρεψε πάλιν ἐκεῖθεν, καὶ ἐπιμένει εἰς τὸ κατὰ τῆς Σάμου σχέδιον. Ἡ παρουσία τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου τὸν ἐβίασε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς Χίον, καὶ ἐλπίζεται σὺν θεῷ ἡ Σάμος νὰ διαφύγῃ καὶ ἤδη τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, καὶ μὲ φθοράν του ὁ ἐχθρὸς νὰ ἴδῃ ματαιωμένα καὶ ταύτην τὴν φορὰν τὰ ὀλέθρια σχέδιά του.

Ἡ παροῦσα συνοδεύεται μὲ ἀντίγραφον τῆς τελευταίας πρὸς τὴν ἐξοχότητά σου ἐπιστολῆς τῆς Διοικήσεως.

Τῆ 19ῃ Ὀκτωβρίου 1826 ἐν Ναυπλίῳ
Ὁ Πρόεδρος
Ἄνδρέας Ζαΐμης

Ἰωάννης Βλάχος
Παναγιώτης Δημητρακόπουλος Ἄναγνώστης Δελιγιάννης Α. Μοναρχίδης
Δ. Τζαμαδός
Κ. Ζώτος
Α. Χατζηαναργύρου

Ἵσων Ἀπαράλλακτον τῷ πρωτοτύπῳ
Ἐν Ναυπλίῳ τῆ 20ῇ Ὀκτωβρίου 1826
Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς
Γ. Γλαράκης¹

2. Ὁ Ἐϋνάρδος ἀπαυτοῦσε ἀπὸ αὐτοῦς, μὲ τοὺς ὁποίους ἀλληλογραφοῦσε, νὰ τοῦ ἐξιστοροῦν μὲ λεπτομέρειες τὴν κατάστασιν ἐν τῇ Ἑλλάδι, τὴν διάθεσιν τῶν χρημάτων, ποῦ προέρχονταν εἴτε ἀπὸ δάνεια εἴτε ἀπὸ τὰς εὐρωπαϊκὰς φιλελληνικὰς ἐπιτροπὰς, τὴν ἐκβασιν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἀπλῶν ἀψιμαχιῶν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ ὄχι μόνον ἀπὸ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Ἰγνατίου, ποῦ παραθέτω στό παράρτημα τῆς ἐργασίας μου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ γράμματα τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα γιατροῦ Louis-Andre Gosse, ποῦ εἶχε κατεβῆ ἐν τῇ Ἑλλάδι: ὁ Ἐϋνάρδος τὸν συμβούλευσε νὰ τοῦ γράφῃ μὲ πολλὰς λεπτομέρειας τακτικὰ καὶ ἀντικείμε-

1, *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 473,

νικά τά όσα συνέβαιναν γύρω του στην Ελλάδα, χωρίς νά παρασύρεται από κανένα¹.

Τά ζητήματα πού άπασχολούν τόν Έυνάρδο κατά τό 1826 και στις άρχές τοῦ 1827, ή τιμα διαχείριση τών ελληνικών δανείων και ή άποπεράτωση τών ελληνικών πλοίων, πού είχαν παραγγελθή στην Αγγλία, για ν' άποτελέσουν ένα καλά εξοπλισμένο στολισκο υπό την άρχηγία τοῦ ναύαρχου Κόχραν, καθώς και ή άποστολή τροφών και πολεμοφοδίων στην Ελλάδα², είναι θέματα πού ενδιαφέρουν ζωηρότατα και την ελληνική κυβέρνηση, όπως φαίνεται από έπιστολή του Βουλευτικού τής 19/22 Ιουλίου 1826.

Στην άρχή τής έπιστολής αναφέρεται διτ ή προσωρινή κυβέρνηση, πού έγκαταστάθηκε στην νέα Επίδαυρο, έχει προβή σε όρισμένες ενέργειες. Συγκεκριμένα οι προετοιμασίες για τις νέες πολεμικές επιχειρήσεις ανάγκασαν την έθνική συνέλευση νά διορίση δύο επιτροπές: 1) Τήν ((Διευθυντικήν Επιτροπήν», ή όποια επιφορτίζεται με την εσωτερική διοίκηση τοῦ κράτους· και 2) την «Μόνιμον Επιτροπήν» τής συνελεύσεως πού άπαρτίστηκε από τόν Πορφύριο, άρχιεπίσκοπο Άρτας, τόν Σπυριδωνα Καλογερόπουλο, τόν Γεώργιο Λινίνα, Αναγνώστη Κοπανίτσα, Ε. Ξένο, Χριστο Βλάσση, Νικόλαο Ρενιέρη και τόν γενικό γραμματέα Χριστόδουλο Κλωνάρη, και ή όποια έχει ως έργο νά φροντίζη για τις έξωτερικές σχέσεις του κράτους.

Κατόπιν τό βουλευτικό έρχεται στο θέμα τών δανείων και στα σχέδια, πού είχε προτείνει ό Έυνάρδος και, άφοῦ τονίζει ότι δέν είναι άρμόδιο για τά προβλήματα αυτά πού άνήκουν άποκλειστικά στην δικαιοδοσία τής Διευθυντικής Έπιτροπής και ή όποια θά αναλάμβανε νά τοῦ άπαντήσει, λέγει διτ πριν από ένα μήνα ή "Μόνιμος Έπιτροπή" τής συνελεύσεως είχε ανακαλέσει τόν Όρλάνδο και τόν Αουριώτη για νά λογοδοτήσουν για δσα συνέβησαν στο Λονδίνο. Για την υπόθεση αυτή άρμόδιοι μάρτυρες ήταν δύο Άγγλοι, ό Francis Burdet, φιλέλληνας και μέλος τής άγγλικής βουλής, και ό Ricardo, συμβαλλόμενος τοῦ δανείου, καθώς και ένας Έλληνας, ό Γεώργιος Σπανιολάκης, τόν όποιο έστειλε ή ελληνική κυβέρνηση στα 1825 στο Λονδίνο³.

"Όπως φαίνεται από την άλληλογραφία τοῦ Έυνάρδου με τόν Λουριώτη, ό. Ελβετός φιλέλληνας αναγκάστηκε πολλές φορές νά μιλήση με άύστηρή γλώσσα στους Έλληνες άπεσταλμένους για την κακή διαχείριση διαφόρων οικονομικών θεμάτων στο Λονδίνο, όπως π.χ. τών δαπανών για την ναυπήγηση τών πλοίων, για την διασπάθιση των χρήμάτων πού δέν είχαν χρησιμοποιηθή

1. *Michelle Bouvier-Bron*, Jean-Gabriel Eynard (1775-1863) et le philhellenisme Genevois, σ. 44.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, if. 487-488.

3. *Eugenè Dalleggio*, Les philhellènes et la guerre de l'Indépendance, 138 lettres inédites de J. Orlando et A. Louriotis, Athenes 1949, ό. 8.

καί εἶχαν κατατεθῆ στήν τράπεζα Ράλλη, καθώς καί γιά ἄλλα ἀκόμη ζητήματα¹.

Εἰδικά γιά τό θέμα τῶν πλοίων ὁ Ἐϋνάργος ἐγράφε τά ἐξῆς ἐνδιαφέροντα πρὸς τὸν Λουριώτη ἀπὸ τὴν Γενεύη στίς 16 Αὐγούστου 1826, πού τά ἀφήνω ἀμετάφραστα γιά νά φανοῦν οἱ λεπτομέρειες τοῦ ὕφους του: «Votre patrie est perdue, Monsieur, si Vous ne réunissez pas Vos efforts et ceux de Vos amis à Londres, pour obtenir de Mr Galloway que le départ soit immédiat des 2 bateaux et des trois plus petits. Lord Cochrane lui écrit par le courrier, je lui écrit moi-même de la manière la plus pressante en lui faisant sentir quelle immense responsabilité pèse sur sa tête, s'il ne quitte pas tout autre ouvrage pour terminer sans retard les bâtiments qu'on attend avec une si vive anxiété; nous le menayons de l'indignation du monde entier et faisons tout, pour qu'il double et triple les ouvriers et qu'il cesse tout autre affaire jusqu'à ce que les bâtiments soient partis. Au nom de Votre réputation et de Votre tranquillité à venir je dois également Vous dire qu'une responsabilité déjà effrayante pour Vous, Messieurs les Députés, pèse sur Votre administration. Votre patrie et la postérité Vous accuseront sévèrement de toutes les fautes qui ont été faites...» Καί ὁ Ἐϋνάργος τελείωνε μέ τά ἐξῆς: «Si l'expédition de Lord Cochrane réussit, tout pourra s'oublier; mais si elle manque, parce que les bateaux ne seront pas arrivés, je Vous demande, Monsieur, ce que l'on dira des Députés grecs à Londres»².

Ἀπὸ τά παραπάνω φαίνεται ὅχι μόνο ἡ μεγάλη ἀγανάκτηση καί ἡ στενοχώρια τοῦ Ἐλβετοῦ τραπεζίτη γιά τό θέμα αὐτό, ἀλλά καί ὁ ἐνθουσιώδης φιλελληνισμός του, τό πάθος του, θά μπορούσαμε νά ποῦμε καλύτερα, νά βοηθήση τὴν Ελλάδα. Ὅλες του οἱ ἀπασχολήσεις καί οἱ φροντίδες συνέκλιναν πρὸς τό καιρὸ αὐτό σημεῖο. Καί ἐργάζεται μέ πυρετώδη δραστηριότητα. Ἐβλεπε τὴν δλη κατάσταση μέ ἀντικειμενικότητα καί λυπόταν γιά τά κομματικά πάθη τῶν Ἑλλήνων. Τά πάθη αὐτά ἦταν ὁ κυριότερος λόγος, πού τὸν ἀνάγκαζε γὰ μὲνη στήν Γενεύη. Γνώριζε πολὺ καλά ὅτι ἡ ἀφιξή του στήν Ελλάδα θά τὸν ἐμπλεκε στίς διάφορες διενέξεις τῶν φατριῶν μέ ἀποτέλεσμα νά μειωθῆ ἡ αἴγλη τῆς προσωπικότητάς του καί ἡ ἐμπροσθία του στὰ ἑλληνικά θέματα. Γι' αὐτό προτιμοῦσε νά κατευθύνῃ ἀπ' ἐκεῖ τὴν δραστηριότητα τῶν Εὐρωπαίων φιλελλήνων³.

1. *Jean Dimakis*, Quelques lettres échangées entre J.-G. Eynard et A. Louriotis en 1826 et au début de 1827, «Ερρανιστής», τεύχ. 5(1963) 187.

2. *Dimakis*, Quelques lettres échangées entre Eynard et Louriotis, ο. 178. Γιά τό θέμα τῶν πλοίων βλ. ἔτισης τό βιβλίο, Ὁ Ὀρλάνδος ἀπολογούμενος ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ, Ἀθήναι 1841.

3. Πρὸβλ. κ«1 *Dimakis*, ἐνθ. ἀν., ο. 186,

/Η ἀγανάκτηση ὁμως τοῦ Ἐϋνάρδου μετριάζεται, μόλις μαθαίνει ἀπὸ νέα ἐπιστολή τοῦ βουλευτικοῦ στίς 6/18 Σεπτεμβρίου 1826 ὅτι τὸ πρῶτο ἀτμοκίνητο πλοῖο, ἡ «Καρτερία», εἶχε εἰσπλεύσει στοῦ λιμάνι τοῦ Ναυπλίου στίς 3/15 τοῦ ἴδιου μηνός, ὑπὸ τὴν διοίκηση τοῦ Frank Abney Hastings. Τὸ πλοῖο αὐτὸ εἶχε κοστίσει δέκα χιλιάδες λίρες. Τὶς μηχανές του εἶχε ἀναλάβει νὰ κατασκευάσῃ ὁ Σκώτος μηχανικός Alexander Galloway καὶ γιὰ τὸν ἔξοπλισμὸ του φρόντισε ὁ Hastings μὲ δικά του ἔξοδα.¹

Τὸ πλοῖο «Καρτερία» ἀποτελοῦσε, σύμφωνα μὲ δισέλιδο ἀχρονολόγητο χειρόγραφο (πρέπει νὰ τὸ τοποθετήσουμε χρονολογικὰ στὰ τέλη ἢ στίς ἀρχές τοῦ 1827) μὲ τὸν τίτλο «Γνώμη τοῦ Εὐμανουὴλ Τομπάζη περὶ συστάσεως ἔθνικοῦ Ναυτικοῦ εἰς τὴν Ελλάδα», ἔνα ἀπὸ τὰ πρῶτα πολεμικά, πού θὰ συγκροτούσε τὴν «Ἐθνικὴν Ναυτικὴν δύναμιν». Στὸ χειρόγραφο αὐτό, τὸ ὁποῖο βρήκα ἀνάμεσα στὰ σημειώματα τοῦ Gosse, ὁ Τομπάζης τόνιζε τὰ ἐξῆς ἑνδιαφέροντα, πού ἀναφέρονται στὴν ἀνάγκη νὰ συγκροτηθῇ ἄξιόμαχος ἑλληνικὸς στόλος, ὁ ὁποῖος ν' ἀποτελεῖται ἀπὸ ἔθνικὰ πλοῖα καὶ ὄχι ἀπὸ ἰδιωτικά, διὼς συνέβαινε ὡς τότε. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖται οὐσιαστικά ἀπὸ δύο μέρη 1) ἀπὸ τὴν εἰσήγηση πού ἐξιστορεῖ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ναυτικοῦ ἀπὸ τὴν ἐναρξη τῆς ἐπανάστασεως ὡς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη· καὶ 2) ἀπὸ τὶς προτάσεις γιὰ τὸν σχηματισμὸ ἔθνικοῦ στόλου. Ἐπειδὴ τὸ κείμενο δίνει ἑνδιαφέρουσες πληροφορίες καὶ ὀρισμένες κρίσεις γιὰ τὰ ἑσωτερικά τῶν τριῶν ναυτικῶν νησιῶν, ἰδίως τῆς Ἰδρίας καὶ Σπετιῶν, τὸ παραθέτω ἀκέραιο: «Ὁ στόλος τῶν Ἑλλήνων συνίσταται ἀπὸ πλοῖα μικρά, τὰ ὅποια εἶναι ἰδιοκτησία πολλῶν ἀτόμων, κατοικῶν τῆς Ἰδρίας, τῶν Πετζῶν καὶ τῶν Ψαρῶν. Εἰς τὴν πρῶτην ζέσιν τῆς ἐπανάστασεως οἱ κύριοι τῶν εἰρημένων πλοίων, Ἰδριαῖοι, Πετζιώται καὶ Ψαριαῖοι φιλοτιμούμενοι μεταξὺ των, καὶ κινούμενοι ἀπὸ ζήλον καθαρὸν, ἐτοιμάζαν, καὶ ἐφοδίαζαν τὰ πλοῖα τους ἀπὸ δλα τὰ ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου. Οἱ δὲ εὐκατάστατοι ἐξ αὐτῶν ἐπλήρωναν μάλιστα καὶ τοὺς μισθοὺς τῶν Ναυτῶν, καὶ τροφάς, καὶ ἄλλα, στοχαζόμενοι ὅτι ὁ ἀγὼν τῶν Ἑλλήνων θέλει τελειώσῃ ὀγλήγορα. Ἀφ' οὗ δὲ πάλιν εἶδαν ὅτι τὸ πρᾶγμα ὑπάγει εἰς μᾶκρος, εὐρέθησαν ὑποχρεοὶ νὰ ἐξακολουθήσουν μὲ τὸν ἴδιον τρόπον τὰ ἔξοδα τῆς Ναυτικῆς δυνάμεως, μὲ ἐλπίδα ὅτι οἱ φιλόανθρωποι βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης θέλουν ὑπερασπισθῆ τὸν δίκαιον ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ τοῦτο ἐχρειάζετο πολὺν καιρὸν καὶ χρειάζεταιται.

Ἐν τοσοῦτω, ὁ λαὸς τῶν τριῶν Νήσων, καὶ ὡς ἀεργος, καὶ διότι πολὺ μέρος αὐτοῦ εὐρίσκειται εἰς ἐνδειαν, ἐστασίαζε καὶ στασίαζει ἐναντίον τῶν προ-

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 489-490

2. C. M. *Woodhouse*, *The Philhellenes*, London 1969, σ. 132-1-33. Γραβλ. καὶ *N. Rados*, *La marine grecque pendant la guerre de l'Indépendance*, Atfiènes 1907, σ. 50-54, 63-67, *Jurien de la Qravier*, *La Station du Levant*, Paris 1872, τ. 2, σ. 58.

κρίτων, καὶ τῶν κυρίων τῶν πλοίων, εἰς τρόπον ὅπου αὐτοὶ εὐρέθησαν εἰς πολ-
 λὰς περιστάσεις εἰς ἀμηχανίαν.

Ἐφθασε τὸ δάνειον τῆς Ἀγγλίας, καὶ ἡ Διοίκησις ἀνεδέχθη τὴν οἰκονο-
 μίαν τοῦ στόλου, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐπλήρωσε μίαν ἑκστρατείαν ὀλόκληρον. Ἄλλὰ
 πάντα ἐπέμπευεν εἰς τὰς Νήσους μίαν ποσότητα χρημάτων διὰ τὴν ἐκπλευσί-
 ὶν πλοίων ἐδιώριζεν. Αὐτὰ τὰ χρήματα εἰς τὴν Νήσον " Γδραν ἔμβαιναν εἰς
 τὸ κοινόν ταμεῖον, καὶ ἡ τοπικὴ Διοίκησις ἐφρόντιζε διὰ τὰ πλοία τῆς ἑκστρα-
 τείας. Οἱ κύριοι τῶν πλοίων μὲ δλα αὐτὰ τὰ ἔξοδα τοῦ κοινοῦ, πάντα ἐξώδευαν
 τὰ ἀπὸ λόγου τους διὰ ἀναγκαῖα πράγματα τῶν πλοίων εἰς τρόπον ὥστε, διὰ
 τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, ἀπόκαμαν καὶ ἐπαραμέλησαν μὲ λύπην ψυχῆς τὴν
 ἰδιοκτησίαν τους, μὴν ὑποφέροντες πλέον τὰ ἔξοδα."

Κάθε εὐαίθετος πατριώτης, ὁ ὅποιος γνωρίζει τὴν σημερινὴν κατάστασιν
 τοῦ Ναυτικοῦ μας, εἰς αὐτὰς μάλιστα τὰς κρίσιμους περιστάσεις τῆς πατρίδος,
 χρεωστὰ νὰ τὴν κοινοποιήσῃ μὲ γυμνὴν τὴν ἀλήθειαν.

Εἰς τὴν κατάστασιν ὅπου εὐρίσκεται τὸ ναυτικόν μας, καὶ οἱ Κύριοι τῶν
 πλοίων, τὰ ὅποιᾶ τὸ συνθέτουν, εὐχῆς ἔργον ἦτον τὸ νὰ παρθοῦν μέτρα περὶ
 οὐστάσεως ἔθνικοῦ Ναυτικοῦ.

"Ὅσον ἐκ μέρους μου τολμῶ νὰ κάμω τὰς ἀκολουθοῦσας παρατηρήσεις περὶ
 τούτου· 1) Τὸ δίγραμμον ἢ «Ἑλλάς», τὸ ἀτμοκίνητον ἢ «Καρτερία», τὸ βρῖκι
 τοῦ Ναυάρχου Λόρδου Κοχράνου καὶ τῶν ἀπὸ τὰ ἰδιόκτητα πλοία, τῶν ὁποίων
 ὁ ἀριθμὸς θέλει προσδιορισθῆ παρὰ τοῦ Ναυάρχου Λόρδου Κοχράνου καὶ τῶν
 ἡμετέρων θαλασσιῶν, οὐσκαφθέντων ὠρίμως, θέλουν συγκροτῆ τὴν Ἐθνικὴν
 Ναυτικὴν δύναμιν. Ἡ δὲ Διοίκησις θέλει φροντίσει νὰ ἀγοράσῃ τὸν προσδιο-
 ρισθέντα τοῦτον ἀριθμὸν τῶν πλοίων μὲ ὁμολογίας πληρωτέας εἰς διωρισμένον
 καιρὸν 2) Ἡ Διοίκησις νὰ ἐκλέξῃ τοὺς καλυτέρους καπετάνιους, νὰ τοὺς δώσῃ
 διπλώματα, καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὸν μισθὸν τῶν 3) ὁ στόλος οὗτος νὰ μὴν εἶναι
 οὔτε εἰς Ἵδραν οὔτε εἰς Πέτζας, ἀλλὰ εἰς ἓνα τόπον ξεχωριστὸν τῆς ἀρεσκείας
 τοῦ Ναυάρχου Λόρδου Κοχράνου. Ὅταν ἡ ναυτικὴ δύναμις εὐρίσκεται εἰς ξε-
 χωριστὸν τόπον, ἐμποδίζονται καὶ αἱ πειρατεῖαι, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζονται πλέον
 ἄλλα πλοία πολεμικά, εἰμὴ τοῦ ἔθνικοῦ στόλου 4) Νὰ ἐκδώσῃ προκήρυξιν εἰς
 τὸ πανελλήνιον, διὰ τοῦ Ναυτικοῦ εὐρίσκονται εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἑπικράτειαν,
 θεωροῦνται ἐξ ἴσου ὄμοιοι, καὶ καθεὶς θέλει προβιβάσῃ κατὰ τὴν ἀξίαν του,
 διὰ νὰ παύσῃ ἢ ζηλοτυπία Ἵδραίων, Πετζιωτῶν καὶ Ψαριανῶν, καὶ ὅλοι
 οἱ Ἕλληνες νὰ λογίζονται ἐμπροσθεν τῶν νόμων. Ἐθνος εἰς τὸ ὅποιον εὐρί-
 σκονται τινὲς κλάδοι, οἵτινες θέλουν νὰ ὑπερέχουν καὶ νὰ ἀπολαμβάνουν πε-
 ρισσότερον, καὶ τοὺς ὁποίους εἶναι ἀνάγκη νὰ οικονομοῦν καὶ νὰ κολακεύουν,
 δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρξῃ· 5) Νὰ γράψῃ ἡ Διοίκησις πρὸς τὰ φιλελληνικά
 τῆς Εὐρώπης κομιτάτα, ἐξόχως πρὸς τὸν Κύριον Εὐνάρδον, νὰ φροντίσῃ
 διὰ 15.000 πλάκας χαλκίνας 12 Γαλλικῶν ἀτρῶν βάρους ἐκάστην, μὲ τὰ ἀνά-

λογα καρφία, διά νά χαλκοενδύση δώδεκα πλοῖα. Οὕτω ἡ Διοίκησις ἔχουσα 15 πλοῖα ἔτοιμα, ἤμπορεῖ μέ ταχύτητα νά τά κάμη νά ἐκπλεύσουν διά κάθε αἴφνιδιον ἔκστρατειαν, ἐν ᾧ ἂν δέν εἶναι ἐπιχαλκωμένα, χρειάζονται πολλές ἡμέρας ἕως νά ἐτοιμασοῦν, καί πάλιν ὕστερον ἀπό ὀλίγας ἡμέρας πίνουν χόρτον καί καταντοῦν βραδυκίνητα' 6) Νά διορισθῇ ἕνας ὑπουργός, ἢ μία ἐπιτροπή εἰς τόν τόπον ὅπου εἶναι ὁ Ναύσταθμος, ἥτις νά προσέχη καί νά φροντίζη διά τά ἀναγκαῖα τοῦ στόλου, δηλαδή πυριτιδα, σφαιρας, κατάρτια, ξυλικήν, φούρνους, μαγαζεῖα κλπ.»¹.

3. Τό στρατόπεδο τῆς Ἀττικῆς καί ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν πολιορκημένων μέσα στήν Ἀκρόπολη Ἑλλήνων καί φιλελλήνων γίνεται ἀπ' ἐδῶ καί ἔμπρός τό κύριο μέλημα τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἐνδιαφέροντα κατάλογο τῶν φιλελλήνων αὐτῶν μάς δίνει ὁ Ἐλβετός φιλέλληνας Louis-André Gosse (γιά τόν ὅποιο θά μιλήσουμε διεξοδικά στό δεύτερο μέρος τῆς μελέτης μου) σέ μιᾶ ἐπιστολή του πρὸς τόν Ἐϋνάρδο γραμμμένη στήν Ἔδρα στίς 28 Φεβρουάριου 1827, ἢ ὅποια δημοσιεύθηκε στήν «Journal de Genève» στίς 19 Ἀπριλίου. Οἱ φιλέλληνες αὐτοὶ ἦταν οἱ ἐξῆς: Pisa, Clement, Blondel, Rival, D'Armagnac, Bourguine, Rigal, Roccavilla, Aroulani, Cavallo, Duroc, Lambert, Halm, Colin, Bernard, Fabricius, Bellini, Isايا, Guedon, Daubigny, Pérard, Ledoux, Raffanel, Mollière, Desportes, Para, Pignot, Yalette, Massu, Thierry, Cartier, Kalembacher, Morandi, Scarpa, Robert, Justin, Butin, Fasano, Aimini καί Andrietti².

Στήν «Journal de Genève» βρίσκει κανεῖς ἀκόμη πολλές ἐπιστολές τοῦ Ἐϋνάρδου πρὸς τόν Κόχραν³, πρὸς τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι⁴ καί πρὸς τόν Gosse, ὁ ὅποιος τοῦ δίνει λεπτομερεῖς πληροφορίες γιά τὴν πολιορκία τῆς Ἀκροπόλεως⁵.

Ἡ ἀρχηγία τοῦ Καραϊσκάκη ἦταν μιᾶ ἐγγύηση γιά τὴν εὐνοϊκὴ ἐξέλιξη τῶν ἐπιχειρήσεων ἐξω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη. Αἰσθήματα ἐμπιστοσύνης καί θαυμασοῦ πρὸς τὸ πρόσωπό του ἔτρεφαν καί οἱ Εὐρωπαῖοι φιλέλληνες. Ὁ Ἐϋνάρδος μάλιστα ἐκδηλώνει τὴν ἐκτίμησή του πρὸς τόν Ἕλληνα στρατηγὸ μέ προσωπικὴ του ἐπιστολή, τὴν ὅποια τοῦ μεταβιβάζει μέσφ τοῦ Κόχραν. Ἀπαντώντας ὁ Καραϊσκάκης ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τοῦ Κερατοινίου εὐχαριστεῖ

1. *BPU*, Ms 2684-2685, χωρίς ἐνδείξεις.

2. *Journal de Genève*, seconde année, N° 17, jeudi 19 avril 1827, σ. 6-7. Στό φ. τῆς 30 Ἰουλίου 1827 δημοσιεύεται αὐτοῦσιο τό κείμενο τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου χωρίς σχετικὲς κρίσεις καί παρατηρήσεις (*Journal de Genève*, seconde année, N° 30 jeudi 30 juillet 1827, σ 3-4).

3. *Journal de Genève*, seconde année, N° 10, jeudi 8 mars 1827, σ. 5-6.

4. *Journal de Genève*, seconde année, N° 28, jeudi 5 juillet 1827, σ. 4.

5. *Journal de Genève*, seconde année, N° 16, jeudi 12 avril 1827, σ. 6-8.

τόν Ελβετό φιλέλληνα καί τοῦ γράφει στήν ἔπιστολή τῆς 9/21 Ἀπριλίου, πού σόθηκε σέ γαλλική μετάφραση, τά ἔξης ἀξιοσημεῖωτα καί ἀγνώστα: «Lord Cochrane m'a remis Votre lettre. Je Vous remercie de ce que Vous pensez de moi. Avec l'aide de Dieu j'ai vaincu les Turcs dans la brillante affaire de Gravia, Fontana, Arakova et Distomo, la Roumelie est déharrassée d'ennemi et...¹ pour libérer le sol sacré de nos pères. Déjà j'ai eu plusieurs rencontres avec Kioutachi et Dieu m'a donné l'avantage. Dans peu de jours, je l'espère, Athènes sera délivrée, ou Karaiskaki ne sera plus»².

Ἀπό τό παραπάνω ἀπόσπασμα φαίνεται πολύ καθαρά ἡ στεθερότητα καί ἡ πίστη τοῦ Καραϊσκάκη στήν τελική εὐτυχή ἐκβαση τῆς πάλης του ἔναντιον τῶν τουρκικῶν δυνάμεων τῆς Ἀττικῆς, ἀλλά ὁ θανάσιμος τραυματισμός του σέ τυχαία συμπλοκή τοῦ ἀφαίρεσε τήν ἐλπίδα τῆς νίκης.

Ἡ Διοικητική Ἐπιτροπή, ἡ ὁποία ἀγωνία γιά τήν τύχη τῆς Στερεᾶς καί ἐνδιαφέρεται νά κρατηθῆ μέ κάθε τρόπο τό στρατόπεδο τῆς Ἀττικῆς, ἀναμένει μέ ἀνυπομονησία ἀπάντηση σέ δοσεσ ἐπιστολές εἶχε στείλει πρὸς τόν Ἐϋνάρδο ἐκθέτοντας τήν κατάσταση τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, καί ἐξακολουθεῖ συνεχῶς νά τόν ἐνημερώνη. Ἔτσι μέ τήν ὑπ' ἀριθμόν 4347/21 Νοεμβρίου 1826 ἐπιστολή τῆς τοῦ γράφει γιά τήν ἐξέλιξη τῶν πολεμικῶν γεγονότων καί τοῦ ἐπισημαίνει τίς πολλαπλές ἐλλείψεις ἐφοδίων. Ἡ ἐπιστολή αὐτή εἶναι ἐξ ἴσου σπουδαία, διῶς καί ἡ προηγουμένη, καί γι' αὐτό τόν λόγο νομίζω δι ἀξίζει νά τήν παραθέσω ἀκέραια (μέ μερικές μόνο διορθώσεις στήν στίξη), ἐφόσον μάλιστα εἶναι καί ἀνέκδοτη : «Μ' ἄλλεπαλ? ἤλους προλαβούσας ἐπιστολάς τῆς ἡ Διοίκησης Σαῶ ἐκοινοποίησε κατά χρέος μ' ἄλην τήν λεπτομέρεια τήν θέσιν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, καί μ' ἄσην ἀνυπομονησίαν περιμένει τήν εἰς ταύτας ἀπάντησιν τῆς ἐξοχότητάς Σας, τόσον ἐκθαμβος μένει διὰ τήν μέχρι τοῦδε ἀπροσδόκητον σιωπὴν Σας.

Ἐν τοσοῦτω, ὅστερον ἀπό δσα Σαῶ προεγράφησαν κατ' ἐπανάληψιν περὶ τῶν μεγάλων καί πολυειδῶν ἐλλείψεων, ἀπό τὰς ὁποίας κατὰ δυστυχίαν περιστοιχεῖται ὅλον ἐν ἡ Διοίκησης, ἡδη δὲν ἔχει ἄλλο τι νά πρόσθήσῃ παρ' δι τῆς ἡ πρόδος τοῦ καιροῦ ἀποκαθιστὰ τὰς ἐλλείψεις ταύτας τόσ<ο> πλέον ἐπαισθητάς, δσον καί αἱ ἀνάγκαι γίνονται παρ' ἡμέραν μεγαλήτεροι. Ἀπό τῶν τροφίμων μάλιστα τήν παντελή ἔλλειψιν βιασθεῖσα ἔοχάτως, ἐγραψε ἐπιμόνως πρὸς τόν ἐξοχώτατον Κόμητα Β. Καποδίστριαν εἰς Κέρκυραν, δστις ἐνδίδων εἰς τὰς ἐνθέρμους ἀπατήσεις τῆς Διοικήσεως, συγκατένευσε νά ἐξαποστείλῃ ἐνταῦθα μετρίαν τινὰ ποσότητα ἀραβροσίτου, διὰ τῆς ὁποίας ἀπηντήθη ἡ ἐπα-

1. Λέξη δυσανάγνωστη.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 278 verso

πειλούμενη κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν διάλυσις τοῦ Στρατοπέδου τῆς Ἀττικῆς, καὶ ἐπομένως εἴαν μὲ τοῦτο ὁ Κόμης Καποδιστριας παρέβη τρόπον τινα τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἀποστέλλοντος, ἐπρόλαβεν ὁμῶς σημαντικὸν κίνδυνον τῆς πατρίδος.

Κατ' αὐτὰς ἔφθασεν ἐνιαῦθα ἀποσταλμένος τις παρὰ τοῦ Κομιτάτου τῆς Μασσαλίας φέρων πρὸς τὴν Διοίκησιν δύο ἐπιστολάς αὐτοῦ, καὶ μίαν τοῦ λόρδου Κόχραν. Τὰ συγκροτοῦντα τὸ φιλάνθρωπον τοῦτο κατάστημα εὐγενῆ Μέλη ἐκφράζουσι ζωηρότατα τὸν ἐνθερμον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ζήλον των, καὶ ἀπὸ ἀληθῶς γενναῖα καὶ εὐγενῆ αἰσθήματα κινούμενα ἐκζητοῦσι λεπτομερεῖς πληροφορίας περὶ τῶν οὐσιωδῶν ἀναγκῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Διοίκησις ἔσπευσε νὰ ἀπαντήσῃ μὲ ἀμοιβαίαν εὐλικρίνειαν εἰς τὰς ἀνωτέρω δύο ἐπιστολάς τοῦ Κομιτάτου, καὶ συγχρόνως κρίνει χρέος τῆς νὰ διευθύνῃ ἀντίγραφον τῆς αὐτῆς ἀπαντήσεως πρὸς τὴν ἐξοχότητά σας, διὰ νὰ παρατηρήσῃτε τὴν εὐνοίαν τῶν γραφομένων, καὶ ἐπομένως νὰ συνεννοηθῆτε μετὰ τοῦ Κομιτάτου τούτου, καὶ τῶν ἄλλων ὅσα δύνανται νὰ συνδράμωσιν εἰς τοῦτον τὸν σωτήριον σκοπὸν, καὶ ὡς ἔχων ἀκριβεστέραν παρ' ἄλλον τινὰ τῆς θέσεως τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων εἶδησιν. Δὲν εἶναι ἀμφιβολία ὅτι θέλετε συνεργῆσαι μ' ὅλην ἐκείνην τὴν προθυμίαν καὶ δραστηριότητα, τὴν ὅποιαν ὁ ἄδολος καὶ εὐλικρινὴς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ζήλος Σας Σας ἐμπνέει, ὥστε καὶ δυνατόν νὰ πληρωθῇ μίαν ὥραν ἀρχήτερα τὸ ποθούμενον. Ἡ Διοίκησις ἔχουσα ὅλην τὴν πεποιθῆσιν εἰς τὰ φιλάνθρωπα καὶ γενναῖα αἰσθήματα τῆς ἐξοχότητός Σας, κρίνει πάντῃ περιττὸν νὰ μεταχειρισθῇ προτρεπτικὰς ἐκφράσεις πρὸς ἄνδρα ὅπως ἀφοσιωμένον εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ παροῦσα τῶν πολεμικῶν πραγμάτων κατάστασις εἶναι παρὰ πρότερον εὐνοϊκωτέρα πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ δίδει διὰ τὸ μέλλον χρηστῶν ἐλπίδων ἀφορμὰς. Ἡ στερεὰ Ἑλλάς σχεδὸν ὅλη ἐρρίψε γενναίως τὸ προσωπεῖον τῆς οἰκονομικῆς ὑποταγῆς, τὸ ὅποιον αἱ προλαβοῦσαι δεινὰι περιστάσεις εἶχον τὴν ἀναγκάσῃ νὰ ὑποκριθῇ, καὶ ἤδη τὸ στάδιον τοῦ Ἱεροῦ ἀγώνος ἠνοιχθῆ ἐκ νέου εἰς τὸ ἀξιολογώτατον τοῦτο μέρος τῆς ἐπικρατείας. Οἱ κάτοικοι μ' ἀπερίγραπτον ἐνθουσιασμὸν ἔδραξαν ὅπλα καὶ ὁ πολιορκητὴς τῶν Ἀθηνῶν εὐρεθεὶς ἐν μέσῳ τοσοῦτων ἀντιπερισπασμῶν ἀναγκάσθη μὲ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν δυνάμεών του νὰ κινηθῇ εἰς τὰ ἐνδότερα, ὥστε ἐμπορεῖ νὰ ἐλπίσῃ τις, ὅτι ἡ πολιορκία τῶν Ἀθηνῶν θέλει διαλυθῇ ἐντός ὀλίγου. Ὁ Βυζαντινὸς Στόλος, ὡς βεβαιοῦσι, ἀπέπλευσεν εἰς τὸν Ἑλλησποντον.

Ἐφθασε τέλος πάντων χθὲς (24 Νοεμβρίου) εἰς τὸν λιμένα Ναυπλίου ἡ ἐξ Ἀμερικῆς περιμενομένη Ἑλληνικὴ φρεγάτα. Τὰ πολεμικὰ ἔργα τῶν ἡμετέρων εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα προδεύουσιν κατ' εὐχὴν, πρὸς πληροφορίαν Σας ἐγκλείεται ἀντίγραφον γράμματος τοῦ Καραϊσκάκη, τὸ ὅποιον ἀναγγέλλει λαμπρὰν τινὰ νίκην γενομένην κατὰ τὴν Ἀράχοβα Αειθαδεῖα) ^α.

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, if. 476-477.

Πρός τόν Εϋνάρδο ἀπευθύνεται καί ἡ ὑπ' ἀριθμόν 367/12-24 Ὀκτωβρίου 1827 ἐπιστολή τοῦ «ἐπί τῶν Εξωτερικῶν Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας» Γ. Γλαράκη, ὁ ὅποιος ἀναλαμβάνει νά ἀπαντήσῃ ἐκ μέρους τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς στίς ἐπιστολές του τῆς 16 Ἰουλίου καί τῆς 1 Αὐγούστου. Τόν εὐχαριστεῖ γιά τισ σοφές συμβουλές πού τῆς δίνει καί ἀναφέρει διτ ἡ ἑλληνική κυβέρνησις ἀποδέχθηκε τήν κατάπαυση τοῦ πυρός καί τήν ἀνακωχή, τήν ὅποια προτείνει τό πρωτόκολλο τῆς 24 Ἰουνίου/6 Ἰουλίου 1827, διτ στήν ἐδρα τῆς κυβερνήσεως, στήν Αἴγινα, ἔχει φθάσει ἡ εἶδησις γιά τήν συνένωση τοῦ ρωσικοῦ μέ τόν ἀγγλικό στόλο στήν περιοχή τῶν Μοθοκορώνων καί ἀκόμη ἡ φήμη, «ἀλλ' ἀκόμη ἀδέσποτος», γιά τήν ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου. Στό ὑστερόγραφο δμως τῆς ἐπιστολῆς σημειώνει ὁ Γλαράκης τήν ἐπιβεβαίωση τῆς φήμης μέ τά ἑξῆς: «Ἡ ἀνω ἀναφερομένη ναυμαχία εἶναι βεβαία ἡ λεπτομερῆς περιγραφή ἀγνοεῖται εἰσέτω».

Στήν ἴδια ἐπιστολή ὁ Γλαράκης τοῦ μιλεῖ γιά τῆς ἔκστρατειες στήν Χίο ὑπό τόν Fabvier καί στήν Εὐβοία ὑπό τόν Κόχραν καί προαναγγέλλει διτ σέ λίγες μέρες προετοιμάζονται νέες ἔκστρατειες στήν Στερεά Ελλάδα καί στήν Κρήτη¹.

6. *Σχέσεις τῶν Ἰγνατίου, μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας, μέ τόν Εϋνάρδο μεταξὺ 1825-1828.*

I,

1. Πολύ πιο πλούσιες εἶναι οἱ εἰδήσεις μας γιά τισ σχέσεις τοῦ Εϋνάρδου μέ τόν Ἰγνάτιο Οὐγγροβλαχίας. Ἡ σχετική μέ τόν ἐπιφανή αὐτόν ιεράρχη βιβλιογραφία² δὲν ἐξαντλεῖ τήν ἐξέταση ἑνός σημαντικοῦ κεφαλαίου τῆς ζωῆς

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 478.

2. Βασική μελέτη γιά τήν βιογραφία τοῦ Ἰγνατίου εἶναι τοῦ **Ἐμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτη**, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766-1828), I, Βιογραφία, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τ. Δ, τεῦχος 1, Ἀθήναι 1959. Μέ τόν Ἰγνάτιο ἔχουν ἀσχοληθῆ ἔτισης οἱ ἑξῆς ἑρευνητές: **Π. Μ. Κοντογιάννης**, Ἱστορικά ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τήν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, Ἀθήναι 1927, σ. 163-209, **Θεοτόκης**, Ἀλληλογραφία I. Α. Καποδίστρια-Ι. Γ. Εϋνάρδου, σ. 5 (ἐπιστολή Εϋνάρδου 20 Ἰανουαρίου 1826), σ. 36 (ἐπιστολή Εϋνάρδου 1 Ὀκτωβρίου 1827), σ. 149 (ἐπιστολή Εϋνάρδου 13 Δεκεμβρίου 1828), **Σπ. Παπαγεωργίου**, Τοῦ Μητροπολίτου Ἀρτης Ἰγνατίου Α' Ἀλληλογραφία, «Ἐπετηρίς Φιλ. Σουλ. Παννασοῦ» 13 (1917) 199-242, **Ἐλένη Κονίκου**, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου πρὸς τόν I. Καποδίστριαν, ΔΙΕΕ 12(1957-1958) 151-177,77. **Γ. Ζερλένης**, Συνθήκη Ἐπτανησίων καί Ἀλή Πασᾶται 1803, Ἀθήναι 1921, σ. 6-12, 15-40, **Douglas Dakin**, British Intelligence of Events in Greece 1827-1829: A Documentary Collection, ΔΙΕΕ 13(1959) 33-217, διπὺ καί πέντε ἐπιστολές τοῦ Ἰγνατίου πρὸς τόν Σπιρίδωνα Τρικούπη (σ. 170) καί πρὸς τόν Βιάρο Καπο-

του, τις ἐπαφές του με τὸν Εὐνάρδο. Ἡ σχετική ἀλληλογραφία του (οἱ ἐπιστολές εἶναι γραμμένες με τὸ χέρι τοῦ γραμματέα του Δημητρίου Μόστρα καὶ μόνον ἡ ὑπογραφή εἶναι δική του) με τὸν Ἑλβετὸ φιλέλληνα μεταξύ 1825-1828 ἀπόκειται, ἐξ ὀλοκλήρου σχεδὸν ἀνέκδοτη, σὴν αἴθουσα χειρογράφων τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γενεύης¹. Τὴν χαρακτηρίζω σχεδὸν ἀνέκδοτη, γιατί ἐλάχιστες ἐπιστολές αὐτῆς ἔχουν δημοσιευθῆ ἢ ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ἀπὸ μερικούς ερευνητές².

Στις ἐπιστολές τοῦ Ἰγνατίου με τὸν Εὐνάρδο γίνεται λόγος γιὰ πολλά καὶ ποικίλα ζητήματα. Ὡστόσο ὅμως μπορούμε νὰ ξεχωρίσουμε κατ' ἀρχὴν δύο θέματα γενικά. Τὸ πρῶτο, γιὰ τὸ ὅποιο ἔδειξε ἄρκετὸ ἐνδιαφέρον ὁ Εὐνάρδος μεταξύ 1826-1827, ἀφορᾷ τοὺς Μελλταιοὺς ἱππότες, ποὺ ὑπόσχονταν στρατιωτικὴ καὶ οικονομικὴ βοήθεια στοὺς Ἕλληνας, καθὼς καὶ ἀναγνώριση τῆς ἐθνικῆς τους ἀνεξαρτησίας, ἂν ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις τοὺς παραχωροῦσε τὴν Ρόδο, Κάρπαθο καὶ Ἀστυπάλαια³.

Ὁ Ἰγνάτιος προσπαθοῦσε τότε, στις 27 Μαρτίου 1827, νὰ ἐξηγήσῃ στον Εὐνάρδο τοὺς λόγους, γιὰ τοὺς οἰοῦσους οἱ Ἕλληνες δὲν θὰ μπορούσαν νὰ δεχθοῦν τὶς προτάσεις τῶν Ἰπποτῶν. Σχετικὰ τοῦ ἔγραφε τὰ ἑξῆς: «Εἶναι ὅμως τὸ πρᾶγμα ἀξίον σκέψεως καὶ διὰ τοῦτο ἔκαμα τὰς ἑξῆς παρᾶτηρήσεις: α) διὸ δὲν ἔμποροῦν οἱ Ἕλληνες νὰ παραχωρήσουν τόπον ἐλευθέρον, διότι εἶναι ἀδικον καὶ ἐναντίον εἰς τὴν τιμὴν τοῦ γένους· β) διὸ, ἐνὼ γίνεται πραγματεία εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν περὶ συμβιβασμοῦ ἀπὸ τοὺς πρέσβεις τῶν χριστιανῶν βασιλέων, τὸ νὰ εἰσαῶξωσιν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸ Αἴγαϊον πέλαγος τὸ τάγμα τῶν ἠπείλων, τὸ ὁποῖον εἶναι ὠρκεισμένον νὰ κρατῆ παντοτεινὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν ἀπίστων, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ θελήσωσι νὰ δώσωσιν εὐλογον πρόφασιν εἰς τὴν Πόρταν διὰ νὰ ἀπορρίψῃ τὰ περὶ συμβιβασμοῦ προβλήματα, καὶ νὰ ἀποδώσωσιν οἱ μεσολαβοῦντες τὴν ἀποτυχίαν τῆς πραγματείας των εἰς τὸ φέρου-

δίστρια (σ. 183, 190-191), *Nestor Camariano*, Τρεῖς ἀγνωστες ἐπιστολές τοῦ πρώην Μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου, "Ἀεμιονάριον", Προσφορά εἰς τὸν καθηγητὴν Ν Β. Τωμαδάκην Ἀθῆναι (1973), σ. 532-550.

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 181-255.

2. *Πρωτογιάλη*, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766-1828), II, Ἀλληλογραφία, σ. 226 κ.έ. Πρβλ. τοῦ *Rothpletz*, Jean-Gabriel Eynard als Philhellene (1821-1829), σ. 19, 24 κ.έ., 40.

3. Βλ. λεπτομέρειες τοῦ *Ἡλίου Παναγ. Γεωργίου*, *0 Ph. Jourdain καὶ, ὁ St^e Croix Molay ἐν τῇ κατὰ τὸ 1823 συνθήκῃ τῶν Ἰωαννιῶν Ἰπποτῶν μετὰ τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως (ἐκ τῶν διπλωματικῶν ἀρχείων τοῦ Ὑπουργείου τῶν Εξωτερικῶν τῆς Γαλλίας), Ἀθῆναι 1952, σ. 19 κ.έ., *Εμμανουήλ Πρωτογιάλη*, Κατακτητικαὶ βλέψεις τῶν Μελλταιῶν Ἰπποτῶν ἐπὶ ἐλληνικῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου (1822-1824), "Ἀθῆνα" 56(1953) 150-152, *Ν. Βλάχου*, Ἡ ἀναβίωσις τῶν κατακτητικῶν βλέψεων τῶν Ἰπποτῶν τοῦ τάγματος τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλήμ ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, "Ἐπιστ. Ἐπετ. Παντείου Σχολῆς Πολιτ. Ἐπιστημῶν", (1949-1950) 477-486.

μον τών Ελλήνων γ) διτι οἱ Ἕλληνες χρεωστοῦν πολὺ εἰς τὴν Μεγάλην Βρετανίαν, καὶ διτι πειράζει αὐτὴν τὴν μεγάλην καὶ γειτονικὴν δύναμιν δέν θέλουν τὸ κάμει ποτέ, διότι, φερόμενοι ἀγνώμονες, χάνουν τὴν προστασίαν της, ἥτις διὰ τὴν θέσιν των θέλει τοὺς εἶναι παντοτεινὰ ἀναγκαῖα»¹.

Τὸ δεύτερο θέμα τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Ἰγνατίου πρὸς τὸν Ἐϋνάρδο ἀφορᾷ τις συντονισμένους προσπάθειες καὶ τῶν δύο γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὴν ἑξαγορὰ τῶν αἰχμαλώτων του. Ὁ Ἰγνάτιος εἶχε ζητήσει τὴν βοήθεια τοῦ Ἐϋνάρδου, καὶ αὐτός, πού βρισκόταν σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τις φιλελληνικὰς ἐπιτροπὰς τοῦ Παρισιοῦ², μετέδωσε τὴν ἔκκληση τοῦ ιεράρχη σὲ δλη τὴν Εὐρώπη³. Καὶ γνωρίζουμε πόση μεγάλη σημασία ἀπέδιδε ὁ Ἰγνάτιος στὴν συντονισμένη δράση τῶν φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν Παρισιοῦ καὶ Ἑλβετίας ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ Ἐϋνάρδου γιὰ τὴν ἐπιτυχή ἔκβαση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγώνα. Ἔτσι σὲ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἑλβετὸ φιλέλληνα ἀπὸ τῆς 7/19 Φεβρουαρίου 1826 ἔγραφε τὰ ἑξῆς: «Ayez la bonté, Monsieur, de prendre en considération cette affaire, si importante, parce qu'il s'agit du salut ou de la perte d'un peuple entier. Soyez l'avocat de ces braves gens auprès des respectables comités de Paris et de Genève; implorez leurs secours et leurs bons offices, et dites leurs que c'est une oeuvre de charité chrétienne de sauver un peuple entier en danger par de petits sacrifices»⁴. Ἐπίσης ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἐϋνάρδο ἀπὸ τὴν Γενεῦη στῆς 7/19 Μαρτίου 1826, ἀναφέρεται μὲ μεγάλη χαρὰ στὴν ἐπικείμενη συνένωση τῶν προσπαθειῶν δλων τῶν φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν τῆς Ἑλβετίας μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναλάβει τὴν ἀποστολὴ βοθητῶν πρὸς τὴν φρουρὰ τοῦ Μεσολογγίου. Σ' αὐτὴν μάλιστα ὁ Καποδίστριας τόνιζε διτι δλες οἱ φιλελληνικὰς ἐπιτροπὰς τῆς Ἑλβετίας ἔχουν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στον Ἐϋνάρδο⁵.

Τὰ παραπάνω ἀποσπάσματα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἰγνατίου καὶ τοῦ Καποδίστρια πρὸς τὸν Ἐϋνάρδο δείχνουν τὴν μεγάλη ἐκτίμησὴ τους πρὸς αὐτὸν τὸν ἐπίσημο ἐκπρόσωπο τοῦ φιλελληνισμοῦ στὴν Εὐρώπη, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Ἰγνάτιο, θὰ μπορούσε νὰ κατεβῆ στὴν Ελλάδα καὶ ν' ἀναλάβη καὶ αὐτὴν ἀκόμη

1. **Κοντογιάννη**, Ἱστορικὰ Ἐγγράφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, σ. 190.

2. Πρὸς καὶ **Dimakis**, La "Société de la Morale Chrétienne" de Paris, σ. 42-46

3. **Documents relatifs a l'état present de la Grèce**, publiés d'après des communications du comité philhellénique de Paris, Paris 1826, σ. 20 κ.έ. **Rothpletz**, Der Genfer Jean-Gabriel Eynard als Philhellene, σ. 25 κ.έ., **Προτομάλη**, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας, I, Βιογραφία, σ. 237.

4. **BPU**, Ms Suppl. 1888, f. 183.

5. **BPU**, Ms Suppl. 1888, f. 106.

τήν διακυβέρνηση τῆς χώρας. Σχετικά ἔγραφε ὁ ιεράρχης πρὸς τὸν Σπυρίδωνα Τρικούπη στὶς 24 Σεπτεμβρίου 1826 ἀπὸ τὴν Πίζα: «Εἶναι ἔργον εὐχῆς νὰ εὐρίσκετο ἄνθρωπος, οἷον τὸν ἰδεάζεσθε καὶ τὸν ἐπιθυμεῖτε, διὰ νὰ ἔχη δηλαδὴ ἱκανότητα, ὥστε νὰ ἀναλάβῃ τοὺς χαλινοὺς τῆς Διοικήσεως, νὰ σᾶς ἐνώσῃ, νὰ ἔχη μερικά χρήματα καὶ νὰ κάμῃ νὰ υπάγῃ ἢ δουλειὰ ἔμπρὸς ἄλλ' ὅστος ὁ ἄνθρωπος ποῦ εἶναι; Ποῦ θέλετε τὸν εὐρεῖ; Ἐγὼ δὲν τὸν γνωρίζω εἰς τοὺς ὁμογενεῖς μας. Ὑποβεβαίωστε νὰ καταπεισθετὸν Eynard, ὅστις ἐνώνει πλοῦτη, καλοσύνην, ἀξιοσύνην.»¹.

Ἀναγνωρίζοντας τὴν ἀξία τοῦ Ἐϋνάρδου, εἴπευθε ὁ Ἰγνάτιος νὰ τοῦ ζητήσῃ τὴν γνώμη του σὲ κάθε πρόβλημα ποῦ ἀνέκυπτε. Μέρα μετὰ τὴν ἡμέρα, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης ἔγραφε, τὸν θαύμαζε περισσότερο² καὶ διαπίστωνε συνεχῶς ὅτι σκοπὸς του ἦταν ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδας³. Φρόντιζε λοιπὸν νὰ μὴ τὸν στενοχωρῇ, πράγμα ποῦ συμβούλευε καὶ στοὺς ἄλλους "Ἕλληνας, καὶ νὰ τοῦ γράφῃ πάντοτε μετὰ κάποια αισιοδοξία γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων στὴν Ἑλλάδα. Φοβόταν μήπως οἱ εἰδήσεις, ποῦ ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸν ἐκτραχηλισμὸ τῶν κομμάτων καὶ γιὰ τὴν διχόνοια μεταξὺ τῶν πληρεξουσίων τοῦ ἔθνους, ψυχράνουν τὸν ἀγνὸ ζῆλο τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα. Γι' αὐτὸ γράφοντας πρὸς τὸν Βιάρο Καποδίστρια καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Γερσοστάθη ἀπὸ τὴν Πίζα στὶς 27 Μαρτίου 1827 διατυπώνει τὴν γνώμη ὅτι ἡ ὁμόνοια πρέπει νὰ ἐπικράτησῃ στὴν Ἑλλάδα, γιατί ἔτσι μόνον μπορεῖ νὰ κερδίσῃ ἡ κυβέρνηση τὴν ὑπόληψη τῶν ξένων ἀλλιῶς θὰ θεωρηθῇ «κόμμα φατρίας, καὶ ὄχι ὡς σῶμα, ἐννόμως διοικοῦν καὶ παριστάνον τὸ Γένος, καὶ ἐπομένως θέλουν τὸ καλοστοχασθῆ ἂν ἤμποροῦν μετὰ φατρίας νὰ ἔχωσι σχεσεις». Τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ τὴν ἐπισυνάπτει σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Α. Ζαῖμη καὶ τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴ, στὸ ὅποιο ἐπισημαίνει τοὺς ἴδιους κινδύνους. Ἡ μεγάλη του ἐγνοια γιὰ τὴν τύχη τοῦ ἔθνους τὸν κάνει νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὴν ἐπαύριο, 28 Μαρτίου, τὶς ἴδιες σχεδὸν νοουθεσίες πρὸς τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴ: «Σὰς γράφει εἰς αὐτὸ τὸ γράμμα του (ὁ Ἐϋνάρδος) ὅτι αἱ συνδρομαὶ τῆς Εὐρώπης ἀρχισαν νὰ ὀλιγοστεύωσι καὶ σὰς τὸ εἰδοποιεῖ... Δὲν ἀπελπίζομαι ὅμως, διότι κάτι ἤμπορεῖ ἀκόμη νὰ κάμῃ ἡ Εὐρώπη πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἂν συστήσετε καλὴν Διοίκησιν καὶ λάβῃ ὑπόληψιν, ἂν ὁμονοήσετε καὶ δὲν ἀκούονται διχόνοιαι, καὶ ἂν νέαι νῆκαι κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἐξυπνίσωσι νέον ἐνθουσιασμὸν εἰς τὴν

1. *Πρωτοψάλτη*, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας, Π, Ἀλληλογραφία, σ. 237-238. Πρὸς *Dakin*, *British Intelligence of Events in Greece, 1824-1827*, σ. 170.

2. *Κοντογιάννη*, Ἱστορικὰ Ἐγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, σ. 193, ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Διοικήσεως καὶ τὴν Διοικοῦσαν Ἐπιτροπὴν.

3. *Κοντογιάννη*, ἔνθ. ἀν., σ. 195, ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Ἀντικυβερνητικὴν Ἐπιτροπὴν ὅπου: "Τράφετε συχνὰ πρὸς τὸν κύριον Eynard καὶ προσέχετε αὐτοῦ τοὺς εἰς τὰς δύο ἐπιτροπὰς ἐπιστατούνας, διότι ὅσα γράφουν πιστεύονται, καὶ ἔγραψαν πάντοτε καλά".

Εὐρώπην. Οὗτος εἶναι κατ' ἑμέ 6 μόνος σας πόρος. Ἐς τὸ ἠξεύρη ἡ Διοίκη-
σες. Ἐς τὸ κοινολογήση εἰς δλους διὰ νὰ ἀφήση καθεὶς τὰ ἴδια τέλη καὶ πάθη
του, καὶ μὲ τὸ καλὸν φέρομον δλων νὰ ἐξυπνισθῇ καὶ αὐθις ὁ ὑπὲρ τῶν Ἑλ-
λήνων ἐνθουσιασμός τῶν Εὐρωπαίων, καὶ νὰ βοηθηθῇ ἡ πατρίς ἀπὸ νέας των
συνδρομῶς. Ὁ Eynard θέλγει κάμει ὅ,τι δύναται πρὸς βοήθειάν της" πλὴν πρέπει
νὰ τὸν βοηθήτε καὶ οἷς αὐτόθεν μὲ καλὰς εἰδήσεις, μὲ μίαν ἀλληλογραφίαν
συνεχῆ καὶ μὲ σημεία ευγνώμοσύνης καὶ πρὸς τοὺς εὐεργέτας σας»¹.

Ὁ Ἰγνάτιος αισθανόταν ἀκόμη ἄρκετὰ ἐκτεθειμένος ἀπέναντι τοῦ Ἐυ-
νάρδου ἐξ αἰτίας τῶν οικονομικῶν ἀτασθαλιῶν, πού εἶχαν παρατηρηθῇ στὴν
Ἑλλάδα μετὰ τὴν σύναψη τῶν δύο δανειῶν τῆς ἀνεξαρτησίας. Γι' αὐτὸ στὴν
ἐπιστολὴ του τῆς 10/22 Μαρτίου 1826 εὐχαριστοῦσε τὸν Ἐυνάρδο γιὰ τὴς θε-
τικὰς συμβουλὰς του πρὸς τὸν Λουριώτη καὶ τὸν Ὀρλάνδο καὶ τοῦ ἐδήλωνε δι-
τοὺς προέτρεπε νὰ λάβουν σοβαρὰ ὀπ' ὀψη τους τὴς ὀδηγίους του². Φαίνεται δι-
ὁ Ἐυνάρδος ἦταν δυσάρεστη μένος μὲ τὸν σπάταλο τρόπο, μὲ τὸν ὅποιον ξοδεύ-
ονταν τὰ χρήματα καὶ γι' αὐτὸ ὁ Ἰγνάτιος μὲ συνεχῆ γράμματα προσπαθοῦσε
καὶ τελικὰ κατόρθωσε νὰ τὸν πείσῃ γιὰ τὴν τιμια διαχείριση τῶν χρημάτων
ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν³.

2. Ἐκτος ἀπὸ τὰ ποικίλα θέματα, πού πραγματεύεται ὁ Ἰγνάτιος στὴς
ἐπιστολὰς του, πού ἀναλύσαμε σύντομα παραπάνω, σὲ ἄλλες ἀνέκδοτες πού
ἀνακάλυψε στὴν Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γενεύης, προσφέρονται νέα
στοιχεῖα γιὰ τὴς ἐπαφὰς τοῦ μητροπολίτη μὲ τὸν Ελβετὸ φιλέλληνα μεταξὺ
1825-1828, καὶ γιὰ τὴς συζητήσεις τους τὴς σχετικὰς, μὲ τὴν ἔκπαιδευση ἐλ-
ληνοπαίδων στὸ ἔξωτερικὸ, γιὰ τὰ οικονομικὰ τῆς Ἑλλάδας, κυρίως γιὰ τὴν
Ἐθνικὴ Χρηματιστικὴ Τράπεζα, γιὰ τὴς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις κλπ.

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἰγνατίου γιὰ τὴς οπουδὰς Ἑλλήνων νέων σὲ εὐρωπαϊκὰ
ἐκπαιδευτικὰ ἴδρυματα ἐκδηλώνεται ζωηρὰ μετὰ τὸ 1823, γιὰτι προτιήτερα
εἶχε τὴν γνώμη δι-δέν ἦταν κατάλληλες οἱ περιστάσεις γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση
τέτοιων θεμάτων. Ἔτσι, διταν ὁ Καποδίστριας, ὁ ὅποιος ἤδη ἀπὸ τὸ 1814 εἶχε
συντάξει εἶνα ὑπόμνημα γιὰ τὸ ἴδρυμα Fellenberg πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς

1. *Κοντογιάννη*, Ἱστορικὰ Ἐγγραφα, σ. 193-194.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 202.

3. *Πρωτογάλη*, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας, I, Βιογραφία, σ. 245-246.
Πρβλ. καὶ *Dimakis*, Quelques lettres échangeées entre J. G. Eynard et A. Louriotis
en 1826 et au début de 1827, "Ἐρανιστής" τεύχος 5(1963) 187-190. Γιὰ τὸ θέμα
τῶν δανειῶν βλ. γενικὰ στοῦ *Ἀναστασίου Α. Λιγνάδη*, Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς ἀνεξαρτησίας,
Ἀθήναι 1970. Γιὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Λουριώτη καὶ τοῦ Ὀρλάνδου στὸ Λονδίνο βλ. *Alexandre Soutzo*,
Histoire de la Révolution grecque, Paris 1829, σ. 318-320, *Dalleggio*,
Les pliliellènes et la guerre de l'Indépendance, σ. 14, *G. F. Bartle*, Bowring and the
Greek Loans of 1824 and 1825, "Balkan Studies" 3(1962) 62.

Ρωσίας, αφού προηγουμένως είχε μελετήσει τόν τρόπο τής λειτουργίας του ¹, πρότεινε στις 4/16 Δεκεμβρίου 1823 στον Ίγνάτιο νά εκλέξη νέους φιλομαθεῖς γιά νά τούς στείλῃ ὡς ὑποτρόφους στον Fellenberg, ὁ Ίγνάτιος ἀπαντώντας στις 17/29 Δεκεμβρίου 1823 ἀνέβαλλε τήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου αὐτοῦ σέ εὐθετώτερο χρόνο: «Κύριε Κόμη. Ἐλαβον τό ἀπό 4/16 Δεκεμβρίου γράμμα σας καί ἐχάρην. Νέοι τοιοῦτοι διῶς ζητεῖτε διὰ νά ἀνατραφῶσιν εἰς τό σχολεῖον τοῦ Fellenberg εὐρίσκονται, ἀλλά δέν προσέχει κανεῖς πρός τό παρὸν εἰς τά τοιαῦτα καί ἀς μείνῃ τοῦτο τό σχέδιον εἰς τόν ἀρμοδιώτερον καιρὸν» ².

Μέ τό πέρασμα διῶς τοῦ χρόνου καί μέ τίς εὐσίωνες προοπτικές, πού ξανοίγονταν γιά τό μέλλον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ Ίγνάτιος ἐγένε θερμός προσιάτης τής ἑλληνικῆς παιδείας καί συνδέθηκε μέ τόν Καποδίστρια μέ στενή πνευματική φιλία³.

Ὁ Ίγνάτιος, ἐπιθυμώντας τώρα νά σπουδάσουν δυο τό δυνατόν περισσότεροι Ἕλληνες νέοι στό ἐξωτερικό, ζητοῦσε πολλές φορές τήν οικονομική καί ἠθική βοήθεια τοῦ Ἐυνάρδου. Στις ἐπιστολές του ἀναφέρονται διάφορες περιπτώσεις Ἑλλήνων ἀπορῶν νέων, οἱ ὅποιοι μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ Ἐλβετοῦ φιλέλληνα θά σπουδάζαν στήν Ἑλβετία ἢ σέ ἄλλη χώρα. Ἔτσι σέ ἐπιστολή ἀπό τήν Πίζα, γραμμένη στις 6/18 Φεβρουάριου 1828, μιλεῖ γιά ἐνα ἀπορο νέο σταλμένο ἀπό τόν ἀρχιεπίσκοπο Μυτιλήνης, γιά νά σπουδάσῃ ιατρική στήν Γερμανία. Ὁ νέος αὐτός γνῶριζε τά ἀρχαῖα ἐλληνικά καί εἶχε μεγάλη διψα γιά μάθηση. Ὁ μητροπολίτης λοιπόν παρακαλοῦσε τόν Ἐυνάρδο ν' ἀναλάβῃ νά ἐλθῇ σ' ἐπαφή μέ τίς φιλελληνικές ἐπιτροπές τῆς Δρέσδης, ὡστε νά μπόρῃ νά σπουδάσῃ ὁ νέος αὐτός σ' ἐνα γερμανικό πανεπιστήμιο ⁴, διῶς εἶχε κάνει τό ἴδιο καί γιά τούς τρεῖς γιούς τοῦ πρίγκιπα Μιχαήλ Σούτσου, πού τούς εἶχε στείλῃ στήν Γερμανία γιά σπουδές ⁵.

Πραγματικά ὁ Ίγνάτιος εἶχε συστήσει στον Ἐυνάρδο (4/16 Μαΐου 1828)⁶ τά παιδιά τοῦ Σούτσου, ὁ ὅποιος τήν εποχή αὐτή ἦταν ἐγκάτεστημένος στό

1. *Rapport présentée à Sa Majesté VEmpereur Alexandre*, par S. E. Mr. le Comte de Capo d'Istria, sur les établissements de M. de Fellenberg à Hofwyl, en Octobre 1814 à Paris, Goñeve-Paris 1817. Πρβλ. στοῦ *G. Chassiotis*, L'instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours, Paris 1881, σ. 136.

2. *Κούγκου*, Ὁ Καποδίστριας καί ἡ Παιδεία (1803-1822), Α' Ἡ Φιλόμεουσος Ἐταιρεία τῆς Βιέννης, σ. 29.

3. *Κούγκου*, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαί τοῦ μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας Ίγνατιου, σ. 151-152. Πρβλ. καί εἰδικό κεφάλαιο ἀφιερῶμένο στις σχέσεις Καποδίστρια-Ίγνατιου στοῦ *Πρωτοψάλτη*, Ίγνάτιος, I, σ. 272-279.

4. *BPV*, Ms Suppl. 1888, ff. 234-235

5. *BPV*, Ms Suppl. 1888, ff. 234-235. Πρβλ. ἔτισης ἐπιστολές ἀπό 4/16 Μαΐου 1828 καί 13/15 Ἰουνίου 1828 (ff. 248-249).

6. *BPV*, Ms Suppl. 1888, f. 246. ■

Παρίσι και αντιπροσώπευε εκεί κατά η («επίσημο τρόπο την Ελλάδα. Είναι δ πρώτος, θά ἔλεγε κανείς, πρεσβευτής της στην Γαλλία. Τήν δραστηριότητά του είναι δυνατόν νά τήν παρακολουθήση κανείς από τά γαλλικά ἄρχεια τοῦ Quai d'Orsay τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Σχετικά μέ τήν τοποθέτηση τοῦ πρίγκιπα Σούτσου στο' Παρίσι, ὁ Ἐϋνάρδος οὔτ' ἄν εἶχε καμιά ἀντίρρηση, ἀλλά καί τόν θεωροῦσε ὡς τό καταλληλότερο πρόσωπο γιά τόν λεπτή αὐτή θέση. Γράφοντας στίς 26 Αὐγούστου 1828 πρὸς τόν Καποδίστρια, τοῦ μιλοῦσε γιά τά προτερήματα τοῦ Σούτσου, ἀνάμεσα στά ὁποῖα τόνιζε τήν ἀπλοτητά του, τῆς γνῶσεως του καί τήν αφοσιώσή του στην Ελλάδα *.

Μέ τήν εὐκαρία τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς τόν Ἐϋνάρδο, ὁ Ἰγνάτιος τονίζει τήν μελλοντική προσφορά τῶν νέων Ἑλλήνων στην πατρίδα τους, οἱ ὁποῖοι χάρις στίς φροντίδες τῶν φιλελλήνων μορφώνονται στην Δυτική Εὐρώπη. Τῆς συστάσεις του πρὸς τόν Ἐϋνάρδο γιά τά παιδιά τοῦ πρίγκιπα Σούτσου συνεχίζει καί στην ἀπό 13/25 Ἰουνίου ἐπιστολή του².

Ενδιαφέρουσα εἶναι ἐπίσης ἡ περίπτωση ἐνός ἄλλου ἀπόρου νέου, τοῦ Παυλίδη, τελειοφοίτου τῆς ἰατρικῆς, ὁ ὁποῖος σπούδαζε στο' Παρίσι, ἀλλά δμως εἶχε χάσει τόν καιρό του, χωρίς κανένα θετικό ἀποτέλεσμα καί τώρα συνέχιζε τῆς σπουδῆς του σέ ἰταλικό πανεπιστήμιο. Επειδή ὁ νέος αὐτός βρισκόταν στό τέλος τῶν σπουδῶν του, ἐπρεπε νά παραμείνη ἕνα ἀκόμη χρόνο στά νοσοκομεία τῆς Φλωρεντίας καί τῆς Μπολώνιας γιά πρακτική ἐξάσκηση καί γι' αὐτό τόν λόγο χρειαζόταν τήν ἀρωγή τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα³. Οἰκονομική βοήθεια εἶχε ἐπίσης χορηγήσει ὁ Ἐϋνάρδος καί σέ κάποιον ἄλλον "Ἕλληνα, πού βρισκόταν στην Ἰταλία καί ὀνομαζόταν Μιχάλης Δημητριάδης, δπως πληροῦμαστε ἀπό ἐπιστολή τοῦ Μόστρα, γραμματέα τοῦ Ἰγνατίου, πρὸς τόν Ἑλβετό φιλέλληνα (Πίζα στίς 10/22 Σεπτεμβρίου 1823)⁴. Ἀνάλογη περίπτωση εἶναι ἐπίσης καί τοῦ Στραβοπόδη ἀπό τήν Ζάκυνθο, ὁ ὁποῖος ἔστειλε τόν γιό του στην Γενεύη γιά σπουδῆς⁶.

1. *Θεοτόκη*, Ἀλληλογραφία Ἐϋνάρδου - Καποδίστρια, σ. 133.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 248-249.

3. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 224-225, ἐπιστολή ἀπό 19 Ἀπριλίου/1 Μαΐου 1826. Ἴσως ὁ νέος αὐτός νά ἦταν συγγενῆς τοῦ Εὐσταθίου Παυλίδη, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται τόν Νοέμβριο τοῦ 1821 σέ ἐπιστολή τοῦ Κωνσταντίνου Πολυχρονιάδη ἀπό τήν Πίζα πρὸς τόν Γεώργιο Πραΐδη στό Μεσολόγγι (βλ. σχετικά *Ἱστορικόν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου*, ἔπιμέλεια Ἐμμανουήλ Πρωτομάλη, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1963, τόμος 5, τεῦχος 1, σ. 76). Γιά τῆς σπουδῆς Ἑλλήνων ὀρφανοπαίδων στην Εὐρώπη βλ. καί στίς *Ἑλένης Κόνγκκον*, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαί τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια περὶ τῶν ἐν Εὐρώπῃ ὀρφανοπαίδων, ΠΑΑ 31(1956) 456 κ.έ.

4. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 253, ἐπιστολή ἀπό τήν Πίζα στίς 10/22 Σεπτεμβρίου 1828.

5. *Πρωτομάλη*, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας, II, σ. 304.

3. ¹ Οι επιστολές τοῦ Ἰγνατίου ἔπρος τόν Ἐϋνάροδο ἀποκαλύπτουν καί τῆς ἀγωνίες τῶν προσώπων αὐτῶν γιά τήν ἐξέλιξη τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων στήν Ελλάδα. Ἀπό τῆς τριαντατέσσερες ἐπιστολές τοῦ Ἰγνατίου οἱ δεκαεπτὰ ἀναφέρονται στήν ἥρωική ἀμυνα τοῦ Μεσολογγίου καί στίς ἐπιχειρήσεις τῶν Αἰγυπτίων στήν Πελοπόννησο καί τῶν Τούρκων στήν Στερεά. Μολοντί ὁ Ἰγνάτιος θέλει νά μεταβιβάζη σαφεῖς καί ἀξιόπιστες πληροφορίες, δέν μπορεῖ νά ἀπαλλαχθῆ ἀπό τόν ἔνθουσιασμό καί τήν συγκίνηση τοῦ πατριώτη, ὁ ὅποιος ἐπιθυμεῖ ὀλόψυχα ν' ἀκούη εἰδήσεις πού νά μιλοῦν συνεχῶς γιά νίκες τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλωστε κατά τήν διάρκεια τῶν ἐπιχειρήσεων οἱ διαδόσεις, συνήθως μέ ἀισιόδοξο περιεχόμενο, κυκλοφοροῦν ἄστραπιαία ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι μεταμορφώνονται σέ εὐαίσθητους δέκτες καί πομπούς τῶν φημῶν. Τό φαινόμενο αὐτό παρατηρεῖται σέ ὅλη τήν διάρκεια τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἀρχηγοί καί πλήθη εἶναι κατακυριευμένοι ἀπό τῆς ἴδιες ιδέες καί τοὺς ἴδιους πόθους ².

Οἱ εἰδήσεις περνοῦσαν στά ἀπέναντι Εἰπτάνησα, ἰδίως Ζάκυνθο καί Κέρκυρα, διπου οἱ θερμόαιμοι πατριώτες τις μεταβίβαζαν πρὸς τὰ πρῶτα μεγάλα λιμάνια τῆς Ἀδριατικῆς, στήν Τεργέστη καί στήν Βενετία. Σχετικὰ ὁ Ἀπ. Βακαλόπουλος γράφει τὰ ἑξῆς: «Οἱ ἐξωφρενικώτερες καί παραλογώτερες εἰδήσεις ἦταν ἐπόμενο νά εἶναι ἑκείνες, πού πλάθονταν ἐξῶ ἀπό τήν ἀγωνιζόμενη Ελλάδα καί ἰδίως στόν πρῶτο πρὸς τήν Δύση σταθμό, στά Εἰπτάνησα, διπου οἱ εἰδήσεις ἀπό τήν Ελλάδα ἐφθάναν παραμορφωμένες καί ἀόριστες, δεκτικές γιά μεγαλύτερη ἀκόμη μυθοπλαστική ἐπεξεργασία. Ἐκεῖ ὁ θεσμός πατριωτισμός καί ἡ συμπάθεια τῶν κατοίκων γιά τοὺς ἀδελφούς τῆς ἀπέναντι ξηράς, πού ἐκδηλωνόταν μέ δυνατὸ πάθος, ἐξώγκωνε ἀκόμη περισσότερο καί παραμόρφωνε μεροληπτικά γιά τοὺς Ἕλληνας τῆς εἰδήσεις καί τῆς διαβίβαζε στήν Δύση ἢ πίσω στήν Ελλάδα. Ἡ Κέρκυρα μάλιστα καί ἡ Ζάκυνθος ξεχώριζαν ὡς εἰδικώτερα ἐργαστήρια πλαστῶν εἰδήσεων³».

Ἔντερον ἀπό τὰ παραπάνω, ἐννοεῖ κανεῖς γιὰτι δέν μποροῦμε νά βασιστοῦμε στίς εἰδήσεις, τις ὁποῖες μεταβιβάζει ὁ Ἰγνάτιος πρὸς τόν Ἐϋνάροδο, καί νά τῆς θεωρήσουμε ὡς ἀξιόπιστες πηγές πληροφοριῶν. Διαπιστώνει λοιπόν κανεῖς ἢ φήμες ἄσυστατες ἢ εἰδήσεις ἀόριστες καί παραμορφωμένες, γεννημένες ἀπό κάποιον πυρήνα ἀλήθειας, πού ἀδυνατοῦμε σήμερα νά τόν καθορίσουμε. (Πάντως ἀξίζει νά μελετηθῆ τόσο ἀπό τόν ιστορικό, όσο καί ἀπό τόν ψυχολόγο τῶν μαζῶν, ὁ τρόπος τῆς παραμορφώσεως καί τῆς διαδόσεως τῶν

1. Βλ. σχετικὰ μέ τό θέμα αὐτό στοῦ Ἀποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, Φήμες καί, διαδόσεις κατά τήν ἑλληνική ἐπανάσταση τοῦ 1821 (Συμβολή στήν ψυχολογία τῶν ἐπαναστατικῶν ὀχλῶν), ΕΦΣΠΘ 6(1947), ἀνάτυπο, σ. 2-23.

2. Ἐνθ. ἀν., σ. 19. Πρβλ. καί στοῦ Ἰωάννου Δ. Δημάκη, Τό πρόβλημα τῶν εἰδήσεων περὶ τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τόν Γαλλικόν τύπον, "Ἑλληνικά" 19(1966) 71,

φημών, δ ὅποιος εἶναι δυνατόν νά ὀδηγήσῃ σέ ὀρισμένα συμπεράσματα γιά τήν ἀρχική φιλική ἢ ἐχθρική πηγὴ καὶ τὸν στόχο τῆς πλαστῆς εἰδήσεως).

Επομένως ἀδίκῃ θ' ἀναζητήσῃ κανεὶς στὶς γενικὲς ιστορίες τῆς ἐπαναστάσεως τὴν ἀφήγησιν τῶν ἀντιστοιχῶν γεγονότων. "Ἔτσι π.χ. ὀρισμένες ἐπιτυχεῖς ἐπιθέσεις τοῦ Καραϊσκάκη ἐξῶ ἀπὸ τὸ πολιορκούμενο Μεσολόγγι ἐδῶσαν ἀσφαλῶς τὴν λαβὴν γιά τὴν εἰδησιὴν τῆς ἐπιστολῆς τῆς 30 Νοεμβρίου/12 Δεκεμβρίου 1825, ὅτι ὁ Καραϊσκάκης ἐπιτέθηκε τὰ μεσάνυχτα τῆς 1/13 Νοεμβρίου ἐναντίον τοῦ τουρκικοῦ στρατηγείου ἐξῶ ἀπὸ τὴν πόλιν, τὴν ὥρα ποῦ οἱ Τούρκοι κοιμοῦνταν, ὅτι ἔκανε μιὰ φοβερὴ σφαγὴ, ὅτι ἄρπαξε τὸ ταμεῖο καὶ ὅτι γεμάτος ἀπὸ λάφυρα μπῆκε θριαμβευτικὰ στὸ Μεσολόγγι, ἀπ' οὗ πάλι τὴν ἴδια νύχτα ἐφυγε γιά τὸ στρατηγεῖο του στὴν Ἀκαρνανία. Ὁ πυρήνας τῆς ἀλήθειας τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν εἶναι ὅτι πράγματι ὁ Καραϊσκάκης, ὁ ὅποιος δροῦσε ἐξῶ ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι, μπῆκε μέσα σ' αὐτὸ στὶς 26 Ὀκτωβρίου (π.ῆ.), ὅτι μαζί μὲ τοὺς ὀπλαρχηγούς ἐπιθεώρησε τοὺς προμαχῶνες καὶ τὰ χαρακώματα τῶν ἐχθρῶν καὶ ἐμείνε ἐκπληκτος ἀπὸ τὴν μικρὴ ἀπόσταση ποῦ χωρίζε τοὺς ἀντιπάλους. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἦταν καθόλου φειδωλὸς σὲ ἐπαίνους πρὸς τοὺς ἥρωικούς μαχητὲς τοῦ Μεσολογγίου. Τὴν ἄλλη μέρα τοὺς ὑπέβαλε τὸ σχέδιό του: ὅτι ἡ λύση τῆς πολιορκίας θὰ ἦταν δυνατόν νά προέλθῃ ἀπὸ τὴν στρατοπέδευση ἑλληνικῆς δυνάμεως μεταξὺ Αἰτωλικοῦ καὶ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Κιουταχί, ἢ ὅποια θὰ ἐμπόδιζε τὸν ἀνεφοδιασμό του. Τὸ σχέδιο φάνηκε καλὸ στυὺς ὀπλαρχηγούς, ἀλλὰ δύσκολο νά φέρῃ τὴν λύση τοῦ δράματος. Ἡ γνώμη τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ συγκεκριμένα τοῦ Δημήτρη Μακρῆ ἦταν νά πλησιάσῃ οἱ "Ἕλληνες ἀπ' ἐξῶ πρὸς τὸ Μεσολόγγι καὶ νά βάλουν τὸν Κιουταχὶ μεταξὺ δύο πυρῶν, νά τὸν φθεῖρουν καὶ τελικὰ νά τὸν καταδιώξουν. Ἀπ' ὄλους τοὺς ἐξῶ ὀπλαρχηγούς ξεχώριζε ὁ Καραϊσκάκης γιά τὶς προσπάθειές του νά σώσῃ τὸ Μεσολόγγι, καὶ γι' αὐτὸ δέχεται τὶς εὐχαριστίες τῶν πολιορκημένων, ἀλλὰ δὲν ἐγκρίνεται τὸ σχέδιό του καὶ "ἔτσι ὁ Καραϊσκάκης φεύγει ὕστερ' ἀπὸ τρεῖς μέρες ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι λέγοντας: «Ὁ θεὸς νά βοηθήσῃ καὶ σᾶς καὶ μᾶς»¹. Κατόπιν προχώρησε ὡς τὸ Δραγαμέστο, ἀπὸ ἐκεῖ περνὰ μέσα ἀπὸ τοπικὲς ἐχθρικές φρουρὰς καὶ τὴν 1 Νοεμβρίου συγκρούεται μὲ τὸν Ντελήμπαση, τὸν σκοτώνει, καθὼς καὶ ἐξήντα περίπου πεζοὺς καὶ ἵππους καὶ κερδίζει πλοῦσια λάφυρα καὶ 500.000 γρόσια μὲ μόνες ἀπώλειες δύο νεκροὺς καὶ δύο τραυματίες. "Ἔτσι νικητὴς καὶ τροπαιοῦχος φθάνει στὰ Κράβαρα².

"Ὅπως βλέπουμε, ἡ εἰδησιὴ τοῦ Ἰγνατίου πρὸς τὸν Ἐϋνάρδο ἀλλοιώνει

1. Νικολάου Κ. *Κασομούλη*, Ἐνθυμήματα στρατιωτικὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων 1821-1833, Εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις ὑπὸ Γιάννη Βλαχογιάννη, Ἀθήναι 1942, τ. 2, σ. 143-145

2. Ἐνθ. ἀν., 2 σ,] 45-146,

τά πραγματικά γεγονότα και τὰ παρουσιάζει μ' ἕναν ἄναχρονισμό. Στὴν πραγματικότητα πρῶτα ὁ Καραϊσκάκης εισέρχεται στὸ Μεσολόγγι καὶ ἐπειτα βγαίνοντας ἔξω κατατροπώνει τὴν εἰσθρική δύναμη· δὲν ἐγινε δηλαδή τὸ ἀντίθετο, ὅπως ἀναφέρει ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰγνατίου, ἡ ὁποία παρουσιάζει τὸ σῶμα τοῦ Ντελήμπαση ἐγκατεστημένο στὸ στρατηγεῖο τοῦ Κιουταχί.

Πλαστή ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ εἶδηση ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπιτέθηκαν ἐναντίον τῶν Τούρκων στὸν Καρβασαρά, στὸ ἀνώτατο σημεῖο τῆς τουρκικῆς γραμμῆς, ὅτι τοὺς πήραν τὶς προμήθειες καὶ ὅτι πολλοὶ Τούρκοι ἐπέσαν στὴν θάλασσα, γιὰ νὰ σωθοῦν στὰ πλοῖα ποὺ ἀγκυροβολοῦσαν ἐκεῖ κοντά. Ἐπίσης φημὴ εἶναι καὶ ὅτι 6 Γκούρας κτύπησε καὶ ἐξόντωσε στὰ σύνορα τῆς Θεσσαλίας - Στερεᾶς Ἑλλάδας ἕνα σῶμα Τούρκων, καθὼς ἐπίσης παραμορφωμένη εἶναι ἡ εἶδηση ὅτι ἕνα σῶμα Ἀλβανῶν ἐκμηδενίστηκε κοντὰ στὰ Σάλωνα. Ὡς πρὸς τὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἰμπραῖμ στὴν Πελοπόννησο, ὁ Ἰγνάτιος εἶναι αισιόδοξος, γιὰτι θεωρεῖ ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι εἶναι τώρα καλύτερα οργανωμένοι¹.

Στὴν ἀπὸ 7/19 Δεκεμβρίου ἐπιστολὴ του ὁ Ἰγνάτιος ἐξακολουθεῖ νὰ μιλή γιὰ τὴν καταστροφὴ καὶ τὴν τροπὴ σὲ φυγὴ τῶν Τούρκων, ποὺ ἦταν κλεισμένοι στὰ Σάλωνα. Ἡ εἶδηση αὐτὴ ἀνταποκρίνεται ἐν μέρει σὲ πραγματικὸ γεγονόσ: Ὁ Ἄμπας πασᾶς τῶν Ἀλβανῶν, ποὺ ἦταν κλεισμένοι στὰ Σάλωνα, ἐγκατέλειπε μὲ τόση σπουδὴ τὴν πόλη (6 Νοεμβρίου 1825), ὥστε ἀφησε δύο κανόνια καὶ ἕνα μέρος ἀπὸ τὶς ἀποσκευές του². Γενικά ὁ Ἰγνάτιος παρουσιάζει εὐνοϊκὴ γιὰ τοὺς Ἕλληνες τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν στὴν Στερεά. Ἐπίσης μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα αισιοδοξίας μιλεῖ γιὰ τὶς κινήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου καὶ γιὰ τὴν καταδίωξιν τοῦ τουρκικοῦ ὡς τὰ Δαρδανέλλια³. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Εὐνάρδος στὶς ἀπαντήσεις του ἔκανε κριτικὴ τῶν εἰδήσεων τοῦ Ἰγνατίου, βασιζόμενος σὲ εὐρωπαϊκὲς πληροφορίες, σχετικὰ μὲ δῆθεν ἐπιτυχίες τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, γιὰτι σὲ μεταγενέστερη ἐπιστολὴ του (14/26 Δεκεμβρίου 1825) ὁμολογεῖ ὁ Ἰγνάτιος, ὅτι οἱ ἑλληνικὲς μοῖρες δὲν κατόρθωσαν νὰ ἐμποδίσουν τοὺς ἀντιπάλους τῶν ν' ἀποβιβάστοῦν στὴν Πελοπόννησο καὶ νὰ συντρίψουν τὶς ἐνωμένες ναυτικὲς δυνάμεις τους.

Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ ὁ Ἰγνάτιος διαψεύδει τὰ διαδιδόμενα ἀπὸ φιλοτουρκικοὺς κύκλους τῆς Εὐρώπης, ὅτι ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων εἶναι πᾶς κρίσιμη. Ἀναγνωρίζει ὅμως ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ βοήθεια καὶ ὅτι τὰ μέλη τῶν

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 181-182.

2. *Thomas Gordon*, *History of the Greek Revolution and of the Wars and Campaigns from the Struggles of the Greek Patriots in Emancipating their Country from the Turkish Yoke*, Edinburgh - London 1844, τ. 2, σ. 231. Γιὰ τὸ σῶμα τοῦ Ἄμπας πασᾶ βλ. τοῦ *George Finlay*, *History of the Greek Revolution and of the Reign of King Otho*, London 1971, τ. 1, σ. 382-383.

3. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 183.

φιλελληνικὸν ἔπιτροπὸν πρέπει νὰ σώσουν τὸν χριστιανικὸ καὶ εὐρωπαϊκὸ λαὸ τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι, ὅπως εἰδείξαν μὲ τὶς ἀρετὰς τοὺς καὶ τὴν ἀνδρεία τοὺς, εἶναι ἀξιοὶ προστασίας.¹ Ἀναφέρει κατόπιν (καὶ αὐτὰ βέβαια δὲν εἶναι ἀληθινὰ), ὅτι ἀπέτυχε ὁ σκοπὸς τῶν δύο πασάδων, Κιουταχὴ καὶ Ἱμπραῖμ, νὰ πολιορκήσουν τὸ Μεσολόγγι ἀπὸ ξηρὰ καὶ θάλασσα. Ὁ Ἰγνάτιος γράφει ἀκόμη ὅτι ὁ Ἱμπραῖμ, ἐρχόμενος ἀπὸ τὴν Πάτρα γιὰ νὰ ἐπιτεθῆ μαζί μὲ τὸν Κιουταχὴ ἐναντίον τοῦ Μεσολογγίου, δέχθηκε ἐπίθεση κοντὰ στὴν Γαστούνη ἀπὸ ἓνα σῶμα Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι τὸν ἀνάγκασαν νὰ ὑποχωρήσῃ μὲ ἀπώλειες στὴν Μεθώνη. Ἐδῶ εἴχουμε πραγματικὰ τὴν ἀπήχηση ἑνὸς γεγονότος, τὸ ὁποῖο ἀφηγεῖται ὁ Gordon στὴν «Ἱστορία» του: Ὁ Ἱμπραῖμ μὲτέσσερες χιλιάδες ἄνδρες πέρασε τὰ στενὰ τοῦ Κλειδιοῦ ἀνενόχλητος καὶ στὶς 20 Νοεμβρίου ἔφθασε στὶς νύκτες δυχθες τοῦ Ἄλφειοῦ. Ἐκεῖ ἐπιτέθηκε ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων πού εἶχαν καταφύγει στὰ νησάκια τῆς λιμνοθάλασσας τῆς Ἀγουλινίτσας, ἀλλὰ οἱ ἐπαναστάτες κινώντας μὲ ἐπιτήδειους ἐλιγμούς τὰ ἑκατὸ πλοῖα τὰς τοὺς ἀπώθησαν. Οἱ Ἕλληνες ὁμολογοῦσαν ὅτι εἶχαν χάσει 140 ἄνδρες, ἀλλὰ παρατηροῦσαν ὅτι καὶ οἱ ἀντίπαλοί τοὺς εἶχαν ἀφήσει μέσα στὰ ἔλη 127 νεκροὺς καὶ 80 ἄλογα. Ὑστερα ἀπ' αὐτὰ, στὶς 21 Νοεμβρίου ὁ Ἱμπραῖμ πέρασε τὸν Ἄλφειο, εἶπερε τὴν καταστροφή στὴν πεδινὴ Ἥλεια καὶ ἔκαψε τὸν Πύργο, τὴν Γαστούνη, τὴν Ἀνδραβίδα καὶ τὰ περιχώρα. Ἔτσι ὁ Ἱμπραῖμ στὶς 29 τοῦ μηνὸς ἔφθασε στὸ Ρίο, ἀπ' οὗ πέρασε στὴν Ναύπακτο καὶ ἐπιθεώρησε τὴν κατάστασιν στὸ Μεσολόγγι.²

Ὁ Ἰγνάτιος πληροφορεῖ ἀκόμη τὸν Ἐϋνάρδο, ὅτι στὴν Πελοπόννησο ἐτοιμάζεται μιὰ χωριστὴ στρατιωτικὴ κυβέρνησις μὲ τρεῖς ὑπάτους, τὸν Πέτρο Μαυρομιχάλη, τὸν Θεόδωρο Κολοκοτρώνη καὶ τὸν Ἀνδρέα Ζαῖμη. Στὴν εἶδησιν αὕτη πρέπει νὰ διαβλέψουμε τὶς φήμες πού κυκλοφόρησαν ἴσως μετὰ τὴν μάχην στὰ Τρίκορφα (23-24 Ἰουνίου 1825), διὰν ἀπελπιζόμενοι οἱ Πελοποννήσιοι εἶχαν ζητήσει τὴν προστασίαν τῆς Μεγάλης Βρετανίας.³

Εἰδήσεις ἐπίσης γιὰ τὴν ἐπίθεση τοῦ Καραϊσκάκη ἐναντίον τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἱμπραῖμ μεταδίδει στὸν Ἐϋνάρδο μὲ κάποια ἐπιφύλαξιν ὁ Ἰγνάτιος στὸ γράμμα τῆς 7/19 Φεβρουαρίου 1826 καὶ μνημονεύει ἀπώλειες τῶν Αἰγυπτίων. Προσθέτει ὁμως τὴν πολὺ χαρακτηριστικὴ πρότασιν «mais cette nouvelle est de Corfou et mérite confirmation» - πρότασις, πού μᾶς θυμίζει τὸν τόπον προελεύσεως τῶν πλαστῶν φημῶν. Πάντως ἐκεῖνο πού τονίζει τώρα πᾶς ὁ Ἰγνάτιος εἶναι ὅτι τὸ Μεσολόγγι κινδυνεύει καὶ ζητεῖ βοήθειαν ἀπὸ τὶς

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 185-186.

2. *Gordon*, *History of the Greek Revolution*, τ. 2, σ. 243-244.

3. *Ἐνθ. ἀν.*, τ. 2, σ. 270-272.

φιλελληνικές έπιτροπές του Παρισιοῦ και τής Γενεύης. Τόν παρακαλεῖ λοιπόν νά μεσολαβήσῃ, γιατί εἶναι «une oeuvre de charité chrétienne de sauver un peuple entier en danger par petits ouvrages». Το ἔτιδιο σχεδόν περιεχόμενο, γιά τήν ανάγκη ἀποστολῆς βοήθειας στό Μεσολόγγι, ὑπάρχει καί στίς ἀπό 12/24 Φεβρουαρίου καί 19 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου ἐπιστολές του Ἰγνατίου. Στίς ἐπιστολές αὐτές ἀναφέρονται οἱ ἐπιτυχεῖς προσπάθειες του Μιαούλη κατά τά μέσα Ἰανουαρίου 1826 νά ἐπισηθίση τό Μεσολόγγι καί ἡ φυγή του τουρκικοῦ στόλου ἐμπρός στον ἐλληνικό².

Στίς ἐπιστολές τῆς 24 Φεβρουαρίου/8 Μαρτίου καί 5/17 Μαρτίου κάνει λόγο γιά τήν ανάγκη προμήθειας σιταριοῦ, πού θά ἦταν δυνατόν νά μεταφερθῆ ἀπό τήν Ἄγκωνα, καί συνιστα γιά τήν ἐκτέλεση τῶν παραγγελίας αὐτῆς τόν ἐμπορικό οἶκο τῶν ἀδελφῶν Στεφάνου τῆς Ζακύνθου, καθώς καί δύο οἴκους τῆς Κερκύρας, του Κωνσταντίνου Μόστρα, ἀδελφοῦ του γραμματέα του καί του Κωνσταντίνου Γεροστάθη, τούς ὁποίους χαρακτηρίζει ὡς πολύ ἐντιμους. Ἐναληθῆς εἶναι ἡ τελευταία εἶδηση (τῆς ἀπό 7/17 Μαρτίου ἐπιστολῆς), πού προέρχεται ἀπό τήν Κέρκυρα, διότι ἡ αἰγυπτιακή φρουρά τῆς Τριπολιτοῦς ἐπιχειρήσῃ νά φύγῃ πρὸς τήν Μεθώνη, ἀλλ' ἀνάγκαστηκε νά ὑποχωρήσῃ πάλι πρὸς τήν πελοποννησιακή πρωτεύουσα. Τό ὑστερόγραφο τῆς ἐπιστολῆς τῆς 10/22 Μαρτίου ἀναφέρεται σέ σφοδρές ἐπιθέσεις τῶν Αἰγυπτίων στίς 13/25 καί 14/26 Φεβρουαρίου, οἱ ὁποῖες ὁμως ἀποκρούστηκαν μέ βαρεῖες ἀπώλειες γιά τούς ἐπιτιθεμένους. (Τόπος προελεύσεως εἶναι ἡ Κέρκυρα). Οἱ λεπτομέρειες πού δίνονται εἶναι πολλές³, ἀλλά δέν εἶναι ἀξιόπιστες.

Οἱ ἀπό 1 /24 Μαρτίου καί 15/2 Μαρτίου ἐπιστολές του Ἰγνατίου ὡς μόνο θέμα ἔχουν τήν σωτηρία του Μεσολογγίου, ὅπου διεξάγεται ἕνας μεγαλειώδης ἀγώνας ἀπό τούς ὑπερασπιστές του, καθώς καί ἀπό τούς Ἑλληνες ναυτικούς, πού προσπαθοῦν νά διασπᾶσουν τόν τουρκικό κλοῦ. Ὁ θαυμασμός του Ἰγνατίου ἐκδηλώνεται μέ τήν φράση : «L'armée et la marine de la Grèce sont quelque chose d'admirable». Ὁ Ἰγνάτιος, ὁπως καί ὁλοῦ το ἔθνος, ἔχει στραμμένα τά βλέμματά του πρὸς τήν ἡρωική πόλη καί ἀντιλαμβάνεται διότι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἔχουν ξεπεράσει τά ὄρια τῆς ἀνθρώπινης ἀντοχῆς. Δυσφορεῖ ὁμως γιά τήν στάση τῶν πολιτικῶν καί εὐχεται νά ἐνδιαφέρονταν γιά τά ἐλληνικά πράγματα μέ τόν ἴδιο ζήλο πού ἔδειχνε ὁ Ἐϋνάρδος. Ἀξιόλογη εἶναι ἡ εἶδηση τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς τῆς 15/27 Μαρτίου: ἀναφέρεται σέ ἐνθουσιώδη ἀσφαλῶς ἐπιστολή του Ἐϋνάρδου τῆς 25 Μαρτίου πρὸς τούς στρατιωτικούς

1. *ΒΡΥ*, Ms Suppl. 1888, f. 187.

2. Ἑλληνικά Χρονικά Μεσολογγίου, ἔτος, ἀρ. 6-7, 23 Ἰανουαρίου 1826, σ. 2-3, *Κασομούλη*, Στρατιωτικά Ἐνθυμήματα, τ. 2, σ. 180-184, *Σπινρ. Τρικούπη*, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, Ἀθήναι 1879, τ 3, σ. 257,

3. *ΒΡΥ*, Ms Suppl. 1888, f. 202, 206, 207,

ἀρχηγούς τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, στους ὁποίους στέλνει καί ἀπὸ ἕνα μικρὸ δῶρο. Ὁ Ἰγνάτιος δὲν καθορίζει τὸ δῶρο αὐτό, ἀλλὰ θεωρεῖ διὰ τὸς κἀνὴ μεγάλη ἐντύπωση, ὥστε νὰ ἐντείνουν στὸ μέλλον ἀκόμη περισσότερο τὴν προσπάθειές τους γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ὄχρου αὐτοῦ. Καί ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς φαίνεται διὰ τὸ Ἐϋνάρδος εἶχε ἀναπτύξει μεγάλη δραστηριότητα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς φρουρᾶς¹.

Μία μέρα ἀργότερα, στίς 16/28 Μαρτίου, ὁ Ἰγνάτιος ἀμφισβητεῖ τὴν ἀξιοπιστία τῆς εἰδήσεως, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, διὰ τὸς Τούρκοι ἔγιναν κύριοι τῶν προαστείων τοῦ Μεσολογγίου, γράφοντας διὰ τὴν πόλη δὲν ἔχει προάστεια παρὰ μόνο προμαχώνας. Ὑστερα ὁμοῦ ἀπὸ τρεῖς μέρες, στίς 19/31 Μαρτίου, ὁ Ἰγνάτιος πληροφορεῖ τὸν Ἐϋνάρδο διὰ τὸ Ἀνατολικὸ (Αἶτο;>λικό), καθὼς καί τὸ Βασιλάδι ἔχουν πέσει στὰ χέρια τῶν Αἰγυπτίων, τὸ πρῶτο στίς 25 Φεβρουαρίου καί τὸ δεύτερο τὴν 1 Μαρτίου 1826². Ἴσως αὐτὰ τὰ ὄχουρά ἦταν τὰ φημιολογούμενα προάστεια τοῦ Μεσολογγίου.

Ὁ Μητροπολίτης εἶναι ἀπελπισμένος γιὰ τὸ μέλλον τοῦ Μεσολογγίου, ἐλπίζει διὰ τὸν στόλο ἴσως προλάβῃ νὰ τὸ σώσῃ καί κατηγορεῖ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι γιὰ τὴν ἀδράνειά της. Τὶς ἰδέες του αὐτῆς ἐκφράζουν δύο, ἀνεκδοτες βέβαια, ἐπιστολές: ἡ μία γράφεται τὴν ἴδια μέρα, τῆς πτώσεως τοῦ Βασιλαδίου, τὸ βράδυ τῆς 1 Μαρτίου, καί ἡ ἄλλη στίς 27 τοῦ μηνός (ν.ῆ.)³. Ἡ μόνη σωτηρία τῶν ἐλευθέρων πολιορκημένων ἐξαρτῶνταν πᾶ ἀπὸ τὴν διάσπαση τοῦ τουρκικοῦ ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ στόλο. Ὅπως ὁμοῦ εἶναι γνωστὸ, ὁ Μιαούλης, παρὰ τὴν προσπάθειά του, δὲν τὸ κατόρθωσε κατὰ τὴν ναυτικὴν ἐπιχειρήσι τοῦ τέλους Μαρτίου - ἀρχῶν Ἀπριλίου (παλαιὸ ἡμερολόγιον)⁴. Ὁ Κασομούλης ἀφηγεῖται μὲ ζοηρότητα τὴν διάψευση τῶν τελευταίων προσδοκιῶν τῶν Ἑλλήνων. «Τὴν νύκτα, εἰς τὰς 2 καὶ 3 Ἀπριλίου, περὶ τὰς 2/8 ὥρας, ἀκούγομεν κανονιαῖς καραβίων καί πόλεμον τρομερὸν πρὸς τὴν Ζάκυνθον καί τὴν φωνὴν τῶν ἀναβαίνουσων πρὸς ἡμᾶς. Ἀρχίσομεν πλέον τὰ σημεῖα τῆς χαρᾶς, παταργιαῖς δουφεκιῶν, φωναῖς καί ἄλλα δσα ἡ δευρὴ κατὰστασις μας μᾶς ἔβανεν εἰς τὸν νοῦν μας, ἀπὸ τὴν καλὴν ἐλπίδα τῆς <παρουσίας> τούτων.

Ἐπροχώρησαν διώκοντας τὰ Τούρκικα τὰ ἐδικὰ μας ἕως εἰς τὸν κόλπον

1. *BPII*, Ms Suppl. 1888, f. 209, 211, 213.

2. Γιὰ τὴν πτώση τοῦ Αἰτωλικοῦ ἢ Ἀνατολικοῦ βλ. στοῦ *Κασομούλη*, Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα, τ. 2, σ. 210-213. Πρὸς καὶ *Νικολάου Δ. Μακρή*, Ἱστορία τοῦ Μεσολογγίου, Ἀθήναι 1957, τ. 19 "Ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821", σ. 210. Πολλές καὶ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὴν πτώση τοῦ Βασιλαδίου βλ. στοῦ *Κασομούλη*, τ. 2, σ. 202-203.

3. *BPII*, Ms Suppl. 1888, f. 215, 217, 219.

4. *Finlay*, History, τ. 1, σ. 391, Πρὸς *Jurien de la Graviere*, La station du Levant, τ. 1, 346-348.

της Πάτρας. Περί τὰ μεσάνυχτα, ἔπαυσεν ὁ πυροβολισμός' τὴν αὐγὴν - χαράζει, τρίβομεν τὰ μάτια μας· βλέπομεν πάλιν τὰ Τούρκικα ἐμπροσθέν μας, Ἐνομίσαμεν δι' ἡτὸ πλαστός πόλεμος διὰ νὰ ἰδοῦν τι θὰ κάμωμεν οἱ Τούρκοι¹.

4. Ἐν συγχροία ὁ Ἰγνάτιος τοῦ στέλνει ἀντίγραφα δύο ἐπιστολῶν, μιᾶς ἀπὸ τὴν Ζάκυνθο στίς 26 Ἀπριλίου καὶ τῆς ἄλλης ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, τοῦ Βιάρου Καποδίστρια, στίς 15/27 Ἀπριλίου 1827, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στοὺς διορισμοὺς τοῦ Κόχραν ὡς ἀρχηγοῦ τῶν ναυτικῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, τοῦ Church τῶν πεζικῶν, καὶ στὴν ἐκλογή τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια ὡς Κυβερνήτη γιὰ ἑπτὰ ἔτη, ἐνὸς παράλληλα δίδονται εἰδήσεις μὲ αἰσιόδοξες προβλέψεις γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπιχειρήσεων ἐξω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη ἐναντίον τοῦ Μεχμέτ Ρεσίτ πασά Κιουταχί. Ἡ ἀνάγκη ἀποστολῆς χρημάτων καὶ δχι τροφίμων, τονίζει ὁ Βιάρος, εἶναι ἐπιγύουσα².

Οἱ κατοπινές ἐπιστολές τοῦ Ἰγνατίου (6/18, 13/25 Ἰανουαρίου καὶ 3/15 Φεβρουαρίου 1828) περιέχουν σαφεῖς, ἀξιοπίστες, ἀλλὰ σύντομες πληροφορίες, ποὺ ἀναφέρονται στὰ στρατιωτικὰ γεγονότα στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ελλάδα καὶ προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴν λαίδη Church, τῆς ὁποίας ὁ ἄνδρας διεξήγε ἐπιτυχεῖς ἐπιχειρήσεις στὰ μέρη ἐκεῖνα³. Ἡ ἀπὸ 13/25 ἐπιστολὴ μιλεῖ γιὰ τὸν ἐλάχιστο γνωστό Ἑλληνα στρατηγὸ Κολοφωτία, ποὺ ἔδωσε μάχη ἐξω ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι, νίκησε τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἀνάγκασε νὰ κλειστούν μέσα στὴν πόλη⁴. Ἐνδιαφέρουσα ἐπίσης εἶναι ἡ εἰδηση τῆς 3/15 Ὀκτωβρίου 1828, ἡ ὁποία μιλεῖ γιὰ νίκη τῶν Ἑλλήνων στὸ Λιδορίκι καὶ γιὰ τὴν ἀφίξη τοῦ Ὁμέρ πασά Βριώνη στὴν Ἄρτα, ἀπ' ὅπου εἰσιμάζεται νὰ ἐκστρατεύσῃ γιὰ νὰ λύσῃ τὴν πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ Ἰγνάτιος δὲ, ἀν καὶ ἐκτιμᾷ τὸν Τουρ-

1. **Κασομόλη**, Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα, τ. 2, σ. 247, **Σπυρομήλιον**, Ἀπομνημονεύματα τῆς δευτέρας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου 1825-1826, ἰκδ. Ι. Βλαχογιάννη, Ἀθῆναι 1926, σ. 133-136, **Ἀρτεμίου Ν. Μίχου**, Ἀπομνημονεύματα τῆς δευτέρας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου (1825-1826) καὶ τινες ὀίλλαι σημειώσεις εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μεγάλου ἀγώνος ἀναγόμεναι, ἰκδ. Σπ. Ἀραβαντινοῦ, Ἀθηνᾶν 1883, σ. 71-73. Πρβλ. καὶ νέα ἔκδοσις τοῦ 1956 στὴν σειρά "Ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγώνιστῶν τοῦ 1821", τ. 5, σ. 55-57, **Μακρῆ**, Ἱστορία τοῦ Μεσολογγίου, σ. 223-224. Γιὰ τὴν προσπάθειαν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου νὰ ἐπιτύχῃ τὸ Μεσολόγγι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ 1826 καὶ ἐξῆς βλ. **Ἀναστασίου Ὀρλάνδου**, Ναυτικά ἡτοῖ ἱστορία τῶν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνα πεπραγμένων ὑπὸ τῶν τριῶν ναυτικῶν νησῶν, ἰδίως δὲ τῶν Σπεσιῶν, Ἀθῆναι 1859, τ. 2, σ. 301 κ.έ.

2. **BPU**, Ms Suppl. 1888, ff. 131-132.

3. **BPU**, Ms. Suppl. 1888, f. 228, 230, 232. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες βλ. στοῦ **Στεφάνου Παπαδοπούλου**, Ἡ Ἐπανάστασις στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ελλάδα (Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου ὡς τὴν ὀριστικὴν ἀπελευθέρωσίν της, 1826-1832), Θεσσαλονίκη 1962, σ. 81-118.

4. Γιὰ τὴν δράσιν τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτοῦ **fiX.DomnaDontas**, The Last Phase of the War of Independence in Western Greece (December 1827 to May 1829), Thessaloniki 1969, σ. 33, 38, 61, 105, 111, 114, 120-121,

καλθανό ἀρχηγό, νομίζει ότι δέν θά πετύχη στην έκστρατεία του, γιατί οι Έλληνες κατέχουν επίκαιρες θέσεις κατά μήκος του δρόμου. Πραγματικά ο Όμπερ Βριώνης είχε φθάσει στην Άρτα στις 24 Ιανουαρίου 1828¹. Η πληροφορία όμως για νίκη των Ελλήνων έξω από το Αιδορίκι φαίνεται πώς δέν ανταποκρίνεται στην αλήθεια².

Η πιδ ενδιαφέρουσα έπιστολή της έποχής αυτής είναι της 6/18 Φεβρουαρίου 1828, η οποία μάς δίνει πολύτιμες πληροφορίες για την έσωτερική κατάσταση της Μυτιλήνης. Είναι η έπιστολή εκείνη, με την οποία, όπως είδαμε, ο Ίγνάτιος συστήνει στον Έυνάρδο ένα νεαρό Έλληνα προστατευόμενο του, ο οποίος είναι κομιστής έπιστολής του έπισκόπου Λέσβου Καλλινίκου. Με την ευκαιρία αυτή, ο Ίγνάτιος διαβιβάζει στον Ελβετό φιλέλληνα τά δσα του γράφει για τό νησί ο έπίσκοπός του, τον όποιο χαρακτηρίζει φωτισμένο ιεράρχη και άφουσιωμένο στο ποιμνίό του. Αυτός κατά την διάρκεια των χρόνων της έπαναστάσεως είχε κατορθώσει με την σύνεσή του και τις πατρικές του παρανεσεις του προς τους Έλληνες κατοίκους νά τους πείση νά μη σπεύσουν νά προβούν σε καμιά άσυνετη ενεργεια. Έτσι με την σωφροσύνη του και την έπιδέξια πολιτική του απέναντι των τουρκικών αρχών κατόρθωσε νά σώση τό νησί από πολλές συμφορές. Μολαταύτα, όπως γράφει ο ίδιος προς τον Ίγνάτιο, «οι δυστυχιωμένοι χριστιανοί είναι σκλάβοι με δλη την σημασία της λέξεως και ζούν, όπως οι Εβραίοι, κάτω από τους Φαραώ»³. Οι ειδήσεις για την Μυτιλήνη, παρμένες από την έπιστολή του έπισκόπου της Καλλινίκου, δσο και αν είναι σύντομες, κάτι προσθέτουν στα δσα γνωρίζουμε σήμερα για τό νησί κατά τά χρόνια της έπαναστάσεως, ιδίως μάλιστα κατά τά τελευταία χρόνια⁴.

Η από 9/21 Άπριλίου 1828 έπιστολή του Ίγνατίου έπισημαίνει την ανάγκη ενός δανείου για την Ελλάδα, τό όποιο μόνο θά μπορούσε νά σώση τον τόπο από την άναρχία και νά του δώσει την δυνατότητα ν' ανταποκριθή στις προσδοκίες των πολιτισμένων κρατών της Ευρώπης. Στην ίδια έπιστολή γίνεται λόγος για την άποχώρηση του Ίμπραϊμ πασά από τό Ναβαρίνο⁵, καθώς και για τον μεγάλο ευεργέτη της Ελλάδας, τον βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκο, τον όποιο χαρακτηρίζει ως «δωρο του θεού στους ανθρώπους».

Μολονότι ο Ίγνάτιος έχει έμπιστοσύνη στις ικανότητες και άρετές του Κυβερνήτη και μαθαίνει τις προόδους του τόπου μετά την άφιξή του, άντιστα-

1. *Dontas*, *The Last Phase of the War of Independence*, σ. 45, 47.

2. *Παπαδοπούλαν*, *Η έπανástαση στην Δυτική Στερεά Ελλάδα*, σ. 80.

3. *BPII*, Ms Suppl. 1888, ff. 234-235.

4. Για τά γεγονότα της Λέσβου βλ. *Ιωάννου Μουτζούρη*, *Η Λέσβος και η Έλληνική Έπανástαση*, Μυτιλήνη 1955, σ. 1-14.

5. *Π. Περρητή*, *Η έκστρατεία του Μαιζώνος εις Πελοπόννησον*, «Έλληνικά» 9 (1936)

βάνεται ότι στην έρημωμένη Ελλάδα τα σχέδιά του δεν θα έχουν τις επιθυμητές επιτυχίες, αν δεν έχει στην διάθεσή του τα κεφάλαια που χρειάζονται. Ούτε και η Χρηματιστική Τράπεζα είναι δυνατόν να του δώσει τα απαιτούμενα χρήματα για τις επείγουσες ανάγκες και γι' αυτό επικαλείται την άμεση βοήθεια των φιλελλήνων και των κυβερνήσεων των μεγάλων δυνάμεων. "Όλες αυτές οι σκέψεις εκφράζονται στην από 30 Απριλίου/12 Μαΐου 1828 έπιστολή του ιεράρχη, στο τέλος της οποίας παραθέτει και μία ειδηση που ενδιαφέρει την Βόρεια Ήπειρο και την Άλβανία: ότι ο γιός του σερασκέρη - και 'ασφαλώς έννοει τον γιό του Μεχμέτ Ρεσίτ Κιουταχή πασά - έχει καταφθάσει ξαφνικά στο Δελβίνο με πεντακόσιους άνδρες, γεγονός που έχει καταταράξει τους Άλβανούς φυλάρχους, οι όποιοι από φόβο συσπειρώθηκαν άπέναντί του. Τό γεγονός αυτό 6 Ίγνάτιος τό θεωρεί εύνοικό για τους "Έλληνες, γιατί θά διευκολύνη τις επιχειρήσεις του Church στην Δυτική Στερεά Ελλάδα ¹.

Στην έπιστολή της 13/15 Ίουνίου ξανατονίζει ο Ίγνάτιος την ανάγκη άποστολής χρημάτων στον Καποδίστρια από τις μεγάλες δυνάμεις. Στην ίδια έπιστολή αναφέρεται έπίσης και μία νέα πατριωτική έκδηλωση των Ελλήνων Τεργέστης, οι όποιοι άποστέλλουν μεγάλες ποσότητες από άλεύρι στην Ελλάδα ².

Οι σχέσεις του Ίγνατίου με τον Έυνάρδο έξακολουθοϋν και μετά την άφιξη του Καποδίστρια στην Ελλάδα. Ο Ίγνάτιος, θαυμαστής του Κυβερνήτη, περιμενε πολλά άπ' αυτόν μετά την έκλογή του, άρκετ να τον βοηθοϋσαν οι σύμμαχες δυνάμεις και οι φιλέλληνες φίλοι του. Έιχε μεγάλη έμπιστοσύνη στις ικανότητες και στην προσωπικότητά του. Έτσι σε έπιστολή του από την Πίζα στις 3/15 Φεβρουάριου 1828 προς τον Έυνάρδο, του έγραφε τά εξής: «Notre ami le nouveau Gouverneur de la Grèce est déjà dans son poste; sa prudence, son désintéressement, le crédit, dont il jouit auprès de la Nation, ainsi que la protection, que les Gouvernemens des Souverains Alliés lui ont promis sont des titres suffisans pour le mettre à même d'établir le bon ordre, d' où dépend le salut et le bonheur de la Grèce; mais il aura absolument besoin encore pour quelque tems de Votre assistance, ainsi que de la bienveillance des respectables comites... ³.

Πραγματικά οι δυσκολίες, που αντιμετώπιζε ο Καποδίστριας κατά τις άρχές της διακυβερνήσεώς του, ήταν μεγάλες. Την αγώνια του για την επιβίωση

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 244. Την ειδηση αυτή δεν την μνημονεύει ο *Παναγιώτης Αραβαντινός*, Χρονογραφία της Ήπειρου των τε όμορών Έλληνικών και Ίλλυρικών Χωρών διατρέχουσα κατά σειράν τά έν αύταις συμβάντα άπό του σωτηρίου ίτους μέχρι του 1854, Αθήναι 1851, τ. 1, σ. 383.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 248-249.

3. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 232.

τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τὴν φανερῶνουν πολὺ καθαρά καὶ τὰ ὄσα ἐγράφε ὁ Ἰγνάτιος πρὸς τὸν Ἐϋνάρδο στὴν ἀπὸ 30 Ἀπριλίου/12 Μαΐου 1828 ἐπιστολὴ του: «Des personnes distinguées de la Grèce m'assurent, que le changement dans les choses et dans les hommes, après l'arrivée du Comte, est incroyable, et on ne doute pas, que son administration, n'ait des effets saluaires, s'il est pourvu d'argent; car privé des moyens dans un pays dévasté, qui ne produit pour ces momens rien, ses projets n'auront pas des succès désirés. Ce que la banque nationale lui a fourni, à peine suffit-il pour les affaires du moment; mais les dépenses continuent...»¹.

Συγκινημένος ὁ Ἰγνάτιος ἀπὸ τὴν δυσχερῆ Θέση τοῦ Κυβερνήτη εἶχε, φαίνεται, πάρει νωρὶς τὴν ἀπόφαση νὰ κατεβῆ τὸν χειμῶνα τοῦ ἴδιου ἔτους στὴν Ελλάδα, γιὰ νὰ τὸν βοηθήσῃ τὸ ἔργο του, διὼς πληροφοροῦμαστε ἀπὸ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ γραμματέα του Μόστρα πρὸς τὸν Ἐϋνάρδο², ἀλλὰ ὁ Καποδιστριας, ἔχοντας ὑπ' ὄψη του τὶς δυσκολίες τῆς ζωῆς στὴν Ελλάδα τὸν ἀπέτρεπε μὲ ἔμμεσο τρόπο στὴν ἀπὸ 22 Μαΐου/3 Ἰουνίου 1828 ἐπιστολὴ του: «Je n'ose pas, Monseigneur, Vous dire «venez»; parce que je ne saurai pas Vous dire où descendre. Moi-même je suis à me déplacer tous les jours, non pour éviter le travail et les périls, mais pour aller à leur rencontre, et pour atténuer, s'il se peut, l'un et les autres»³.

Ὁ ἴδιος ὁ Καποδιστριας ἀλλάξε γνώμη λίγο ἀργότερα καὶ τὸν κάλεσε στὴν Ελλάδα, ἀλλὰ ὁ Ἰγνάτιος ἦταν πιά ἐπιφυλακτικὸς, διὼς φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ του τῆς 13/25 Ἰουλίου 1828 πρὸς τὸν Κυβερνήτη: «Περὶ τοῦ ἐρχομοῦ μου εἰς τὴν Ελλάδα χρειάζεται σκέψις. Εἶναι βέβαιον διὰ εἶμαι ιδιώτης διόλου, διὰ δὲν ἔχω ἄλλας σχέσεις μὲ τὴν Ῥωσίαν, καὶ μὲ τὸ ἔθνη, τὸ ὁποῖον πολλὰ ἀκριβὰ ἠγόρασα, διὰ ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ἐσυμβούλευσα τοὺς συμπατριώτας μας νὰ προσπαθήσωσι μὲ δλους τοὺς τρόπους νὰ κερδίσωσι τὴν εὐνοίαν καὶ συμπάθειαν τῆς Ἀγγλίας, διότι εἶναι δύναμις ἣτις ἠμπορεῖ νὰ τοὺς ὠφελήσῃ καὶ νὰ τοὺς βλάψῃ, καὶ διὰ διὰν οἱ Ἕλληνες ἀφιέρωναν τὴν τύχην τῆς πατρίδος τῶν ἀποκλειστικῶς εἰς μόνην τὴν Μεγάλην Βρετάνιαν, καὶ ἀνεφύησαν ἐναντιότητες καὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ελλάδα, καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐγὼ ἐνέκρινα τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως καὶ τὴν ὑπεστήριξα γνωρίζοντας διὰ ἡ Ῥωσία ὡς μὴ ἔχουσα ἰδιοτελεῖς σκοποὺς εἰς τὴν Ελλάδα δὲν θέλει ἐκ τούτου πειραχθῆ»⁴. Καὶ ὁ Ἰγνάτιος στὴν ἀπὸ 13/25 Ἰουνίου 1828 ἀνέκδοτη

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 244.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 253 ἐπιστολὴ ἀπὸ τὴν Πίζα στῆς 10/22 Σεπτεμβρίου 1828.

3. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 250.

4. *Κονγκου*, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου, σ.161.

ἐπιστολή ἐξηγοῦσε στὸν Εὐνάρδο τὸς λόγους τῆς στροφῆς του πρὸς τὴν Ἄγγλια μὲ τὰ ἐξῆς: *uje desire de servir ma patrie et d'employer le peu qui me reste à vivre à son bien être. Je suis presque étranger à la Russie après la mort de l'Empereur Alexandre de glorieuse mémoire. Dès le commencement de la révolution grecque, je n'ai fait que d'écrire à mes compatriotes et les inciter à tâcher de gagner la bienveillance de la Grande Bretagne*»¹. Ἀπὸ τὰ παραπάνω συμπεραίνω, πὼς ὁ Ἰγνάτιος πῆρε τελικὰ τὴν ἀπόφαση νὰ κατεβῆ στὴν Ελλάδα τὸν Αὐγούστο τοῦ 1828, ἀλλὰ τὸν πρόλαβε ὁ θάνατός του (31 Αὐγούστου/12 Σεπτεμβρίου)².

Ὅπως κιόλας μνημονεύσαμε, ὁ Ἰγνάτιος, πού ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ζοῦσε μὲ δλη τὴν δύναμη τῆς ψυχῆς του τὰ προβλήματα τοῦ τόπου του, εἶχε ἐνδιαφερθῆ ἐπίσης ζωηρὰ γιὰ τὴν ἰδρύση τῆς Χρηματιστικῆς Τράπεζας. Τότε, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Καποδίστριας τὸν εἶχε παρακαλέσει νὰ ἐντείνῃ τὴν ἐπιρροή του στοὺς Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, καθὼς καὶ στις φιλελληνικὲς ἐπιτροπὲς τῆς Εὐρώπης, ὥστε νὰ ἀυξηθοῦν οἱ καταθέσεις στὴν Χρηματιστικὴ Τράπεζα³. Ἡ πρώτη ἐνέργεια τοῦ μητροπολίτη ἦταν νὰ στραφῆ μὲ τὸ γράμμα του τῆς 21 Μαρτίου/2 Ἀπριλίου 1828 πρὸς τὸν Εὐνάρδο, καὶ νὰ τὸν πληροφορήσῃ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό. Ὁ Ἰγνάτιος τόνιζε τὴν σημασία τῆς ἰδρύσεως τῆς Τράπεζας κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιβλεψὴ ἑνὸς προσώπου τίμιου καὶ δραστήριου, ὅπως ὁ κόμης Καποδίστριας, καὶ ἠλπίζε διὰ οἱ καταθέσεις τῆς θ' ἀυξηθοῦν γρήγορα. Καὶ συνέχιζε μὲ τὰ ἐξῆς: *«C'est à Vous, cher ami, d'inviter Vos nobles et généreux collègues des differens comités à venir au secours de cette banque, qui leur donnera des garanties suffisantes pour l'argent, qu'ils y voudront placer en leur ajoutant, que c'est la seule manière de sauver la Grèce, de la faire triompher, et d'obtenir le but de tant de peines et de sacrifices, qu'ils ont fait des le commencement de la révolution grecque»*⁴.

Καθὼς φαίνεται ἐπίσης ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Βιάρου Καποδίστρια πρὸς τὸν Εὐνάρδο ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στίς 10/22 Μαρτίου 1828, ὁ Ἰγνάτιος εἶχε στείλει στὸν Εὐνάρδο φιλέλληνα τέσσερα ἐγγράφα ἀναφερόμενα στὴν ἰδρύση τῆς Χρηματιστικῆς Τράπεζας καὶ ὁ Βιάρος τοῦ ἔγραφε διὰ, ἀν δλα πῆγαιναν καλά καὶ ἀυζάνονταν οἱ καταθέσεις, τότε οἱ Ἕλληνες θὰ εἶχαν πολλὲς πιθανότητες νὰ λάβουν τὴν χρηματικὴ βοήθεια, τὴν ὅποια τοὺς εἶχαν ὑποσχεθῆ οἱ μεγάλες δυνάμεις. Ὅπως καὶ ὁ Ἰγνάτιος, ἐτοί καὶ ὁ Βιάρος στήριζε ὅλες τῆς

1. *BPI*, Ms Suppl. 1888, f. 248.

2. Ἄν λάβουμε φυσικὰ ὑπ' ὄψη τὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Καποδίστρια τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1828, ὅπου φαινόνταν ἀκόμη διατακτικὸς, καὶ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Μόστρα πρὸς τὸν Εὐνάρδο ἀπὸ 10/22 Σεπτεμβρίου 1828.

3. *Πρωτοψάλτη*, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας, I, σ. 246.

4. *BPI*, Ms Suppl. 1888, f. 239.

ἐλπίδες του γιά τήν ἐπιτυχία τῆς τράπεζας αὐτῆς στήν βοήθεια τοῦ Εὐνάρδου, καθώς τοῦ ἔγραφε τά ἐξῆς: «Les espérances de réussite de cette institution se fondent aussi sur le zèle infatigable de Chevalier Eynard, citoyen Grec, qui à cette oeuvre-ci a acquis tant de titres à la reconnaissance nationale. A Votre nom, il n'y a pas de Grec, qui n'attache le titre d'ami de la Patrie»¹.

Στά δύο τελευταία χρόνια τῆς ζωῆς του ὁ Ἰγνάτιος δοκίμαζε μεγάλες οἰκονομικές δυσχέρειες, γιατί, ἐκτός ἀπό τό άτομό του, εἶχε νά θρέψη ἕναν ἐομό ἀπό φτωχοῦς συγγενεῖς, ἀδελφό, ἀδελφές, ἀνεπιούς καί ἀνεπιές. Ἡ κατάσταση του αὐτή τόν εἶχε ἀναγκάσει νά γράψη ἐπανεπιημμένα στόν Εὐνάρδο, γιά νά τόν βοηθήσει νά πουλήσει τά ὠραῖα περιώμια, μερικά ἀπό τά ὅποια εἶχαν μεγάλη ἀξία². (Τελικά προσφέρθηκε μέσω τοῦ Εὐνάρδου νά τά ἀγοράσει ὁ κόμης de Bombelles³). Καί σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Ελβετό φιλέλληνα ἐξηγοῦσε τήν χειροτέρευση τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεώς του μέ τά ἐξῆς, πού δηλώνουν ἐμμεσα καί τίς χρηματικές του θυσίες γιά τήν ἐπιτυχία τῶν σκοπῶν τῆς Ἐπανάστασεως: «Mes finances ne sont pas en bon état; car j'avais des devoirs à remplir vers ma Patrie en danger, et j'ai consulté plutôt ses besoins que mes moyens.

C'était au commencement de la révolution, lorsque tout manquait aux Grecs pour résister à des forces supérieures, et que Mesolonghi n'avait que deux petits canons de fer. En faisant ces dépenses absolument nécessaires à ces tems-là, je comptais sur un fond, qui consistait en plusieurs objets de luxe, dont je pouvais me défaire et remettre par suite l'ordre dans mes affaires; mais des accidents imprévus dérangent souvent les calculs de l'homme. Un négociant, qui se chargea de vendre une portion de mes effets, a fait inopinément banqueroute, et ce dépôt fut perdu. Un paquet contenant des effets-précieux, que j'ai destiné pour Saint Pétersbourg afin qu'ils soient vendus chez le Cabinet Impérial, eut le même sort. Le Prince Dolgorosky, qui se chargea pour l'y remettre à un de mes amis, l'a hypothéqué, je crois, ou vendu pour son compte, et je conserve peu d'espérances d'en tirer quelque chose, quoiqu'un homme de service se charge volontiers de faire tout ce qui dépend de lui pour recouvrer ce dépôt, ou en cas qu'il eût vendu, l'argent que ce Prince touchait en le vendant»⁴. Τά ἀσχημα οἰκονομικά τοῦ Ἰγνατίου καί μιὰ μακρο-

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 147.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 213, 215, 217 ἐπιστολές ἀπό Πίζα στίς 15/27 Μαρτίου 1826, 16/28 Μαρτίου 1826, 19/31 Μαρτίου 1826.

3. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 217.

4. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 213.

χρόνια ασθένεια φαίνεται ότι επηρέασαν και την ψυχολογική του κατάσταση. Ενδειξεις απαισιοδοξίας και μελαγχολίας βρίσκω στην έπιστολή του προς τον Ελβετό φιλέλληνα, την γραμμένη από την Πίζα στις 19/31 Μαρτίου 1826. Εκεί γράφοντας για τα πολύτιμα αντικείμενα, τα όποια επρόκειτο να πουλήσει, ανέφερε ότι αυτά ήταν δώρα παλιών φίλων, οι όποιοι δεν υπήρχαν πιά. Και υπογράμμιζε την σχετική φράση¹. Και ο θάνατος του Ίγνατιού ήλθε «μετά δεκαπενθήμερον άδιαθεσίαν και άνευ συμπτώματος συγκεκριμένης ασθένειας, παρά τας προσπάθειας πολλών ιατρών...», όπως έγραφε ο πρόξενος της Ρωσίας στην Φλωρεντία Borch σε άναφορά του προς τον Nesselrode στις 4/16 Σεπτεμβρίου 1828². Πιο συγκεκριμένα, ο Δημήτριος Μόστρας γράφοντας προς τον Έυνάρδο άναφέρει ότι ο θάνατος του μητροπολίτη προήλθε από μία μακροχρόνια ασθένεια³.

Μετά τον θάνατο του Ίγνατιού, τό πλήθος των συγγενών του έμεινε χωρίς χρήματα, όπως μάς πληροφορεί ή τελευταία έπιστολή του Μόστρα από 10/22 Σεπτεμβρίου 1828, με την όποια και του άνήγγειλε τον θάνατο του μητροπολίτη. Ο άδελφός, οι άδελφοί, οι άνεψιοί και οι άνεψιές του, πού τους συντηρούσε τόσα χρόνια, βρέθηκαν σε πολύ δύσκολη οικονομική κατάσταση. Και δεν ήταν μόνον αυτό. Ο Ίγνάτιος άφηγε και ένα χρέος τεσσάρων χιλιάδων δουκάτων⁴.

7. *Ή ανέκδοτη αλληλογραφία τον Βιάρου και Άγουστινού Καποδίστρια με τον Έυνάρδο (1826-1844)*

A

1. Έκτος από τον Ίγνάτιο Ούγγροβλαχίας, ο Έυνάρδος βρισκόταν σε έπικοινωνία και με τους άδελφούς Βιάρου και Άγουστινού Καποδίστρια, όπως τό άποδεικνύουν οι δεκαεφτά (14—1-3) ανέκδοτες έπιστολές τους προς τον Ελβετό φιλέλληνα, τις όποιες βρήκα ύστερα από σχετική έρευνα στην Άίθουσα Χειρογράφων της Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης της Γενεύης⁵. Τις πρώτες τέσσερες κατά χρονολογική σειρά ως τον Μάιο του 1827 έπιστολές του Βιάρου υπογράφει και ο στενός συνεργάτης του Κωνσταντίνος Γεροστάθης.

Οι δεκατέσσερες έπιστολές του Βιάρου πού έχουν έπιλεγή ως οι σπουδαιότερες από την ανέκδοτη αλληλογραφία του με τον Έυνάρδο και μερικές από

1. *BPI*, Ms Suppl. 1888, f. 217.

2. *Πρωτοψάλτη*, Ίγνάτιος, I, σ. 283.

3. *BPI*, Ms Suppl. 1888, f. 253.

4. *BPI*, Ms suppl. 1888, f. 253.

5. *BPI*, Ms Suppl. 1888, ff. 126-164.

τις οποίες παραθέτω στο παράρτημα της εργασίας μου, προσθέτουν όχι μόνο νέα στοιχεία για τις σχέσεις των δύο ανδρών, αλλά συμβάλλουν σημαντικά και στην ιστορία του έλβετικού φιλελληνισμού*, καθώς και στην ιστορία της ελληνικής επανάστασης. Ο Βιάρος από τις αρχές της κιόλας είχε αναπτύξει από την Κέρκυρα δραστηριότητα αλληλογραφώντας με τους αρχηγούς της, ιδιαίτερα με τον Ανδρέα Ζαΐμη, αλλά και με ξένους φιλέλληνες, κυρίως με τον Εϋνάρδο² και με τον Louis-André Gosse, *6 όποιος* χαρακτήριζε τον Κερκυραίο εϋπατρίδη, «μορφωμένο, αγαπητό, άφοσιωμένο, πατριώτη και αμερόληπτο»³.

Μερικές από τις έπιστολές του Βιάρου μάς δίνουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την έκβαση των στρατιωτικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα, καθώς και για την εξαγορά Μεσολογγιτών που αιχμαλωτίστηκαν κατά την έξοδο. Για την αντιμετώπιση του τελευταίου αυτού ζητήματος ο Βιάρος και ο Γεροστάθης ανέπτυξαν μεγάλη δραστηριότητα σε στενή έπαφή με τον Εϋνάρδο και με τις φιλελληνικές έπιτροπές της Εϋρώπης⁴. Σχετική με τό θέμα αυτό είναι και η παρακάτω ανέκδοτη καταγραφή, η όποια έχει γίνει από τον Βιάρο στις 2/14 Νοεμβρίου 1826 και άφορά την εξαγορά μερικών γυναικοπαίδων του Μεσολογγίου⁵.

Etat des commissions, qui ont ete données pour racheter des esclaves de Missolongi, et qui n'ont pas encore ete faités (2/14 Νοεμβρίου 1826)

	Au Sieur Damaschinos	Golonati	Piastres Turques
Pour	lerachat de deux femmes		2.000
Pour	une autre a Jannina		1.300
Pour	le fils de Monsieur Marizza	200	
Pour	la fille de l'Isariote	150	
Au Sieur Turturi			
Pour	ses deux fils de la veuve Gapsala	400	
Au Sieur Cavocleus			
Pour	la belle soeur de Petalas		1.000
Pour	la fille de la Cavamellena		400
Pour	le fils de Geurgas		2.000
		^750~	6.700

1. Πρβλ. και στις *Bouvier-Bron*, Jean-Gabriel Eynard (1775-1863) et le philhellénisme Genevois, σ. 13.

2. *Γατοπούλον*, Ιωάννης Καποδίστριας, σ. 67.

3. *BPI*, Ms 2693, f. 29 (έπιστολή Gosse προς Εϋνάρδο από την Κέρκυρα, 7/19 Σεπτεμβρίου 1827).

4. Βλ. έπίσης στοϋ *Κοντογιάννη*, Ιστορικά έγγραφα αναφερόμενα εις την Ελληνικήν Επανάστασιν, σ. ια', 210. Για τον Κωνσταντίνο Γεροστάθη και την προσφορά του βλ. περιληπτικά στοϋ *Σπύρου Δ. Λουκάτου*, Σχέσεις Ελλήνων μετά Σέρβων και Μαυροβουνίων κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν (1823-1826), Θεσσαλονίκη 1970, σ. 48, ύπ. 1.

5. *BPI*, Ms Suppl. 1888, f. 126.

Συγκινητική είναι η περίπτωση των δύο αδελφών Στασινοπούλου, οι οποίοι, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Βιάρου¹ στην από 21 Μαΐου 1827 επιστολή του, είχαν εξαγοραστή με χρήματα της φιλελληνικής επιτροπής της Dijon. Οι αδελφοί αυτοί, θέλοντας να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους προς αυτούς, οι οποίοι μέσω του Εϋνάρδου είχαν δώσει τα απαιτούμενα χρήματα για την εξαγορά τους, είχαν βαλθή και κατορθώσει να μάθουν τα γαλλικά μέσα σε όκτώ μήνες. Και προσθέτει ο Βιάρος: «Je Vous prie de lemoigner aussi de ma part, à leurs bienfaiteurs, qui me sont inconnus, mes sentiments personnels, parce que ils m'ont procuré la satisfaction particulière et très agreable d'avoir, chez moi, des jeunes hommes qui méritent être aimés, et que j'aime comme mes enfants»¹.

Τήν εποχή αυτή αξιοσημείωτες είναι οι ενέργειες του Βιάρου και οι επαφές του με τον Εϋνάρδο, καθώς και με τον δόκτορα Bailly, άπεσταλμένο της φιλελληνικής επιτροπής του Παρισιού, με τον στρατηγό Heideck, τον χρηματιστή της Τεργέστης Necker και τον Πάπμο έμπορο Εμμανουήλ Ξένο για την διάθεση της χρηματικής βοήθειας των φιλελληνικών επιτροπών της Ευρώπης². Τόσο μεγάλη είναι η προσφορά και η συμβολή του Εϋνάρδου στην κινητοποίηση των φιλελληνικών επιτροπών, ώστε ο Βιάρος αισθάνεται την ανάγκη να του γράψη στις 21 Μαΐου 1827: «Permettez, Monsieur le Chevalier, de moi aussi, de Vous appeller l'Evergete de ma Nation...»³. Οι ανέκδοτες του επιστολές μās δείχνουν έναν Βιάρο τελείως διαφορετικό από τον τυραννικό και μισητό αδελφό του Καποδίστρια, πού γνωρίζει λιγα χρόνια άργότερα ο έλληικός λαός (1828-1831). Φαίνεται μάλιστα διτι είχε οικονομικές γνώσεις και άρκετη έμπειρία στην διαχείριση των χρημάτων. Ενδιαφέρουσα είναι η επιστολή του από 12 Μαΐου 1827 προς τον Εϋνάρδο, στην όποία ο Βιάρος ταξινομεί τις χρηματικές συνδρομές πού προέρχονταν από τις φιλελληνικές επιτροπές της Ευρώπης. Μεταξύ αυτών ύπήρχαν και 2.500 πιάστρα Ίσπανίας σταλμένα από τό Μόναχο, καθώς και 10.000 φράγκα γαλλικά από την φιλελληνική επιτροπή της Δρέοδης⁴.

1. *ΒΡΥ*, Ms Suppl. 1888, f. 139. Για την τύχη γυναικοπαιδών μετά την Άλωση του Μεσολογγίου βλ. Α. Γρ. Καμπόρογλου, *Ίστορικών Άρχείων Διονυσίου Ρώμα*, τ. 2, σ. 165. κ.έ. Κ. Σ. Κώνστα, *Ίστορικά έγγραφα Μεσολογγιτών της "Εξόδου"* 1826-1833, "Επετηρίς Έταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών" 1(1968) 101-208. Πρβλ. και Στεφάνου Ι. Παπαδοπούλου, "Ένα σκλαβωμένο Ελληνόπουλο από τό Μεσολόγγι (Άνέκδοτα Έγγραφα), "Δωδώνη", Έπιστημονική Έπετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ίωαννίνων, 1972, σ. 47-48.

2. *ΒΡΥ*, Ms Suppl. 1888. Βλ. σχετική επιστολή από Κέρκυρα στις 12 Μαΐου 1827, if. 133-134, ff. 135-136, επιστολή από 1/13 Μαρτίου 1828, f. 146, από 2/14 Νοεμβρίου 1826, f. 126.

3. *ΒΡΥ*, Ms Suppl. 1888, f. 139.

4. *ΒΡΥ*, Ms Suppl. 1888, f. 150.

Τὴν ἴδια μέρα ὁ Βιάρος καὶ ὁ Γεροστάθης σὲ νέο γράμμα τους συντάσσουν σὲ δύο πίνακες, ἕναν χρεωστικὸ καὶ ἓνα πιστωτικὸ, τὶς χρηματικὲς ἀποστολὲς τοῦ Ἐϋνάρδου. Στὸν πρῶτο πίνακα ὁ Βιάρος καταγράφει τὰ διάφορα ποσά, πού δαπανήθηκαν γιὰ ἀγορὲς τροφίμων, γιὰ διάφορες στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις, γιὰ τὴν ἐξαγορὰ αἰχμαλώτων τοῦ Μεσολογγίου, γιὰ τὴν φιλελληνικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Ναυπλίου ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Βαυαροῦ φιλέλληνα Heideck, καθὼς καὶ γιὰ τὴν περίθαλψη τῶν προσφύγων τοῦ νησιοῦ Κάλαμος. Στὸν δευτέρου σημειώνονται διάφορα ὀνόματα πλούσιων Ἰταλῶν τραπεζιτῶν τῆς Τεργέστης καὶ Ἀγκῶνας, ὅπως τοῦ Manzini, Perugia καὶ Semiani, στοὺς ὁποίους εἶχε στείλει ἐντολὴ ὁ Ἐϋνάρδος νὰ στείλουν μὲ χρέωσή του ὀρισμένα ποσά γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Βιάρου καὶ τοῦ Γεροστάθης. Τοὺς πίνακες αὐτοὺς παραθέτω στο παράρτημα (I, 1).

Στενὲς εἶναι οἱ σχέσεις τοῦ Ἐϋνάρδου μὲ τὸν Semiani γιὰ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴ τροφῶν καὶ χρημάτων στὴν Ελλάδα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως πρὸς τὸν Ἰταλὸ τραπεζίτη (28 Ἰουλίου 1828), μὲ τὴν ὁποία τοῦ ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ Ελβετὸς φιλέλληνας τοῦ εἶχε στείλει τροφὲς καὶ πολεμοφόδια (σιτάρι, παξιμάδι, πυρίτιδα καὶ μολύβι), τὰ ὁποῖα θ' ἀναλάμβανε ὁ Semiani νὰ τὰ φορτώσῃ στὸ ἑπτανησιακὸ πλοῖο «Fortunato» στο Ἰμῆρα τῆς Ἀγκῶνας μὲ προορισμὸ τὰ Κῦθηρα. Τὸ πλοῖο αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ φθάσῃ ἐκεῖ μέσα σὲ 25 ἡμέρες καὶ τὰ ναῦλα του θὰ πληρώνονταν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι. Ἡ κυβέρνησι παρακαλεῖ τὸν Semiani νὰ προσέξῃ ἰδιαίτερα κατὰ τὴν φόρτωση τῶν εἰδῶν ¹.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Βιάρου, ὁ Ἐϋνάρδος περιμένε μὲ ἀγωνία τὴν ἀφίξη τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια στὴν Ελλάδα καὶ ζητοῦσε νὰ μαθαίνῃ συνεχῶς τὰ νέα του. Καὶ ὁ Βιάρος, στὴν σύμπραξη τοῦ ὁποίου στήριζε πολλὰς ἐλπίδες ὁ ἀδελφὸς του μετὰ τὴν ἀφίξη του στὸ Ναύπλιο ², ἐσπευδε νὰ δίνῃ στοῦ Ἐϋνάρδου τὶς σχετικὲς πληροφορίες ³.

2. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ἐπίσης τὸ ενδιαφέρον πού εἶχε δεῖξει ὁ Βιάρος γιὰ τὴν ἰδρυσιμὴ Χρηματιστικὴ Τράπεζα στὴν Ελλάδα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἐϋνάρδο τῆς 10/22 Μαρτίου 1828, στὴν ὁποία μεταξὺ ἄλλων, ἔγραφε καὶ τὰ ἑξῆς: «Mon frère sentait le vif besoin, de Vous

1 *BPU*, Ms Suppl. 188, f. 444. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ ἀναφέρονται ἐπίσης καὶ τὰ ἑξῆς: "Correspondent! del Sig. Eynard, non dubita punto il Governo, che siate anche zelanti degli interessi Greci, e per ciò nulla di più vi aggiunge onde raccomandarvi la sollecita, e vantaggiosa esecuzione del contenuto della presente."

2. Βλ *John Anthony Petropoulos*, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece 1833-1843*, Princeton, New Jersey 1968, σ. 114-115.

3. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ἐπιστολὴ ἀπὸ 6 Φεβρουάριου, f. 142, ἐπιστολὴ 12 Φεβρουαρίου 1828, f. 144,

entretenir de cette institution lui-même, mais il m'écrit, que ses travaux fatigans lui enlèvent tout son temps et ne lui laissent que quelqu'instant, pour me mander, quelque fois, des nouvelles de sa santé. Je mets de côté) toute réflexion de philanthropie, d'amour de Patrie, mais, entre nous soit dit, si cela réussit, nous avons cause gagnée pour trois quarts, et nous accueillerons, d'autant plus, les secours promis par les alliés, et alors nous aurons vaincu»¹.

Σέ άλλη μάλιστα έπιστολή του - θά έλεγε κανείς, έκκλησή του προς τόν Έυνάρδο - από 13/25 Μαρτίου 1828,ό Βιάρος ζητούσε νά τοῦ στείλη τά διαθέσιμα χρηματικά ποσά τών φιλελληνικών έπιτροπών, ώστε νά κατατεθοῦν στήν Χρηματιστική Τράπεζα, ή όποία εἶχε συστηθή μέ τόν ὑπ'άρχιμόν Ζ' ψήφισμα τοῦ Καποδίστρια τῆς 2 Φεβρουάριου 1828². Πραγματικά ό Έυνάρδος ανταποκρίθηκε στήν έκκληση. Έγραψε σχετικά σέ φίλους του στό Μόναχο, στήν Δρέσδη καί Κοπεγχάγη καί παρακαλοῦσε τούς διευθυντές διαφόρων ελβετικών καί γαλλικών έφημερίδων νά δημοσιεύσουν τά ενδιαφέροντα έγγραφα πού τοῦ εἶχε στείλει ό Καποδίστριας σχετικά μέ τήν Τράπεζα. Πάντως ό Ελβετός φιλέλληνας ήταν άπαισιόδοξος ως προς τήν έκβαση τών εργασιών της, όπως φαίνεται άπ' όσα έγγραφε προς τόν Καποδίστρια στίς 16 Ἀπριλίου 1828, άναφερόμενος σέ οικονομικής φύσεως θέματα τοῦ ιδρύματος, ιδίως στό θέμα τοῦ ὑψηλοῦ τόκου 8%. «Αν καί 6 τόκος 8% είναι πάρα πολύ ὑψηλός, δέν θά βροῦμε κανένα χρηματιστή, πού νά καταθέση τά κεφάλαιά του. Έχασαν πολλά κεφάλαια όσοι ξένοι κατέθεσαν στό Μεξικό, στήν Κολομβία, στήν Ισπανία καί στήν Ελλάδα καί τό κράτος σας είναι άκόμη πολύ άβέβαιο. Έξ άλλου, οι φιλόνθρωποι ευεργέτες άποθοῦνται άπό τήν ιδέα ένος τοκογλυφικοῦ τόκου καί τό τάδε πρόσωπο, πού θά δεχόταν νά καταθέση ή νά δανείση μερικές χιλιάδες φράγκα, δέν θά θελήση νά τά δανείση μέ 8%. Γιά τούς Έλληνες όμως, πού είναι έγκατεστημένοι στό Ἀρχιπέλαγος καί στήν Πελοπόννησο, ή ὑπόθεση θά πετύχη, γιατί εκεί ό τόκος είναι πάντοτε ὑψηλός, γιατί δανείζουν στήν πατρίδα τους, γιατί βρίσκονται στό μέρος τους, καί γιατί θά μπορέσουν νά χρησιμοποιήσουν τά χαρτονομίσματα γιά πληρωμές. Παρά τίς παρατηρήσεις μου, πιστέψτε με, άγαπητέ μου κόμη, ότι θά κάνω ό,τι μπορώ

1. *BPU* Suppl. 1888, f. 147. Γιά τίς επαφές μέ τόν Έυνάρδο καί τόν Νέκερ βλ. έπίσης *Ιωάν. Καποδίστριας*, Έπιστολαί διοικητικά! καί ιδιωτικά, γραφεΐσαι άπό 8 Ἀπριλίου 1827 μέχρι 26 Σεπτεμβρίου 1831, συλλεγεΐσαι μέν καί καταταχθεΐσαι φροντίσει τών άδελφών αύτου, έκδοθεΐσαι δέ παρά Ε. Α. Βετιάν, μετάφρ. Μιχ. Σχινά, Ἀθήναι 1843, τ. 1, σ. 255.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 150. Πρβλ. *Γεωργίου Α. Δημακοπούλου*, Ὁ Κώδιξ τών Ψηφισμάτων τῆς Ελληνικής Πολιτείας Α 1828-1829, Ἀνάτυπον έκ τῆς "Επετ. Κέντρου Έρεῦνης Ιστ. Έλλην. Δικαίου Ἀκαδ. Ἀθηνών" 14 (1967), Ἀθήναι 1970, σ. 23-26.

για να εἴπτυχῆ ἡ τράπεζά σας, ἀλλὰ τὸ ἐπαναλαμβάνω, τρέφω λίγες ἐλπίδες¹.

3. Στένές επαφές διατηροῦσε ὁ Βιάρος ἀκόμη καὶ μὲ τὸν μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιο, καθὼς καὶ μὲ τὸν γραμματέα τοῦ Μόστρα². Ὁ Εὐνάρδος στάθηκε, μποροῦμε νὰ ποῦμε, ὁ πόλος ἔλξεως τοῦ Βιάρου καὶ τοῦ Ἰγνατίου, οἱ ὁποῖοι γνώριζαν καλὰ τὴν βαρῦτητα τῆς προσωπικότητας τοῦ Ἐλβετοῦ φιλέλληνα καὶ ἔσπευδαν νὰ τοῦ ζητοῦν τὴν γνώμη του σὲ κάθε πρόβλημα πού ἀνέκυπτε³. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει διὰ τὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα δὲν ἀνέπτυξαν δική τους πρωτοβουλία.

"Ὅπως ὁ Ἰγνάτιος καὶ ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, ἐτοί καὶ ὁ Βιάρος ἐνδιαφέρεται γιὰ τὶς σπουδές νέων Ἑλλήνων στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἰδιαίτερα στὴν Ἐλβετία καὶ γι' αὐτὸ τὸ θέμα ἐπικοινωνεῖ μὲτὸν Εὐνάρδο. Τὰ Ἑλληνόπουλα κατὰ τὴν παραμονὴ τους στὴν Γενεύη συχνὰ ἐβρισκαν τὴν ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ συμπαράσταση τοῦ Ἐλβετοῦ φιλέλληνα. Ὁ Βιάρος, ὁ ὁποῖος ἀργότερα, στὰ 1829, ἐδειξε ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν βελτίωση τῆς παιδείας στὴν Ελλάδα⁴, ἀντιλήφθηκε νωρὶς τὴν μεγάλη σημασία τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Ἑλληνοπαίδων στὸ ἐξωτερικὸ. Ἐτοί Ἕλληνες νέοι ἐπρόκειτο νὰ σταλοῦν, γιὰ νὰ σπουδάσουν στὸ ἴδρυμα Fellenberg στὸ Hofwyl, τὸ ὁποῖο προοριζόταν γιὰ τοὺς ἀπόρους ὡς γεωργικὸ καὶ ἐπαγγελματικὸ ἴνστιτούτο, ἐνῶ γιὰ τοὺς πλουσίους ὡς ἀνώτερο γεωπονικὸ⁵. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ ὑπόψηφοι δὲν εἶχαν τὴν ἀπαιτούμενη ἡλικία - σπουδαιότατος ὁρος γιὰ τὴν εἰσοδοχὴ τους στὸ ἴδρυμα - ὁ Βιάρος παρακαλοῦσε (Κέρκυρα, 12 Φεβρουαρίου 1828) τὸν Εὐνάρδο νὰ μεσολαβήσῃ στὸν Fellenberg, ὥστε νὰ παρακαμφθῆ ὁ ὁρος αὐτός⁶.

1. *Θεοτόκη*, Ἀλληλογραφία Εὐνάρδου - Καποδίστρια, σ. 87. Λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς Χρηματιστικῆς Τράπεζας καὶ σχετικὴ μ' αὐτὴν βιβλιογραφία βλ. στοῦ *Γεωργίου Π. Νάκου*, Αἱ "Μεγάλαι Δυνάμεις" καὶ τὰ "Ἐθνικὰ Κτήματα" τῆς Ἑλλάδος" (1821-1832), "Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Ἰσχυρῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν ΠΘ" 9 (1970) 498 ὑπ. 84.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 141, ἐπιστολὴ ἀπὸ 7/19 Νοεμβρίου 1827. *Dakin*, British Intelligence of Events in Greece, 1824-1827, σ. 190-192. *Πρωτοψάλτη*, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας (1766-1828), Π, σ. 279-280.

3. Βλ. γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Ἰγνατίου μὲ τὸν Εὐνάρδο μεταξὺ 1825-1828 στὴν σ. 63 κ.έ. τῆς μελέτης μου.

4. Σὲ ἐγκύκλιο τῆς 20ῆς Αὐγούστου τοῦ Βιάρου Καποδίστρια πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Ὁρφανοτροφείου τῆς Αἰγίνης ἀναφέρονταν τὰ ἑξῆς : "Ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ εἶναι εἰδήμων τῆς γραμματικῆς καὶ ικανὸς νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τὴν καθομιλουμένην τὸν Αἰώωπον, Ἰσοκράτην καὶ Ξενοφῶντα· εὐχὴς ἔργον ἦτο νὰ εἶναι ικανὸς νὰ ἐξηγῆ τὸν "Ὀμηρον" (*Ἑλένης Δ. Μπελιαῖ*, Ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν Λακωνίαν καὶ τὴν Μεσοηνίαν κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον 1828-1832, σ. 107), Πρβλ. *Ἑλένης Ε. Κονῆκου*, Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ Παιδεία 1827-1832, Β' Τὰ Ἐκπαιδευτικὰ Ἰδρύματα τῆς Αἰγίνης, Ἀθήναι 1972, σ. 69-72.

5 *Βελέλη*, Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας ὡς θεμελιωτὴς τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι, σ. 49.

6. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 144-145,

Γιά να διευκολύνη τις σπουδές των "απόρων Ελλήνων φοιτητών στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Γενεύης, ο Βιάρος είχε προτείνει στον Έυνάρδο τον Φεβρουάριο του 1828 να καταθέσει 20.000 φράγκα σε τράπεζα της Γενεύης, ποσό που θ' αποτελούσε την πρώτη οικονομική βάση για τον σκοπό αυτόν. Ο γραμματέας της φιλελληνικής επιτροπής του καντονιού της Γενεύης HenLsch-Chastel αναλάμβανε να ολοκληρώσει το σχέδιο αυτό ¹. Επίσης στον ίδιο είχε αναθέσει ο Ιωάννης Καποδιστριας την ίδρυση ενός ταμείου στην Γενεύη, για να βοηθή τους όρφανούς και απόρους "Έλληνες νέους γενικά του έξωτερικού ². Έτσι ιδρύθηκε τον Φεβρουάριο του 1827 το «Ταμείοντων επί ξένης προσφύγων όρφανών πενήτων έλληνοπαιδων» από συνεισφορές φιλοπάτριδων Ελλήνων. Τα έσοδα του σχολείου αυτού προορίζονταν «...διά την λιτοτάτην περιποίησιν των πάντη απόρων όρφανών και διά πληρωμήν διδασκάλων Ελλήνων των αυτών άμα και κηδεμόνων και έφορων της νεολαίας εκείνης, ήν έγω νομίζω άριστην πασών, αν όχι και μόνην της πατρίδος έλπίδα», όπως έγραφε ο Καποδιστριας προς τον πρίγκιπα Καρατζά ³.

Οι νέοι που σπούδαζαν εκείνη την εποχή στην Γενεύη ήταν προνομιούχοι, σύμφωνα με την γνώμη του Βιάρου, γιατί ή παραμονή τους στην πόλη αυτή τους πρόσφερε ένα συνδυασμό της πνευματικής με την ήθικη μόρφωση, πράγμα που ήταν δύσκολο να τον πετύχει κανείς άλλοι ⁴. Την ίδια γνώμη διατύπωνε και ο μητροπολίτης Ούγγροβλαχίας Ίγνάτιος, 6 όποιος σε ανέκδοτη έπιστολή του προς τον Έυνάρδο από την Πίζα στις 19 Άπριλίου/1 Μαρτίου 1826, συγκρίνοντας την Γενεύη με το Παρίσι, έγραφε τα εξής, φέροντας ως παράδειγμα τον Έλληνα φοιτητή Παυλίδη, που είχε σπουδάσει εκεί «Pavlides a été une autre fois à Paris, où il a perdu son temps et son patrimoine; c'est une ville, où la jeunesse se perd quand elle a d'argent à dépenser, et qu'elle ne soit pas surveillée» ⁵.

Ο Βιάρος σε άλλη έπιστολή του προς τον Έυνάρδο από την Αίγινα στις 10 Σεπτεμβρίου 1828 θέτει υπό την προστασία του τον Διομήδη Κυριάκο, γιο

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 142, έπιστολή Βιάρου προς Έυνάρδο από Κέρκυρα στις 6 Φεβρουαρίου 1828.

2. *Καποδιστριας*, Έπιστολαί, τ. 1 σ. 212, "όπου έπιστολή Καποδιστρια προς Henlscli-Chastel από 29 Αυγούστου 1827. Σ' αυτήν του γράφει επίσης για δωρεά 4.445 φράγκων από "Έλληνες εμπόρους για "Έλληνες άπορους νέους. Πρβλ. και σ. 182-183.

3. Ένθ. άν., τ. 1, σ. 220. Πρβλ. στού *Ιωάννου Ν. Παξ>ασκευοπούλου*, Η πρόνοια διά τό παιδι κατά τους χρόνους της έπαναστάσεως του 1821, Ίωάννινα 1972, σ. 18

4. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 160, έπιστολή Βιάρου προς Έυνάρδο από Κέρκυρα στις 15 Ίουλίου 1838.

5. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 224, Ίγνάτιος προς Έυνάρδο από Πίζα στις 19 Άπριλίου/1 Μαΐου 1826.

του Ἀναστασίου Κυριακοῦ ἀπὸ τῆς Σπέτσας, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νὰ σπουδάσῃ Δημόσιο Δίκαιο¹.

Οἱ Ἕλληνες σπουδαστὲς τῆς Γενεύης εἶχαν, κατὰ τὴν γνώμη πάλι τοῦ Βιάρου, τὴν μεγάλη εὐκαιρία νὰ γνωρίσουν μιὰ μεγάλη φιλελληνικὴ προσωπικότητα, ὅπως κολακευτικὰ ἐγράφε στὸν Ἐϋνάρδο: «Vous devez avoir bien connu à l'heure qu'il est, que tout Grec venant à Genève nourrit la flatteuse espérance de faire Votre connaissance et on la désire vivement lorsqu'il s'agit de l'instruction des jeunes gens, qui dans Vostre Patrie la trouvent morale, et intellectuelle ainsi que leurs affectueux parents la désirent». Τὰ παραπάνω ἐγράφε πολὺ ἀργότερα, στὰ 1840, ὁ Βιάρος παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ ἓναν ἀκόμη Ἕλληνα, τὸν Βαλαωρίτη, ὁ ὁποῖος πῆγαινε στὴν Γενεὴ γιὰ σπουδὲς ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ Ἐλβετοῦ φιλέλληνα². Ἀσφαλῶς θὰ πρόκειται γιὰ τὸν ποιητὴ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶναι γνωστὸ, εἶχε σπουδάσει στὰ Ἴονια Νησιά καὶ κατοῦν στὴν Ελβετία³.

Γενικά τόσο σημαντικὴ ἦταν ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ βοήθεια τοῦ Ἐϋνάρδου πρὸς τοὺς Ἕλληνες σπουδαστὲς, ὥστε ἡ φήμη του γιὰ τὴν προσφορά του αὐτὴ εἶχε ξαπλωθῆ σὲ ὅλη τὴν Ελλάδα. Μεταξὺ ἄλλων ὁ Βιάρος τόνιζε σ' ἐπιστολὴ του: «Aussitôt qu'un Grec pense à l'éducation de son fils..il n'ya pas de doute qu'il trouve les desirs envers Vous»⁴.

4. Ἐνα ἄλλο θέμα, τὸ ὅποιο συζητεῖται στὴν ἀλληλογραφία Βιάρου - Ἐϋνάρδου καὶ ἀπασχολοῦσε τοὺς ἀδελφούς Βιάρο καὶ Αὐγουστῖνο Καποδίστρια μετὰ τὴν ἀναχώρησή τους ἀπὸ τὴν Ελλάδα (Ἀπρίλιος 1832), ἦταν καὶ ἡ ἐκκαθάριση τῶν οικονομικῶν χρεῶν τους πρὸς τὸν Ἐϋνάρδο. Ἄς σημειωθῆ ὅτι ὁ Ἐϋνάρδος τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1832 εἶχε στείλει στὸν Αὐγουστῖνο 15.000 φράγκα, τὰ ὁποῖα εἶχε εἰσπράξει, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει, τὸν καιρὸ πού ἐγκατέλειπε τὸ Ναύπλιο⁵. Ἀπὸ τὰ χρέη τους αὐτὰ 3.000 φράγκα εἶχε ἀναλάβει νὰ ἐξοφλήσῃ ὁ Βιάρος, ὅπως ἐγράφε ὁ Αὐγουστῖνος πρὸς τὸν Ἐλβετό

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 148, οἷον μετὰξὺ ἄλλων ἐγράφε καὶ τὰ ἐξῆς σὲ συστατικὴ ἐπιστολή: «Le titre d'être utile à la Grèce, est un titre qui auprès de Vous a une grande force, et c'est sur ce titre que je m'appuie pour Vous le recommander me souhaitant des occasions pour Vous procurer émotion», Στὴν ἄλλο νέο, ὀνομαζόμενον Βιλέτο, ἀναφέρεται ὁ Βιάρος στὴν ἀπὸ 15 Ἰουλίου 1838 ἐπιστολὴ του (f. 160).

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f 166 καὶ 164 ἐπιστολὲς Βιάρου ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στίς 30 Νοεμβρίου 1840 καὶ 1 Ἰουνίου 1842

3. Βλ. *Ἀρίστου Καμπάνη*, Ἱστορία, τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἔκδ. 4η, Ἀθήνα ἀ.ϊ., σ. 167 καὶ *Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἔκδ. 4η, Ἀθήνα 1968, σ. 318.

4. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 160.

5. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 169,

φιλέλληνα σέ έπιστολή του από την Όδησόο στις 20 Ίουνίου / 1 Ίουλίου 1832 ι .

Σχετικά, όπως μαρτυρεί έπιστολή του Βιάρου γραμμένη από την Βιτοέντα στις 27 Ίουλίου 1832, ό Έυνάρδος του είχε στείλει ένα λεπτομερή λογαριασμό και ζητούσε τά χρήματά του πίσω. Φαίνεται όμως ότι ό Βιάρος δέν είχε γνώση του θέματος και γι' αυτό παρέπεμπε την υπόθεση στον άδελφό του Αύγουστινο, προς τον όποιο θά "εστελνε σχετική έπιστολή. "Άλλωστε χρεώστης ήταν ό Αύγουστινος και αυτός ήταν ό μόνος αρμόδιος, ό όποιος θά μπορούσε νά του έπιστρέψει τά χρήματα. Και ό Βιάρος συμπλήρωνε: «En attendant, recevez les trois mille francs, et je ne doute pas, qu'Augustin s'empresera de Vous faire savoir, ce que j'ignore, pour Vos affaires avec ce pays très malheureux, et qui Vous a cause tant de peines et de sacrifices» ².

"Ένα χρόνο άργότερα, στά 1833, ή άλληλογραφία του Βιάρου Καποδίστρια με τον Έυνάρδο είχε ως θέμα τό σχέδιο της συγγραφής ενός βιβλίου από τον Ελβετό φιλέλληνα και σ' αυτό τον παρακινούσε συνεχώς ό άδελφός του Καποδίστρια, αλλά όμως δέν άναφέρεται ποιός ήταν ό τίτλος, ούτε και ποιό τό περιεχόμενο του έργου αυτού. Πάντως σέ έπιστολή του από την Βενετία στις 7 Ίουνίου 1833 φαίνεται ότι τελείωνε ή έκτύπωση του βιβλίου ³. Ποιό είναι τό βιβλίο που τυπωνόταν τότε; Συγγραφέας του ήταν στην πραγματικότητα ό Έυνάρδος ή ό Βιάρος; "Η μήπως τό έξέδωσε ό Έυνάρδος με ύλικό που του έδωσε ό Βιάρος; Προς την γνώμη αυτή άποκλίνω, άν λάβουμε υπ' όψη ότι άκριβώς την έποχή εκείνη δημοσιεύτηκε στο Παρίσι άνώνυμα τό βιβλίο «Renseignemens sur la Grèce et sur l'administration du Comte Capodistrias, par un Grec, témoin oculaire des faits qu'il rapporte», τό όποιο άφιερώνεται στά μέλη της Άντιβασιλείας. Ό χρόνος έκδόσεως του έργου, που συμπίπτει άπόλυτα με την χρονολογία της έπιστολής του Βιάρου, αλλά και ό χαρακτήρας του περιεχομένου, ό όποιος είναι άπολογητικός του έργου

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 168-169. Για την παραμονή του Βιάρου Καποδίστρια στην Ίταλία πληροφορούμαστε από άνέκδοτη έπιστολή του προς τον Έυνάρδο από την Κέρκυρα στις 26 Ίουνίου 1835, "οπου μεταξύ άλλων ίγραφε και τά έξής: "Depuis l'arrangement de quelques affaires qui m'ont obligé de passer en Italie, de retour chez moi, je me suis retiré a la campagne, oil je mène vie solitaire, et dans cette manière d'exister, lorsque mes amis se rappellent de moi, je leur en suis sincerement reconnaissant. Par suite de toutes mes souffrances ma santé s'était sensiblement derangée, et entre outre, je souffrais de vertiges très fréquentes et qui duraient jusqu'à vingt heures. Le seul remède utile que j'ai trouvé fut la severe diète, a laquelle je me tiens depuis un an. Il m'a jusqu'à présent delivré de cette funeste incommodité" [*BPU*, Ms 2682 ff. 214-215).

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 156.

3. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 153.

του Καποδίστρια, δείχνουν και πείθουν ότι το έργο έχει, συνταχθή από άνθρωπο που βρισκόταν πολύ κοντά στον Κυβερνήτη, ότι έχει γραφή από το χέρι του Βιάρου.

B'

1. * Οι τρεῖς ανέκδοτες επιστολές του¹ Αύγουστίνου Καποδίστρια προς τον Εϋνάρδο αποτελούν τμήμα της αλληλογραφίας τους, η οποία όμως δεν σώζεται ολόκληρη στην Γενεύη². Αυτό άλλωστε επιβεβαιώνεται και από την πρώτη επιστολή του Αύγουστίνου, γραμμένη στις 30 Ιουνίου/11 Ιουλίου 1832, από την Όδησο, δηλαδή τρεις ακριβώς μήνες μετά την αναχώρησή του από την Ελλάδα: στην επιστολή εκείνη ο Αύγουστίνος μιλεί για προηγούμενα γράμματά του προς τον Ελβετό φιλέλληνα, στα οποία του είχε εξηγήσει σαφώς την θέση του σχετικά με την εξέλιξη των πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων που διαδραματίζονταν στην Ελλάδα την εποχή εκείνη, μετά το πρωτόκολλο της 7ης Μαρτίου 1832, και προσθέτει ότι εύκολα θα είχε μαντέψει ο Εϋνάρδος, ότι θα εγκατέλειπε την πατρίδα του. Μολονότι οι επιστολές αυτές, στις οποίες αναφέρεται ο Αύγουστίνος, δεν διασώθηκαν, το πολιτικό τους περιεχόμενο δεν θα ήταν διαφορετικό από της πρώτης επιστολής που σώθηκε: απέραντο μίσος έναντι της γαλλικής μερίδας του Κωλέττη, καθώς και έναντι του Γάλλου αντιπρέσβη στο Ναύπλιο Rouen², τους οποίους χαρακτηρίζει άδιστακτα «bande de brigands» και συνενόχους στην δολοφονία του αδελφού του Ιωάννη Καποδίστρια. Και συμπληρώνει: «M. Stratford Canning et la Conférence de Londres ont juge' autrement et M. M. les Résidens m'ont demande' au nom de leurs Souverains de créer une Commission de ces individus. Des' lors il ne me restait d'autre voie que celle de résigner entre les mains du Senat l'autorité que la Nation venait de me conférer, laissant à M.M. les Résidens la responsabilité des tristes résultats de leur travail»³.

Για να είδουμε όμως πώς ακριβώς εξελίχθηκαν τα τελευταία γεγονότα, που οδήγησαν στην αναχώρηση του Αύγουστίνου από την Ελλάδα, πρέπει

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 168-169 επιστολή από 30 Ιουνίου/11 Ιουλίου 1832, f. 170 επιστολή από 17 Σεπτεμβρίου 1838, ff. 171-172 επιστολή από 1/13 Αύγουστου 1844.

2. Για την προσωπικότητα του Rouen και την στάση του απέναντι της Ελλάδας βλ τις μεροληπτικές κρίσεις των *M. Michaud-M. Poujolat*, *Correspondance d'Orient 1830-1831*, Paris 1833, τ. 1, σ. 2: "Il a servi la Grèce par d'utiles conseils et par un esprit de conciliation, dont le pays ne lui offre g-uere de modeles".

3. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 168,

ἀφήνοντας κατά μέρος τήν γεμάτη πάθος ἐπιστολή του ν' ἀνατρέξουμε στήν ἡμέρα τῆς εἰσβολῆς τῶν συνταγματικῶν στήν Πελοπόννησο, στίς 25 Μαρτίου 1832, καί στίς ζυμώσεις μεταξύ τῶν ξένων διπλωματῶν καί τῶν κυβερνητικῶν πολιτικῶν κύκλων στό Ναύπλιο, ὅπου εἶχε φθάσει ἕνα νέο πρωτόκολλο τῆς διασκεψέως τοῦ Λονδίνου, τῆς 7 Μαρτίου. Οἱ πληρεξούσιοι τῶν τριῶν δυνάμεων στό Λονδίνο, ἔχοντας ὑπ' ὄψη τους τίς πληροφορίες, πού εἶχαν φθάσει στήν ἔδρα τους ἕως τίς 20 Ἰανουαρίου, τίς σχετικές μέ τήν ἑσωτερική κατάσταση στήν Ελλάδα καί μέ τίς διενέξεις πού ἐπικρατοῦσαν ἐκεῖ, καθῶς καί μέ τά μέτρα, πού ἔπρεπε νά υιοθετήσουν γιά νά ἀποκαταστήσουν τήν εἰρήνη καί τήν τάξη στήν χώρα, εἶχαν καταλήξει στίς ἐξῆς ἀποφάσεις : 1) ὅτι δέν ἔπρεπε ν' ἀφήσουν τήν χώρα, πού τήν εἶχαν ἀνακηρύξει ἀνεξάρτητο κράτος, νά διαβρωθῆ ἀπό ἕναν ἐμφύλιο πόλεμο, τοῦ ὁποιοῦ τά ἀποτελέσματα θά ἦταν ἡ ἀναρχία καί ἡ ἀταξία 2) ὅτι οἱ δυνάμεις δέν εἶχαν μόνο τό δικαίωμα, ἀλλά καί τήν ὑποχρέωση νά ἐμποδίσουν τήν ἔκρηξη τοῦ πολέμου αὐτοῦ καί, ἀν εἶχε ἀρχίσει ἐν τῷ μεταξύ, νά τόν τερματίσουν 3) ὅτι ὡς καλύτερο μέσο γιά τήν συμφιλίωση, σύμφωνα μέ τό ἐμπιστευτικό ὑπόμνημα τοῦ Stratford Canning, θεωροῦσαν τήν ἐνίσχυση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στήν Ελλάδα καί ὅτι 4) γι' αὐτόν τόν σκοπό οἱ πληρεξούσιοι συνιστοῦσαν στούς ἀντιπρόσβεις τῶν τριῶν συμμάχων στήν Ελλάδα, καθῶς καί στούς διοικητές τῶν χερσαίων καί ναυτικῶν δυνάμεων τους νά παρεμβληθοῦν ἀνάμεσα στίς δύο ἀντιμαχόμενες μεριδες, ὥστε νά λήξουν οἱ ἐπιχειρήσεις, καί νά ὑποστηρίξουν ἀποτελεσματικά τήν προσωρινή κυβέρνησι τῆς χώρας, ἡ ὁποία θά σχηματισθῆ ὡστόσο ὁ νέος κυρίαρχος ἡγεμόνας ἀνακοινῶσι τίς ἀποφάσεις του γιά τήν διοίκησι τοῦ κράτους του ¹. Ἐμμεσα λοιπόν οἱ πληρεξούσιοι συνιστοῦσαν τόν σχηματισμό προσωρινῆς κυβερνήσεως, πού ν' ἀντιπροσωπεύη διὰ τά κόμματα.

Ἡ ἀπρόβλεπτη ἐξέλιξι τῶν γεγονότων εἶχε φέρει τούς ἀντιπρόσβεις σέ πολύ δύσκολη θέσι. Τώρα τό πρωτόκολλο ἦταν γι' αὐτούς ὁ μόνος τρόπος ν' ἀνακτήσουν τό γόητρό τους, ὁ ἀπό μηχανῆς θεός. «Cela nous sauvera» φώναξε χαρούμενος ὁ ἀντιπρόσβεις τῆς Ἀγγλίας Dawkins, διὰν τό διάβασε, καί βάλθηκε ἀμέσως νά τό ἐφαρμόσῃ ². Ὁ Dawkins, στήν ἀπό 16 Ἀπριλίου 1832

1 Βλ. τό κείμενο τοῦ πρωτοκόλλου στόν ὑπ' ἀριθμόν 567 φάκελλο τοῦ Καποδιστριακοῦ Ἀρχείου Κέρκυρας, ἔγγραφο 5. Πρὸς τὸ κείμενο δημοσιευμένο στό *Protocols of Conference Held in London Relative to the Affaires of Greece*. Presented to Both Houses of Parliament by Command of his Majesty, 1832, XLVIII (1831-1832), σ. 54-55. Βλ. ἀκόμη στοῦ *Δραγοῦμη*, Ἀναμνήσεις, τ. I, σ. 224-225, *Edouard Driault-Michel Lhéritier*, Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 a nos jours, τ. 2 σ 80, *Karl Mendelssohn-Bartholdy*, Geschichte Griechenlands von der Eroberung Konstantinopels durch die Türken im Jahre 1453 bis auf unsere Tage, zweiter Teil, Leipzig 1874, σ. 366-367.

2. *Friedrich Thiersch*, De l'etat actuel de la Grèce et des moyens d'arriver a

έκθεσή του προς τὸ Foreign Office, ἀφηγεῖται δὲ τὰ σχετικὰ γεγονότα, τὴν παράκληση τοῦ Αὐγουστίνου (μετὰ τὴν εἶδηση διὰ συγκεντρώνονται στρατεύματα στὴν Κόρινθο) νὰ ἐκδώσουν οἱ ἀντιπρέσβεις μιὰ νέα διακήρυξη ἐκ μέρους τῶν συμμάχων δυνάμεων καὶ νὰ τοῦ παράσχουν βοήθεια οἱ ναυτικές τους δυνάμεις. Πράγματι ἀμέσως οἱ ἀντιπρέσβεις ἐξέδωσαν τὴν αἰτούμενη διακήρυξη καὶ οἱ ναύαρχοι ἔστειλαν πλοία στὸν Ἰσθμό, γιὰ νὰ ἔξακριβώσουν ἐπὶ τόπου τὴν κατάσταση. Παρὰ τὶς διαβεβαιώσεις ὁμοῦ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ναυτικοῦ διὰ δὲν εἶχαν παρατηρήσει ἐκεῖ συγκεντρώσεις τῶν ἐπαναστατῶν πρὸς ἐπίθεση, ἢ εἰσβολὴ δὲν ἀργησε νὰ γινήῃ. Καὶ τότε οἱ ἀντιπρέσβεις, ἔχοντας ὑπ' ὄψην τους τὸ ἐμπιστευτικὸ ὑπόμνημα Canning καὶ τὸ πρωτόκολλο τῆς 7ης Ἰανουαρίου, δὲν ἔχασαν καιρὸ, ἀλλὰ ἐσπευσαν νὰ συναντηθῶν μετὰ τὸν Αὐγουστίνου, νὰ τοῦ ἀναπτύξουν τὴν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ νὰ τοῦ συστήσουν νὰ σχηματισθῆ μιὰ κυβέρνησις, στὴν ὁποία νὰ ἀντιπροσωπεύωνται δὲ τὰ κόμματα. Ὁ Αὐγουστίνος, κουρασμένος, ἐξέφρασε τὴν ἀπόφασίν του ν' ἀποσυρθῆ, καὶ ὁ ἴδιος ὑπέδειξε τὰ πρόσωπα μιᾶς νέας προσωρινῆς κυβερνήσεως, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν εἶχαν ἀντίρρηση καὶ οἱ ἀντιπρέσβεις: τὸν Κολοκοτρώνη, Κωλέττη, Μεταξά, Ζαίμη καὶ Βουδούρη. Ἡ γερούσια δέχτηκε τὴν ἐκλογή τῶν προσώπων καὶ, μετὰ ψήφισμα τῆς 9 Ἀπριλίου, τὰ διόρισε ὡς μέλη τῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν ἐπαύριον ὁ Κωλέττης, στὸν ὁποῖον εἶχε ἀνακοινωθῆ ἢ ἐκλογή του, προχώρησε ἀπὸ τὸ Ἄργος πρὸς τὸ Ναύπλιο ἐπικεφαλῆς χιλίων Ρουμελιωτῶν - πιθανότατα ὑστέρᾳ ἀπὸ παρακίνησιν τοῦ ἴδιου τοῦ Γάλλου ἀντιπρέσβου Rouen².

Τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀρθρῶν τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 7 Μαρτίου ἦταν εὐνοϊκὸ γιὰ τοὺς διπλωμάτας, γιὰτι, διὰν ἔγινε στὸ Ναύπλιο γνωστὴ ἢ εἰσβολὴ τῶν συνταγματικῶν καὶ ὁ διασκορπισμὸς τῶν κυβερνητικῶν, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Αὐγουστίνου ἀρχισαν νὰ τὸν ἀπαρνοῦνται, νὰ τὸν κατακρίνουν ὡς ἀνάξιο καὶ νὰ προχωροῦν μάλιστα καὶ σὲ φιλικὰς γιὰ τὸν Κωλέττη κρίσεις καὶ ἐκδηλώσεις³, φαινόμενον ποὺ δείχνει τὴν ρευστότητα τῶν πολιτικῶν πεποιθήσεων καὶ συνειδήσεων στὴν ἱστορία τῆς νεώτερης Ἑλλάδος.

Ὁ Αὐγουστίνος, κουρασμένος ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες συγκινήσεις τῶν πολιτικῶν γεγονότων, μπλεγμένος ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος μέσα στὶς σκευωρίες τῶν

sa reslauration, Leipzig 1833, τ. 1, σ. 307. Πρὸς καὶ ἐκθεσὴ τοῦ Dawkins ἀπὸ 25 Μαρτίου στὸ *Public Records Office*, F.O. 32/29/216. Βλ. ἐπίσης σχετικὰ τὴν διακοίνωσιν τῶν τριῶν ἀντιπρέσβων πρὸς τὸν Αὐγουστίνου ἀπὸ 27 Μαρτίου/8 Ἀπριλίου 1832 στὸ Καποδιστριακὸ Ἀρχεῖον Κερκύρας, φάκ. 384, ἐγγραφο 12.

1. F.O. 32/29/213-215

2. F.O. 32/29/216b-217a.

3. *M. Pellion*, *La Grece et les Gapodistrias pendant l'occupation française de 1828 à 1834*, Paris 1855, σ. 293. Πρὸς καὶ *Καπομούλη*, *Ενθυμήματα*, τ. 3, σ. 540.

άντιπρέβεων, πού ἔμμεσα καὶ ἄμεσα τοῦ ὑποδείκνυαν τώρα τὴν παραίτηση, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο πιεζόμενος ἀπὸ τὶς ἐπίμονες παρακλήσεις καὶ συμβουλές τῶν πιστῶν ὀπαδῶν του νὰ μείνῃ, μὴ ἔχοντας τὸ ἠθικὸ θάρρος τοῦ ἀδελφοῦ του, ἔχασε ἀπόλυτα τὴν ψυχικὴ του ἰσορροπία. Βλέποντας μπροστά του παντοῦ ἀδιέξοδο παρατήθηκε τρεῖς μέρες μετὰ τὴν εἰσβολὴ τῶν Ρουμελιωτῶν στὴν Πελοπόννησο. Μεγάλῃ ἦταν ἡ θλίψη καὶ ἡ ἀγανάκτηση τῶν φίλων του, πού ἔμεναν τώρα ἀκάλυπτοι στὴν διάθεση τῶν νικητῶν καὶ θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς τῶν προδομένων¹. Δύο μέρες ἀργότερα ὁ Αὐγουστίνος, ἀφοῦ ἀπὸ τὸ κυβερνεῖο εἶδε τὴν θριαμβευτικὴ εἴσοδο τοῦ Κωλέττη στὸ Ναύπλιο καὶ ἤκουσε κάτω ἀπὸ τὰ παράθυρά του τὶς κατάρες καὶ τὰ ἀναθέματα ἑνὸς μανιασμένου ὄχλου, τὸ βράδυ τῆς 30 Μαρτίου μετέφερε τὸ ταριχευμένο λείψανο τοῦ ἀδελφοῦ του σ' ἓνα ρωσικὸ πλοῖο, πήρε τὰ σπουδαιότερα ἔγγραφα τῆς ἀλληλογραφίας του, πού σήμερα ἀποτελοῦν τὸ Καποδιστριακὸ Ἀρχεῖο τῆς Κέρκυρας, καὶ ἔφυγε μεσάνυχτα, χωρὶς νὰ τὸν ἴδοῦν οὔτε οἱ φίλοι του ὑπουργοί, πληρεξούσιοι καὶ ὀπλαρχηγοί. Τὸν μόνο πού θυμῆθηκε τὶς στιγμὲς αὐτὲς ἦταν ὁ Κολοκοτρώνης, πρὸς τὸν ὅποιο ἔστειλε σύντομῃ ἐπιστολὴ γεμάτῃ εὐχαριστίες, ἀλλὰ καὶ ὀρθογραφικὰ λάθῃ².

Ἔτσι ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ελλάδα ὁ Αὐγουστίνος, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε καμία ἀπὸ τὶς ἀρετὲς τοῦ ἀδελφοῦ του: «οὐδὲ τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων τοῦ ἀδελφοῦ του ἦν ἰκανὸς νὰ λύσῃ κατὰ τὰς πολιτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀρετάς», ἔγραφε χαρακτηριστικὰ ὁ Νικόλαος Δραγοῦμης³. Ἄν καὶ δὲν εἶχε πολιτικὴ πεῖρα, ψυχικὴ ἀντοχὴ καὶ πνευματικὲς ἰκανότητες, δὲν ἔπαυε νὰ θεωρῇ τὸν ἑαυτοῦ σπουδαία προσωπικότητα⁴.

2. Ἡ ἀλληλογραφία Αὐγουστίνου μὲ τὸν Εὐνάρδο, μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ πρώτου ἀπὸ τὴν Ελλάδα, δὲν διακόπηκε στὸ σημεῖο αὐτό. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1838, σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα γράφει στὴν δευτέρῃ ἐπιστολῇ του ὁ Αὐγουστίνος πού ἔμενε ἐκεῖνο τὸν καιρὸ στὴν Γενεύη (στὸ Hotel de Bergues),

1. *Κασσοῦλη*, Ἐνθυμήματα, τ. 3, σ. 533-534, *Thiersch*, De l'état actuel de la Grèce, 1, σ. 92-93. *Δραγοῦμη*, Ἀναμνήσεις, τ. 1, σ. 225, *Karl Mendelssohn-Bartholdy*, Geschichte Griechenlands, τ. 2 σ. 367

2. *Κασσοῦλη*, Ἐνθυμήματα, τ. 3, σ. 536-537, *Thiersch*, Grèce, 1 σ. 224, *Δραγοῦμη*, Ἀναμνήσεις, 1, σ. 225.

3. *Δραγοῦμη*, Ἀναμνήσεις, 1 σ. 225, βλ. παρόμοια γνώμη τοῦ Ἀγγλοῦ ἀντιπρέβεως Dawkins *F.O.* 32/28/188. Πρβλ. καὶ *Χριστοφόρου Περραιβοῦ*, Απομνημονεύματα πολεμικὰ διαφόρων μαχῶν μετὰ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ 1820 μέχρι τοῦ 1829 ἔτους, Ἀθήναι 1836, τ. 2, σ. 177-179, διου χαρακτηρισμὸς τοῦ Αὐγουστίνου ὡς "ἀνθρώπου ἀπειροῦ διόλου τῶν πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν, μικρόνοος, ψηφοθεοῦς", *Κ. Κώνστα*, Ἡμερολόγιον τῶν στρατιωτικῶν τοῦ πληρεξουσίου Αὐγουστίνου Καποδιστρια, "Μνημοσύνη" 2(1968-1969) 39.

4. *Pellion*, La Grèce et les Capodistrias, 181.

συνάντησε τόν Έυνάρδο στό Beaulieu. Επίσης τότε συναντήθηκε και μέ τόν πρόην γραμματέα τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια, τόν Βέταντ' αὐτόν μάλιστα εἶδε πρώτα ¹.

Τί ἦταν ἐκεῖνο πού ἔφερε τοὺς παλιούς γνωρίμους τόν ἕνα κοντά στόν ἄλλο; Ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι κομιστής χειρογράφων και θέλει νά τά παραδώσῃ αὐτοπροσώπως στόν Έυνάρδο. Ἐχουν κάποιο κοινό σχέδιο και γιά τήν ἐπιτυχία του ἀναλαμβάνει νά τοὺς βοηθήσῃ ὁ Βέταντ, ὁ ὅποιος τοῦ ὑποσχέθηκε νά ἐξετάσῃ τά χειρόγραφα και νά συνεννοηθῇ μέ τοὺς τυπογράφους, ἀπλῶς γιά νά πάρῃ μιὰ ιδέα γιά τίς τιμές τους, χωρίς ὁμως νά δεσμευθῇ. Ἡ τελική ὁμως ἀπόφαση θά ἐξαρτηθῇ ἀπό τόν Έυνάρδο. Ποιά εἶναι τά σχέδια αὐτά και σέ τί ἀποβλέπουν; Νομίζω ὅτι πρόκειται γιά εἴνα ἐνδιαφέρον θέμα τῆς νεοελληνικῆς ιστοριογραφίας, γιά τήν ἔκδοσῃ τῆς τετράτομης Correspondance τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια, ἡ ὁποία, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐκδόθηκε στήν Γενεύη και Παρίσι στά 1838-1839 μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ Βέταντ. Ἀπό τήν ἐπιστολή αὐτή μαθαίνουμε ὅτι τελικά στήν διαλογή τῶν ἐγγράφων τοῦ Καποδίστρια εἶχαν κάποια βαρύνουσα γνώμη ὄχι μόνον ὁ Βέταντ, ἀλλά προ' πάντων ὁ στενός φίλος του Έυνάρδος, ὁ ὁποῖος και θά ἀνέλαβε ἀσφαλῶς ἕνα μεγάλο μέρος τῆς δαπάνης.

Ἐδῶ διακόπτεται ἡ ἀλληλογραφία τους, ἀλλά ὕστερ' ἀπό 6 χρόνια ἕνα νέο θέμα τοὺς φέρνει πάλι σέ ἐπαφή. Ἐνας ἀπό τοὺς τρεῖς Ελβετοὺς γραμματεῖς τοῦ Κυβερνήτη, ὁ Long, πού περνοῦσε τώρα οικονομικῆς δυσχέρειας, βασιζόμενος σέ μιὰ προφορικῇ ὑπόσχεσῃ του ζητοῦσε κάποια ἀποζημίωση. Τήν ἀπαίτηση αὐτή τοῦ Long τήν διεβίβασε ὁ Eynard στόν Αὐγουστῖνο, ὁ ὁποῖος, μολοντί δέν μπορεῖ νά καταλάβῃ τί ὑπόσχεσῃ ἦταν αὐτή, παρακαλεῖ τόν Ελβετό τραπεζίτη νά μετρήσῃ στόν Long 1.000 φρ., τά ὁποῖα ἔπειτα πρόκειται νά τοῦ ἐπιστρέψῃ μέ τόκο ἔτισης νά δώσῃ και 500 φρ. στόν Βέταντ, πού ἐκείνη τήν ἐποχῇ εἶχε κάποιες ἀνάγκες, γιατί εἶχε ἀγοράσει ἕνα κτήμα.

Ἀργότερα, στά 1844, ἡ ἐπιδείνωση τῆς υγείας τοῦ Αὐγουστίνου τόν ἀναγκάζει νά ταξιδέψῃ στό Karlsbad, ἀπ' ὅπου και ἔστειλε τήν τρίτη ἐπιστολή του πρὸς τόν Ελβετό φιλέλληνα. Σκεφτόταν, ὅπως ἔγραφε, νά περάσῃ ἀπό τήν Γενεύη και νά μείνῃ ἐκεῖ λίγες ἐβδομάδες ². Στήν ἐπιστολή του αὐτή ὁ Αὐγουστῖνος ἐξέφραζε τήν βαθιά εὐγνωμοσύνη του πρὸς τόν Έυνάρδο και τοὺς κατοίκους τῆς Γενεύης, οἱ ὁποιοὶ εἶχαν στείλῃ ἕνα σημαντικό χρηματικό ποσό στήν Ελλάδα, μέ σκοπό τήν ἀνέγερσῃ ἑνὸς ἀνδριάντα τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια, ὅπως εἶχε ἀποφασισθῇ ὕστερα ἀπό ψήφισμα τῆς τελευταίας Ἐθνοσυνελεύσεως, παρά τήν κακοβουλία μερικῶν. Σχετικὰ τοῦ ἔγραφε τά ἐξῆς

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 170.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 171.

ἐνδιαφέροντα :«Néanmoins malgré ce beau et généreux exemple que Vous avez donné, j'ai lieu de craindre que ce monument ne sera pas de sitôt élevé, car la malveillance et l'émoi qui ont regu par là un coup mortel sauront saisir toute sorte de prétextes pour retarder, si elles ne peuvent rendre vaine la réalisation de ce vœu National. Vous ignorez peut-être les incidents qui eurent lieu à l'occasion de ce décret. Je Vous dirai donc qu'il a été emporté d'assaut malgré l'opposition, et les subterfuges des faiseurs, car à peine le brave et digne Nikitas a-t-il ouvert la bouche pour faire la proposition, l'explosion, soit dans l'Assemblée, soit dans le public a été telle, que les plus malveillans ont été obligés de battre les mains et d'adopter le décret avec empressement. Mais croyez-Vous que ceci ait changé leurs dispositions?» ¹. Μολαταῦτα ὡς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα δὲν εἶχε ἀκόμη ἀνεγερθῆ ὁ ἀνδριάντας τοῦ πρώτου Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος ².

---

1. *BPI*, Ms Suppl. 1888, ff. 171-172.

2. *Ἐναγγελίδου*, Ἱστορία τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια, σ. 499.

ΜΕΡΟΣ Β'

Ο ΕΛΒΕΤΟΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΑΣ LOUIS-ANDRE GOSSE
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1827-1829)
ΝΕΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ.

1. Ἡ ἄφιξη τοῦ *Louis-Andre` Gosse* στήν Ἑλλάδα, οἱ σχέσεις του μέ-
τους ἀδελφοῦς *Τομιάζη* καί οἱ φροντίδες του ὡς μέλους ἐπιτροπῆς γιά τόν
ἀνεφοδιασμό τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων

1. Ὁ Καποδίστριας, ἔχοντας ἐμπρός του τό δράμα «Ἑλλάς» καί μέ βοηθό
καί σύμβουλο στό πλευρό του τόν Ἐϋνάρδο, ἐργάζεται μέ πάθος γιά τήν ἀνοι-
κοδόμηση καί ἀναγέννηση τῆς πατρίδας του. Ἡ φιλελληνική ἐπιτροπή τῆς
Γενεύης, ἡ ὁποία εἶχε ἰδρυθῆ μέ τήν πρωτοβουλία τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα,
εἶχε περιλάβει στούς κόλπους της σημαίνοντα πρόσωπα ὡς συνδρομητές,
δπως τόν *Guillaume Favre-Bertrand*, μέλος τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου τῆς
Γενεύης, τόν ιστορικό *J. G. L. Sismondi*, τόν νομικό καθηγητή τοῦ Πανε-
πιστημίου *Pierre-Francois Bellot*, τόν οικονομολόγο *Turetini-Necker*,
καθώς καί τούς τρεῖς πάστορες *Munier*, *Chenevière* καί *Duby*, καί ἀνάμεσα
σ' αὐτούς τόν νεαρό γιατρό *Louis-Andre` Gosse*, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νά ἐξε-
λιχθῆ, δπως θά ἴδουµε, σέ θερμό φιλέλληνα ¹. Τότε ἀσφαλῶς, κατά τήν διάρ-
κεια τῶν ζωηρῶν αὐτῶν φιλελληνικῶν ζυμώσεων στήν Γενεὺη, ὁ *Gosse* γνώ-
ρισε τόν Καποδίστρια, δπως φαίνεται ἀπό ἐπιστολή τοῦ Βιάρου πρὸς τόν Ἑλ-
βετό φιλέλληνα ἀπό τήν Κέρκυρα στίς 18/30 Ἰανουαρίου 1827 ², καί θά ἐκδή-
λωσε πρὸς τόν μελλοντικό Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδας τόν μεγάλο ἐνθουσιασμό
του νά φανῆ χρήσιμος στὸν ἐλληνικό ἀγῶνα.

ἽΟ *Louis-Andre` Gosse* γεννήθηκε στήν Γενεὺη στά 1791 ἀπό πατέρα
φαρμακοποιό³. Μεταξὺ 1811-1816 ἐμεινε στό Παρίσι, δπου σπούδασε ἱα-

1. Ed. *Chapuisat*, *Jean-Gabriel Eynard et son temps, 1775-1863*, Geneve 1952,
σ. 99.

2. *BPU*, Ms 2682, f. 189. Πρὸλ. *Michelle Bouvier-Bron*, *Le sejour de Louis-Andre`
Gosse en Grèce (1827-1829)*, σ. 40.

3. Βλ. γενικά γιά τήν οικογένεια *Gosse* στοῦ *J. C. Coindet*, *Henri-Albert et André`
Gosse*, *Fragment biographique*, Genevè 1875. Ἐκτενῆ βιογραφικά στοιχεῖα γιά τόν
*Louis-Andre` Gosse* ἀναφέρει ἡ *Michelle Bouvier-Bron*, *Le sejour de Louis-Andre`
Gosse en Grèce*, σ. 1-5. Πρὸλ. στοῦ *Θεοτόκη*, Ἀλληλογραφία *I. A. Καποδίστρια - I. Γ.
Ἐϋνάρδου 1826-1831*, σ. 431-432, *Κονίκου*, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαῖ τοῦ Μητροπολίτου
Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου πρὸς *I. Καποδίστρια*, σ. 174, ὅπου ἐπιστολή τοῦ *Καποδίστρια*
πρὸς τόν Ἰγνάτιο ἀπό 12/24 Δεκεμβρίου 1826, τόν καρό περίπου πού ὁ *Gosse* ἐπρόκειτο
νά κατεβῆ στήν Ἑλλάδα, *Wilhelm Barth-Max Kehring-Korn*, *Die Philhellenenzeit,
Von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zur Ermordung Kapodistrias am 9. Oktober*

τρική, και στά 1817 αναγορεύθηκε διδάκτωρ τῆς ιατρικῆς σχολῆς. Στά 1820 ἐγκαθίσταται ὀριστικά και πάλι στήν Γενεύη ¹. Σύγχρονα ὁ Gosse, ἐνώ ἀσκεῖ τὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα, ἀναμειγνύεται και στήν πολιτική. Ἀνήκει στό φιλελευθέρο κόμμα και στά 1822 διορίζεται μέλος τοῦ Συμβουλίου τῶν Ἀντιπροσώπων (Conseil représentatif) ². Ἀργότερα γνωρίζει τὸν Ἐυνάρδο και συνδέεται στενά μαζί του ³.

Ἵψηλοι ἀνθρωπιστικοὶ στόχοι ἦταν οἱ κύριοι παράγοντες πού νομίζω ὅτι ἐπέδρασαν ἀποτελεσματικά στήν ἀπόφαση τοῦ Louis-Andre Gosse νά προσφέρῃ τὶς ὑπηρεσίες του στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους και νά λάβῃ ἐνεργὸ μέρος σ' αὐτόν μεταξύ 1827 και 1829. Σχετικά γράφει ὁ ἴδιος: «Παρασυρμένος ἀπὸ μιὰ ἐνθουσιαστικὴ ὁρμή, πού λίγοι μόνο τὴν κατάλαβαν και πολλοὶ ἴσως τὴν ἐψεξαν, δὲν διστασα νά προσφέρω τὶς ὑπηρεσίες μου, ἀφοῦ πίστεψα πὼς ἐνεργώντας ἐτοὶ θά ἤμουν περισσότερο ὠφέλιμος στήν ἀνθρωπότητα παρά μένοντάς στήν πατρίδα μου, οἴπου θά ἦταν δυνατόν ἀνετα νά ἀντικατασταθῶ γιὰ ἓνα διάστημα». Και λίγο παρακάτω συμπληρώνει: «Μποροῦσα νά μείνω ἀδιάφορος σ' ἓνα τέτοιο ἐνθουσιασμό;» ⁴. Διέξοδο στά συναισθημάτά του αὐτά ἐδῶσε ἡ στενὴ γνωριμία του μέ τὸν Ἐυνάρδο, ὁ ὁποῖος βλέποντάς τὴν προθυμία τοῦ νεαροῦ γιαιτροῦ δὲν διστασε νά τοῦ ἀναθέσῃ, ὕστερ' ἀπὸ μιὰ συνεδρίαση πού εἶχε μέ τὸν ναύαρχο Κόχραν τὸν Νοέμβριο τοῦ 1826, τὴν διαχείριση τῶν οικονομικῶν πόρων πού προέρχονταν ἀπὸ τὶς φιλελληνικὲς ἐπιτροπές, καθὼς και ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τροφίμων στήν Ελλάδα ⁵.

Π,ὼς ἀκριβῶς πῆρε ὁ Gosse τὴν ἀπόφαση νά κατεβῆ στήν Ελλάδα, τὸ μαθαίνουμε ἀπὸ τὸ χειρόγραφο του, στό ὁποῖο ἐξιστορεῖ τὶς ἐντυπώσεις του ἀπ' αὐτὴν και πού ἐχει δημοσιεύσει ἡ Michelle Bouvier-Bron. Σ' αὐτὸ γρά-

---

1831, Miinchen 1960, σ. 125-126. Πρβλ. και: Ὁ *Ἰππότης Ἰωάννης Γαβριὴλ Ἐυνάρδος*, ἀφιέρωμα ἐπὶ τῆ ἑκατονταετηρίδι τοῦ θανάτου του (1863-1963), Ἔκδοσις Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1963, σ. 8.

1. *Biographies Genevoises*, vol. VI, σ. 63, ἄρθρο στήν ἐφημερίδα "Tribune de Geneve" ἀπὸ 24 και 25 Φεβρουάριου 1901 μέ τίτλο "La contribution d'un Genevois à l'émancipation de la Grece".

2. *Histoire de Genève*, τ. 2 σ. 510.

3. *A. J. Duval*, L.-A. Gosse, docteur en médecine ("Journal de Genève" τῆς 21 Δεκεμβρίου 1873), *Rothpletz*, Correspondance entre deux Philhellènes: le docteur Louis-Andre Gosse et Famiral Lord Thomas Cochrane (1827-1828), Paris - Geneve 1919, σ. 7.

4. *Louis-Andre Gosse*, Relation de la peste qui a régné en Grèce en 1827 et 1828, contenant des vues nouvelles sur la marche et le traitement de cette maladie, Paris-Genève 1938, σ. VJ. Πρβλ. *Grégoire Petrondas*, Capodistrias et Eynard, leur oeuvre éducative pour la régénération de la Grece, Genève 1930, σ. 75.

5. *Rothpletz*, Correspondance entre deux Philhellènes, σ. 9.

φει πώς μιὰ μέρα στὰ μέσα τοῦ 1826 ἐπισκέφθηκε τὸν Ἐϋνάρδο, ὁ ὁποῖος τοῦ παρέδωσε ἕνα γράμμα τῆς χήρας τοῦ Μάρκου Μπότσαρη Χρυσούλας ¹, διου περιέγραφε τὴν δυστυχία καὶ τὴν ἀθλιότητα τῶν Ἑλλήνων ὑστέρᾳ ἀπὸ τὶς τεράστιες καταστροφές πού εἶχαν κάνει στὴν χώρα οἱ Τοῦρκοι. Φαίνεται διὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ γράμματος αὐτοῦ συγκίνησε τόσο τὸν Gosse, ὥστε ἐπέστρεψε ἀμέσως στὸ σπίτι τοῦ Ἐλβετοῦ φιλέλληνα καὶ τοῦ ζήτησε νὰ προσφέρῃ τὸν ἑαυτό του στὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα, ἀν καὶ γνώριζε καλά διὰ τὴν τολμηρὴ αὐτὴ ἀπόφαση θυσίαζε τὰ ἀτομικὰ του συμφέροντα καὶ τὴν οικογενειακὴ του γαλήνη, ἐφόσον θὰ ἔχανε τὴν πολυπληθῆ πελατεία του καὶ θὰ ἀφῆνε μόνη τὴν ἡλικιωμένη μητέρα του. Ἐπρεπε λοιπὸν ἀκόμη, διὼς γράφει ὁ ἴδιος, νὰ πάρῃ καὶ τὴν συγκατάθεση τῆς μητέρας του. Ὁ Ἐϋνάρδος ἀκούσε εὐχάριστα τὴν πρόταση τοῦ Gosse, ἀλλὰ παρατήρησε διὰ σὶς παρούσες στιγμὲς δὲ τοῦ συνιστοῦσε νὰ κατεβῆ στὴν Ελλάδα, ἐπειδὴ ἐπρεπε νὰ κατέχῃ κάποια ἐπίσημη θέση καὶ τέτοια δὲν ἦταν δυνατόν νὰ τοῦ προσφέρῃ τώρα. Πάντως τοῦ ὑποσχέθηκε διὰ θὰ τοῦ ἀπαντήσῃ στὸν κατάλληλο καιρὸ. Πράγματι τὸν Νοέμβριον τοῦ 1826 ὁ Ἐϋνάρδος κάλεσε τὸν Gosse στὸ σπίτι του καὶ τοῦ ἀνακοίνωσε διὰ εἶχε ἔλθει ἡ ὥρα νὰ προσφέρῃ θετικὰς ὑπηρεσίας στὴν Ελλάδα. Ὁ Gosse δέχθηκε μὲ μεγάλο ἐνθουσιασμὸ τὴν πρότασή του ². Ὁ Ἐϋνάρδος τὸν ὄρισε ὡς ἀντιπρόσωπὸ του στὴν τριμελῆ κυβερνητικὴ ἐπιτροπὴ τῆς "Ἰδρας, ἡ ὁποία μαζὶ μὲ τοὺς ναυάρχους Μανόλη Τομπάζη καὶ Ἀνδρέα Μιαούλη σκοπὸ εἶχε νὰ κατανέμῃ τὶς συνεισφορὰς τῶν Εὐρωπαϊῶν φιλελλήνων. Εἰδικὰ οἱ πόροι τῶν φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν θὰ ἐπρεπε νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀποκλειστικὰ γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ στόλου, πού εἶχε τεθῆ ὑπὸ τὶς διαταγὰς τοῦ Κόχραν ³. Ὁ ἰδιαιτερός αὐτὸς σκοπὸς ἐρμηνεύεται, διὰν σκεφθῆ κανεὶς διὰ μετὰ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου ἡ οὐσιαστικὴ ἀμυντικὴ καὶ ἐπιθετικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων ἐξαρτῶνταν κυρίως ἀπὸ τὴν δράση τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ὁ ὁποῖος ἐπρεπε ὄχι μόνον νὰ συντηρηθῆ, ἀλλὰ νὰ ἐνισχυθῆ καὶ γενικὰ ν' ἀναδιοργανωθῆ.

Τὴν ἀνάγκη ἰδιαίτερης φροντίδας γιὰ τὴν ὀργάνωση καὶ τὸν ἐφοδιασμὸ τοῦ στόλου τὴν εἶχαν αἰσθανθῆ οἱ Ἰδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιώτες ἰδίως κατὰ τοὺς τε-

1. Γιὰ τὴν Χρυσούλα Μάρκου Μπότσαρη βλ. τοῦ *Ἀνδρέου Ἐμμ. Κεραμιδᾶ*, Χρυσούλα Μάρκου Μπότσαρη (Ἱστορικὰ Ἀνάλεκτα), Ἀπο τὴν Ἱστορίαν τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1973, σ. 77, Πρβλ. *Ντίνον Κονόμου*, Ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τῆς Χρυσούλας Μάρκου Μπότσαρη, σ. 125 σὶς "Ἱστορικὲς σελίδες καὶ ἀνέκδοτα κείμενα (1571-1821)", Ἀφιέρωμα εἰς τὰ 150 χρόνια τῆς Ἐλευθερίας (1821-1971), Ἀθήναι 1971.

2. *Michelle Bouvier-Bron*, Le séjour de Louis-André Gosse en Grèce (1827-1829), σ. 38-39.

3. *Michelle Bouvier-Bron*, Jean-Gabriel Eynard (1775-1863) et le philhellénisme genevois σ. 43-44. Πρβλ. *Rothpletz*, Die Griechenbewegung in der Schweiz, διου ἀναφέρεται διὰ ἦταν προσωπικὴ ἐπιθυμία τοῦ Κόχραν ἡ ἀποστολὴ βοήθειας στὴν Ἰδρα.

λευταιούς μήνες πριν από την πτώση του Μεσολογγίου, γιατί πίστευαν ότι ήταν ενδεχόμενο να επιτεθεί ο εχθρικός στόλος έναντι των νησιών τους. Και την αποτροπή της επιδρομής αυτής ήταν δυνατόν να την εξασφαλίσει μόνον η προετοιμασία ενός καλά επανδρωμένου και εφοδιασμένου στόλου. Και εδώ «τα ξύλινα τείχη» ήταν η μόνη σωτηρία τους, ίσως και της Ελλάδας. Λόγοι λοιπόν επιβιώσεως επέβαλλαν στους νησιώτες να φροντίσουν για το ζήτημα αυτό. Έτσι πολλοί Ύδραίοι, προερχόμενοι ασφαλώς από μεσαια στρώματα και έχοντας την γνώμη ότι οι πρόκριτοι ήταν ναφελείς, αποφάσισαν να ιδρύσουν μία «φροντιστική επιτροπή» για την προετοιμασία του στόλου και για την φρούρηση του νησιού. Συνήλθαν λοιπόν οι κάτοικοι των ένοριών χωριστά και εξέλεξαν 48 αντιπροσώπους, και αυτοί πάλι στις 17 'Απριλίου 1826 ανέδειξαν μία δεκατριμελή επιτροπή, που θα αναλάμβανε το έργο του εφοδιασμού του στόλου επιβάλλοντας μία αναγκαστική εισφορά 3% επάνω στην περιουσία των κατοίκων, ντόπιων και ξένων ¹. Αυτή ήταν η πρώτη σοβαρή προσπάθεια για την δημιουργία μιας συντονιστικής επιτροπής, που αποκλειστικό της έργο θα είχε την φροντίδα για την προμήθεια τροφών και πολεμοφοδίων στον στόλο. Η δεκατριμελής αυτή επιτροπή, που αποτελούνταν κυρίως από Ύδραίους πλοιάρχους προχώρησε με ζήλο στο έργο της, αλλά συνάντησε μεγάλες δυσκολίες από την αντίδραση των προκρίτων, τους όποιους έπληττε περισσότερο το μέτρο αυτό της φορολογίας. Έτσι αναγκάστηκε να παρατηθη στις 8 'Ιουνίου και τις φροντίδες της τις ανέλαβαν και πάλι, όπως και πριν, οι πρόκριτοι².

Η ανάγκη για την διάσωση της Τόρας είχε γίνει τρομερά αισθητή όχι μόνο στους ίδιους τους Ύδραίους, αλλά και στους ξένους φιλέλληνες, που αγωνίζονταν για την ανεξαρτησία της Ελλάδας και είχαν αντιληφθή την σημασία του ρόλου του νησιού εκείνου στον αγώνα. Την ανάγκη αυτή την είχε διαγνώσει και ο Άγγλος φιλέλληνας και αγωνιστής, ο κατοπινός ιστορικός της επαναστάσεως, Thomas Gordon, ο οποίος τότε, κατά τον 'Ιούλιο του 1826, βρισκόταν σε στενές σχέσεις με τους αδελφούς Τομπάζη ³.

Σπουδαίο λοιπόν θα ήταν το έργο μιας επιτροπής με απαραίτητη την συμμετοχή ξένου μέλους, η οποία θα διαχειριζόταν τις προμήθειες τις προοριζόμενες για τον ελληνικό στόλο. Το θέμα αυτό το είχε αντιληφθή και η Διοικητική Επιτροπή, η οποία με την υπ' αριθμόν 2365/11 Αύγουστου 1826 επιστολή της προς τον Έυνάρδο έγραφε ότι τα μέλη της είχαν προτείνει στον κόμη d'Harcourt (τόν όποιον δεν είχαν προλάβει να δούν κατά την διάρκεια της σύντομης παραμονής του στην Ελλάδα) «να σταλή ενταύθα παρά της φιλελληνι-

1. *Αντωνίου Λιγνοῦ*, 'Ιστορία της Νήσου Τόρας, Αθήναι 1952, τ. 2, σ. 609-610.

2. *Λιγνοῦ*, 2νθ. άν., τ. 2, σ. 610.

3. Ένθ' άν., τ. 2, σ. 618-621.

κής έταφίας ύποκείμενον, διά νά έφορευή εις τήν δαπάνην και χρήση τών αποστελλομένων τροφίμων και έφοδίων»¹. Η ιδέα λοιπόν τής παρουσίας ενός Εύρωπαιου, πού νά επιβλέπη τήν διανομή τών έφοδίων, ώριμάζει συνεχώς τόσο στήν Ελλάδα, όσο και στους φιλελληνικούς κύκλους. Γι' αυτό οι κύκλοι αυτοί, ενεργώντας έκ συμφώνου μέ τήν έλληνική κυβέρνηση, συγκρότησαν τήν προμνημονευόμενη τριμελή έπιτροπή, στήν όποια δρῖσαν ώς 'αντιπρόσωπό τους τόν Gosse.

Ο Έυνάρδος, όπως και πολλοί άλλοι φιλέλληνες, στήριξε στις πολυδιαφημισμένες ικανότητες του Άγγλου ναυάρχου Κόχραν όλες τις έλπίδες του για τήν έπιτυχία του άγώνα, γιατί πίστευε ότι ή άφιξη του στήν Ελλάδα μέ τήν συνοδεία μερικών άτιμοκίνητων πολεμικών θά άλλαζε ριζικά τήν μορφή του πολέμου. Αυτός είναι ο λόγος, πού ο Ελβετός φιλέλληνας περιέμενε τήν άφιξη του Κόχραν στήν Ελλάδα μέ μεγάλη άνυπομονησία και σκόπευε νά κάνη τήν Τόρα άποθήκη ζωοτροφιών, προορισμένη για τις έκστρατείες του Άγγλου ναυάρχου. Επρόκειτο μάλιστα νά δώση σχετικές οδηγίες στά διάφορα φιλελληνικά κομμάτια της Εύρώπης. Και φαίνεται πως για τήν μετάκληση του Κόχραν είχε πρωτοστατήσει και ο ίδιος ο Έυνάρδος. Ο Gosse θά ήταν τό δεξι χέρι του Άγγλου ναυάρχου εξασφαλίζοντάς του τις σχετικές τροφές και πολεμοφόδια².

Ο Κυβερνήτης έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τήν άποστολή του Gosse στήν Ελλάδα, όπως διαπιστώνουμε από έπιστολή του προς τόν Έυνάρδο από τήν Γενεύη στις 26 Νοεμβρίου/8 Δεκεμβρίου 1826. Πριν φύγη ο Gosse, έπισκέφθηκε τόν Καποδίστρια, καθώς και τόν Έυνάρδο, για νά λάβη τις τελευ-

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 450-452.

2. *Dimakis*, Quelques lettres échangées entre J. G. Eynard et A. Louriotis, σ. 186, όπου και τά εξής ενδιαφέροντα σχετικά μέ τά" οσα άνέφερα παραπάνω: "Bien que cette opinion paraisse aujourd'hui sans fondement apres les évènements qui ont suivi, il ne faut pas cependant oublier qu'elle était alors une position commune non seulement aux philhellènes, mais aussi aux politiciens responsables grecs. Pour tant-éti il faut rendre hommage à la prudence d'Eynard-il ne fait pas dépendre le succès de l'insurrection seulement des qualités personnelles de Cochrane, mais surtout des moyens mis à sa disposition". Πρβλ. και *Michelle Bouvier-Bron*, Le séjour de Louis-André Gosse en Grèce, σ. 44, υπ. 10, όπου: "Lord Cochrane est attendu avec une impatience que rien n'égale. Les citoyens grecs, quelles qu'esoient leurs opinions politiques, sont pleins d'enthousiasme et prêts à lui sacrifier tout ce qu'ils ont de plus cher. Qu'il paraisse et la marine sera invincible". Πρβλ. και στό *Άρχείον Γεωργίου Καραϊσκάκη* (1826-1827), έκδοθέν υπό του Ιστορικού Τμήματος του Γενικού Έπιτελείου του Ναυτικού δι' άνατυπώσεως έκ τών τευχών 44 και 45 (Μαΐου-Αύγουστου 1924) τής "Ναυτικής Επιθεωρήσεως", Αθήνα 1924, σ. 52-53 όπου σχετική έπιστολή του Έυνάρδου προς τόν Καραϊσκάκη από τό Beaulieu, στις 10 Δεκεμβρίου 1826.

ταῖς ὁδηγίες τους. Μαζί του πήρε και τὸ ἔγγραφο, τὸ σχετικὸ μὲ τὴν ἀποστολὴ του, καθὼς και μιά ἐπιστολή γιὰ τὴν Διοικητικὴ Επιτροπὴ τῆς Ἑλλάδος, τὴν ὁποία ἀνέλαβε νὰ μεταφράσῃ ὁ Καποδίστριας. Ἀλλὰ αὐτὸς πρόβαλε ὀρισμένες ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν διατύπωση ἑνὸς σημείου τοῦ κειμένου, συγκεκριμένα ἐκεῖ, ὅπου ὁ Ἐϋνάρδος ὀνόμαζε τὸν Κόχραν διοικητὴ τῶν ἐπικουρικῶν δυνάμεων (Commandant des forces auxiliaires), πράγμα πού γιὰ τὸν Καποδίστρια σήμαινε ὅτι ὁ Κόχραν ἦταν διοικητὴς τῶν ναυτικῶν δυνάμεων πού δὲν ἀνήκαν στὴν Ἑλλάδα. Καὶ ὁ Καποδίστριας ἀναρωτιόταν: «Cependant les vaisseaux et tout ce qui est à la disposition de Lord Cochrane est acheté aux frais de la Grèce; et avec un argent que tût ou tard les créanciers demanderont aux Grecs... Si Lord Cochrane ne sert pas la Grèce, qui sert-il donc? Est-ce l'ordre de Malta? Quand à moi, mon cher Eynard, j'ai la triste conviction de n'être pas trompé sur tout ce qu'il y a de f&cheux»¹.

Ὁ Ἐϋνάρδος, ἐπειδὴ εἶχε ὑπ' ὄψη του διάφορες κατηγορίες ἐναντίον τῆς Διοικητικῆς Επιτροπῆς, ἀλλὰ και ἐπειδὴ δὲν ἠθελε νὰ δώσῃ στοὺς Εὐρωπαίους ἀφορμὴ γιὰ περισσότερες παρεξηγήσεις, πήρε τὴν ἀπόφαση νὰ ἀναθέσῃ τὴν διαχείριση τῶν τροφίμων σὲ ἐπιτροπὴ, πού μέλη της, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Gosse, νὰ εἶναι οἱ ναύαρχοι Μανόλης Τομπάζης και Ἄνδρέας Μιαούλης. Ἡ ἐκλογή τῶν δύο Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν Ἐϋνάρδο ἦταν τιμητικὴ, ἀλλὰ ὄχι και πρακτικὴ, ὅπως ἀποδείχθηκε κατόπιν ἀπὸ τὰ πράγματα, γιατί ἐκάνε δύσκολη τὴν πραγματοποίηση τῶν συνεδριάσεων τῆς ἐπιτροπῆς, ἐφόσον τὰ δύο τιμώμενα μέλη θὰ ἔπρεπε ν' ἀπουσιάζουν σχεδὸν τὸν περισσότερο καιρὸ ἀπὸ τὴν Ἔδρα, γιὰ ν' ἀντιμετωπίζουν τοὺς ἐχθρικούς στόλους σὲ διάφορα σημεία τοῦ θαλάσσιου χώρου. Καὶ τὰ ἀναπληρωματικὰ μέλη δὲν ἦταν βέβαιο, ἀν θὰ διέθεταν τὴν ἀνεξαρτησία γνώμης, τὴν εὐθυκρισία και τὴν ἀκεραΐότητα τῶν δύο ναυάρχων.

Γιὰ τὸν Gosse ὁ Ἐϋνάρδος ἔγραψε πρὸς τὸν Τομπάζη ἀπὸ τὸ Beaulieu στίς 10 Δεκεμβρίου 1826 τὰ παρακάτω κολακευτικά: «Δὲν θὰ μπορούσα νὰ κάνω καλύτερη ἐκλογή παρά ὑποδεικνύοντας σὰς και τὸν ἀτρόμητο φίλο ναύαρχο Μιαούλη. Ἐλπίζω ὅτι και ὁ ἕνας και ὁ ἄλλος θὰ θελήσετε βέβαια νὰ δεχθῆτε αὐτὴ τὴν ἐντολή πού δείχνει ὅλη τὴν ἐμπιστοσύνη πού σὰς ἔχουν οἱ φιλελληνικὲς ἐπιτροπές και πόσο ὑπολογίζουν στὸν ἀληθινὸ σὰς πατριωτισμὸ. Τὸ ξένο μέλος πού ἔχει ὑποδειχθῆ, εἶναι μέλος τῆς Επιτροπῆς τῆς Γενεύης· εἶναι ὁ κύριος Gosse, ἄνθρωπος πολὺ ἱκανὸς και μορφωμένος, και ἀκόμη ἕνας ἀπὸ τοὺς πρὸ διακεκριμένους γιατροὺς τῆς Γενεύης. Ἐπεθύμησε νὰ κατεβῆ στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ προσφέρῃ δωρεάν στοὺς συμπολίτες σὰς ὅλη τὴν βοήθεια τοῦ

1. Θεοτόκη, Ἀλληλογραφία Ι. Α Καποδίστρια-Ι. Γ. Ἐϋνάρδου (1826-1831), σ. 13-14.

ἐπαγγέλματός του. Δέν θά μπορούσε κανείς νά διάλέξη άλλο πύο άξιο πρόσωπο. Εύαρεστηθήτε λοιπόν νά τόν δεχθήτε ώς συνάδελφό σας. Ἡ ἐπιτροπή, άποτελούμενη άπό τόν ναύαρχο Τομπάζη, τόν ναύαρχο Μιαούλη καί τόν κύριο Gosse, θά ἐπιφορτιστή μέ τό νά παραλαμβάνη καί νά διαμοιράζη τίς τροφές πού άποστέλλονται άπό τίς ἐπιτροπές. Οί τροφές δέν θά εἶναι δυνατόν νά ἐκτραποῦν άπό τόν ειδικό προορισμό τους γιά τούς στόλους πού διοικεὶ ὁ ναύαρχος Κόχραν»¹.

Τόν ίδιο περίπου χρόνο ὁ Ἐϋνάργδος ἐστειλε σχετικό ἐγγραφο πρὸς τήν ἐπιτροπή Ζακύνθου καί συγκεκριμένα πρὸς τόν Παναγιώτη Ι. Στεφάνου, κόμη δέ Ρώμα καί Κ. Δραγόνα. Ἀφοῦ τούς πληροφοροῦσε γιά τήν ἐπικείμενη κάθοδο τοῦ Gosse στήν Ελλάδα, τόν ὁποῖο σύστηνε μέ ἐπαινετικά λόγια, τούς άνακοίνωνε τήν άπόφασή του ν' άνοιξουν στό ὄνομα τοῦ Ἐλβετοῦ φιλέλληνα πίστωση 2.000 γροσίων καί τούς παρακαλοῦσε νά ζητήσουν τήν άπόδοση τῶν χρημάτων αὐτῶν άπό τόν οἶκο Semiani στήν Ἄγκωνα².

Προτού άκόμη άναχωρήσει ὁ Gosse, ὁ Ἐϋνάργδος φρόντισε ν' άποστείλῃ τίς σχετικές ὁδηγίες πρὸς τήν τριμελή ἐπιτροπή τῆς Ἰδρας γιά τήν καλή διαχείριση τῶν βοηθειῶν καί νά καθοριση τίς άρμοδιότητες τῆς ἐπιτροπῆς αὐτῆς: 1) οί τροφές καί τά ἐφόδια, πού θά ἐφθάναν στήν Ελλάδα, θά προορίζονταν άποκλειστικά καί μόνο γιά τίς άνάγκες τοῦ ναυτικοῦ καί γιά τόν στόλο ὑπό τήν διοίκηση τοῦ λόρδου Κόχραν 2) ἡ τριμελής ἐπιτροπή, ἐκπροσωπώντας τούς Εὐρωπαίους εὐεργέτες, θά πληροφοροῦσε τήν κυβέρνηση γιά τίς άποστολές, πού θά παραλάμβανε καί θά υποδείκνυε τούς καθοριζόμενους τρόπους χρήσεως 3) μόλατᾶντα ἡ ἐπιτροπή θά ἦταν ὑπό τίς διαταγές τῆς κυβερνήσεως καί θά άκολουθοῦσε τίς ὑποδείξεις της γιά τήν διανομή τῶν τροφῶν 4) ἐάν, παρ' ἐλπίδα, ἡ κυβέρνηση δέν συμφωνοῦσε ὡς πρὸς τόν προορισμό τῶν τροφῶν, ἡ τριμελής ἐπιτροπή θά εἶχε τό δικαίωμα νά διαθέσει κατὰ τήν βούλησή της (άλλά πάντοτε γιά νά βοηθήσει τήν Ελλάδα) τό μισό μέρος τῶν άποστολῶν. Γιά τό άλλο μισό θά ἦταν άναγκασμένη ν' άκολουθήσει άμέσως τίς διαταγές τῆς κυβερνήσεως (τό άρθρο αὐτό ἦταν μυστικό καί θά ἔμενε γνωστό μόνο στά μέλη τῆς κυβερνήσεως καί τῆς ἐπιτροπῆς) 5) τά άποστελλόμενα ἐφόδια θά προορίζονταν άποκλειστικά καί μόνο γιά τό ναυτικό, σύμφωνα μέ τό άρθρο 1. Μολατᾶντα, σέ περίπτωση ἐπείγουσας άνάγκης, καί μόνον ὕστερα άπό ὁμόφωνη άπόφαση τῶν τριῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, θά ἦταν δυνατόν νά προοριστή ἕνα τμήμα τῶν τροφῶν γιά ἄλλη χρήση ὕστερ' άπό σχετικές διαταγές τῆς κυβερνήσεως 6) στήν περίπτωση, κατὰ τήν ὁποία ἕνα μέλος τῆς ἐπιτροπῆς άπουσίαζε ἡ

1. *Ἰακώβου Τομπάζη*, Ἄδελφοί Ἰάκωβος καί Μανώλης Τομπάζης, Συμβολή εἰς τήν Ἱστορίαν τῆς Εθνικῆς Παλιγγενεσίας, Ἀθήναι 1902, σ. 186-189.

2. *Καμπούρογλου*, Ἱστορικόν Ἀρχεῖον Διονύσιου» Ρώμα, τ. 2, σ. 570-571,

άσθενοῦσε, θά ὑποδείκνυε ἕνα ἀναπληρωματικό, ὥστε ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς νά εἶναι πάντοτε ὁ αὐτός ¹.

Στὴν κάθοδο τοῦ Gosse συνέτεινε καί ἡ παρότρυνση τῆς εὐαίσθητης γιά τὰ ἀνθρωπιστικά ἰδανικά μητέρας του Louise Gosse, πού συμμερίστηκε τὸν ἐνθουσιασμό τοῦ γιοῦ της γιά τὸ ἀγωνιζόμενο ἑλληνικό ἔθνος ². Παρά τὶς ἀνησυχίες της (ἦταν κιόλας ἡλικιωμένη γυναίκα), τοῦ ἐπέτρεψε νά μείνῃ δύο χρόνια στὴν Ελλάδα ³. Τὴν ἀναγνώριση τῶν ἐπιδράσεων της τὴν μαρτυρεῖ ἐπιστολή τοῦ Gosse ἀπὸ τὴν Γῆρα στίς 13 Φεβρουάριου 1827 : «Σέ σένα, ἀγαπητή μητέρα, θά ὀφείλω δι μπόρεσα νά φανῶ χρήσιμος σέ χιλιάδες άτομα. Τό θάρρος σου, ἡ ἀφοσίωσή σου μοῦ ἐπιτρέπουν νά τρέξω σέ βοήθεια τῶν δυστυχισμένων ὑπερασπιστῶν τῆς Ελλάδας. Χάριτες σοῦ ὀφείλονται, χάριτες καί στὴν θεία Πρόνοια πού μᾶς ἐνέπνευσε τὸ καλό καί πού μᾶς βοηθεῖ νάτο πραγματοποιήσουμε» ⁴. Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Gosse μέ τὴν μητέρα του διεξάγεται, τὸ 1827, μέσῳ τοῦ Βιάρου Καποδίστρια, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολή τοῦ Βιάρου ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στίς 14/26 Αὐγούστου 1827 ⁵. Λίγο πρὶν φύγη γιά τὴν Ελλάδα, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1826, μαζί μέ τοὺς Γερμανοὺς φιλέλληνες Körring (γι' αὐτὸν θά μιλήσω παρακάτω) καί von Vangerow ⁶, ὁ Gosse ἀκούσε μία φορά ἀκόμη μέ προθυμία τὶς τελευταίες συμβουλές καί ὁδηγίες τοῦ Εὐνάρδου. Σύμφωνα μέ αὐτές, ὁ Gosse ἔπρεπε νά στηριχθῆ στὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό του, ἀδιαφορώντας γιά ὅσα θά συνέβαιναν γύρω του, κρίνοντας τὴν γενική

1. **Τομπάζης**, Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καί Μανώλης Τομπάζης, σ. 236-337. Πρβλ. καί **Michelle Bouvier-Bron**, *Le séjour de Louis-Andre Gossé en Grece*, σ. 30-31.

2. Βλ. τὴν μελέτη τῆς **Danielle Plan**, *Un Genevois d'autrefois*: Henri-Albert Gosse, Paris-Geneve 1909, σ. 192.

3. **Emil Rothpletz**, *Lettres du Genevois Louis-Andre Gosse a sa mere, pendant son séjour en Grece (1826-1830)*, Paris-Geneve 1920, σ. 5-6.

4. **Rothpletz**, *Lettres du Genevois Louis-Andre Gosse a sa mere*, ὁ. 20.

5. **BPU**, Ms 2682, f. 193. Συγκεκριμένα ὁ Gosse θά ἔστειλε τὶς ἐπιστολές του στὸν Καλαμογάρτη καί αὐτὸς πρὸς τὸν Γκίκα στὴν Ζάκυνθο. Ὁ τελευταῖος θά φρόντιζε νά τὶς στείλῃ ἔπειτα στὸν Βιάρο Καποδίστρια, πού θ' ἀναλάμβανε κατόπιν νά τὶς στείλῃ στὴν μητέρα του. (Γιά τὴν οἰκογένεια τῶν Καλαμογδαρτῶν βλ. τοῦ **Κ. Τριαντάφύλλου**, *Ἱστορικὸν Λεξικὸν Πατρῶν*, Πάτριαι 1959, σ. 282 κ.έ. Πρβλ. τοῦ **ἰδίου** *Τὸ Ἀρχεῖον τῶν οἰκογενειῶν Δρακοπούλου καί Καλαμογδαρτῆ*, "Πελοποννησιακά" 7(1969-1970) 54). Ὁ Καλαμογδαρτῆς ἀναφέρεται ἐπίσης καί ὡς μέλος τοῦ πενταμελοῦς "ἐγκληματικοῦ δικαστηρίου" πού ἔδρευε στὸ Ναύπλιο (**Jourdain**, *Memoires historiques et militaires sur les événements de la Grece depuis 1822 jusqu'au combat de Navarin*, Paris 1828, τ. 2, σ. 251). Γενικά γιά τὸν τρόπο διεξαγωγῆς τῆς ἀλληλογραφίας κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση βλ. τοῦ **Μ. Κ. Κονοσταντίνου**, *Τὸ Ταχυδρομεῖον κατὰ τὴν ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν (1821-1827)*. Ἔγγραφοι τῶν ἑλληνικῶν Ταχυδρομείων ἐπὶ τῆ 150ετηρίδι ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Ἀγῶνος, Ἀθήναι 1971, σ. 20-22.

6. Βλ. γι' αὐτὸν **Wilhelm Barlh-May: Kehrig-Korn**, *Die PMillienenenzeit*, σ. 250,

κατάσταση στην Ελλάδα αποκλειστικά από την δική του σκοπιά και αποφεύγοντας ν' αναμειχθῆ σέ φατριές και νά ἐπηρεασθῆ ἀπό πολιτικά πάθη. Ἐπρεπε ἰδίως νά εἶναι προσεκτικός και ἐπιφυλακτικός ἀπέναντι αὐτῶν οἱ ὅποιοι κατηγοροῦσαν τήν κυβέρνηση. Σ' αὐτό τό σημείο ὁ Ἐϋνάργος ἐπέμενε ἰδιαίτερα και τόνιζε δι, παρά τά λάθη τῆς κυβερνήσεως, πρέπει κανεῖς νά τήν σεβαστῆ και μόνο ἐπειδή εἶναι κυβέρνηση *. Ὁ διορισμός τοῦ Gosse κοινοποιήθηκε στήν Διοικητική Επιτροπή και αὐτή μέ ἔγγραφό της τῆς 4 Φεβρουαρίου 1827 ἐξέφραζε πρὸς αὐτόν τήν ικανοποίησή της ².

Φεύγοντας ὁ Gosse ἀπό τήν πατρίδα του ἀπευθύνει στις 26 Νοεμβρίου 1826 τήν ἐξῆς ἀποχαιρετιστήρια ἐπιστολή πρὸς τοὺς συντάκτες τῆς «Journal de Genève», οἱ ὅποιοι και τήν δημοσιεύουν στις 30 Νοεμβρίου :

Messieurs et Chers Collegues,

Vous avez souvent retracé les malheurs de la Grèce et les efforts que font ses habitants pour se soustraire à leurs persécuteurs; le Genevois, le citoyen d'une patrie libre et heureuse, pouvait-il rester insensible à leurs souffrances?

Non, messieurs, la voix de la charité s'est fait entendre, et chacun s'empresse de lui obeir; je dois mon offrande, et je paie.

Si j'ai cherché à remplir consciencieusement les devoirs de mon état dans ma patrie, la tâche qui m'est imposée comme médecin s'étend selon moi au delà; en agissant différemment que je ne l'ai fait dans les circonstances actuelles, j'aurais cru mériter d'un titre dont je m'honore. Soutenez de votre côté le zèle généreux de nos concitoyens; qu'ils se pénètrent de cette vérité, que les services rendus ont toujours leur récompense ; et en est-il de plus douce, de plus certaine, que le sentiment même d'avoir fait du bien, d'avoir contribué au soulagement des malheureux ?

Je regrette sans doute, messieurs, de devenir étranger, temporairement, à la rédaction d'un journal dont l'utilité dans notre Canton me parait incontestable, et qui ne peut manquer, sous vos auspices, d'offrir un intérêt toujours croissant; mais je ne cesserai point d'être votre collaborateur, quoique éloigné, et je ferai des vœux pour la continuation des succès d'une entreprise aussi patriotique qu'épineuse et désintéressée» ³.

1. *Michelle Bouvier-Bron*, Jean-Gabriel Eynard (1775-1863) et le philhellenisme genevois, o. 44.

2. *BPU*, Ms 2689, χωρίς ενδειξεις

3. *Journal de Genève*, N° 48, 1ere année, jeudi 30 novembre 1826, o. 2,

2. Ο πρώτος στάθμος του Gosse ήταν και ο κύριος τόπος προορισμού του, ή Ύδρα, από την οποία οι έντυπώσεις του, τόσο από την πόλη, όσο και από την φιλοξενία των κατοίκων, ήταν θαυμάσιες.

Ο Gosse έφερε στην Ύδρα μεγάλες ποσότητες τροφίμων και έτσι έπαψε πάλι να υφίσταται ζήτημα για τον ανεφοδιασμό της φρουράς της, ή οποία είχε εγκατασταθεί εκεί, για ν' αποτρέψει ένδεχόμενες αποβατικές ενέργειες του τουρκοαιγυπτιακού στόλου. Μολαταύτα ο Δημήτριος Ύψηλάντης, μη γνωρίζοντας ίσως τον έρχομό των έφοδιων, είχε γράψει στον Γεώργιο Κουντουριώτη στις αρχές Φεβρουαρίου 1827 ότι ήταν πρόθυμος να του στείλη μια ποσότητα τροφίμων, αν ήταν ανάγκη *.

Ο Gosse, ως μέλος της έπιτροπής για την διαχείριση των έφοδιων των προορισμένων για τον στόλο, έπόμενο ήταν να συνδεθί με τον Άνδρέα Μιαούλη και ιδίως με την οικογένεια Τομπάζη, ή οποία τον περιποιήθηκε πολύ. Οι αδελφοί Τομπάζη ήταν από τους πιο έγκάρδιους Ύδριώτες απέναντι των φιλελλήνων που κατέβαιναν στην Ελλάδα, ιδιαίτερα ο ναύαρχος Ίάκωβος ή καλύτερα Γιακουμάκης, ο οποίος τους υποδεχόταν πάντοτε με τις λέξεις «Καλώς όρισατε». Πολύ ψηλός, μελαχροινός και με μαύρα μάτια, που όταν μιλούσε άστραφταν από ζωνράδα και έξυπνάδα, έκανε εντύπωση στους ξένους ².

Ένθουσιασμένος ο Gosse από την φιλοξενία των Τομπάζηδων³, είχε ένα λόγο παραπάνω να συστήση στην μητέρα του Louise (25 Φεβρουαρίου 1827) με καλά λόγια τον νεαρό γιο του Μανόλη Τομπάζη, τον Νικόλαο, ο οποίος πήγαινε στην Γενεύη για σπουδές ⁴. Το θέμα όμως των σπουδών του νεαρού Τομπάζη το είχε ανακινήσει ο πατέρας του από τον Αύγουστο κιόλας του 1826. Τότε ο Μανόλης Τομπάζης, παρακινημένος από τα ευγενικά αισθήματα του Έϋνάρδου και θέλοντας ν' αναπληρώση την έλλειψη της δικής του μορφώσεως ⁵, πήρε την απόφαση να έμπιστευθι τον γιο του στον Έλβετο φιλέλληνα.

1. *Κωνστ. Αθ. Διαμάντη*, Αρχεία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτη, Αθήναι 1967, τ. 8, σ. 78.

2. *George Cochrane*, Wanderings in Greece, London 1837, τ. 1, σ. 28-29.

3. Πρβλ. και ανάλογες έπαινετικές κρίσεις για τους προκρίτους της Ύδρας στο *Jean Cohen*, Tableau de la Grèce en 1825, ou Récit des voyages de M. J. Emerson et du Cte Pecchio, Paris 1833, σ. 363.

4. *Rothpletz*, Lettres du Genevois L. A. Gossé a sa mère, σ. 28. Πρβλ. και έπιστολή του Τομπάζη προς τον Έϋνάρδο σχετικά με τον γιο του (*Petrondas*, Capodistrias et Ey-nard σ. 65-66).

5. Πρβλ. *Αναστ. Ν. Γούδα*, Βιοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων άνδρών, Αθήναι 1870, τ. 3, σ. 357, όπου: "Την έλλειψιν της εκπαιδεύσεως των άμφοτεροι οι αδελφοί προσεπάθουν ν' άντισταθμίωσι παιδαγωγούντες καλώς τά τέκνα των, ουδέποτε όμιλούντες αυτοίς την άλβανικήν γλώσσαν, και άποστειλαντες αυτά πρό της επαναστάσεως και διαρκούσης αυτής εις Λιβόρνον, Αγγλίαν και Έλβετιαν, ?να σπουδάσωσι",

στον οποίο και ἔγραφε τὰ ἑξῆς: «Αἱ στρατιωτικοὶ ἔνασχολήσεις μας δὲν μᾶς ἐσυγχώρησαν ἄχρι τοῦδε νὰ συστήσωμεν σχολεῖα διὰ τὴν νεολαίαν, ἐν ᾧ εἰς αὐτὴν μόνον χρεωστεῖ ἡ Ἑλλάς νὰ θεμελιώσῃ τὰς ἐλπίδας της διὰ νὰ φανῆ μίαν ἡμέραν ἀξία τῆς ὑπερασπίσεως τὴν οἰκίαν εἰς αὐτὴν χορηγοῦσι τῶρα οἱ φιλάνθρωποι τῆς πεφωτισμένης Εὐρώπης. Ἐγὼ, Κύριε, εἶναι Ναύτης· ἡ ἐπιθυμίᾳ μου εἶναι ὥστε ὁ υἱός μου νὰ γίνῃ ὡσαύτως Ναύτης, ἀλλ' ἀγαποῦσα ὥστε διὰ τοῦτο αὐτός νὰ ἀποκτήσῃ τὰς θεωρητικὰς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀναγκαῖαι διὰ τὴν θαλασσοπολίαν, ἵνα δυνηθῇ νὰ δουλεύῃ τὴν πατρίδα του πλέον δραστηρίως παρ' ὅ,τι δὲν ἠμπόρεσε νὰ κάμῃ ὁ πατὴρ του». Ἐπιθυμία τοῦ Τομπάζη ἦταν νὰ μάθῃ ὁ γιὸς του τὴν ἀγγλικὴν καὶ τὴν γαλλικὴν, οἱ ὁποῖες, σύμφωνα μὲ τὴν γνώμη του, ἦταν οἱ περισσότερες διαδεδομέναι γλώσσαι στὸ κόσμον. Ἀκόμη θὰ ἔπρεπε ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ κυρίως νὰ μὴ ξεχάσῃ ποτὲ ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν πατρίδα του ¹.

Γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ Νικολάου Τομπάζη ἦταν ὁπωσδήποτε σημαντικὸν ὅτι φρόντισε μὲ ξεχωριστὸ ἔνδιαφέρον καὶ ἀγάπην ὄχι μόνον ὁ Εὐνάρδος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Γενεῦσης, ἡ ὁποία σὲ συνεδρίασιν τῆς 5 Ὀκτωβρίου 1826 ἀποφάσισε νὰ σχηματίσῃ μίαν ὑποεπιτροπὴν ἀπὸ τρία μέλη: τὸν Favre-Bertrand, πρόεδρον τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς, τὸν Dumont, μέλος τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου (Conseil Souverain) καὶ τὸν πάστορα Chenevière, καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ πρύτανην τῆς Ἀκαδημίας. Τὰ τρία παραπάνω μέλη ἔπρεπε νὰ συνεννοηθοῦν μὲ τὸν Εὐνάρδον, ὥστε νὰ ἐμπιστευθοῦν τὸν Νικόλαον Τομπάζην εἰς τὸν καταλληλότερον δάσκαλον, σύμφωνα μὲ τὰς πατρικὰς ἐπιθυμίας. Ἐπίσης ἡ Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Γενεῦσης ἀποφάσισε νὰ δοθῇ εἰς τὸν Εὐνάρδον τὸ ἀπόσπασμα τῶν πρακτικῶν τῆς συνεδριάσεως, μὲ σκοπὸν νὰ τὸ διαβιβάσῃ εἰς τὸν ναύαρχον Τομπάζην μαζί μὲ τὰ αἰσθήματα ἐκτιμῆσεως καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὸ πρόσωπόν του ἐκ μέρους τῶν μελῶν της. Τελικὰ, ὕστερ' ἀπὸ τὴν συνεδρίασιν τῶν Bertrand, Dumont καὶ Chenevière, ἀποφασίστηκε νὰ φοιτήσῃ ὁ Νικόλαος Τομπάζης εἰς τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἴδρυμα Töpffer. Ὁ Töpffer σ' ἐπιστολῇ του πρὸς τὴν τριμελῆ ἐπιτροπὴν, γραμμῆναι εἰς τὴν 6 Νοεμβρίου 1826, ἐξέφραζε τὴν βαθιὰν ικανοποίησίν του γιὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ὑποσχόταν νὰ κάμῃ ὅ,τι μποροῦσε γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ νέου ².

Ἡ ἀφίξις τοῦ Νικολάου Τομπάζη εἰς τὴν Γενεῦσιν, ἀφοῦ διέσχισε τὴν Ἰταλίαν, χαροποίησε τὰ μέλη τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἰδιαίτερα τὸν Εὐνάρδον. Οἱ πρόοδοι τοῦ νέου ἦσαν σημαντικαὶ καὶ μέσα σὲ μικρὸν χρονικὸν διάστημα ἀρχίσει νὰ μιλήσῃ τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Αὐτὸ δὲ μὴ πού ἐνθουσίαζε περιο-

1. *Τομπάζη*, Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Μανώλης Τομπάζης, σ. 180 κ.ε.

2. *Τομπάζη*, Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Μανώλης Τομπάζης, σ. 180-187.

ότερο τόν Έυνάρδο ήταν ό πατριωτισμός του νέου ¹. Ίκανοποιημένος ό πατέρας Τομπάζης άπο τίσ προόδους του γιου του, τόν παρακινούσε μέ τίσ έπιστολές του νά προχωρή στά μαθήματά του, νά δείχνη ιδιαίτερο ενδιαφέρον καί προπάντων νά τιμά τούς εύεργέτες του Έθνους, τόν Έυνάρδο καί τούς φιλέλληνες τής Γενεύης ².

Τό παράδειγμα του γιου του Τομπάζη ήταν έπόμενο νά τó μιμηθοϋν καί οι άλλες οικογένειες όνομαστών ναυτικών. Έτσι στέλνονται στην Γενεύη άργότερα γιά νά σπουδάσουν στά εκπαιδευτικά της ίδρύματα ό γιός του γιατροϋ Μαρίνου Κλάδου, στά 1827 ³, καθώς καί οι γιοι του Δημητρίου Μιαούλη καί του Σταράτη Βουδούρη, Άνδρέας καί Δημήτριος. Γύ αυτούς ενδιαφέρεται προσωπικά ό ίδιος ό Καποδίστριας, σέ άνέκδοτη έπιστολή του τής 13/15 Σεπτεμβρίου 1828 πρός τόν Έυνάρδο, καθώς καί σέ χωριστή, δημοσιευμένη, πρός τόν Hentsch-Chastel, γραμματέα τής Φιλελληνικής Έπιτροπής τής Γενεύης, όπου έκφράζεται εύνοικά γιά τούς νεαρούς. Οι σπουδές τους θά απέβλεπαν στόν καταρτισμό τους στην έλληνική γλώσσα. Τήν κάλυψη των έξόδων των σπουδών τους θά τήν αναλάμβαναν οι γονείς τους μέσω του έμφορου τής Τεργέστης Δημητρίου Δήμου ⁴.

Μέ τήν εύκαιρία αυτή είναι άνάγκη νά σημειώσουμε διτ άρχική ιδέα του Κυβερνήτη ήταν νά συγκεντρώση τούς πνευματικά προικισμένους νέους Έλληνες τής Εϋρώπης σ' ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα στην Γενεύη, συγκεκριμένα στό PlainePalais, όπου θά άσκοϋνταν στην έλληνική γλώσσα, κάτω από τή σκέπη τής όρθόδοξης Έκκλησίας ⁵, αλλά τó σχέδιο αυτό δέν πραγματοποιήθηκε καί ό Καποδίστριας άρκέστηκε στό νεοϊδρυμένο έλληνικό σχολείο του Κωνσταντι-

1. Τομπάζη, Ινθ' άν., σ. 334.

2. Πρβλ. έπιστολή του από τόν Πόρο στίς 21 Μαΐου 1827 : "Ο λαμπρός του αίώνος μας άνδρας Ίππότης Έυνάρδος σέ ίγει ως όίλλον υιόν του" δλοι οι φίλοι τής Ελλάδος σέ ύποδέχθησαν μέ τήν πλέον τρυφεράν περιποίησιν καί σοφοί άνδρες έπιμελοϋνται τήν εκπαίδευσίν σου. Μή άμελής, τέκνον μου, νά επισκέπτεσαι, σταν τά μαθήματά σου σέ τó συγχωροϋν, τούς εύεργέτας σου, τούς εύεργέτας τής Ελλάδος καί νά όμολογής πρός αυτούς τήν ύποχρέωσιν καί εύγνωμοσύνην σου, εκείνην τής Πατρίδος Σου καί άπάσης τής οικογενείας μας καί νά φέρεσαι άξίως τής ύπολήψεως σου εύσχημόνως καί πρεπόντως" (Τομπάζη, Ινθ' άν., σ. 351-352).

3. BPU, Ms 2642, Gosse πρός τούς διευθυντές του Musée academique de Genève, f. 2.

4. BPU, Ms Suppl. 1888, f. 121, f. 123. Η έπιστολή πρός τόν Hentsch-Chastel βρίσκειται στην *Correspondance du Comte J. Capodistrias*, President de la Grèce, publiee par E. A. Betant, Genève-Paris 1839, τ. 2, σ. 241-242. Πρβλ. επίσης στην *Correspondance*, τ. 1, σ. 128.

5. *Correspondance*, τ. 1, σ. 178-183, έπιστολή πρός τόν Γεώργιον Τυπάλδο από τó Βερολίνο στίς 27 Ίουλίου/8 Αύγούστου 1827.

νου Ραδινού, τὸ ὅποιο προοριζόταν γιὰ τοὺς ὄρφανούς καὶ ἀπόρους "Ἕλληνες νέους τοῦ ἔξωτερικοῦ". Εἶχαν βέβαια τὴν δυνατὴτητα νὰ σπουδάσουν σ' αὐτὸ καὶ ἄλλοι νέοι ἀπὸ εὐπορες οικογένειες, ἀλλ' αὐτοὶ ἐπῆρεπε νὰ καταβάλλουν τὰ ἀνάλογα διδασκτὰ ¹. Ὁ Κυβερνήτης μάλιστα, σὲ γράμμα τοῦ στὰ 1827 πρὸς τὸν Ἐυνάρδο, τὸν προέτρπε νὰ ἐπιβλέπη τὸ σχολεῖο αὐτὸ καὶ νὰ βοηθῆ στὸ ἔργο τοῦ τὸν Ραδινὸ, ὁ ὅποιος ἐπρόκειτο νὰ διευθύνῃ τὸ σχολεῖο ².

Τὴν ἀνάγκη μετεκπαιδύσεως ἑλληνοπαίδων στὸ ἔξωτερικὸ τὴν εἶχαν αἰσθανθῆ πολλοὶ φιλέλληνες καὶ τὴν συνιστοῦσαν στὸν Καποδίστρια. Ἔτσι π.χ. ὁ ναύαρχος Κόχραν, γράφοντάς του ἀπὸ τὸ Παρίσι στὶς 22 Μαρτίου 1828, τοῦ σύστηνε νὰ στείλῃ νέους στὸ ἔξωτερικὸ γιὰ νὰ μορφωθοῦν καὶ νὰ καλλιεργήσουν τὰ πνευματικὰ τους χαρίσματα ³.

3. Αὐτὰ ὡς πρὸς τὴν προσπάθεια τοῦ Gosse νὰ διευκολύνῃ τὴν μετεκπαιδευση Ἑλλήνων νέων στὸ ἔξωτερικὸ. Ἀλλὰ τώρα, ὑστέρᾳ ἀπὸ τὴν μικρὴ αὐτὴ παρέκβαση, ἄς παρακολουθήσουμε τὰ ἔργα του στὴν Ελλάδα. Σ' αὐτά, καὶ κυρίως στὸ θέμα τῆς διανομῆς τροφίμων στὰ ἀγωνιζόμενα ἑλληνικὰ στρατεύματα, ὁ Gosse βρῆκε πολὺτιμο βοηθὸ τὸν Βεσφαλὸ Κόρρινγκ, μὲ τὸν ὅποιο κατέβηκε στὴν Ελλάδα. Ὁ Gosse δὲν παρέλειπε σὲ κάθε ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Κόρρινγκ νὰ τὸν εὐχαριστῆ γιὰ τὶς προσπάθειές του, οἱ ὁποῖες ἀπέβλεπαν στὴν ἐξεύρεση τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων ⁴. Τὸν Κόρρινγκ χαρακτηρίζει ὁ Ἄγγλος ιστορικός τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως George Finlay «ἐμπειρο διοικητικὸ ὑπάλληλο». Ἰδιαιτέρα ὑπογράμμιζε μὲ θαυμασμὸ καὶ ἐκτίμηση τὴν προσφορὰ τοῦ Βεσφαλοῦ φιλέλληνα, ὁ ὅποιος ὡς γραμματέας βοήθησε πολὺ τὸν Gosse στὴν ὀργάνωση τῆς διανομῆς τῶν προμηθειῶν ποὺ ἐστελναν οἱ διάφορες φιλέλληνικὲς ἐπιτροπές ⁵. Ἀλλὰ καὶ ὁ Gosse εἶχε διευκολύνει τὸν Κόρρινγκ, «τὸν παράξενο αὐτὸν ἄνθρωπο», νὰ κατεβῆ στὴν Ελλάδα, ἀφοῦ πρῶτα ὁ Γερμανὸς φιλέλληνας τὸν εἶχε διαβεβαιώσει διτὸ δὲν ἐφυγε ἀπὸ τὴν πατρίδα του γιὰ λόγους ἐγκληματικῆς πράξεως. Κανεὶς δμως, οὐτὲ καὶ ὁ Gosse, δὲν ἔμαθε ποτὲ τὸ πραγματικὸ του δνομα. Πάντως κατὰ τὴν ἀσκηση τῶν καθηκόντων του ἐδειχνε διτὸ εἶχε πείρα ἀπὸ ἀνώτερη διοικητικὴ θέση, ἀπὸ κυβερνητικὲς δηλαδὴ ἀπασχολήσεις, οἱ ὁποῖες δὲν ἦταν δυνατόν νὰ εἶχαν ἀποκτηθῆ ἀπὸ προὔπηρε-

1. Εἶναι πολὺ πιθανόν ὅτι οἱ νεαροὶ Τομπάζης καὶ Βουδούρης προοριζόταν νὰ σπουδάσουν στὸ σχολεῖο αὐτὸ. Πρὸβλ. *Correspondance*, τ. 1, σ. 284-285 ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ραδινὸ ἀπὸ τὴν Γενεύη στὶς 25 Ὀκτωβρίου/4 Νοεμβρίου 1827.

2. *Correspondance*, τ. 1, σ. 285-286, ἐπιστολὴ ἀπὸ Γενεύη στὶς 24 Ὀκτωβρίου/5 Νοεμβρίου 1827.

3. *Θεοτόκη*, Ἀλληλογραφία Καποδίστρια-Ἐυνάρδου (1826-1831), σ. 79.

4. Πρὸβλ. *BPU*, Ms 2692, f. 40, ἐπιστολὴ τοῦ Gosse πρὸς Κόρρινγκ¹ ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ στὶς 14/26 Ἀπριλίου 1827.

5. *Finlay*, *History of the Greek Revolution*, τ. 1, σ. 411. Πρὸβλ. καὶ σ. 437.

m

σία του σέ κατώτερο ὑπαλληλικό βαθμό. Ἐκεῖνο πού ἔκανε ἀκόμη ἐντύπωση ἦταν διὰ τὸν Korring, εἴτε ἀξιωματοῦχος ἦταν, εἴτε πλούσιος στὴν πατρίδα του, προσαρμόστηκε στὶς δύσκολες συνθήκες ζωῆς στὴν Ελλάδα, χωρὶς καμιά μεμψιμοιρία. Μολταυτα ὁ μυστηριώδης αὐτὸς φιλέλληνας δὲν χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη, διὼς γράφει ὁ Finlay, ἀνάλογα μὲ τὰ προσόντα του, γιὰ τὸν φοβόταν ὡς φιλελεύθερο ¹. Ὁ Finlay διὼς δὲν ἔχει δίκαιο, γιὰτι, διὼς μὰς πληροφορεῖ ὁ Κασομούλης, ὁ Κυβερνήτης χρησιμοποίησε τὸν Korring ὡς ἐπιθεωρητὴ τῶν δύο πρώτων χιλιαρχιῶν πού εἶχε σχηματίσει. Κατὰ τὴν πρώτη μάλιστα ἐκείνη ἐπιθεώρηση ὁ αὐστηρὸς Γερμανὸς δὲν ἔμεινε καθόλου εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸ κοντὸ ἄναστημα τῶν περισσότερων στρατιωτῶν καὶ ἀξιωματικῶν καὶ ἐπιχειρήσεως νὰ διαγράψῃ πολλοὺς ἀπ' αὐτούς, ἀλλὰ τὸν ἀπέτρεψε ἀπὸ τὴν πράξη αὐτὴ ὁ στρατάρχης Δημ. Τψηλάντης πού ἦταν μαζὶ του. Ὁ Korring πέθανε τὸν ἐπόμενον χρόνον στὴν Πάτρα διατελώντας σὲ ἐνεργὸ στρατιωτικὴν υπῆρεσία ².

Παρά τὶς λεπτομερεῖς ὁδηγίες γιὰ τὶς ἁρμοδιότητες τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς, πού εἶχαν συνταχθῆ μὲ ἀκρίβεια ἀπὸ τὸν Ἐυνάρδο, ὁ Gosse συναντοῦσε ἀρκετὲς δυσκολίες στὴν Ἔδρα στὶς ἀρχὲς τοῦ 1827, γιὰτι ἡ ἀπασχόληση τοῦ Μανόλη Τομπάζη καὶ τοῦ Ἀνδρέα Μιαούλη μὲ τὶς διεξαγόμενες ναυτικὲς ἐπιχειρήσεις, ἡ ἀπουσία καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἀναπληρωτῶν τους τὸν ἀπομόνωναν τόσο, ὥστε τελικὰ ν' ἀποφασίζῃ καὶ νὰ ἐνεργῇ μόνος. Ἡ κατάσταση αὐτὴ, πού τὸν ἔκανε νὰ ἐννοῇ, πόσο μειονεκτοῦσε ἡ παρούσα ὀργάνωση τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς καὶ πόσο ἀναγκαῖα ἦταν ἡ σύνταξη πληρέστερων ὑποδείξεων καὶ ὁδηγιῶν ἐκ μέρους τοῦ Ἐυνάρδου, τὸν ἔκαμαν νὰ γράψῃ στὶς 10/22 Φεβρουάριου 1827 ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μανόλη Τομπάζη, γιὰ νὰ τοῦ ἐκθέσῃ τὰ παράπονά του καὶ νὰ τοῦ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴ του σὲ ὀρισμένα βασικὰ θέματα. Στὴν ἐπιστολὴ του ἔλεγε ὁ Gosse διὰ δέχθηκε τὴν θέσιν αὐτὴ στὴν ἐπιτροπὴ, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ συνεργασθῆ μὲ τὸν Τομπάζη καὶ τὸν Μιαούλη καὶ

1. *Finlay*, ἐνθ' ἄν. σ. 411, ὑπ. 1. Πρὸς *Bouvier-Bron*, *Le séjour de Louis-A André Gosse en Grece*, σ. 40-42.

2. *Κασομούλη*, *Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα*, τ. 3, σ. 24-27. Περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸν Korring βλ. στοῦ Ἀποστόλου *Ε. Βακαλοπούλου*, *Τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 1821 Ὀργάνωση, Ἡγεσία, Τακτικὴ, Ἠθικὴ, Ψυχολογία, Θεσσαλονίκη 1948*, σ. 240, *Στεφάνου*

Ι. Παπαδοπούλου, *Ἡ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ τῆς Λυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἐπὶ Καποδίστρια*, "Ἑλληνικά" 18(1964) 151 κ.έ. *Wilhelm Barth-M* καὶ *Kehrig-Kohn*, *Die Philhellenenzeit*, σ. 153, ὅπου ἀναφέρονται καὶ τὰ ἐξῆς μεταξὺ ἄλλων: "Graf Capodistrias hatle ihn zu dem Corps des Generals Denzel in Westrgiechenland geschickt, welches aus Palikarongesindel bestand, dem jede Ordnung ein Greuel war. Korring, beauftragt, einige Regelmässigkeit in Löhnung und Verpflegung dieses Corps zu bringen, und diesera Auftrag mil Ernst und Gewissenhaftigkeit nachlebend, zog sich die Feindschaft dieses Gesindels in dem Masse zu, dass sie den riesenmassigen Mann...".

δτι. κατά την διάρκεια τής 'απουσίας του Τομπάζη θά ήταν αδύνατο 6 άντικα-
ταστάτης, πού θά έκλεγόταν σύμφωνα μέ τό έκτο άρθρο των οδηγίων του Έυ-
νάρδου πρὸς τήν τριμελή ἐπιτροπή, ν' ανταποκριθῆ μέ τίς παροῦσες περιστά-
σεις στά καθήκοντά του. Τώρα δμως, ἀν διοριστοῦν ἄλλα πρόσωπα στήν θέση
των δύο ναυάρχων, εἶναι πρόθυμος νά παρατηθῆ, γιατί τά πρόσωπα αὐτά θά
φροντίσουν γιά κάθε ἄλλο, παρά γιά τό καλό τής πατρίδας. Ἡ θέση του ἦταν
πολύ δύσκολη καί ἐπειδὴ δέν ἤθελε νά παραβῆ τίς ὁδηγίες του Έυνάρδου, ἐγρά-
ψε στόν Ελβετό φιλέλληνα γιά τό ζήτημα αὐτό καί περίμενε μέ ἀνυπομονησία
τήν ἀπάντησή του ¹.

Οἱ δυσχέρειες τοῦ ἔργου τοῦ Gosse δέν προέρχονταν μόνο ἀπό καθαρά
τεχνικά, θά λέγαμε, ἐμπόδια, ἀλλά πολύ περισσότερο ἀπό τήν ἀκούσια παρου-
σία του ἀνάμεσα σέ ὁπαδούς ἀντιμαχόμενων πολιτικών παρατάξεων ἢ ἀνά-
μεσα σέ ἀντιπροσώπους ὀρισμένων τάξεων ἢ ὁμάδων. Ὁ Gosse δμως φαίνε-
ται δτι κατόρθωσε ν' ἀποτρέπῃ τοὺς ἐπικίνδυνους σκοπέλους προσηλωμένους
στό καθήκον του καί στίς ὁδηγίες πού τοῦ εἶχε δώσει ὁ Έυνάρδος λίγο πρὶν
ἀπὸ τήν κάθοδό του στήν Ελλάδα.

Ἡ στάση του δμως δέν ἦταν ψυχρά δυδέτερη, ἀλλά συμφιλιοτική. Ἔτσι
σέ ἐπιστολή του ἀπὸ τήν Ἔδρα στίς 3/15 Μαρτίου 1827 ἔγραφε πρὸς τόν Έυ-
νάρδο τά ἐξῆς: «Κουτάζω νά ἔχω καλές σχέσεις μέ τοὺς ἀρχηγούς δλων των
κομμάτων, καί δέν παύω νά κηρύττω τήν ἔνωση καί τήν ὁμόνοια σάν τήν οὐ-
σιαστική βάση των ἐπιτυχιών τοῦ ἔθνους, καί μάλιστα σάν τήν ἀπαραίτητη
προϋπόθεση γιά τήν ἀφιξη ξένων βοηθειών, πού θά τοὺς ἦταν ἀναγκαῖες» ².
Ἄς σημειωθῆ ἔδῳ δτι ἓνα μεγάλο τμήμα τής ἀλληλογραφίας τοῦ Gosse πρὸς
τόν Έυνάρδο δημοσιεύτηκε ἀπὸ τόν τελευταῖο στίς ἑφημερίδες Journal de
Genève καί Gazette de Lausanne (1827-1828), οἱ ὁποῖες φιλοξενοῦσαν σχε-
δόν καθημερινά στίς στήλες τους ἀρθρα τοῦ Έυνάρδου σχετικά μέ τόν ἑλλη-
νικό ἀγῶνα καί τήν δράση των φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν τής Ελβετίας. Ἀπο-
σπάσματα ἀπὸ τά ἀρθρα αὐτά δημοσιεύονταν ὕστερ' ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο χρο-
νικό διάστημα καί στόν γερμανικό φιλελληνικό τύπο ³.

1. **Τομπάζη**, Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καί Μανώλης Τομπάζης, σ. 340-342.

2. Journal de Genève, seconde annee, φύλλο No 19, jeudi 3 mai 1827, σ. 7. Πρβλ.
καί **Choisy**, Suisse et Grèce, a. 20, δπου καί τά ἐξῆς: "En effet, leur ai-je dit, si la perte
de la guerre civile doit être une suite de Yos dissensions politiques, la perte de la
Grèce est inevitable, et les secours envoyes par les comites grecs deviènnent inutiles.
Si done, vous continues cette lutte intérieure, je me verrai force, dans l'intérêt de
mes commettans, de les avertir de l'insuffisance de mes efforts, et de l'inutilité de
leurs envois; on supprimera ces envois, el que deviendrez-vous? Ce raisonnement,
qui est clair et positif, a fait une impression sur plusieurs d'entre eux; déjà on s'occu-
pe a rapprocher les deputes".

3. **Dimakis**, Le philhellenisme en Europe pendant l'insurrection grecque et le

Οι δυσκολίες του έργου του Gosse γίνονται κατανοητές ακόμη, όταν σκεφθώ κανείς τις κρίσιμες στιγμές που περνούσε τότε η Ελλάδα και τις απελπιστικές έκκλησεις των διαφόρων αρχηγών της για τρόφιμα. Έτσι ο συνταγματάρχης Heideck, ο οποίος είχε διοριστή αρχηγός της Έκστρατείας κατά του Ωρωπού, είχε μεγάλη ανάγκη από τροφές, αλλά η Διοικητική Επιτροπή βρισκόταν σε **άδυναμια** να του ικανοποιήσει την επιθυμία του αυτή, γιατί δεν διέθετε τα αναγκαία τρόφιμα. Αναγκάστηκε λοιπόν να στραφή προς τον Τομπάζη και τον Μιαούλη και να γράψει, "υστερά από παράκληση του ίδιου του Heideck, προς τον Gosse για να τον παρακαλέσει να στείλει 5.000 ὀκάδες ἄραβοσίτου από το φορτίο των 80.000, που είχε φθάσει εκείνες τις μέρες ¹.

Φοβερές ἑλλείψεις τροφών είχε και ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ὁ ὁποῖος ζητούσε ἀπὸ τὸν Gosse στίς ἀρχές Φεβρουαρίου 1827 πενήντα σακκιά ἀλεύρι ². Ἐπίσης ὁ Ἀναγνώστης Οικονόμου σ' ἐπιστολή του ἀπὸ τὴν Ἐμὸνη στίς 6 Φεβρουαρίου 1827 πρὸς τὸν Γεώργιο Κουντουριώτη τοῦ ἔγραφε ν' ἀπευθυνθῆ στὸν Gosse, ὥστε ν' ἀποσταλοῦν ἀλευρα στὸν Γεώργιο Καραϊσκάκη, ὁ ὁποῖος ὑστερά ἀπὸ τις ἀλλεπάλληλες νίκες του εἶχε γίνει τὸ Ἴνδαλμα τοῦ ἔθνους ³. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Gosse δὲν ἀνταποκρίθηκε ἀμέσως σὴν ἔκκληση αὐτῆ τοῦ Οικονόμου, πιθανὸν λόγῳ τοῦ φόρτου τῶν ἐργασιῶν του, γιατί ὁ Ἀναγνώστης Παπαγιαννακόπουλος γράφοντας πρὸς τὸν Γεώργιο Κουντουριώτη στίς 8 Φεβρουαρίου ζητοῦσε πᾶση θυσί-<ξ τὴν ἀποστολή τοῦ ἀλευριοῦ ⁴.

Πραγματικά τώρα σὶ ἀνάγκες τοῦ στρατοπέδου τοῦ Καραϊσκάκη σὴν Ἀττικὴ ἦταν μεγάλες καὶ ἐπείγουσες, γιατί ἀπὸ τὴν νίκη τῶν στρατευμάτων του ἐξαρτῶνταν καὶ ἡ σωτηρία τῶν πολιορκημένων μέσα σὴν Ἀκρόπολη. Ἄλλωστε αὐτὸ ἦταν πᾶ σὴν Στερεὰ Ελλάδα τὸ μόνο σπουδαῖο ἐρέισμα τῶν Ἑλλήνων ὕστερ' ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου. Ἡ ἀνάγκη τοῦ ἐπισημοῦ τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν στρατευμάτων ἐξω ἀπ' αὐτὴν ἦταν τὸ μεγάλο πρόβλημα. Τὴν ἀνάγκη αὐτὴ τὴν διερμηνεῖ με τὸ ἀπὸ 27

---

rôle de la presse, "Etudes Slaves et Est-européennes" 8 (1968) 51. Πρὸβλ. τοῦ *αὐτοῦ*, Le mouvement philhellénique et la presse allemande, 1821-1827. Etat de recherches, "Etudes Slaves et Est-europeennes" 16(1971)78.

1. *BPU*, Ms 2689, χωρὶς ἐνδείξεις ἐπιστολὴ Γλαράκη πρὸς Gosse ἀπὸ 15 Φεβρουαρίου 1827. Πρὸβλ. *Τομπάζη*, ἔνθ' ἀν., σ. 342-343. Ἐπίσης ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, μόλις Βραθε τὴν ἄφιξη τοῦ Gosse σὴν Ὑδρα μαζί με προμήθειες τροφίμων, ἔστειλε μιὰ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Γεώργιο Κουντουριώτη στίς ἀρχές Φεβρουαρίου, σὴν ὁποία τοῦ ἀνακοίνωνε ὅτι σὸ ἐξῆς ἡ φρουρὰ τῆς Ὑδρας δὲν θὰ ἀντιμετώπιζε ἑλλειψη τροφίμων. Εἶχε μάλιστα τὴν δυνατότητα καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ὑψηλάντης νὰ *στείλῃ* μερικὰ τρόφιμα σὴν Ὑδρα, ἀν ὑπῆρχε ἀνάγκη (*Διαμάντη*, Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτη, τ. 8, σ. 78).

2. *Διαμάντη*, Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτη, τ. 8, σ. 99-100.

3. Ἐνθ' ἀν., τ. 8, σ. 106.

4. Ἐνθ' ἀν., τ. 8, σ. 117-118.

Φεβρουαρίου 1827 έγγραφό του 6 πρόεδρος τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῶν Ἑλλήνων στήν Ἑρμιόνη Γεώργιος Σιοίνης πρὸς τὸν Gosse καὶ τονίζει τὴν δύσκολη θέση τῶν ἑλληνικῶν στρατοπέδων στήν Ἀττική λόγω τῆς ἐλλείψεως τροφῶν. Χωρὶς αὐτὲς τὰ στρατόπεδα κινδυνεύουν νὰ διαλυθοῦν. Ἡ κατάσταση μάλιστα τῶν πολιορκημένων εἶναι τρομερὰ κρίσιμη: πεινοῦν καὶ στεροῦνται ἀπὸ κάθε τι ἀναγκαῖο. Καὶ συνεχίζει μὲ τὰ ἑξῆς: «Ἡ δὲ πείνα εἶναι ὁ φοβερότατος ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἶναι ἐπόμενον νὰ διαλυθοῦν (τὰ στρατόπεδα), ὅτε ἀπαιτεῖται μάλιστα νὰ συρρεύσουν ἐκεῖ καὶ ἄλλα στρατεύματα, καθὼς καὶ ἤδη συρρέουν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον στρατεύόμενα, ὅθεν ἀπὸ τὴν θέλησιν Σας ἐκκρέματα ἢ θεραπεία τῆς πείνας τοῦ στρατιώτου καὶ ἡ διάσωσις τῆς Ἀκροπόλεως».

Ὁ Σιοίνης εἶχε ἐπίσης τὴν γνώμη, ὅτι θὰ ἦταν καλὸ, μὲ τὴν ἀφιξη τοῦ ναυάρχου Κόχραν στήν Ἑλλάδα, νὰ βρεθῆ ἡ Ἀκρόπολις στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων. Ζητεῖ λοιπὸν ἀπὸ τὸν Gosse νὰ στείλῃ στὸν Καραϊσκάκη, στήν Ἐλευσίνα, σαράντα ἢ πενήντα χιλιάδες ὀκάδες ἀλεύρι ἀπὸ τὶς ἀποθήκες τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ ἀποστολὰς τῶν φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν ὀλόκληρης τῆς Εὐρώπης ¹. Στὴν ἔκκληση αὐτὴ τοῦ Σιοίνη καὶ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ἀνταποκρινόμενος ὁ Louis-Andre Gosse στὶς 3/15 Μαρτίου 1827 ἀπὸ τὴν Ὑδρα, στέλνει στὸ στρατόπεδο τῆς Ἀττικῆς 80.000 ὀκάδες ἀραβοσίτου, ἐκφράζοντας παράλληλα τὴν εὐχή ὅτι μὲ τὰ ἐφόδια αὐτὰ ὁ Καραϊσκάκης θὰ μποροῦσε νὰ συντηρηθῆ γιὰ πολὺ καιρὸ ἀντιμετωπίζοντας τοὺς Τούρκους. Ὁ Gosse τονίζει ἐπίσης πρὸς τὸν Σιοίνη ὅτι οἱ προμήθειες, ποὺ προορίζονται γιὰ τὸν στόλο, παραμένουν ἀθικτες, ἀλλὰ θεωροῦσε καθήκον του ν' ἀποφεύγῃ νὰ τὶς σκορπίσῃ, ἐφόσον περιμένε ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ τὴν ἀφιξη τοῦ Κόχραν ². Τὸ φορτίο τοῦ ἀραβοσίτου πρὸς τὸν Καραϊσκάκη μεταφέρθηκε μὲ

¹ *Ἀνδρέου Ζ. Μάμουκα*, Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, ἡτοι συλλογὴ τῶν περὶ τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων καὶ ἄλλων ἐπισημῶν πράξεων ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1823, Πειραιεὺς 1839, τ. 6, σ. 127-129. Πρὸβλ. καὶ στὰ *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας (1821-1832)*. *Αἱ Ἐθνικαὶ Συνελεύσεις*, ἴκδοσις Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Ἀνατύπωση, Ἀθηνᾶν 1971, τ. 1, σ. 352-353.

² *Μουσείο Μπενάκη*, Ἀρχεῖο Φιλελλήνων (ἀρ. 9), φάκελλος 2, ἴγγρ. 86. Στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ὁ Gosse γράφει τὰ ἑξῆς ἐνδιαφέροντα: "C'est par cette raison que j'ai tenu à ce que la remise de ces provisions ne fût faite que comme prêt à la Commission dont MM«|g[eideck et Bailly font partie et sous la condition expresse qu'à l'arrivée des premiers bâtiments d'Europe la rentree s'en ferait en nature, et en farine de bled au lieu de mais en grain. Cette dernière cause m'a surtout décidé, vu l'emploi difficile du mais pour la confection des biscuits de mer". Πρὸβλ. *ΒΡΥ*, Ms 2683, f 3. Πρὸβλ. καὶ στὰ *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας (1821-1832)*, τ. 1, σ. 388-389, *Κωνσταντίνου Ἀθ. Διαμάντη*, Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον, τόμος τμητικὸς ἐπὶ τῇ 150ετηρίδι τῆς ἐπανα-

έννεα καϊκια μέ τούς παρακάτω καπετάνιους: Γεώργιο Πάμο, Ἀντώνη Β. Μάνεση, Βασ. Βρέσση, Ἀντ. Καραντούνα, Κυριάκο Βατικιώτη, Βασίλη Βάση, Δαρμανό Πάμο, Ἀνδρέα Κούλη κ&ι Γεώργιο Πάμο x.

Στις 4 Ἀπριλίου ὁ Καραϊσκάκης μέ ἐπιστολή του πρὸς τὴν κυβέρνηση ἀπὸ τὸ Κερατοῖνι τόνιζε διτ ἔχει φθάσει ἡ ὥρα γιὰ νὰ χτυπηθῆ ὁ ἔχθρος, γιὰ τὴν στιγμή αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἀδύνατος περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά. Θὰ ἔπρεπε ὁμως οἱ τροφές καὶ τὰ πολεμοφόδια νὰ ἔλθουν διὰ μιᾶς καὶ διχὶ κατὰ δόσεις' «...εἰπτά χιλιάδες ὀκάδες ἄλευρον χρειάζεται (τὸ στράτευμα) τὴν κάθε ἡμέραν τώρα μάλιστα ὅπου ἔρχονται καὶ οἱ Σουλιῶται μέ τούς Πελοποννησίους. Χρειαζόμεθα λοιπὸν ἑκατὸν πενήντα χιλιάδες ὀκάδες ἄλευρον καὶ πενήντα ἔως ἑκατὸν χιλιάδες δεκάρια φουσέκια, διὰ ταῦτα ὅποταν φθάσουν ἔτοιμα καὶ διὰ μιᾶς ἔχομεν ἐλπίδα νὰ χαλάσωμεν τὸν ἔχθρόν καὶ νὰ σώσωμεν τὸ φρούριον, διαφορεως ἐν ὄσῳ ἔρχονται ἐκ διαλειμάτων τῆς ἡμέρας μόνον οἱ τροφαὶ καὶ κάποτε νὰ λείπουν, τίποτες δὲν κάνομεν» ². Ἀμέσως κατόπιν ἡ Ἀντικυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ μέ ἔγγραφο πρὸς τὸν Gosse στις 7 Ἀπριλίου ἐπέυδε νὰ τοῦ ζητήσῃ καὶ δόσες ἄλλες τροφές καὶ πολεμοφόδια διέθετε ἡ Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ, γιὰ νὰ τὰ στείλῃ στον Καραϊσκάκη ³.

2. Ἀναδιοργάνωση τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς καὶ δραστηριότητα τῆς νέας.

1. Φαίνεται διτ λίγο χρόνο ἕστερ' ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ Gosse στὴν Ἔδρα ἀνέκυψαν διαφωνίες μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων δύο μελῶν του, ἰδίως τοῦ ναυάρχου Μιαούλη, ἀν θὰ ἔπρεπε ν' ἀποθηκεύωνται τὰ τρόφιμα στὴν Ἔδρα ἢ σὲ ἄλλο μέρος πρὸ ἡσοχο. Καὶ τέτοιο, κατὰ τὸν Ἑλληνα ναύαρχο, ἦταν ὁ Πόρος, γνῶμη μέ τὴν ὁποία συντάχθηκε καὶ ὁ Μανόλης Τομπάζης.

Τις διαφωνίες τῶν μελῶν καὶ τις δυσκολίες, πού ἀντιμετώπιζε συχνὰ στὴν

στάσεως τοῦ 1821, Ἀθήναι 1971, σ. 413, ἔγγραφο τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς "Περὶ τῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι σπεύδουν πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀθηνῶν" πρὸς τοὺς "Κυρίους Ζαχαριαν Πρακτικίδη, Δ. Χρυσοφόπουλον, Π. Ζερβουδάκη καὶ Γ. Καλλέργη" ἀπὸ τὴν Αἴγινα στις 15 Μαρτίου 1827, ὅπου καὶ, μεταξὺ ἄλλων, τὰ ἐξῆς: "...αἱ δεκαέννεα χιλιάδες, αἵτινες προσδιορίσθησαν νὰ μετρηθῶσιν εἰς χεῖρας σας παρά τῶν Ναζιῶν, θέλουν ἐμβῆ εἰς χεῖρας τῆς παρά τῶν Ἑυρωπαϊῶν διορισθείσης Ἐπιτροπῆς (συγκειμένης παρά τῶν Κυρίων Συνταγμ. / Ἐιδέκ, Ἐμ. Ξένου καὶ τοῦ ἱατροῦ Γόσσε) διὰ νὰ μένουν ἐναποταμιευμένα διὰ τὴν μετὰ ταῦτα γενησομένην ἐκστρατεῖαν εἰς τὴν Κρήτην".

1. *BPU*, Ms 2692, f. 23 ἐπιστολὴ Gosse πρὸς Schon ἀπὸ Πόρο στις 13 Μαρτίου 1827.

2. *BPU*, Ms 2689, χωρὶς ἐνδείξεις.

3. *BPU*, Ms 2689, χωρὶς ἐνδείξεις.

πράξη ως προς την διανομή των τροφών ο Gosse, τίς είχε κάνει, γνωστές στον Έυνάρδο με την έπιστολή του τής 10/22 Φεβρουάριου 1827, ή οποία θά τον είχε άνηουχήσει. Γι' αυτό και έχοντας ύπ' όψη του τά παράπονα του συμπατριώτη του άνακουνώνει στην τριμελή έπιτροπή δι' είχε την δυνατότητα, εάν έπιθυμή, νά συνέχιση νά έδρευη στην "Τδρα ή νά μεταφερθή σέ άλλο μέρος. Έκεϊ θά μπορούσαν τά μέλη της νά μεταφέρουν και τά δημητριακά ¹. Στην άπόφασή του αυτή δρμήθηκε άσφαλώς ο Ελβετός φιλέλληνας και από την άνάγκη ν' άπαλλαγή ή έπιτροπή από πιέσεις διαφόρων Ύδραιων, ή από 'οχλοκρατικές έκδηλώσεις, πού ήταν δυνατόν νά καταλήξουν σέ διαρπαγές των άποθηκών τροφίμων. Και πραγματικά ο Τομπάζης και ο Μιαούλης προτίμησαν νά εγκατασταθούν στον Πόρο ². Σύγχρονα ο Έυνάρδος πρόβαινε στην άναδιοργάνωση της τριμελοῦς έπιτροπής προσθέτοντας ως τέταρτο μέλος τον συνταγματάρχη Heideck³, του όποιου οι γνώσεις του σέ θέματα στρατιωτικής και διοικητικής φύσεως, όπως έγραψε, καθώς και ή άφοσίωσή του στον έλληνικό άγώνα, θά ήταν ένα μεγάλο ήθικό στήριγμα για την έπιτροπή ⁴. (Αναφέρεται έπίσης και ένα πέμπτο μέλος της έπιτροπής, ο Γάλλος φιλέλληνας Bailly ⁵). Ο Heideck διατήρησε τίς καλύτερες άναμνήσεις από την συνεργασία του με τον Gosse, για τον όποιο έγραφε δι' ήταν άνδρας άφιλοκερδής και φιλόανθρωπος με άκαταπόνητη δραστηριότητα ⁶. Αλλά και ο Gosse δέχθηκε με μεγάλη ίκανοποίηση τον διορισμό του Heideck ¹. Στην πραγματικότητα φαίνεται δι' στην γνωστή μας τριμελή έπιτροπή προστέθηκαν και τά μέλη μιᾶς άλλης έπιτροπής, πού

1 Τομπάζης, Άδελφοί Ίάκωβος και Μανώλης Τομπάζης, σ. 235-236.

2 H. Matton, Hydra et la guerre matitime (1821-1827), Athenes 1953, σ. 80-82.

3 Για την δραστηριότητα του Heideck στην Ελλάδα βλ περιληπτικά στοῦ Έμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλλη, Ίστορικά έγγραφα περί άρχαιοτήτων και λοιπών μνημείων της ιστορίας κατά τούς χρόνους της Έπανάστασης και του Καποδίστρια, Αθήναι 1967, σ. 31, ύπ. 1.

4 Τομπάζης, ενθ' άν, σ. 235-236.

5 Φωτίου Χρυσανθοπούλου ή Φωτάκου, Άπομνημονεύματα περί της Ελληνικής Έπανάστασης, Αθήναι 1899, τ. 2, σ. 361 Για την δραστηριότητα του Bailly βλ. έπίσης στο Άθηναϊκόν Αρχεϊόν, Αρχεία της νεωτέρας έλληνικής ιστορίας, έπιμέλεια Ιωάννου Βλαχογιάννη, τ. 1, Αθήναι 1901, σ. 20-31. Ο Gosse έγραφε τά εξής για τον Bailly: "Grace à l'energie, même violente et à l'excellent jugement de M. Bailly..." (Bouvier-Bron, Le séjour de L.-A. Gosse en Grèce, σ. 42), Τριαντάφύλλου Ε. Σκλαβενίτη, Συμβολή στην βιογραφία του Πέτρου Στεφανίτση, "Μνήμων" 1(1971) 61 κ.έ., Γεωργίου Δ. Δημακοπούλου, Η έπί του Άγώνος ' υπέρ της Δημοσίας Ύγείας κυβερνητική πολιτική, "Επιστημονική Επετηρίς της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών", 1972, σ. 257 ύπ. 1.

6 Τά των Βαυαρών φιλελλήνων εν Έλλάδι κατά τά ετη 1826-1829. Έκ των απομνημονευμάτων του Βαυαρού άντιστρατήγου Καρόλου Αϊδεκ, "Αρμόνια" 2(1901) 188.

7, BPU, Ms 2692, Gosse προς Heideck από "Υδρα στις 10/22 Φεβρουάριου 1827.

ἀντιπροσώπευε τὴν φιλελληνικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Παριουῦ στοὺς Ναύπλιο καὶ ἡ ὁποία ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τὸν Heideck, τὸν Bailly καὶ τὸν Πάτριμο ἔμπορο Ἐμμανουὴλ Ξένο¹.

Ὅταν τὸν Μάρτιο τοῦ 1827 φθάνη ὁ Κόχραν στὴν Ελλάδα, ὁ Gosse διορίζεται «γενικὸς ἐπιμελητὴς» τοῦ στόλου καὶ μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Heideck, τοῦ Bailly καὶ τοῦ Ξένου ἀσχολεῖται μὲ τὴν μεταφορὰ τῶν ἀποθηκῶν καὶ τῶν προμηθειῶν στὴν νέα ἐδρα τῆς ἐπιτροπῆς, στὸν Πόρο. Ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴ τοῦ Ναυπλίου ἀντιμετώπιζε, διὼς ἀναφέρεται, «ἐσωτερικὲς διαμάχες»².

Ἀπὸ ἀχρονολόγητη ἐπιστολὴ τοῦ Ἐυνάρδου πρὸς τὸν Τομπάζη, ἡ ὁποία, πρέπει νὰ τοποθετηθῆ στὰ μέσα τοῦ 1827, προκύπτει διὰ τὸν Μανόλη Τομπάζη θὰ παραπονέθηκε καὶ αὐτὸς στὸν Ελβετὸ φιλέλληνα γιὰ τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ Gosse νὰ συμμορφωθῆ μὲ τὶς ὁδηγίες τοῦ ναυάρχου Μιαούλη ὡς πρὸς τὴν καταλληλότητα τοῦ Πόρου καὶ τὸν καθορισμὸ του ὡς τόπου ἐκφορτώσεως τῶν ἐφοδίων πού προορίζονταν γιὰ τὴν προμνημονευόμενὴ ἐπιτροπὴ. Ὁ Ἐυνάρδος δικαιολογεῖ τὴ στάση τοῦ συμπατριώτη του γράφοντας διὰ τὸν Gosse δὲν ἤθελε νὰ ἀποκλινῆ ἀπὸ τὶς ὁδηγίες πού τοῦ εἶχαν δοθῆ. Σπεύδει ὁμοίως νὰ καθουσιάσῃ τὸν Τομπάζη λέγοντάς του διὰ τὸς διαφορὰς μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς ἔπαυσαν νὰ ὑφίστανται μὲ τὴν ἀφιξη τοῦ Κόχραν καὶ δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι τώρα ὑπάρχει ἀπόλυτη σύμπτωση. Ἐπίσης ὁ Ἐυνάρδος ἀναφέρει πρὸς τὸν Τομπάζη, διὰ τὸν Gosse εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ Πόρου ὡς τόπου προορισμοῦ τῶν τροφῶν. Μὲ τὴν ἴδια του ἐπιστολὴ ὁ Ελβετὸς τραπεζίτης ἀναγγέλλει τὴν ἀποστολὴ νέων βοηθειῶν καὶ τὴν ἀφιξη δύο πλοίων πού προορίζονταν ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸν στόλο τοῦ ναυάρχου Κόχραν³.

Ἀκόμη στὸν Πόρο ἰδρύθηκε, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ Heideck, ἕνας ὑποτυπώδης ναύσταθμος, μὲ τὴν ἰδιαιτέρη φροντίδα τοῦ Gosse, τοῦ Μανόλη Τομπάζη καὶ τοῦ Βεσφαλοῦ φιλέλληνα Kōrting⁴. Μὲ ἐπαινετικὰ λόγια μιλεῖ ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασεως George Finlay γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Heideck, τοῦ Gosse, τοῦ Kōrting καὶ τοῦ Porro, ἐνὸς Μιλανέζου ἐξο-

1. *Θέμελη-Κατηφόρη*, Ἡ δίωξις τῆς πειρατείας, σ. 71, ὑπ. 5, *M. Bouvier-Bron*, Jean-Gabriel Eynard (1775-1863) et le Philhellénisme Genevois, σ. 45. Πρὸς καὶ τοῦ *Rothpletz*, Der Genfer Jean-Gabriel Eynard als Philhellene, σ. 67. Γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν δραστηριότητα τοῦ Ἐμμανουὴλ Ξένου κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως βλ. τοῦ *M. H. Μαλανδράκη*, Ἡ Πατριὰς Σχολή, Ἀθήναι 1911, σ. 29, 112, τοῦ *ἴδιου*, Νησιωτικὰ Χρονικά, "Ἑλληνικά" 10(1937) 102, *M. T. Μιχαηλίδου-Νονάρου*, Ἱστορία τῆς νήσου *Καρπάθου*, "Καρπαθιακὰ Μνημεῖα" *T'*, Ἀθήναι 1940, σ. 467.

2. *Bouvier-Bron*, Le séjour de L.-A. Gosse en Grèce, σ. 23.

3. *Τομπάζη*, Οἱ ἀδελφοὶ Μανώλης καὶ Ἰάκωβος Τομπάζης, σ. 234-235.

4. *Θέμελη-Κατηφόρη*, Ἡ δίωξις τῆς πειρατείας, σ. 71 ὑπ. 5.

ρίστου, τούς οποίους θεωρεί παραδείγματα φρονιμάδας και όμόνοιας για τούς Έλληνες¹.

Σημαντική ήταν ή δραστηριότητα τοῦ Gosse τήν εποχή αὐτή. Ἐνδιαφέρεται πρῶτ' ἀπ' ὄλα γιά τήν ἐπάρκεια τῶν σιτηρῶν καί γι' αὐτό ὡς μέλος τῆς φιλελληνικῆς ἐπιτροπῆς ζητεῖ συχνά πληροφορίες ἀπό τόν φίλο του ἔμπορο τῆς Σύρας Ἀπόστολο Λούμα² γιά τήν τιμῆ τῶν σιτηρῶν, γιά διάφορα δάνεια, καθώς καί γιά ἄλλα παρόμοια θέματα. Ἔτσι σ' ἐπιστολή του ἀπό τίς 19/31 Μαρτίου 1827 ὁ Λούμας ἔγραφε πρὸς τόν Ελβετό φιλέλληνα, ὅτι ἡ τιμῆ τῶν σιτηρῶν μειωνόταν τούς μήνες Ἰούνιο καί Ἰούλιο στό λιμάνι τῆς Σύρας, γιατί τότε ἔφθαναν ἀφθονες ἀποστολές ἀπό τήν Πολωνία καί ἀπό ὄλα τὰ λιμάνια τῆς Ρωσίας καί κυρίως ἀπό τήν Ὀδησό, ὅπου ὑπῆρχαν οἱ πρὸ σημαντικῆς ἀποθήκες σιταριοῦ. Γιά τήν ἀγορά σιτηρῶν συστήνει στό Gosse τόν οἶκο τοῦ Ἰγγλέση, ὁ ὅποιος διακρίνεται, ὅπως ὁ ἴδιος γράφει, γιά τίς μεγάλες προσφορές του στόν ἑλληνικό ἀγώνα, καί τοῦ λέγει, ὅτι ἡ τιμῆ τους κυμαίνεται μεμεταξύ 11%-11³/₄ πιάστρα γιά τὰ μαλακά καί **12¹/₄-1234** πιάστρα γιά τὰ σκληρά σιτηρά' πάντως οἱ τιμές αὐτές ἀλλάζαν ἀπό μέρα σέ μέρα, ἔτσι ὥστε ἦταν ἀδύνατον νά προσδιοριστοῦν ἀπόλυτα³. Ὁ Gosse φροντίζει ἀκόμη νά κατασκευαστοῦν φουῦρνοι γιά παξιμάδια καί βάζει μικρά κανονιοφόρα πλοία νά φρουροῦν τὰ παράλια⁴. Συγχρόνως ἀποστέλλει τροφές γιά τόν ἐφοδιασμό τῶν στρατευμάτων τῆς Ἀττικῆς καί χρηματικά ποσά γιά τήν συντήρηση τῆς φρεγάτας «Καρτερία». Στέλνει ἀκόμη στόν Μανόλη Τομπάζη 4.750 τάλληρα γιά τήν ἐπισκευή διαφόρων πλοίων, τῶν πυρπολικῶν τοῦ Πιπίνου, τοῦ Εμμανουήλ Μπούτη, τοῦ Ἀναστασίου Παρασκευά, τοῦ βρικίου «Σωτήρ» καί μερικῶν καϊκιῶν⁵. Ἐπίσης ὑπό τήν ἐπίβλεψη τοῦ Μιαούλη ἐπισκευάζεται τό πλοῖο «Ἄρης»⁶, ὅπως φαίνεται ἀπό σχετικό ἔγγραφο (Μάρτιος 1827) πού βρήκα στό ἀρχεῖο τοῦ Gosse. Μέσα στίς σημειώσεις του ξεχώρισα ἐπίσης καί δύο πίνακες, στοὺς ὁποίους καταγράφονται ἀναλυτικά οἱ ἀποστολές τοῦ βρικίου

1. *Finlay*, *History of the Greek Revolution*, τ. 1, σ. 411. Πρὸβλ. καί σ. 437.

2. Στήν αἰθουσα χειρογράφων τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Γενεύης σῴζεται αὐτοῦσια ἢ ἀλληλογραφία τοῦ Λούμα μέ τόν Gosse ἔως τὰ 1842 (*BPU*, Ms 2683, ff. 1-86).

3. *BPU*, Ms 2683, f. 1.

4. *BPU*, Ms 2689, χωρίς ἐνδείξεις, διάφορα ἔγγραφα τοῦ 1827 τοῦ Τομπάζη πρὸς τόν Gosse

5. *BPU*, Ms 2687, 1, χωρίς ἐνδείξεις, σχετικά ἔγγραφα γραμμένα ἀπό τόν Gosse στίς 22 Μαΐου 1827 μέ γενικό τίτλο "Compte de M. Emmanuel Tombasi sur les 4.750 Thalari Colonnati, qui lui ont ete remis de M. le Docteur Gosse pour le service de la flotte".

6. *BPU*, Ms 2687, 1, χωρίς ἐνδείξεις, ἔγγραφο τοῦ Μιαούλη ἀπό τόν Πόρο στίς 16 Μαρτίου 1827,

«Λεωνίδα» από το 1821 εώς το 1826 ¹, καθώς και τα όνοματά και οι μυθοί των συντροφοναυτών του πυρπολικού του Δ. Ποριώτη ³.

Χρήματα έστειλε επίσης ο Gosse για την έπισκευή και άλλων ύδραυτικών και σπειρωτικών πλοίων και των πυρπολικών του Κανάρη. Παράλληλα προς τις διοικητικές άπασχολήσεις του ο Gosse άσκοϋσε και το έπάγγελμα του γιατροϋ, του χειρουργου και του φαρμακοποιου³.

Οι δυσκολίες όμως του έργου της έπιτροπής ήταν μεγάλες. Τα περισσότερα από τα μέλη της, επειδή ήταν άπασχολημένα με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, δέν ήταν δυνατόν να μένουν επί τόπου και να άσκοϋν τα καθήκοντά τους. Πρόθεση των φιλελληνικών έπιτροπών της Εϋρώπης, κατά τον Εϋνάρδο, ήταν να συνεργάζονται στενά τα μέλη της έπιτροπής με την ελληνική κυβέρνηση, ν' ακολουθοϋν προσεκτικά τις οδηγίες της, να την βοηθοϋν με κάθε τρόπο και να έμποδιζοϋν τις καταχρήσεις. Τα μέλη της έπιτροπής είχαν καθήκον να έπεμβαίνουν στο θέμα αυτό. Ο Εϋνάρδος έπισημαινε την προσοχή των μελών της, ώστε οι άρχηγοί του ναυτικού ή της ξηράς να μη ζητοϋν τρόφιμα και πολεμοφόδια περισσότερα από εκείνα που αναλογοϋσαν στα στρατεύματά τους ⁴.

Συνχετίς ήταν οι φροντίδες του Εϋνάρδου για την καλύτερη όργάνωση της έπιτροπής, της όποιας κύριο μέλος άποτελοϋσε ο Gosse. Από την Γενεύη, έπικεντρο της δραστηριότητάς του, με άλλεπάλληλες έπιστολές προέτρεπε τους Εϋρωπαίους και τις φιλελληνικές έπιτροπές ν' άποστέλλουν τροφές, είδη ιματισμοϋ, διπλα και χρηματικές συνδρομές, για να ένισχύσουν το έργο της έπιτροπής που έδρευε στην Ελλάδα. Μετά την άποτυχία, όμως του σχεδίου για την άπελευθέρωση της Άκροπόλεως και την καταστρεπτική ήττα των Ελλήνων στο Φάληρο, τα έφοδια άρχισαν να λιγοστεϋουν και τα μέλη της βρισκοϋνταν σε άδιέξοδο. Στις 31 Μαΐου 1827 ο Heideck έγραψε στον Εϋνάρδο ότι δλοι οι πόροι τους είχαν πιά έξαντληθή και ότι η έπιτροπή όχι μόνο είχε χρησιμοποιήσει και τα τελευταία τάλληρα, αλλά ήταν και χρεωμένη και τα μέλη της δέν ήξεραν τώρα πώς ν' άντιμετωπίσουν τις άνάγκες που τους παρουσίαζοϋνταν. Την 1 Ιουνίου ο Εϋνάρδος τους στέλνει 17.000 πιάστρα και τους υπόσχεται να στείλη και άλλα 6.000 ⁵.

1. *BPU*, Ms 2693, f. 80.

2. *BPU*, Ms 2687, 2, χωρίς ενδείξεις.

3. *I. Ααζαροπονλόν*, Το πολεμικόν ναυτικόν της Ελλάδος από άνεξαρτησίας μέχρι βασιλείας Όθωνος, Αθήναι 1936, σ. 193.

4. *Τομπάζη*, Οι άδελφοί Ιάκωβος και Μανώλης Τομπάζης, σ. 235-236.

5. *Θεοτόκη*, Αλληλογραφία Εϋνάρδου-Καποδίστρια, σ. 20.

3. 'Ο Gösse επικεφαλής επιτροπής εισπράξεων δασμών τών νηϊών τοῦ Ἀρχιπελάγους.

Μιά φωτεινή ἀχτίδα μέσα στήν ἀπελπισία τών μελών τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς εἶναι ἡ ἀπόφαση τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως νά διατιθέενται τὰ ἔσοδα τών νησιῶν τοῦ Αἰγαίου γιά τίς ἀνάγκες τοῦ στόλου, πού βρίσκεται ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Κόχραν, καί νά καταβάλλωνται ἀμέσως στήν εἰδική ἔπιτροπή, τήν ὁποία θά διορίσῃ ὁ ναύαρχος. Αὐτά ἀνακοίνωσε στόν Ἐϋνάρδο ὁ Gösse, ὁ ὁποῖος ὡς τότε, διῶς εἶναι γνωστό, ἀσχολοῦνταν μέ τήν διαχείριση τών ἐφοδίων τοῦ στόλου. «Ἡ ἐλπίδα τών νέων αὐτῶν οικονομικῶν μέσων, τών ἀνεξάρτητων ἀπό τήν εὐρωπαϊκή εὐσπλαχνία, ἔγραφε, ἦλθε νά τονώσῃ τό θάρρος μας»¹. Ἡ κυβέρνηση ἐπρόκειτο νά παραδώσῃ στόν Κόχραν διὰ τὰ σχετικά ἔγγραφα μέ τήν διαχείριση τών ἐσόδων τών νησιῶν. Τό περίσσευμα ἀπό τὰ ἔσοδα τών νησιῶν θά δαπανῶνταν γιά τίς ἀνάγκες τοῦ κράτους².

Ἐπίσης ἡ κυβέρνηση εἶχε ἀποφασίσει καί τήν σύναψη ἐνός δανείου 500.000 πιάστρων ἀπό τοὺς ἐμπόρους τῆς Σύρας ἐναντι τών δασμών³. Στήν ἐκτέση τών οικονομικῶν αὐτῶν μέτρων, πού ἀπέβλεπαν νά συγκρατήσουν τήν Ελλάδα στό χεῖλος τῆς καταστροφῆς, σπουδαῖο ρόλο ἐπαιξε, διῶς θά ἴδοῦμε ἀμέσως παρακάτω, ὁ Gösse. Ἡ δράση του ἀποκαλύπτεται ὑστέρᾳ ἀπό τήν συλλογή καί τήν συγκριτική ἐκμετάλλευση τών διεσπαρμένων σέ ποικίλες πηγές μεμονωμένων καί ἀπλῶν ιστορικών ἐνδείξεων.

Ἔτσι κατὰ τὰ τέλη Μαΐου (26, π.ῆ.) ὁ Gösse ἐμφανίζεται στήν Σύρα διορισμένος «ἐπί τών δασμών τών νήσων»⁴ καί ἔχοντας ἀπόλυτη ἀρμοδιότητα ἀπό τόν Κόχραν⁵. Τότε ὁ Gösse εἶχε τήν πρώτη εὐκαιρία νά συζητήσῃ τὰ οικονομικά αὐτά θέματα μέ τοὺς κεφαλαιούχους τοῦ μεγαλύτερου ἐμπορικοῦ κέντρου καί τῆς μεγαλύτερης χρηματαγοράς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Τίς ἐντυπώσεις του καί τὰ συμπεράσματά του τὰ βρίσκουμε στήν ἐπειγουσα ἐπιστολή του τῆς 11/23 Ἰουνίου ἀπό τήν Ἰδρα πρὸς τόν πρόεδρο τῆς βουλῆς Ἀντώνιο Ρεγιέρ®. Στήν ἐπιστολή του αὐτή, πού σῶζεται στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ

1. Ἐνθ' ἀν., σ. 21.

2. *BPU*, Ms 2692, Gösse πρὸς Ἐϋνάρδο ἀπό τόν Πόρο στίς 13/25 Μαΐου 1827

3. *BPU*, Ms 2689, χωρίς ἐνδείξεις, ἔγγραφο τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς «ἀπαντας τοὺς κατοίκους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους» ἀπό τόν Πόρο στίς 15 Μαΐου 1827. Τῆς ἄφιξης τοῦ Gösse ἀνήγγειλε στόν Γ. Κουντουριώτη ὁ πολιτάρχης τῆς Ἐρμούπολεως Γ. Μπροῦκος, ὁ ὁποῖος τὸν μνημονεύει ὡς «ιατρόν Γκύχην» (*Διαμάντη*, Ἀρχεῖα Λαζάρου καί Γεωργίου Κουντουριώτου, τ. 8, σ. 250).

4 *Διαμάντη*, Ἀρχεῖα Λαζάρου καί Γεωργίου Κουντουριώτου, τ. 8, 1827, σ. 250

5. *BPU*, Ms 2692, Gösse πρὸς τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐπιφορτισμένης μέ τήν εἰσπραξὴ τοῦ δασμοῦ στήν Σύρα (27 Μαΐου/8 Ἰουνίου 1827).

6. ΓΑΚ, Κ 47, Β. φ 111, ἀρ. 114,

Κράτους, ο Ελβετός φιλέλληνας τόνιζε την μεγάλη προσφορά των Σπετσών, των Ψαρών, της Ίδρας και της Αίγινας στον ναυτικό αγώνα έναντι των Τούρκων, αλλά παράλληλα έπισημαινε και τις μεγάλες οικονομικές δυσχέρειες που συναντούσε. Παρατηρούσε ότι τα εισοδήματα των νησιών του Αρχιπελάγους είχαν βέβαια τεθεί στην διάθεση του ίδιου και του ναυάρχου Κόχραν, αλλά οι πόροι αυτοί, μέχρι στιγμής, δεν του εξασφάλιζαν τίποτε άλλο, παρά μερικά άσημαντα ποσά, τα οποία όμως δεν έπαρκοῦσαν. Η κυβέρνηση, όπως έγραφε ο Gosse στην έπιστολή του, είχε αποφασίσει με ψήφισμα να συνάμη δάνειο 500.000 πιάστρων, ποσό, το οποίο φαινόταν άρκετό για ν' αντιμετώπιζον οι πρώτες ανάγκες. Παρουσιάζονταν όμως δυσκολίες για την έξοραξή του. Σχετικά, οι έμποροι της Σύρας, τους οποίους συμβουλευτήκε ο Gosse, του άφησαν να έννοήση, ότι το δάνειο δεν θα επιβάρυνε ανάλογα τους κατοίκους του νησιού, επειδή δλοι δεν θα κατέβαλλαν το αντίστοιχο στην οικονομική τους κατάσταση ποσό. Έτσι οι έγκατεστημένοι στην Σύρα πλούσιοι έμποροι της Επτανήσου και άλλοι, τους οποίους υπεράσπιζαν τα ευρωπαϊκά προξενεία, άρνούονταν να πληρώσουν το ανάλογο ποσό, πράγμα που μετέτρεπε τον τύπο του δανείου σε προαιρετικό με αποτέλεσμα την άνιση κατανομή του στον πληθυσμό του νησιού. Για να αντιμετώπιστή ή κατάσταση αυτή, οι κάτοικοι, οι όποιοι επιβαρύνονταν οικονομικά περισσότερο από τους άλλους, όπως μάς πληροφορεί ο Gosse, είχαν στείλει σχετικό έγγραφο στον Κόχραν και του ζητούσαν επείγοντως ν' αλλάξει ή διατύπωση του ψηφίσματος και έτσι το δάνειο να μετατραπή σε έκτακτη συνεισφορά όλων των κατοίκων της Σύρας. Ο Gosse παρατηρούσε στην συνέχεια, ότι το αίτημα αυτό των Συριανών ήταν δίκαιο και παρακαλούσε να καλέση ο πρόεδρος της βουλής Αντώνιος Ρενιέρη το σώμα σε συνεδρίαση και να τροποποιήση το ψήφισμα. Αν δεν θα ήταν δυνατόν να έπιτευχθή άπαρτία, ο Ελβετός φιλέλληνας ζητούσε από τον Ρενιέρη να του στείλη τουλάχιστον μία έγγραφη δήλωση, στην όποια να φαίνεται ότι είναι αδύνατον να γίνη αυτή ή αλλαγή του τύπου του δανείου. Το έγγραφο αυτό ο Gosse θα το χρησιμοποιούσε ως απόδειξη, ώστε οι Συριανοί να έλέγξουν τα διαβήματα, που πραγματικά έκανε, για να υποστήριξη το αίτημά τους³.

Για την τροποποίηση αυτή του ψηφίσματος του δανείου παρουσιάζεται ο ίδιος ο Gosse στην συνεδρίαση της 21 Ιουνίου της βουλής στο Ναύπλιο, όπως

1. ΓΑΚ, Κ 47, Β, φ. 111, άρ 114. Στο τέλος της έπιστολής του ο Gosse έγραφε τα εξής ένδιαφέροντα: "J ai l'honneur de vous observer, M. le President, que les delais même courts entravoront nos opérations et aggraveront le danger de la patrie, daignez par conséquent voir dans Votre sagesse ce que Vous pouvez faire et ce que nous avons à attendre afin que nous prenions nos mesures; en conséquence je ne Vous entretiens point du projet de loi sur la marine marchande, le terns ne me le permet pas mais je m'empresserai de Vous le communiquer incessamment".

πληροφορεί ὁ Ι. Σέρρος τὸν Γ. Κουντουριώτη, πού τὸν κατατόπιζε, φαίνεται, στὰ δσα συνέβαιναν στὴν προσωρινή πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Ὁ Gosse λοιπὸν ἐκθέτοντας τὶς μεγάλες ἀνάγκες τοῦ ναυτικοῦ, τὴν ἐξάντληση τῶν πόρων τῶν ναυτικῶν νησιῶν, τὰ ἐμπόδια πού θά συναντᾶ διαρκῶς γιὰ τὴν εἰσπραξη τῶν δασμῶν, τοῦ δανείου κλπ., ζητεῖ νὰ διατυπωθῆ ἔτσι τὸ σχετικὸ ψήφισμα, ὥστε νὰ παρουσιασθῆ ὡς ἔβανος καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ ὑποχρεωθοῦν οἱ «εὐκατάστατοι» νὰ πληρώσουν ἀνάλογα μὲ τὶς οἰκονομικὲς τους δυνατότητες. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ παραπονήθηκε καὶ γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τῶν Ὑδραίων καὶ Σπετιωτῶν πού τὸν εἶχαν καλέσει, φαίνεται, γιὰ νὰ τοῦ ὑποβάλουν τὴν ἰδέα νὰ σχηματισθῆ ἓνα συμβούλιο ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῶν ναυτικῶν νησιῶν, οἱ ὅποιοι νὰ τὸν περιστοιχίζουσι καὶ νὰ τὸν συμβουλεύουσι, διὼς θά ἴδοῦμε παρακάτω. Ὅσοι, ὁμῶς, προσθέτει ὁ Σέρρος γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Κουντουριώτη, εἶδαν τὰ γράμματα πού ἀντιῆλλαξε τότε ὁ Gosse μὲ τοὺς Ὑδραίους καὶ Σπετιωτῆς, «ἐπήνεσαν μᾶλλον τοὺς Ὑδραίους καὶ ἐκατηγόρησαν τὸ ξεροκαυκάλον του»¹. Ὁ Σέρρος ὁμῶς δὲν μᾶς πληροφορεῖ τι ἐγένεε τελικὰ, ἀν δηλαδὴ ἐνέκρινε τὴν τροποποίησιν τοῦ ψηφίσματος ἢ ὄχι. Ἀλλὰ μᾶλλον θά τὸ πέτυχε ὁ Gosse.

Ὁ σκοπὸς ὁμῶς τῆς ἀφιξεως τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα στὴν Σύρα δὲν φαίνεται νὰ ἐπέτυχε μὲ ἐπιτυχία, ἀλλὰ ἀντίθετα προκάλεσε ἀναβρασμὸν σιτοῦς πλοῦσιους ἐμπόρους τῶν Χιωτῶν τῆς Ἐρμουπόλεως, διὼς γράφει ὁ Ν. Πρασακάκης μὲ ἐπιστολὴν τοῦ τῆς 2 Ἰουνίου πρὸς τὸν Γεώργιο Κουντουριώτη. Ἐκεῖ ἀναφέρονται τὰ δσα μεσολάβησαν στὸ νησί ἕστερ' ἀπὸ τὴν ἀφιξη τοῦ Ἑλβετοῦ γιαιτροῦ στίς 26 Μαΐου: διὸ ὁ Gosse ζήτησε 500.000 γρόσια ὡς δάνειο ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους καὶ διὸ ἀργότερα, στίς 31 Μαΐου, ἐφυγε πρὸς συνάντησιν τοῦ Κόχραν διὸ ὁ ἴδιος ἦταν κομιστὴς διαταγῆς τῆς κυβερνήσεως νὰ εἰσπράττῃ τὰ προερχόμενα ἀπὸ δασμοὺς χρήματα, πού θά δαπανῶνταν γιὰ τὶς ἐθνικὲς ἀνάγκες καὶ διὸ ἐπιπλέον παρουσίασε καὶ ἄλλες διαταγῆς, νὰ καταβληθοῦν ἀπὸ τοὺς δασμοὺς 5.000 τάλληρα στὴν κυβέρνησιν, 2.000 τάλληρα στὸν Τοσμάδο καὶ ἄλλα μεγάλα ποσὰ σὲ ἄλλους, τὰ ὅποια θά εἰσπράττονταν ἀπὸ τὸ λιμεναρχεῖο. Καμιὰ ὁμῶς ἀπὸ τὶς διαταγῆς αὐτῆς δὲν ἐκτελέστηκε. «Τόσον ὁμῶς αἱ πρώται διαταγαὶ ἐπάνω εἰς τοὺς δασμοὺς, δσον καὶ οἱ δεῦτεροι (sic) ἐπάνω εἰς τὸ λιμεναρχεῖον δὲν ἐπληρώθη καμμία, μῆτε σκοπὸν ἔχουν εἰς τὸ ἐξῆς νὰ δέχωνται καμμίαν τοιαύτην διαταγὴν, ἀλλ' ὁ μόνος τῶν σκοπῶν εἶναι νὰ ἐγχειρίζωσι τὰ ἐθνικὰ χρήματα εἰς χεῖρας τοῦ λόρδ Κόχραν, γνωρίζοντες διὸ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξάπαντος θέλουσι ἐξοδεύονται εἰς τὰς χρεῖας τοῦ ἔθνους»². Ἀπὸ τὰ παραπάνω συμπεραίνουμε διὸ οἱ πονηροὶ μεγαλέμποροι τῆς Ἐρμουπόλεως μὲ

1. *Διαμάντη*, Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτη, τ. 8, σ. 293-294,

2. Ἐνθ' ἀν., τ. 8, σ. 256,

τούς καλούς τρόπους των έδωσαν στο Gosse να καταλάβη ότι, θά ήταν διατεθειμένοι να τοῦ φανοῦν χρήσιμοι. "Ηουχος ο Gosse, μετά τήν σύσκεψη του φαίνεται στην "Υδρα, επέστρεψε στην Σύρα, εισέπραξε 48.000 γρόσια, άφησε ως επίτροπό του για τήν είσπραξη τών δασμών κάποιον Διαμαντή, Ρουμελιώτη, μπήκε σ' ένα καράβι σπεισιώτικο, πού έπαιρνε μέρος στον αποκλεισμό τής Εύβοιας, και έφυγε στις 16 Ιουνίου για να συνοδέψη 15 περίπου έμπορικά καράβια ως τόν Ελλησποντο, όπως γράφει ο πολιτάρχης τής Έρμουπόλεως Γ. Μπροσχος Στην έπιστροφή του στις 18 Ιουνίου έφερε μαζί του ως λεία τέσσερα έμπορικά πλοία φορτωμένα στην Αίνο για τήν Άλεξάνδρεια μέ τυρί και άλλα τρόφιμα, γιατί δέν βρήκε τά χαρτιά τους έν τάξει ². Τήν συνέχεια τής ιστορίας αυτής τήν παρακολουθούμε σ' ένα έγγραφο τής ίδιας ημερομηνίας, μέ τό όποιο ο Gosse δίνει οδηγίες στον καταδρομέα Λάμπρου, πού θά συνοδεύση τά τέσσερα πλοία από τήν Σύρα στο Ναύπλιο, να προσέξη να μή θιγοῦν ούτε οι πλοίαρχοι, ούτε οι ναυτικοί, ούτε και τά φορτία τών αιχμαλωτισμένων πλοίων. Άλλιώς τόν άπειλεί ότι θά χάση τό δικαίωμα καταδρομής και νηοψίας. Η πολιτισμένη στάση τοῦ Gosse δείχνει τήν αυστηρότητα, μέ τήν όποια έννοουσε να εκπληρώση τά καθήκοντά του, ώστε να μή άμαυρώνεται τό ελληνικό όνομα. Είναι αλήθεια ότι και οι Εύρωπαίοι έμποροι και ή κοινότητα τής Σύρας τόν είχαν παρακαλέσει να προσέξη στο ζήτημα αυτό, ώστε να μή αποθαρυνθή ή έμπορική κίνηση ³.

Άπό τά χρήματα πού είχε συνάξει ο Gosse, μέτρησε 1.000 τάλληρα στον Fabvier, 500 στον Γκιώνη ⁴, μερικά στο βρικό τοῦ Κόχραν και τά υπόλοιπα «μόνος του εις τι τά έμεταχειρίσθη δέν ήξεύρομεν», όπως γράφει στις 20 Ιουνίου προς τόν Γ. Κουντουριώτη ο Κυριάκος Σκούρτης, αντιπρόσωπος τών Υδραίων στη Σύρα, ο όποιος προσθέτει: «Εγώ ήμουν έναντιον εις τό να τοῦ τά δώσουν τά μετρητά, μά επειδή και είχατε μάς γράψει πρωύτερον πως, άφοῦ φθάση άνθρωπος τοῦ Κόγχραν, να τοῦ δοθοῦν, διά αυτό δέν ήθέλησα να ανακατευθώ πλέον» ⁵.

Στό μεταξύ, οι διοικητές τής "Υδρας και οι αντιπρόσωποι τών Σπετσών είχαν προτείνει στον Gosse, σε κοινή σύσκεψη μαζί του, να σχηματίση ένα συμβούλιο από τρεις αντιπροσώπους τών νησιών "Υδρας, Σπετσών και Ψαρών, εκλεγμένους από τις κοινότητες τών τριών αυτών νησιών, μέ σκοπό να τόν διευκολύνουν στις εισπράξεις και στην ανάγκη να τόν αναπληρώνουν, χωρίς όμως

1. Ένθ' άν., τ. 6, σ. 281.

2. Ένθ' άν., τ 8, σ. 281, 286.

3. **E Georgiou**, Le Tribunal maritime en Grece pendant la Guerre de l'Independance, 1821-1825, Athenes 1971, σ. 222

4. Έννοεί τόν Γκίκα Γκιώνη, "Υδραίο άγωνιστή.

5. **Διαμαντή**, Άρχεία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτη, τ 8, σ. 289,

νά διαθέτουν οι ίδιοι τις εισπράξεις, γιατί, όπως έλεγαν, ο Gosse, εάν ξένος πού ήταν, δεν γνώριζε καλά την εσωτερική κατάσταση στην Ελλάδα, κυρίως των νησιών, και ήταν δυνατόν να συναντούσε πολλές δυσκολίες, από τις οποίες όμως μπορούσαν να τον απαλλάξουν οι κοινότητες των τριών παραπάνω νησιών με τους τρεις αντιπροσώπους των. Ο Gosse αναγνώριζε την χρησιμότητα των συμβουλών τους. «Επειδή ήλθα πρόσφατα στην πατρίδα σας, όπως γράφει στους διοικητές της Τόρας και των Σπετιών στις 11/23 Ιουνίου, αλλά ενδιαφέρομαι για τα συμφέροντά της, και επειδή είμαι άσχετος προς τα έργα, τα οποία όφειλω ν' αναλάβω, αλλά δεν έχω προκαταλήψεις και είμαι σίγουρος για την χρησιμότητά μου, είμαι περισσότερο από κάθε άλλον πρόθυμος να περιστοιχιστώ, να βοηθηθώ από φωτισμένους και αμερόληπτους συμβούλους στην λεπτή και άγκαθερή προσπάθεια που ανέλαβα, όπως σας το δήλωσα ειλικρινά και επανειλημμένα. Αλλά τό να ζητώ συμβουλές δεν σημαίνει ότι είμαι υποχρεωμένος να τις δέχομαι και να εκλέγω συμβούλους παντού» όπου τό νομίζουν χρήσιμο και συμφέρον...». Μολαταύτα, όπως θαρρετά τό δηλώνει, μένει έκπληκτος από την γνώμη αυτή των τριών νησιών, ή οποία κάπως τον θίγει, γιατί υποπιευστόταν πως σκοπό είχε να τον ελέγχει και να του αφαιρή κάθε πρωτοβουλία ¹. Ο Gosse δεν δέχεται με κανένα τρόπο μόνο τους αντιπροσώπους των τριών νησιών ως συμβούλους (ύστερα από έκλογή πού θά γινόταν στην Ύδρα), γιατί θ' αντιπροσωπεύονταν μόνο δύο νησιά, επειδή οι αντιπρόσωποι των Ψαρών ήταν απόντες. Έπειτα ο αποκλεισμός των άλλων νησιωτών, οποια και να είναι τά αληθινά δικαιώματα των Ύδραιων, των Σπετιωτών και των Ψαριανών, θά έφερνε κάποια άναταραχή στις σχέσεις τους, θά κατέστρεφε τους άρμονικούς δεσμούς, οι οποίοι πρέπει να ύφίστανται μεταξύ των Ελλήνων, και κυρίως θά άφύπνιζε τά πάθη και τις ζηλοτυπίες.

Στό ίδιο γράμμα ο Gosse αναφέρει ότι, όπως διαπίστωσε από την πρόσφατη επίσκεψή του στην Σύρα, θά ήταν δυνατόν να συνάψη εκεί ένα «νόμιμον» δάνειο από τους εμπόρους, χωρίς μεγάλες δυσκολίες και χωρίς «έκτακτον» επέμβαση. Αν όμως παραστή ανάγκη να χρησιμοποιήση αποτελεσματικότερα μέσα, τότε θά προστρέξει στην βοήθειά τους. Και σέ ύστερόγραφο αναφέρει ότι ο λόρδος Κόχραν όρισε τις Σπέτσες ως θερινό ναύσταθμο, αλλά δεν γνωρίζει ακόμη αν οι άποθήκες και οι εγκαταστάσεις πρέπει να μεταφερθοϋν εκεί ². Κατά την άφιξη του στην Σύρα, όπου ο Gosse ήλπιζε να προμηθευθή γύρω στά 100.000 φράγκα από τους τελευταίους δασμούς, συνάντησε πειρατές, αλλά με

1. *Άντωνίου Λιγνού*, Άρχεϊον της Κοινότητος Ύδρας (1778-1832), Πειραιεύς 1930, τ. 13, 1827, σ. 206-207.

2. *Λιγνού*, Άρχεϊον της Κοινότητος Ύδρας, τ. 13, σ. 224.

καλό τρόπο κατόρθωσε να τους πείσει να τοῦ μεταφέρουν τὰ χρήματα ¹.

"Υστερα ἀπὸ τὴν ἀρνήση τοῦ Gosse, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς "Τδρας καὶ τῶν Σπετιῶν ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Κόχραν καὶ ζητοῦν τὸν διορισμὸ τῶν τριῶν συμβούλων, οἱ ὁποῖοι θὰ περιοριχθοῦν τὸν Ἑλβετὸ φιλέλληνα². Φαίνεται ὅτι οἱ ἀπόψεις τῶν ναυτικῶν νησιῶν ὑποθετοῦνται ἀπὸ τὴν κυβέρνηση, διὸς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀρ. 308/19 Ἰουλίου 1827 τοῦ «ἐπὶ τῆς Οικονομίας Γραμματέως τῆς Ἐπικρατείας» Γεωργίου Μαυρομάτη πρὸς τὴν κοινότητα Σπετιῶν: ὁ Gosse διορίζεται μέλος μιᾶς πενταμελοῦς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία ἔργο ἔχει νὰ εἰσπράττει τοὺς δασμοὺς τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, τοὺς προοριζομένους γιὰ τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ στόλου ἢ ἐπιτροπῆ αὐτῇ, ἡ ὁποία εἶχε συγκροτηθῆ μετὰ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 298 διάταγμα τῆς κυβερνήσεως, ἀποτελοῦνταν ἀπὸ τὸν Gosse, ὡς ἀντιπρόσωπο τοῦ Κόχραν, ἀπὸ τὸν Κ. Δημάκη Ἰερομνήμονος, ἀπεσταλμένο τῆς κυβερνήσεως καὶ ἀπὸ τρεῖς ἄλλους, τοὺς ὁποίους θὰ ἐξέλεγαν ἢ καθεμίᾳ ἀπὸ τις κοινότητες τῶν τριῶν ναυτικῶν νησιῶν. Στὸ ἔγγραφο δίνονται οἱ ἐξῆς ὁδηγίαι γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ χρόνου πληρωμῆς τῶν δασμῶν: «Αἱ πληρωμαὶ θέλουν γίνεαι εἰς μὲν τὴν Σύραν ἐντὸς μιᾶς τετραμηνίας, ἀνά ἓν τρίτον εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκάστης διμηνίας, εἰς δὲ τὰς λοιπὰς νήσους ἐντὸς μιᾶς διμηνίας, ἀνά ἡμῖς εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκάστης διμηνίας. Ἔως δὲ νὰ διορισθῶσι τακτικῶς παρὰ τῶν κοινοτήτων τῶν ναυτικῶν νήσων οἱ ἐπὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν δασμῶν, ἐπιφορτίζονται οἱ ἤδη εὐρισκόμενοι εἰς Σύραν πληρεξούσιοι αὐτῶν, διὰ νὰ συμπράττωσι μετὰ τῶν Κ. Δημάκη Ἰερομνήμονος καὶ Γόσου, καὶ νὰ διευθύνωσι τὰ περὶ δασμῶν κατὰ τὴν γενομένην ἀπόφασιν. Ἐγκλείονται δὲ πρὸς ὁδηγίαν σας ἡ διάταξις τῶν δασμῶν καὶ ὁ κατάλογος τῆς πληρωμῆς ἐκάστης νήσου. Αὐτὰ εἶναι, Κύριοι, τὰ ὅποια ἐλήφθησαν μέτρα περὶ τοῦ κεφαλαίου τῶν δασμῶν, ἀνάλογα ὡς πρὸς τὰς παρούσας περιστάσεις καὶ τὰς ἐμπειμένας ἀνάγκας, καὶ σύμφωνα μετὰ τὸ γενικὸν συμφέρον. Ὁ περὶ τῆς διανομῆς τῶν εἰσπραττομένων χρημάτων προσδιορισμὸς σας πείθει, ὅτι ἡ Κυβέρνησις, ἣτις γνωρίζει κάλλιστα τὰς ἀνάγκας τοῦ στόλου, πρῶτον σκοπούμενον εἶχε καὶ ἔχει πάντοτε τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν ναυτικῶν χρειῶν, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ προτίμησιν ἀφιέρωσεν, ὡς καὶ πρότερον, διὰ ναῦτας τὰ δύο τρίτημόρια, ἀφήσασα τὸ ἓν μόνον διὰ τὰς λοιπὰς τῆς πατρίδος χρείας, αὐτίνες χρήζουσιν ἀναποφεύκτους θεραπειᾶς»³.

1. **Bouvier-Bron**, *Le séjour de L.-A. Gosse en Grèce*, σ. 60-61, "οπου 6 Gosse ἔγραφε σχετικὰ τὰ ἐξῆς: "Ceci est une preuve que suivant la manière dont on s'adresse aux gens, même peu moraux à certains égards, on peut faire taire leurs défauts et réveiller leurs sentiments d'honneur".

2 **BPU**, Ms 2690, χωρὶς ἐνδειξίς.

3. Μναρ)ῦρου **Ἀνδρέον Χ' Ἀναργύρου**, *Τὰ Σπετιωτικὰ, ἤτοι Συλλογὴ Ἱστορικῶν ἔγγράφων καὶ υπόμνημάτων ἀφορώντων τὰ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821*,

Ο Έλβετός φιλέλληνας συναντούσε στο έργο του αρκετές δυσκολίες όχι μόνο από τους έντοπιους, αλλά και από τους πληρεξουσικούς των τριών ναυτικών νησιών στην Σύρα. Άναγκασμένος να τρέχει από νησί σε νησί για να μαζεύει τους φόρους ¹ και, τα εισοδήματα, που «ή κυβέρνηση και οι μηχανογράφοι του άμφιοβητούσαν», όπως ο ίδιος γράφει, βρέθηκε πολλές φορές στην θέση να λάβει άυστηρά μέτρα έναντι των εκείνων, οι όποιοι του άρνούσαν να καταβάλουν ένα νόμιμο χρέος ². Παράλληλα ο Gosse είχε άρκετά παράπονα για την άκαταστασία των οικονομικών ³, τα όποια προσάθησε να όργανώσει, συγγράφοντας μάλιστα και ενδιαφέρουσες στατιστικές μελέτες ⁴, για τις όποιες έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον και ο ίδιος ο Καποδίστριας, όπως φαίνεται από έπιστολή του από τον Πόρο στις 20 Νοεμβρίου/1 Δεκεμβρίου 1828@.

Τότε, μέσα Ιουλίου 1827, για ν' αντιμετώπισουν οι έπειγουσες άνάγκες χρημάτων, ο Gosse έβριξε την ιδέα να εισπράξει ή ελληνική κυβέρνηση ο'ς δάνειο έναντι των δασμών 20.000 τάλληρα από τους πλούσιους έμπορους της Σύρας ⁵. Πράγματι στις 15 Ιουλίου ο Gosse έχοντας στα χέρια του σχετική έντολή του Κόχραν ⁶ παρουσιάζεται στην δημογεροντία της Σύρας και ζητεί τα 20.000 τάλληρα, άλλ' αυτή άπαντά του άδυνατεί να του τα παραδώσει χωρίς την συγκατάθεση των πληρεξουσίων των τριών νησιών στην Σύρα Γεωργίου Κουντουριώτη, Δ. Τσαμαδοΰ, Χατζηγιάννη Μέξη, Γ. Μπούκουρη, Γκίκα Καρακατζάνη, Άναγνώστη Κοντού και Γεωργίου Ζαχαρίου, οι όποιοι φοβούμενοι μήπως δέν χρησιμοποιηθούν για τό ναυτικό (γιατί ο Gosse, όπως έλεγαν, καταγινόνταν με την όργανωση στην Νάξο ενός σώματος 1.200 τακτικών στρατιωτικών, των όποιων ο έφοδιασμός σε ιματισμό και διπλα γινόνταν στην Σύρα), του άρνήθηκαν τα χρήματα ⁷ λέγοντας του θά συνεννοηθούν με τα κοινά τους «διά να συναγορευθούν μετά του στολάρχου». Σ' αυτά έμεινε σύμφωνος ο Gosse, ο όποιος ξαναγύρισε πάλι στην έπιτροπή των πληρεξουσίων και τους ειπε του μπορεί να τα στείλουν οι ίδιοι τα χρήματα στον Κόχραν, άλλ' αυτοί έκριναν φρόνιμο να έχουν προηγουμένως την απάντηση των κοινών τους ⁸.

Άθήνα 1861, σ. 1098-1099, Πρβλ *BPU*, Ms 2689, έγγραφο του Μαυρομάτη από 19 Ιουλίου 1827 προς τον Gosse.

1. *Έρρικον Τράμπερ*, Άναμνήσεις από την Ελλάδα 1822-1828, Άνέκδοτο Χρονικό του άγώνος, Άθήνα, ά.ξ; σ. 81, 87-94.

2. *Louis-Andre Gosse*, Relation de la peste, σ. IX.

3. *Rothpletz*, Correspondance de L. A. Gosse a sa mere, σ. 50.

4. Ένθ' άν., σ. 53.

5. *BPU*, Ms 2682, f. 181.

6. Πρβλ. *BPU*, Ms 2693, f. 11, Gossé προς Korring από 6/18 Ιουλίου 1827, f 13.

7. *Διαμάντι*, Άρχεία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτη, τ. 8, σ. 321.

8. *BPU*, Ms 2689, χωρίς ενδείξεις, έγγραφο της 25 Ιουλίου 1827 των δημογερόντων της Σύρας προς τους πληρεξουσικούς των τριών νησιών στην Σύρα.

9. *Αιγνοΰ*, Άρχετον Ύδρας, τ. 13, σ. 244-245.

Οι πρόκριτοι τών Σπετιών συμφωνοῦν νά δοθοῦν τά χρήματα στόν Gosse, γιά νά χρησιμοποιηθοῦν γιά τίς ἀνάγκες τοῦ στόλου καί ἔρχονται σέ σχετικές συνεννοήσεις μέ τούς διοικητές τῆς "Τόρας, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τό ἐγγράφο τους τῆς 28 Ἰουλίου 1827: «Ἄλλ' ἐπειδή ὁ λόρδος (Κόχραν) πρὸς τό παρόν λείπει, χωρίς νά ἠξεύρωμεν ποῦ διευθύνθη, καί ἡμπορεῖ ν' ἀργοπορήσῃ ὥστε νά φανῇ εἰς τά νερά μας, καί τά Κοινά μας ἔχουν χρεῖαν μεγάλην χρημάτων διά τήν ἑτοιμασίαν τών πλοίων, γνωμοδοτοῦμεν πρὸς τούς πληρεξουσίους ἐν Σύρῃ, τών τριῶν νήσων, ἀφοῦ λάβουν τό πρὸς ἡμᾶς ἔγγραφο τοῦ λόρδ Κόχραν, τοῦ ὁποῦ ἀντιγράφον σᾶς ἐσωκλείομεν, ὅπου μᾶς ἐστάλη καθ' ἡν στιγμήν ἐξέπλευσεν ἀπό τόν Πόρον, διά νά ἐτοιμάσωμεν τά πλοία μας μέ τήν ἐνδεχομένην ταχύτητα, δυνάμει αὐτοῦ νά παραλάβουν τὰς 20 χιλ. τάλλ. καί νά ἀποστείλωσιν ἀναλόγως πρὸς τὰς κοινότητάς μας, διά νά προλάβωμεν τήν ἀνάγκην, ὥστε νά δυνηθώμεν νά ἐτοιμάσωμεν τά πλοία μας ἐν καιρῷ, χωρίς νά συγχωρήσουν νά τά οἰκειοποιηθῇ ὁ Γκός, καί νά τά κακομεταχειρισθῇ εἰς τὰς ἀνοησίας του»¹.

Πολύ πῶ οὐντομο, ἀλλά καί θετικό εἶναι τό ἀπό 21 Ἰουλίου ἐγγράφο τοῦ κοινοῦ τῆς "Τόρας πρὸς τούς πληρεξουσίους τών ναυτικῶν νησιῶν στήν Σύρα, τό ὁποῖο μνημονεῦει τίς τελευταῖες ἀποφάσεις τῆς κυβερνήσεως τίς σχετικές μέ τά ζητήματα πού τούς ἀπασχολοῦν. Ἐπειδή ξεκαθαρίζει καί ὀρισμένα οικονομικά καί λογιστικά προβλήματα, τό παραθέτω ὁλόκληρο: «Λαβόντες ταύτην τήν ὥραν τὰ ἐγγράφα τῆς Σεβαστῆς Κυβερνήσεως τὰ ἀφορώντα τήν εἰσπραξίν τοῦ δασμοῦ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, σπεύδομεν νά σᾶς τὰ περικλείσωμεν προσκαλοῦντες σας κατ' αὐτά νά ἐνεργήσετε ἕως οὔ παρά τών τριῶν κοινότητων νά ἐκλεχθῶσιν οἱ τρεῖς ἐπιτροποὶ των.

Ἐκ τών ἐγγράφων τούτων βλέπετε δι μέλλουν οἱ ἔμποροι τῆς Σύρας νά πληρώσωσιν ἀμέσως τό ἐν τρίτον τῷ γρ. 1.600.000, καί τοῦ τρίτου αὐτοῦ νά λαμβάνη τό τριτημόριον ἡ Ἐθνική Κυβέρνησις, τὰ δέ δύο τριτημόρια τό Ναυτικόν. Ἐκ τῆς πρώτης ταύτης δόσεως τών Συριανῶν εὐρίσκονται συναγμένα γρ. 300.000 ἢτοι τάλλ. 20.000, καί ταῦτα ὡς πρόχειρα, λάβετέ τα δλα, καί διανείματέ τα, καθὼς σᾶς προεγράψαμεν ἡμεῖς καί ἡ κοινότης τών Σπετιών, διά νά προφθασθῇ ἡ κατεπείγουσα ἀνάγκη τῆς ἀμέσου ἐτοιμασίας τών πλοίων, κατὰ τήν διαταγὴν τοῦ στολάρχου. Ὅταν δέ συναχθοῦν τὰ ἐπίλοιπα τῆς πρώτης δόσεως, τὰ ὅποια ἔχρωστοῦσιν οἱ αὐτοῦσε ἔμποροι νά πληρώσωσιν ἀμέσως,

1. **Λιγόν**, Ἀρχεῖον "Τόρας, τ. 13, σ. 246. Πρβλ. **Διάμανθ**, Ἀρχεῖα Λαζάρου καί Γεωργίου Κουντουριώτη, τ. 8, σ. 333, ὅπου καί τὰ ἐξῆς σ' ἐπιστολή τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτη ἀπὸ τήν "Υδρα πρὸς τόν ἀδελφὸ του σις 18 Ἰουλίου 1827 : "Ἀπὸ τὰπροσφερόμενα παρά τών ἐν Σύρῃ ἐμπόρων χρήματα ἀναμφιβόλως οὐδεμίαν ἢ πολλά ὀλίγην ἀπ' αὐτὴν ὠφέλειαν θέλει ἴδει τό ναυτικόν, διότι πρὶν ἀκόμη δοθῶσιν εἶναι μέρος αὐτῶν ἐξωδευμένον, ὡς μᾶς εἶπαν οἱ ἑσχάτως ἀποσταλέντες πρὸς τόν Κοχράν, καί ἀν τὰ λάβῃ ὁ Γκός θέλει τὰ ἐξοδεύσει εἰς ἀλλὰς ὑπηρεσίας ἀναφελεῖς".

τότε ἐξ αὐτῶν λαμβάνει, ὁ ἐπίτροπος τῆς Κυβερνήσεως τὸ εἰς αὐτὴν ἀνήκον τριτημόριον τῆς πρώτης ταύτης δόσεως, προαφαιρουμένων τῶν δσα ἐνδέχεται νὰ προπαρέλαβεν ἡ Κυβέρνησις. Σὰς ἀσπαζόμεθα ἀδελφικῶς»¹.

Τελικὰ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἔγγραφο τῆς 11 Ἰουλίου 1827 πρὸς τοὺς δημογέροντες τῆς Σύρας, ὁ Gosse κατόρθωσε καὶ ἐθέσε στὴν διάθεσιν τοῦ Κόχραν τὶς εἴκοσι χιλιάδες τάλληρα ², γιὰ τὴν εἰσπραξὴ τῶν ὁποίων ὅμως οἱ δημογέροντες τοῦ νηιοῦ συνάντησαν πολλές δυσκολίας. Σχετικὰ ὁ Gosse σ' ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Korring στίς 15/27 Ἰουλίου τοῦ ἔγραφε διὰ μερικοὺς ἔμποροι τῆς Σύρας ἀρνοῦνταν νὰ συνεισφέρουν, ὅπως ὁ Σκούρτης καὶ ὁ Ξένος, ἐνῶ ὁ Νίκας καὶ ὁ Δούμας, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει «καλοὺς πολίτες»), προσφέρθηκαν μὲ καλωσύνη νὰ ἐνισχύσουν τὸ ἔργο του. "Ἐνα μέρος τοῦ δανείου, ὅπως ὁ Gosse γράφει, θὰ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ναυτικοῦ, ἐπικεφαλῆς τοῦ ὁποιοῦ ἦτάν ὁ Gordon Urquhart³.

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὕτη εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναφέρουμε διὰ τὴν βουλὴν στίς 17 Ἰουλίου μὲ ἐδικὴ «διάταξιν» (ταρίφα), πού τὴν ἐπικυρώνουν τὰ μέλη τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς Γ. Μαυρομιχάλης, Ι. Μ. Μιλαῖτης καὶ Ἰωαννοῦλης Νάκου, δριζεῖ ἓνα ἐνιαῖο δασμὸ 8% γιὰ δλα τὰ εἰσαγόμενα καὶ ἐξαγόμενα εἶδη καὶ διὰ δσοὶ ἔμποροι πληρώνουν τὸν δασμὸ αὐτὸ μὴ ἑξ ἑκὼς στὴν Σύρα καὶ κρατοῦν τὴν ἀποδείξιν, ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὴν καταβολὴ νέου δασμοῦ σὲ δλη τὴν ἐπικρατεία. Ἀκόμη ὀρίζεται ὅτι οἱ ἀποδείξεις δασμοῦ ἐμπορικῶν εἰδῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ, πού ἐκδίδονται σὲ ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Σύρα, δὲν γίνονται δεκτῆς ⁴. Τὰ ἀρθρα αὐτὰ, ὅπως βλέπουμε ἀναγνωρίζουν ὡς μόνον τὸπο εἰσαγωγῆς τῶν ξένων προϊόντων τὸ λιμάνι τῆς Σύρας, γιὰ τὴν ἄλλα λιμάνια ἦταν στὰ χέρια τοῦ ἐχθροῦ ἢ ἐπισημὰ ἢ καὶ ἀσήμαντα χωρὶς νόμιμες τελωνειακῆς ἀρχῆς. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐπειτα ἤθελαν νὰ χτυπήσουν καὶ τὴν λαθρεμπορίαν πού οργιάζε ἐποφελούμενη ἀπὸ τὴν ἀνασιῶσιν τῆς χώρας.

4. Ἡ δράση τοῦ Gosse ἀτὰ διάφορα σημεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ χῶρου.

1. Τὰ πρῶτα χρήματα πού εἰσέπραξε ὁ Gosse ἀπὸ τοὺς φόρους τὰ διέθεσε γιὰ τὴν ὀργάνωσιν ἑνὸς στολισκοῦ πού θὰ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο γολέτες καὶ δύο κανονιοφόρους, οἱ ὁποῖοι θὰ διέσχιζαν τὸ πέλαγος, θὰ ἐξασφάλιζαν τὴν τάξιν καὶ θὰ κατέστελλαν τὴν πειρατεία, ὥστε ν' ἀφοσιωθῆ ἡ σὺχος καὶ ἀπερι-

1. *Λιγνοῦ*, Ἀρχεῖον "Υδρας, τ. 13, σ. 255.

2. *BPU*, Ms 2689, χωρὶς ἐνδείξεις, Πρβλ. *Λιγνοῦ*, Ἀρχεῖον "Υδρας, τ. 13, σ. 259.

3. *BPU*, Ms 2693, ε. 13, f. 14. Πρβλ. ἐπιστολὴ τοῦ Gosse πρὸς τὸν Korring ἀπὸ 12/

24 Ἰουλίου 1827.

4. *Λιγνόν*, Ἀρχεῖον "Υδρας, τ. 13, σ. 251-253.

οπαστός στην εισπραξη των δασμών των νησιών. Σκεφτόταν να διορίση ως υπεύθυνους κυβερνήτες στα πλοία αυτά διαφόρους φιλέλληνες. 'Ο μισθός του κυβερνήτη θά ήταν 14 τάλληρα τόν μήνα, τοῦ ναυκλήρου 8, τοῦ πυροβολητή 8 και τοῦ φροντιστή 5. Οἱ ναῦτες θά πληρώνονταν 4,5 τάλληρα τόν μήνα ὁ καθένας x. 'Ο Gosse σ' ἐπιστολή του πρὸς τὸν Κόχραν ἀπὸ τὰ Κῦθηρα στὶς 1/13 Ἰουνίου 1827 τόνιζε διὰ ὁ στολιόκος αὐτὸς θά χρησίμευε περισσότερο γιὰ νὰ καταδιώξη διάφορα μεμονωμένα τουρκικὰ καράβια, τὰ ὅποια δροῦσαν ἀνενόχλητα καὶ λεηλατοῦσαν τὰ νησιά. Ἐτσι στὶς 9 τοῦ μηνὸς μιὰ τουρκικὰ κορβέτα εἶχε βγῆ ἀπὸ τὴν Ρόδο, ὕστερα ἀπὸ προτροπὴ τῶν Γάλλων, διὼς ἔγραφε ὁ Gosse, λεηλάτησε ἓνα μικρὸ νησι κοντὰ στὴν Σάμο, αιχμαλώτισε διάφορα πλοία, κατόπιν κατευθύνθηκε πρὸς τὴν Κῶ καὶ ἐπειτα στὰ στενά τῆς Σμύρνης. Τελειώνοντας τὴν ἐπιστολή του ὁ Gosse ζητοῦσε ἀπὸ τὸν Κόχραν νὰ τοῦ δώσῃ τὴν ἐξουσιοδότηση νὰ πατάξῃ τὴν πειρατεία ². Ἐπίσης σὲ ἄλλη ἐπιστολή του πρὸς τὸν Heideck, γραμμὲν ἀπὸ τὸν Πόρο στὶς 8 Ἰουνίου 1827, ἔγραφε διὰ σκεφτόταν νὰ διορίση σὲ κάθε πλοῖο τοῦ στολιόκου του ἓνα Ἐὐρωπαϊὸ ἀξιωματικὸ, καὶ ὁ λόγος, ἦταν διὰ ἠθέλε ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς Ἕλληνας καπετάνιους ἀπὸ μεγάλες εὐθύνες καὶ παρεξηγήσεις. Τοῦ ἦταν δμως ἀδύνατο νὰ βρῆ αὐτοὺς τοὺς ἀξιωματικούς καὶ ζητοῦσε σχετικὴ βοήθεια ἀπὸ τὸν Heideck³. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Gosse γράφοντας πρὸς τὸν Church, στὶς 7/19 Ἰουνίου 1827, ἀνέφερε διὰ ὁ Ffibvier τοῦ εἶχε ὑποσχεθῆ ἐπίσης νὰ τοῦ παραχώρησῃ ἓνα ὀρισμένο ἀριθμὸ ἐθελοντῶν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, οἱ ὁποῖοι θά μπορούσαν νὰ σχηματίσουν ἓνα εἶδος πεζοναυτῶν, διὼς θά λέγαμε σήμερα, γιὰ νὰ δροῦν κατὰ τῶν πειρατῶν ⁴.

Πραγματικὰ ὁ πειρατικὸς κίνδυνος εἶχε γίνῃ ἀληθινὸς ἐφιάλτης. Ἐτσι ὁ φίλος τοῦ Gosse καὶ ἔμπορος τῆς Σύρας Ἀλέξανδρος Δούμας σ' ἐπιστολή του ἀπὸ τὴν Σύρα, στὶς 10/22 Ἰουνίου 1827, ἐπισημαίνει τὴν ἀπειλὴ τῶν πειρατῶν, οἱ ὁποῖοι, διὼς ἔγραφε, λυμαινόνταν κυριολεκτικὰ ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ τὴν Τήνο καὶ ἐξέφραζε τὴν ἐλπίδα γιὰ τὴν μελλοντικὴ ἀφιξὴ τοῦ Gosse στὴν Σύρα καὶ γιὰ τὴν ἀνάληψη ἑνὸς πραγματικοῦ ἀντιπειρατικοῦ ἀγώνα. Τόνιζε ἀκόμη διὰ ἓνας φίλος του Ἕλληνας στρατιωτικὸς, ἀξίος ἐμπιστοσύνης, τοῦ εἶχε ὑποσχεθῆ νὰ σχηματίσῃ ὁ ἴδιος ἓνα σῶμα ἀπὸ διακόσιους ἐπιλεκτοὺς στρατιώτες ⁵ καὶ ζητοῦσε νὰ τοῦ στείλῃ ὁ Gosse καὶ μιὰ κανονιοφόρο ⁶.

Τέλος, στὶς 10/22 Ἰουνίου 1827, ἡ «ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν Γραμματεία»

1. *BPU*, Ms 2687, 2, χωρὶς ἐνδείξει.

2. *BPU*, Ms 2692, ff. 58-59.

3. *BPU*, Ms 2693, f. 2. Πρὸς καὶ f. 5.

4. *BPU*, Ms 2693, f. 1.

5. *BPU*, Ms 2683, f. 5.

6. *BPU*, Ms 2683, f. 47, ἐπιστολή χωρὶς ἡμερομηνία.

μέ το υπ' άρ. 52 έγγραφό της προς τον Gosse τοῦ ανέθεσε τήν διοίκηση ενός στολίσκου γιά τήν καταδίωξη τών πειρατών, δίνοντας τήν απόλυτη ἔλευθερία στοῖς καπετάνιους νά τιμωροῦν μέ αὐστηρότητα τά πειρατικά πλοῖα¹. Καί τά σκληρά αὐτά μέτρα ἦταν ἀναγκαῖα ὕστερα ἀπό δσα συνέβαιναν στό Αἴγαῖο. Ἐνα παράδειγμα εἶναι ἀρκετό. Μέ έγγραφό του τῆς 24 Ἰουνίου 1827 πρὸς τόν Gosse ὁ Γλαράκης τοῦ ἔγραφε δι τὸ ὕστερα ἀπό μιὰ ἀναφορά τοῦ ἔμπορου τῆς Σύρας Μαρσάν, ἡ κυβέρνηση πληροφορήθηκε δι τὸ ὄπλαρχηγός τῆς Σάμου Λαχανᾶς εἶχε συλλάβει ἕνα βρῖκι μέ ρωσική σημαία: δι τὸ πλοῖο αὐτὸ εἶχε ἀράξει στό λιμάνι Κολώνες καί ἐρχόταν ἀπό τήν Ἀλεξάνδρεια, καί δι τὸ φορτίο του, τὸ ὅποιο ἀποτελοῦνταν ἀπό δέρματα βουβαλιῶν, ἐγινε λεία τοῦ Λαχανά. "Τότερ' ἀπό τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ, ἡ κυβέρνηση ζητοῦσε ἀπό τόν Gosse νά λάβῃ τά ἀπαυτούμενα μέτρα καί νά ὑποχρέωση τόν Λαχανά νά δώσει πίσω τὸ φορτίο. Ἐάν δέν ἦταν δυνατόν νά γίνῃ αὐτὸ, ὄφειλε νά πληρώσῃ ὁ ὄπλαρχηγός τὸ ἰσότημο τῆς ἀξίας τοῦ φορτίου. Τὰ χρήματα αὐτά θά τά ἐστελνε ὁ Gosse στήν κυβέρνηση. Μεταξὺ ἄλλων, ὁ Γλαράκης ἔγραφε καί τά ἐξῆς στήν ἐπιστολή του: «Ἡ πραξίς αὕτη, οἴσωδῆποτε καί ἀν θεωρηθῆ, εἶναι καί λογίζεται ληστρική καί παράνομος. Διότι καί τῶντι ἐχθρική ἰδιοκτησία καί ἀν ἤθελεν εἶσθαι τὸ ἀνω ρηθὲν φορτίον, πάλιν ἐπρεπε κατὰ χρέος νά διευθυνθῆ εἰς τὸ Θαλάσσιον Δικαστήριον, διὰ νά θεωρηθῆ καί κριθῆ ἡ ὑπόθεσις κατὰ τοὺς Νόμους»². Δέν γνωρίζω δμως ποια ἦταν ἡ ἐκβαση τοῦ ἐπεισοδίου αὐτοῦ, μιὰ καί δέν βρῖκα περισσότερα στοιχεῖα στὰ ἀρχεῖα τοῦ Gosse.

Ὁ Gosse, ὡς συνεργάτης τοῦ Κόχραν, ἔχει νά ἐπιδείξῃ στρατιωτικὴ δράση τόσο ἐναντίον πειρατῶν, κυρίως Κρητῶν προσφύγων μέσα στό Αἴγαῖο πέλαγος, δσο καί ἐναντίον τών ἐχθρῶν. Συνεχῶς ἐφθάναν στὸν Gosse ἀπελπιστικά μηνύματα ἀπό τοὺς κατοίκους τῆς Σκιάθου, Σκοπέλου, Σκύρου³, καθὼς καί ἀπό τοὺς δημογέροντες τῆς Σαντορίνης καί τῆς Μυκόνου, οἱ ὁποῖοι τόν καλοῦσαν σὲ βοήθεια⁴. Πραγματικά στήν Σκιάθο ἐπικρατοῦσε ἀπόλυτη ἀναρχία. Οἱ κάτοικοὶ τῆς ἔγραφαν στίς 23 Μαΐου 1827 πρὸς τόν κυβερνήτη τοῦ πολεμικοῦ «Σωτήρ» Thomas, δι τὸ οἱ ἄνδρες τοῦ Καρατάσου λεηλατοῦσαν τήν Σκιάθο καί τήν εἶχαν μεταβάλλει σὲ «άσυλον τῆς πειρατείας»⁵. Ἡ κυβέρνηση, προσπα-

1. *BPU*, Ms 2687, 2, χωρίς ἐνδείξεις. Πρὸλ. κα\ *BPU*, Ms 2683, ff. 194-195, Προκήρυξη τοῦ Ἀνδρέα Μιαούλη στίς 15 Ἰουνίου 1828.

2. *BPTJ*, Ms 2689, χωρίς ἐνδείξεις.

3. *BPU*, Ms 2692, f. 44 Leblanc πρὸς Gosse ἀπὸ 30 Ἀπριλίου/12 Μαΐου 1827. Πρὸλ. *BPU*, Ms 2684-2685, χωρίς ἐνδείξεις, ἐπιστολή τοῦ Urquhart πρὸς Gosse ἀπὸ 22 Ἰουνίου 1827.

4. *BPU*, Ms 2689, χωρίς ἐνδείξεις, διάφορα ἔγγραφα καθὼς καί ἐιδικὴ ἐπιστολή τοῦ Γλαράκη πρὸς τόν Gosse ἀπὸ 13 Ἰουλίου 1827.

5. *BPU*, Ms 2684-2685, χωρίς ἐνδείξεις, ἐπιστολή τοῦ Κωνσταντίνου Γιαλουράκη

θώντας να ένθαρρύνη τόν διοικητή τοῦ νηιοῦ Κωνσταντίνο Γιαλουράκη, τόν προέτρεπε νάπάγη μέ δύο στρατιώτες στό Κάστρο, νά συνηνεηθή μέ τούς προύχοντες τοῦ νηιοῦ, νά σταματήση τίς καταχρήσεις καί νά καταστείλῃ τήν πειρατεία. Τοῦ τόνιζε ἀκόμη διτ ἡ κυβέρνηση ἦταν ἔτοιμη μέ τήν συνδρομή τοῦ Κόχραν νά πατάξῃ τήν πειρατεία ¹. Τά πράγματα δμως δέν ἦταν τόσο εὐκόλα νά τακτοποιηθοῦν στό νησί, διπως πληροφοροῦμαστε ἀπό τόν ἴδιο τόν Γιαλουράκη, ὁ ὁποῖος παραπονιόταν γιά τήν ἀθλία στάση τοῦ Καρατάσου, γιατί οἱ στρατιώτες βίαζαν τίς γυναίκες καί δέν ἔδιναν καμιά σημασία στις διαταγές τῆς κυβερνήσεως. Ἡ κατάσταση εἶχε φθάσει σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε πολλοί κάτοικοι τοῦ νηιοῦ εἶχαν ἀποφασίσει νά τό ἐγκαταλείψουν. Ὁ Γιαλουράκης παρακαλοῦσε τόν κυβερνήτη ἑνός μικροῦ πολεμικοῦ, τόν Νικόλαο Παρασκευά, νά τούς ἐπιτρέψῃ νά ἐπιβιβαστοῦν στό πλοῖο του ³.

Ἄλλά καί στήν Σκόπελο ἡ κατάσταση δέν ἦταν καλύτερη. Σέ ἐκθεση τῶν προσετῶν τοῦ νηιοῦ πρὸς τόν κυβερνήτη Thomas στίς 14 Μαΐου 1827 ἀναφέρεται διτ εἶναι ἀπεριγράπτα πιά τά δεινά, πού ὑποφέρουν οἱ κάτοικοι τοῦ νηιοῦ ἀπό τούς ὄπλοφόρους. Οἱ ἀρχηγοί τους εἶναι χωρισμένοι σέ ὀμάδες, γιά νά μποροῦν νά δροῦν μέ μεγαλύτερη άνεση καί χωρίς κανένα ἔμπόδιο. Ἔχουν καταστρέψει δλη τήν σοδειά τοῦ νηιοῦ, τά μαγαζιά καί τίς ἀποθήκες, τά μοναστήρια, τίς πορτοκαλιές καί ἀπειλοῦν τήν ζωή πολλῶν ἀνθρώπων. Οἱ κάτοικοι θεωροῦν ἀπαραίτητη τήν παρουσία τοῦ Thomas γιά τήν ἀπο κατάσταση τῆς

πρὸς τόν Κυβερνήτη Thomas ἀπό 23 Μαΐου 1827. Γιά τήν στάση τῶν Ὀλυμπίων καί τοῦ Καρατάσου, καθὼς καί γιά τίς πειρατικές του ἐπιδρομές στήν Σκιάθο ἤδη ἀπό τό 1823, βλ. στοῦ *Ναθαναήλ Ἰωάννου*, Εὐβοϊκά ἡτοι ἱστορία περιέχουσα τεσσάρων ἔτων πολέμου τῆς νήσου Εὐβοίας, Ἐρμούπολις 1857, σ. 155 κ.έ., *Κωνσταντίνου Νικοδήμου*, Ἐπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν, Ἀθήναι 1862, τ. 2, σ. 232-234, *Τρῖψωνος Ε. Εὐαγγελίδου*, Ἡ νήσος Σκιάθος καί αἱ περὶ αὐτὴν νησιδες, Ἀθήναι 1913, σ. 123. Πρβλ. εἰδικό κεφάλαιο ἀφιερωμένο στις ἐπιδρομές τῶν Θεσσαλομακεδόνων στις Βόρειες Σποράδες στοῦ *Ἀποστόλου Ε. Βακαλοπούλου*, Πρόσφυγες καί προσφυγικόν ζήτημα κατά τήν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, σ. 32-46. Πρβλ. ἀκόμη στοῦ *Εὐαγγέλου Γ. Ρόζου*, Οἱ νησιώτες τοῦ Αἰγαίου στὸν ἀγῶνα. Θέση καί κατάσταση τῶν νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου τίς παραμονές τοῦ 1821. Ἡ συμβολή καί οἱ θυσιές τους στὸν ἀγῶνα, Ἀθήναι 1973, σ. 255-257.

1. *ΒΡΥ*, Ms 2684-2685, χωρὶς ἐνδείξεις, ἐπιστολή τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τόν Γιαλουράκη στίς 16 Ἀπριλίου 1827. Πρβλ. ἐπιστολή τῶν δημογερόντων τῆς Σκιάθου πρὸς τόν Gosse ἀπό 12 Ἰουλίου 1827.

2. *ΒΡΥ*, Ms 2684-2685, χωρὶς ἐνδείξεις, ἐπιστολή τοῦ Κ. Γιαλουράκη πρὸς τόν Ν. Παρασκευά στίς 22 Μαΐου 1827. Πρβλ. ἐπίσης διάφορες ἐπιστολές τῶν κατοίκων τῆς Σκοπέλου πρὸς τόν Thomas *ΒΡΥ*, Ms 2689, χωρὶς ἐνδείξεις, στίς 16 Ἀπριλίου 1827, 26 Μαΐου, 27 Μαΐου καί 12 Ἰουλίου 1827. Γενικά γιά τήν στάση τῆς Ἀντικυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς ἀπέναντι στις ἐκκλήσεις τῶν κατοίκων τῆς Σκιάθου, Σκοπέλου καί Σκύρου βλ. στίς *Κατῆ-φόρη*, Ἡ δίωξις τῆς πειρατείας, Μέρος Α', σ. 30-31.

τάξης ¹. Ἡ κατάσταση φάνηκε νά καλύτερευη ὑστέρᾳ ἀπο' τὴν ἀφίξη τοῦ Νικολάου Παρασκευά κατὰ τὰ μέσα Μαΐου στὸ νησί καὶ τὴν ὑπόσχεση τοῦ λόρδου Κόχραν νά τοὺς βοηθήσῃ μὲ κάθε τρόπο. Στις 26 ἡμῶς Μαΐου 1827 ὁ κάτοικος τῆς Σκοπέλου Δημήτριος Βελεστινιώτης ἔγραφε πρὸς τὸν Thomas, διὰ τὴν γολέτα τοῦ καπετάνιου Μαρά ἀπὸ τὰ Ψαρά, στὴν ὁποία ἐπέβαινε ὁ ἴδιος μὲ προορισμὸ τὴν Σύρα, πιάστηκε λίγο ἔξω ἀπὸ τὸ νησί ἀπὸ πειρατικά καράβια μὲ κυβερνήτες τὸν Μήτηρο Λιακόπουλο, τὸν Σουλιώτη καὶ ἄλλους. Οἱ πειρατὲς χωρὶς κἂν νά ὑπολογίσουν τὴν ἀξιοθρήνητην κατάσταση τῶν ἐπιβατῶν, οἱ ὅποιοι βρισκόνταν μαζί μὲ τὶς οἰκογένειές τους, τοὺς λήστεψαν καὶ ἀρπάξαν τὴν περιουσίαν τους, δηλαδὴ 2.140 πιάστρα. Ὁ Βελεστινιώτης κτετεύει τὸν Thomas νά συλλάβῃ τοὺς πειρατὲς καὶ νά πάρῃ πίσω τὰ ἐμπορεύματά του, τὰ ὁποῖα εἶχε ἀποθηκεύσει στὴν Σκιάθο: 652 ὀκάδες λάδι ἀξίας 1.500 πιάστρων, 200 δράμια σχοινοῦ ἀπὸ μετάξι ἀξίας 70 πιάστρων καὶ ποσότητες καπνοῦ ².

Ἐπίσης οἱ κάτοικοι τῆς Σκύρου ἐστειλαν στις ἀρχές Ἰουνίου τοῦ 1827 τὸν διοικητὴ τῆς Κωνσταντίνου Τζιράκη στὸν κυβερνήτη Thomas, γιὰ νά τοῦ ἐκθέσῃ τὰ παράπονα τῶν κατοίκων τοῦ νηιοῦ καὶ νά τοὺς ἐπιδώσῃ σχετικὴ ἐπιστολὴ τους, γραμμὴν τὴν 1 Ἰουνίου 1827. Σ' αὐτὴν τόνιζαν διὰ ὅλοι οἱ κάτοικοι ἦταν ἀποκλεισμένοι στὸ κάστρο, διὰ οἱ περιουσίες τους βρισκόνταν στὸς ἔλεος τῶν πειρατῶν, οἱ ὅποιοι λυμαίνονταν κυριολεκτικὰ τὰ σιτηρὰ καὶ ἐρήμωναν τὰ σπίτια τους, καὶ διὰ ἂν κανεὶς τολμοῦσε νά βγῆ ἀπὸ τὸ κάστρο, συλλαμβανόνταν ἀμέσως καὶ ἀγγαρευόταν. «Μὲ λίγα λόγια», ἔγραψαν οἱ κάτοικοι τῆς Σκύρου, (ὑποφέρουμε κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὸν τυραννικὸ καὶ ἀνυπόφορο ζυγὸ τῶν πειρατῶν). Οἱ ἀρχηγοὶ τους Ζορμπάς, Λιακόπουλος, Σταῦρος καὶ ἄλλοι μὲ 100 περίπου στρατιώτες καὶ πέντε ἢ ἕξι πειρατικὰ καράβια ἐξουσίαζαν στὴν ξηρὰ καὶ στὴν θάλασσα γύρω ἀπὸ τὸ νησί ³.

Ὁ Gosse ἐπιθυμεῖ βέβαια καὶ ὁ ἴδιος νά καταδιώξῃ τοὺς πειρατὲς, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν πείρα τῆς ιδιόρρυθμης τακτικῆς αὐτοῦ τοῦ πολέμου. Γι' αὐτὸν ἴσως τὸν λόγο ζήτησε τὶς συμβουλές ἄλλων πρὸ ἐιδικῶν ἀπ' αὐτὸν, γιὰτὶ ἀνάμεσα στὰ κατάλοιπά του σώζεται ἓνα τετρασέλιδο χειρόγραφο μὲ τὸν τίτλο (For Dr. Gosse Memoranda Respecting the Pirates), γραμμένο στις 22 Ἰουνίου 1827 ἀπὸ τὸν David Urquhart, ὁ ὅποιος, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἔλαβε μέρος λίγο ἀργότερα στὴν ἐπιχείρησι τοῦ Hastings ἐναντίον τοῦ ἐχθρικοῦ στολίσκοιστόν κὸλπο τῆς Ἰτέας. Στὸ ὑπόμνημα αὐτὸ ὁ Urquhart τοῦ δίνει στὴν ἀρχὴ

1. *BPU*, Ms 2684-2685, χωρὶς ἐνδείξεις, ἐπιστολὴ τῶν προεστώτων καὶ κατοίκων τῆς Σκοπέλου πρὸς τὸν Thomas ἀπὸ 14 Μαΐου 1827.

2. *BPU*, Ms 2684-2685 χωρὶς ἐνδείξεις, ἐπιστολὴ Δημητρίου Βελεστινιώτη πρὸς τὸν Thomas ἀπὸ 26 Μαΐου 1827.

3 *BPU*, Ms 2684-2685, χωρὶς ἐνδείξεις, ἐπιστολὴ Κ. Τζιράκη καὶ κατοίκων τῶν Σκύρου πρὸς τὸν Thomas στις 1/13 Ἰουνίου 1827,

γενικές οδηγίες για τις θέσεις, όπου κρύβονται οι πειρατές και για τους κινδύνους που αντιμετωπίζει εκείνος, ο οποίος θα επιχειρούσε να τους πληξή μέσα στις φωλιές τους.

Οι πειρατές, του γράφει, είναι κυρίως εγκαταστημένοι σε μικρές ακρογιαλιές, οι οποίες προφυλάγονται από βράχους που τους κάνουν άθεατους μέχρις του πλησιάσει κανείς στην ξηρά. Η πρώτη δυσκολία, για να μπορέσει κανείς να τους έπιτεθή είναι να ανακαλύψει το κρησφύγετό τους. Μάταια θα προσπαθήσει να μεταφέρει τα πυροβόλα του για να πληξή τα πλοία τους, εκτός εάν ειδούσει μετά στον κολπίσκο αναλαμβάνοντας τότε όλους τους κινδύνους και έκθετοιας τους άνδρες του στα πυρά των πειρατικών δπλων που βάλουν από παντού. Είναι πάρα πολύ δύσκολο να συλλάβης τα πλοία τους, όταν βρίσκονται έξω από το λιμάνι. Μένουν στην ξηρά και κρύβονται ή δραπετεύουν μέσα από τους πολυάριθμους σκοπέλους και τα μικρά νησιά. Αλλά και αν επιχειρήσει κανείς με κανονιοφόρους να προσβολή το λιμάνι και να βυθίσει δύο ή τρία από τα πλοία τους, δεν θα κάνει τίποτε άλλο, παρά να τους αναγκάσει να πολεμήσουν σκληρά. Άλλωστε οι πειρατές τώρα έχουν λάβει προφυλακτικά μέτρα και θα φοβούνται από την επαγρύπνηση του Gosse, η οποία αποσκοπεί να αναστείλει τις άρπαγές τους, και θα έχουν κιάλας συνειδητοποιήσει τα σφάλματά τους. Έπειτα αναμένεται ο λόρδος Κόχραν και πλοία ισχυρά από την Αγγλία, τα οποία θα τους κάνουν εντύπωση και θα ισχυροποιήσουν την δύναμη του Gosse ¹. Πάντως ο πειρατικός κίνδυνος ήταν άμεσος για τους νησιώτες.

Έτσι οι δημογέροντες της Σαντορίνης, στις 28 Οκτωβρίου, ο έπιστολή τους προς τον Gosse έπισήμαιναν τον κίνδυνο μιας ένδεχομένης έπιδρομής 600 περίπου στρατιωτών, οι οποίοι εκστρατεύοντας έναντιον της Κρήτης είχαν σταματήσει στην Αμοργό, γιατί αντίθετοι άνεμοι τους είχαν απομακρύνει από τα παράλια της Νάξου, όπου έπρόκετο να άγκυροβολήσουν. Προσμένοντας ούριο άνεμο άπειλοσαν να κάνουν έπιδρομή στην Σαντορίνη ². Ο Gosse ανταποκρίθηκε άμέσως στην έκκληση των κατοίκων της Σαντορίνης και τους έστειλε στις αρχές Νοεμβρίου 1827 μια κανονιοφόρο ³.

Τον ίδιο μήνα ο Κόχραν λαμβάνει άυστηρά μέτρα για την δίωξη της πειρατείας : Όλα τα πλοίαρια, που διέθεταν και κουπιά - και έπομένως είχαν μικρή χωρητικότητα - άπαγορευόταν να φέρουν πυροβόλα, αν δεν είχαν έπίσημη άδεια, αν δεν νηολογούνταν στον τόπο της κατασκευής τους και αν δεν είχαν τον αριθμό τους στην έξωτερική πλευρά τους. Όσα πλοία δεν θα συμμορφώνονταν προς τις παραπάνω οδηγίες, θα θεωρούνταν πειρατικά, θα αϊχμαλω-

1. *BPU*, Ms 2684-2685, χωρίς ενδείξεις.

2. *BPU*, Ms 2687, χωρίς ενδείξεις.

3. *BPU*, Ms 2693, f. 47.

τίζονταν, και οι κυβερνήτες τους θα περνούσαν από το «Πολεμικόν Κριτήριο», και αν αποδεικνύονταν ενόχοι, θα τους κρεμούσαν¹.

Πρός τον Κόχραν απευθύνονται απελπισμένοι, με άχρονολόγητο έγγραφο, οι πρόκριτοι της Νάξου, οι όποιοι υπέφεραν πολύ, όπως και οι κάτοικοι της Πάρου, Μήλου, Σίφνου και Ίου, από πρόσφυγες της Κρήτης, που είχαν βρή καταφύγιο στα νησιά τους². Τότε οι Αιγαιοπελαγίτες αυτοί νόμισαν δυ βρήκαν τον σωτήρα τους στο πρόσωπο του συνταγματάρχη Gordon Urquhart, που τον Μάρτιο ή Απρίλιο του 1827 ο Κόχραν τον είχε αποσπάσει από το στρατόπεδο της Αττικής και τον είχε αποστείλει στα νησιά, για να στρατολογήση

1.000 Ύδραϊους και 300 Κρητικούς και να τους χρησιμοποιήσει κατά ξηράν και κατά θάλασσαν επιχειρήσεις³. Οι πρόκριτοι της Νάξου αναφέρουν δυ το νησί τους ήταν διαιρεμένο «από έσωτερικά φατριάς, ώστε όπου έγινε θύμα άρπαγής και κακουργίας από τους ληστές Κρήτας, οτινες ώφελούμενοι από την διαιρεσιν και αδιαφοριαν των έγκατοίκων έπραττον άνεμποδίστως πάν είδος άρπαγής, βίας και φόνου» και ζητούν να διοριση διοικητή του νησιού τους τον Urquhart, που βρισκόταν εκεί κατά τύχη και ο όποιος είχε καταβάλει επιτυχείς προσπάθειες για την ανακούφιση των κατοίκων. Με το επίσημο κύρος του διοριστήριου έγγραφου θα μπορούσε ασφαλώς να επιβάλη την απόλυτη τάξη. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι υπογραφές των προυχόντων της Νάξου, οι περισσότεροι από τους όποιους ανήκουν σε παλιές φραγκικές οικογένειες: Γερώνυμος Μπαρότης, Κωνσταντίνος Δελαρόκας, Γερμανός Σομμαρίπας, Γρούσης Σομμαρίπας, Ίάκωβος Μπαρότης, Λουκίνιος Μπαρότης, Δημήτριος Καλλιπολίτης, Μιχαήλ Μαρκόπουλος, ιατρός, Στέφανος Σομμαρίπας, Χατζηνικόλαος Χάμπας, Νικόλαος Κόκκος, Σταμετέλος Μπάφος, Δημήτριος Κόκκος, ο Νοτάριος της Χώρας (= συμβολαιογράφος) Νάξου Κωνσταντίνος Κόκκος, Νικόλαος Μπαρότης, Πέτρος Κόκκος, Ίάκωβος Κόκκος, Κωνσταντίνος Μελισσόρης, Αλεβίζος Σερβός, Δημήτριος Γιουστινιάνος, Δημήτριος Χακκάρος και ο δημόσιος Νοτάριος της Νάξου Κωνσταντίνος Δ. Κόκκος⁴.

1. *BPI*, Ms 2687, 2, χωρίς ενδείξεις, προκήρυξη του Κόχραν από 17 Οκτωβρίου 1827.

2. Βλ. σχετικά στού *Jourdain*, *Mémoires*, τ 2, σ. 230 Πρβλ. και στού *Κωνσταντίνου Μεταξά*, *Ιστορικά άπομνημονεύματα περί της Έλληνικής Έπανάστασως*, Αθήνα 1878, σ. 213, 217, *Κ. Ψυχολιού - Στ. Ποπολάνου*, *Η Πάρος*, Αθήνα 1937, *σ.Πβ.Βασ. Βλ. Σφουρόρα*, *Κρητικά έπωνυμα εις τας Κυκλάδας*, "Πρακτικά Β' Διεθνούς Κρητολογικου Συνεδριου" 4(1969) 465.

3 *Dakin*, *British and American Philhellenes during the War of Independence*, σ. 149.

4. *BPI*, Ms 2682 f. 136. Χαρακτηριστικά ονόματα παλαιών φραγκικών οικογενειών της Νάξου βλ. στού *Georg Hofmann*, *Das Papstum und der griechische Freiheitskampf (1821-1829)*, *Quellenausgabe mit Einföhrung*, *Pont. Institutum Orientalium Stu-*

Δέν γνωρίζουμε αν ο διορισμός του Urquhart έγινε, αλλά στί δύο έλλη- νικά πολεμικά πλοία μέ κυβερνήτες τόν Άγγλο φιλέλληνα Peer και τό άλλο μέ τόν Ύδραίο Νικόλαο Κυπαρίσση περιπολοῦσαν στά νησιά τοῦ Αιγαίου και έδωχαν απ' αυτά τούς ταραξίες πρόσφυγες Κρητικούς, γιατί τούς ύποπτεῦ- ονταν ὅτι έπαρναν μέρος σέ πειρατικές πράξεις μέσα στό Ἄρχιπέλαγος. Ο Κόχραν τούς εἶχε ἀπωθήσει στό φρούριο τῆς Γραμβούσας τῆς Κρήτης πού εἶχε γίνει φωλιά πειρατῶν ¹.

Μέ τις προσπάθειες αυτές γιά τήν ἐπιβολή τάξης στά νησιά συνδέεται και μία ἀποστολή τοῦ Gosse, ἴσως ἡ κυριότερη μέ στρατιωτικό χαρακτήρα. Τό γεγονός αυτό ἀναφέρεται σέ μία ἐπιστολή τοῦ μετέπειτα ἰδρυτή τῆς Ἐθνι- κῆς Τράπεζας Γεωργίου Σταύρου, γραμμένη στις 28 Ἰουλίου 1827 ἀπό τήν Σύρα πρὸς τόν Λάζαρο Κουντουριώτη. Ἐκεῖ ἀναφέρεται διτ ὁ Gosse κατέ- πλευσε στήν Σύρα ὕστερα ἀπό μία «ἐκστρατεία» του, κατά τήν διάρκεια τῆς ὁποίας εἶχε κατορθώσει νά ἀφοπλίση (και δχι νά «ἐξοπλίση», ὅπως γράφεται στό δημοσιευμένο κείμενο, κατά παρανόγνωση ἀσφαλῶς) τά κακοποιά στοιχεία, ληστές και πειρατές, πού καταπιέζαν τούς κατοίκους τῶν Ἐερμιῶν (Κύθνου) και νά τούς ἀποστείλῃ στόν Cochrane, γιά νά τιμωρήσῃ τόν ἀρχηγό τους ². Ποιά ἦταν αυτά τά ταραχοποιά στοιχεία και ποιός δ ἀρχηγός τους, τό μαθαί- νουμε ἀπό ἄλλη ἐπιστολή τοῦ Γεωργίου Σταύρου τῆς 1 Αὐγούστου 1827 πρὸς τόν ἴδιο ἀποδέκτη, μέ τήν ὁποία τόν πληροφορεῖ διτ ὁ Gosse ἀπελευθέρωσε τά Ἐερμιά ἀπό τόν Γεώργιο Φράγκα και τούς οπαδοῦς του ³.

Τήν ἀποστολή του στά Ἐερμιά ἀφηγεῖται μέ λεπτομέρειες και ὁ ἴδιος ὁ Gosse στό χειρόγραφο, διπου ὑπαγόρευσε γέρος πιά στόν γιό του τις ἐντυπώ- σεις του ἀπό τήν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ γράφει διτ, ἐνώ ἀκόμη βρισκόταν στήν Σύρα, τόν ἐπισκέφθηκαν ἀπεσταλμένοι τῶν Ἐερμιῶν, οἱ ὁποιοι τόν κάλεσαν νά τούς βοηθήσῃ, γιατί πολυάριθμοι Ἑλληνες πειρατές εἶχαν κάνει ἐπιδρομή στό νησί και τούς φορολογοῦσαν βαρῦτατα. Τότε ὁ Gosse ἀπευθύνθηκε πρὸς τόν συνταγ- ματάρχη Urquhart, ὁ ὁποιος εἶχε ἐπιφορτισθῆ ἀπό τόν Κόχραν νά σχηματίσῃ ἓνα μικρό πυρήνα ναυτικών στρατευμάτων, γιά νά τόν συνοδεύουν στήν φρεγά- τα «Ελλάς», και ζήτησε απ' αὐτόν νά κατευθυνθοῦν μαζί πρὸς τά Ἐερμιά. "Ὅταν ἔφθασαν ἐκεῖ, ἔμαθαν διτ οἱ πειρατές, παλιοῖ στρατιῶτες τοῦ Γκριζιώτη,

---

diorum, Roma 1952, σ. 179. Πρβλ. και *Renata Lavagnini*, Villoison in Grecia, Note di viaggio (1784-1786), Palermo 1974, σ. 45.

1. *Jurien de la Graviere*, Ἱστορία τοῦ ὑπέρ ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος, κυ- ρίως τοῦ ναυτικοῦ, μετάφρασις Κ. Ράδου, Ἀθῆναι 1894, σ. 291.

2. *Διαμάντη*, Ἀρχεῖα Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτη, τ. 8, σ. 347. Πρβλ. πα- ρόμοια ἐπεισόδια ἀπό ἄτακτους διπλοφόρους στήν Κύθνο (Ἐερμιά) στοῦ ° *Αντωνίου Ν. Βαλ- λυδά*, Ἱστορία τῆς νήσου Κύθνου, Ἀθῆναι 1896, σ. 117-119.

3. *Διαμάντη*, Ἀρχεῖα Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτη, τ. 8, σ. 354.

είχαν εγκατασταθή σ' ένα χωριό και είχαν στείλει άπεσταλμένους για να καταλάβουν και ένα δεύτερο οικισμό του νησιού. Άμέσως κατευθύνθηκαν προς τὸ νησί καὶ προσπάθησαν να πείσουν τὸς κατοίκους του ν' ἀντισταθοῦν στὶς ἀπειλές τῶν πειρατῶν. Ἐπειτα πήγαν στο χωριό, διπὸ εἶχαν εγκατασταθῆ οἱ πειρατές, ἀλλ' αὐτοὶ στὴν ἀρχὴ ἐπιχείρησαν νὰ τοὺς συλλάβουν. Ὄταν δὴμος εἶδαν τὸν Urquhart καὶ ἕνα ἄξιωματικὸ του, ἀπέφυγαν νὰ συγκρουστοῦν. Τότε ὁ Gosse ἀποφάσισε ν' ἀφήσῃ τὸν Ἄγγλο συνταγματάρχη, πήγε στὴν Σύρα, διπὸ ναύλωσε ἕνα βρῖκι ἐξοπλισμένο μὲ ἕξι κανόνια καὶ ἑπανδρωμένο μὲ τμήμα στρατοῦ, καὶ ἐπέστρεψε ξανά στὰ Θερμιά. Ἐπικεφαλῆς τοῦ μικροῦ αὐτοῦ σώματος μῆκε ὁ Urquhart, ὁ ὁποῖος μετέφερε τὰ κανόνια σ' ἕνα λόφο πὸ δέσποζε τὸ χωριό. Οἱ δύο φιλέλληνες διέταξαν ἀμέσως τοὺς πειρατές νὰ ἐπιστρέφουν τὰ χρήματα, ἀλλὰ ὁ πρωθυερέας τοῦ χωριοῦ τοὺς κέτεψε νὰ μὴ ἀνοίξουν πῦρ, γιατί ὁ ἀρχηγὸς τῶν πειρατῶν τὸν εἶχε προειδοποιήσει διὰ θὰ ἐκτελέσῃ τὴν οἰκογένειά του. Ὁ Gosse τότε ἀποφάσισε νὰ καταφύγῃ σὲ ἄλλη λύση : ἐστειλε μερικὸς Ὑδραίους νὰ μιλήσουν μὲ τοὺς πειρατές, μὲ τὸν δρο δὴμος νὰ πάῃ ὁ ἀρχηγὸς τοὺς στὸν καταυλισμὸ τοῦ Urquhart, γιὰ νὰ συζητήσουν. Πράγματι ὁ πειρατὴς Φράγκας, συνοδευόμενος ἀπὸ δύο ἄνδρες του, ἔφθασε στο στρατόπεδο τῶν δύο φιλελλήνων καὶ ὑστερ' ἀπὸ συνεννοήσεις δέχτηκαν οἱ πειρατές ν' ἀποχωρήσουν ἀπὸ τὸ νησί μὲ τὸ βρῖκι τοῦ Gosse ¹. Δὲν παρέλειψαν δὴμος στὸν δρόμο τοὺς νὰ προβοῦν καὶ σὲ νέα ἀταξία: ἔκαναν ἀπόβαση στὴν Ἄνδρο, ἀλλὰ οἱ κάτοικοι τῆς σκότωσαν τὸν ἀρχηγὸ καὶ τριάντα ὄπαδους του. Οἱ ὑπόλοιποι ἤλθαν στὴν Σύρα, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐπιτράπηκε ν' ἀποβιβαθοῦν καὶ ἐτοὶ ἐφυγαν. Στὴν ἐπιστολὴ του ὁ Σταύρου ἀναφέρει διὰ ὁ Gosse μαζί μὲ τὸν Hastings ἀνεχώρησαν στὶς 30 Ἰουλίου γιὰ τὸν Πόρο ².

2. Ἐνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀπουσία τοῦ Gosse στὰ νησιά καὶ τοὺς διαφόρους περιορισμοὺς του κατὰ τὴν διώξῃ τῶν πειρατῶν, ἡ φιλελληνικὴ ἐπιτροπὴ, τῆς ὁποίας μέλος ἦταν ὁ Ελβετὸς φιλέλληνας, οὔχι μόνον δὲν εἶχε πάψει, ἀλλὰ εἶχε ἐντείνει τὴν δραστηριότητά της, ἐφόσον μάλιστα ἡ κατάσταση στὴν Ελλάδα μετὰ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Ἀκροπόλεως εἶχε γίνῃ τραγικὴ. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς κοινῆς ἐυρωπαϊκῆς γνώμης καὶ τῶν μεγάλων δυνάμεων γιὰ τὸ μέλλον τῆς Ελλάδος κεντρίζει τὸν ζήλο τῶν φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ, οἱ ὁποῖες κινοῦνται, διπὸς πάντοτε, μὲ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Ἐθνάρδου καὶ στέλνουν στὴν ἐπαναστατημένη *χώρα* μεγάλες ποσότητες τροφίμων

¹ *Bouvier-Bron*, Le séjour de Louis-André Gosse en Grèce, σ. 62-65.

² *BPU*, Ms 2693, f. 18, Gosse πρὸς Heideck ἀπὸ τὴν Σύρα στὶς 23 Ἰουλίου/5 Αὐγούστου 1827. *Διαμάντι*, ἔνθ' ἀν., τ 8, σ 354 Γιὰ τὴν καταστολὴ τῆς πειρατείας στὴν Ἄνδρο μετὰξὺ 1821 καὶ 1827 βλ. *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, Ἡ Ἄνδρος, ἡτοὶ ἱστορία τῆς νήσου ἀπὸ τῶν ἀρχαιωτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ἡμᾶς, Ἀθήναι 1927, τ. 2, σ. 304,

καί πολεμοφοδίων. Από τήν μελέτη τῆς σχετικῆς ἀλληλογραφίας διαπιστώνει κανεῖς ὅτι μέ τά ὑλικά μέσα τῶν ἑπιτροπῶν αὐτῶν ὀργανώνονταν καί συντηροῦνταν κυρίως οἱ μεγάλες γιά τήν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἑκστρατείες τῶν Ἑλλήνων. Ἔτσι τὸν Ἰούλιο κιάλας τοῦ 1827 φθάνουν στὸν Πόρο χρήματα, καθὼς καί χιλίες μπάλες κανονίων, πανιά καραβιῶν, ἑκατὸ βαρέλια μπαρούτι καί τρία βαρέλια παπούτσια, δλα φορτωμένα σ' ἓνα πλοῖο ἕστερα ἀπὸ σχετικὴ ἐντολὴ τοῦ Ἐυνάρδου. Μὲ τὸ ἴδιο πλοῖο ἐστελναν οἱ φιλέλληνες τῆς Γενεύης καί μιὰ κασέλα μὲ καραμπίνες, σταλμένη ἀπὸ τὸν πρόεδρο τοῦ φιλελληνικοῦ κοιμιτάτου Favre-Bertrand εἰδικὰ πρὸς τὸν Gosse ^x. Μερικοὺς μῆνες ἄργότερα ὁ Ἐυνάρδος ἐθετε στὴν διάθεση τοῦ Κυβερνήτη εἴκοσι χιλιάδες ἑλβετικά φράγκα γιά τὴν διανομὴ ψωμοῦ στὶς γυναῖκες καί στὰ παιδιά. Στὴν δραστηριότητα αὐτὴ τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα συμμετεῖχαν καί οἱ ἄλλοι συμπατριῶτες του, ὅπως οἱ κάτοικοι Βασιλείας, καθὼς καί ὁ ἴδιος ὁ πρόξενος τῆς Ἑλβετίας στὸ Λιβόρνο Guibbard, θερμὸς φιλέλληνας, ὁ ὅποιος μάλιστα ἐστελε εἓνα πλοῖο φορτωμένο μὲ μπουρλότα καί πυρίτιδα ².

Ἀπὸ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1827 ὁ «ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Γραμματεῶν» Γ. Γλαράκης καθὼς καί ἡ Ἀντικυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ διατήρησαν στενὴ συνεργασία μὲ τὴν πενταμελὴ φιλελληνικὴ ἐπιτροπὴ ³. Ἦδη στὶς 5 Αὐγούστου τοῦ 1827 ὁ Γλαράκης σ' ἐγγράφῳ του πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ αὐτὴ τονίζει τὰ ἐξῆς: «Ὅλοι οἱ ἐν Εὐρώπῃ φίλοι τῆς Ἑλλάδος παρακινοῦν ἐπιμόνως τὴν κυβέρνησιν νὰ κίνησῃ δσας πλειοτέρας δυνάμεις δύνανται διὰ νὰ εὐρεθῇ ἡ Ἑλλάς δυνατὴ εἰς τὴν προσδοκωμένην αὐτὴν ἀποκατάστασιν». Γιά τὴν κινητοποίηση δμως καί συντήρηση μεγάλων ἑλληνικῶν δυνάμεων σὲ διάφορα μέτωπα ἢ καλύτερα γιά τὴν πραγματοποίηση τῶν σχεδίων τοῦ ἀρχιστρατήγου Church, γιά τὴν ὀργάνωση δηλαδὴ τῶν ἐκστρατειῶν στὴν Ἀνατολικὴ, Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καί Κρήτη, ἀπαιτοῦνταν μεγάλες ποσότητες ζωοτροφῶν, γύρω στὰ 33.000 κιλά, καί πολεμοφόδια, 18.000 κιλά πυρίτιδας καί μολυβιοῦ, καί - λίγα του, λάχιτο - χρήματα. Ὁ Γλαράκης ἀναλάμβανε νὰ ἐλθῇ σὲ συνεννοήσεις μὲ τὴν φιλελληνικὴ ἐπιτροπὴ, ἐνὼ ὁ Α. Μαυροκορδάτος καί ὁ Μανώλης Τομπάζης θὰ ἐπρεπε καί αὐτοὶ ν' ἀρχίσουν σχετικὲς συνομιλίες. Σὺγχρονα ἡ «ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν Γραμματεῶν» μαζί μὲ τὸν Μαυροκορδάτο καί τὸν Τομπάζη θὰ ἐρχόταν σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν ναύαρχο Κόχραν γιά νὰ τοῦ ἐπιστήσουν τὴν προσοχὴ σὲ τρία κύρια σημεῖα: 1) ὅτι ἦταν ἀνάγκη νὰ εἰσδύσῃ ναυτικὴ δύναμη στὸν Κορινθιακὸ κόλπο' 2) ὅτι μιὰ ἄλλη ναυτικὴ δύναμη θὰ ἐπρεπε νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐκστρατεία στὴν Ἀνατολικὴ Ἑλλάδα· καί 3) ὅτι γιά τὴν ἐκστρατεία στὴν Κρή-

1. **Τομπάζη**, Οἱ ἀδελφοὶ Μανώλης καί Ἰάκωβος Τομπάζης, σ 358-359.

2. **Θεοτόκη**, Ἀλληλογραφία Ἐυνάρδου-Καποδίστρια, σ. 56-57.

3. **BPU**, Ms 2683, f 229.

τη απαιτούνταν μεγάλος αριθμός τροφών και πολεμοφοδίων ¹.

Μετά την συνάντηση του Μαυροκορδάτου και του Τομπάζη με τα μέλη της φιλελληνικής επιτροπής, ο Heideck δήλωσε ότι προς το παρόν η επιτροπή μπορούσε να διαθέσει 6.000 κιλά ζωοτροφών για την Κρήτη, 4.500 για την Δυτική Ελλάδα, 3.000 για την Εύβοια, 1.000 για το στρατόπεδο του στρατηγού Νικήτα στην Μεσοηνία και 1.000 για το στρατόπεδο του Ισθμού. Η φιλελληνική όμως επιτροπή είχε μερικούς ένδοξους ως προς την διάθεση των πολεμοφοδίων στον αρχιστράτηγο Church, γιατί μετά την άναχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από το Φάληρο δεν είχε γίνει καμιά μάχη. Μολαταύτα ο Heideck, «μόνον παρόν μέλος της Φιλελληνικής Έπιτροπής», υποσχέθηκε στον Τομπάζη να δώσει 18.000 γρόσια για τέσσερες ψαριανές γολέτες στην Εύβοια και 4.000 για μία άλλη, που θα διαταχθή να μεταφέρει στο Δραγαμέτσο 4.500 κιλά που προορίζονταν για την Δυτική Στερεά Ελλάδα². Επίσης ο Heideck σε έγγραφο του προς τον στρατηγό Γκριζιώτη από τον Πόρο στις 15/27 Αύγουστου ανέφερε ότι ο γιατρός Gosse θα του απέστειλε το υπόλοιπο των 12.000 ταλλήρων για τον στρατό, ενώ η επιτροπή προσέθετε και άλλα 18.000 γρόσια για την πληρωμή των γολετών. Ακόμη του ανακοίνωνε ότι ήταν έτοιμες οι τροφές για την εκστρατεία της Ανατολικής Ελλάδας ³. Σε άλλο πάλι έγγραφο του προς την Αντικυβερνητική Έπιτροπή από τον Πόρο στις 24 Αύγουστου/5 Σεπτεμβρίου 1827, ο Heideck έγραφε ότι ο ναύαρχος Κόχραν διέθεσε στον αρχιστράτηγο Church για την εκστρατεία αυτή συνολικά 25 βαρέλια πυρίτιδας και εξέφραζε την έλπιδα ότι η αποστολή των βαρελιών θα πραγματοποιούνταν μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα ⁴.

Το στρατόπεδο της Γαστούνης είχε επίσης μεγάλη έλλειψη πολεμοφοδίων. Οι αντιπρόσωποι της επαρχίας Γρηγόριος Χατζητζάκος και Αναγνώστης Ματζουκόπουλος ζητούσαν από τον Gosse και τον Κόχραν 2.000 δεκάρια φουσέκια ⁵.

Στην επιθυμία του Γλαράκη για αποστολή μερικών τροφίμων στην κυβέρνηση ο εύσυνιδητος και άυστηρός Heideck άπαντούσε ότι ήταν αδύνατο ν' ανταποκριθή, γιατί οι εκστρατείες είχαν απορροφήσει όλα τα τρόφιμα. Μόνο πεντακόσια κιλά σιτάρι μπορούσε να θέση στην διάθεση της κυβέρνησεως, ένα μέρος από τα όποια θα έπρεπε να στείλη στο Άστρος ⁶. Λίγες μέρες αργότερα

1. **Κοντογιάννη**, Ιστορικά έγγραφα αναφερόμενα εις την Ελληνικήν Έπανάστασιν, σ. 104-106.

2. Ένθ' άν., σ. 106-107.

3. Ένθ' άν., σ. 108-109.

4. Ένθ' άν., σ. 109-110.

5. **BPU**, Ms 2687, 2, επιστολή Γλαράκη προς Κόχραν άπο 14 Σεπτεμβρίου 1827.

6. **Κοντογιάννη**, Ιστορικά έγγραφα, σ 109-110.

στις 7 Σεπτεμβρίου 1827 ο Γλαράκης με *ἔγγραφο* του, γραμμένο στην Αίγινα, ζητούσε την άμεση βοήθεια της επιτροπής για την αποστολή τροφών και πολεμοφοδίων στα στρατόπεδα του Γκριζιώτη, που θα κινουῦνταν ἔναντιον τῶν τουρκικῶν δυνάμεων τῆς Εὐβοίας. Μεταξύ ἄλλων ἔγραφε καί τὰ ἑξῆς: «Δέν εἶναι καμμία ἀμφιβολία διὰ τὴν Φιλελληνικὴν Ἐπιτροπὴν ἔκαμε τὸ χρέος της καὶ εἰς τὴν περί τῆς ὁ λόγος ἔκστρατειαν, προμηθεύουσα τὰ εἰς αὐτὴν ἀπαιτούμενα. Ἀλλὰ τώρα τί νὰ πράξῃ ἡ κυβέρνησις; Νὰ ἐγκαταλείψῃ ταύτην, τόσον ἀναγκαιοτάτην εἰς τὴν ἐνεστώσαν περίστασιν, ἐκ τῆς ἐκβάσεως τῆς ὁποίας κρέμαται κατὰ μέγα μέρος ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος; Μὴ γένοιτο! Ἀλλὰ πόθεν ἔχει νὰ προμηθεύσῃ τὰ ἀναγκαῖα; Δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ πάλιν ἀποτείνεται πρὸς τὴν Φιλελληνικὴν Ἐπιτροπὴν, παρακαλοῦσα αὐτήν, διὰ τὸ ὄνομα τῆς φίλης Ἑλλάδος, νὰ κάμῃ τὰ ἀδύνατα δυνατὰ καὶ νὰ προμηθεύσῃ τὰ ἀναγκαίουντα μέσα εἰς τὴν προκειμένην ἔκστρατειαν. Τὰ ἀξιότιμα μέλη τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς αισθάνονται κάλλιστα τὸ βάρος τοῦ πράγματος καὶ γνωρίζουν τὰς περιστάσεις. Διὰ τοῦτο ἡ κυβέρνησις δέν ἀμφιβάλλει ποσὸς διὰ θέλει ἐπιτύχει τῆς αἰτησεῶς της»¹. Στὸ ἔγγραφο αὐτὸ τοῦ Γλαράκη ἡ Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ με ἐπιστολὴ τῆς 5 Ὀκτωβρίου τοῦ ἀνακοινῶν διὰ τὴν στείλῃ δύο χιλιάδες κιλὰ σιταριῶν γιὰ τὴν ἔκστρατείαν τῆς Εὐβοίας στὸν στρατηγὸν Γκριζιώτη, μόλις ὁμοῦ αὐτὸς φθάσῃ *εκεῖ*².

Ἐπίσης ὁ Heideck ἠνυμερῶναι τὴν Ἀντικυβερνητικὴν Ἐπιτροπὴν στίς 28 Σεπτεμβρίου/10 Ὀκτωβρίου 1827 σχετικὰ μετὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς νὰ στείλῃ 4.500 κιλὰ ἀραβοσίτου στὴν Δυτικὴ Ἑλλάδα, 3.000 κιλὰ στὴν Ἀνατολικὴ καὶ 1.000 στὸ στρατόπεδον τοῦ Νικητῆ. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ κυβέρνησις ζητοῦσε νὰ σταλοῦν 22.000 κιλὰ σιτηρὰ καὶ νέες τροφές στὴν Χίο, καθὼς καὶ στὴν Σπάρτη πού ἀπειλοῦνταν ἀπὸ τὸν Ἱμπραῖμ, 4.000 κιλὰ ἀραβοσίτου στὴν Εὐβοία καὶ 6.000 στὴν Ρούμελη³.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Gösse, προσπαθῶντας νὰ βοηθήσῃ τὴν κυβέρνησιν στὸ δύσκολον ἔργον της, σχεδίασε ἕνα ἀναλυτικὸν πῖνακα, στὸν ὅποιον κατέγραψε τὰ μηνιαῖα ἐξοδα τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς καὶ τοῦ ναυτικοῦ γιὰ τὴν ἀγορὰν τροφίμων. Ἔτσι ὑπολόγιζε τὰ ἐξοδα γιὰ διατροφή καὶ μισθοδοσίαν τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀτακτῶν στρατευμάτων σὲ 62.144 τάλληρα καὶ τοῦ στόλου (2 κορβέτες, 2 ἀτμόπλοια, 1 γολέτα, 4 κανονιοφόροι, 5 βρῖκια καὶ 1 φρεγάτα) σὲ 14.527. Τὸ τακτικὸν στράτευμα, ὅπως γράφει, περιλάμβανε περίπου 3.000 ἀνδρες μετὰ 500 ἄλογα. Τὰ ἐξοδά τους καὶ οἱ μισθοὶ τους ἦσαν 96.421 τάλληρα. Στὰ παραπάνω ἐξοδα πρόσθετε καὶ ἄλλα γιὰ τὴν ἀγορὰν πυριτίδας κ.λ.π., περίπου 3.579 τάλ-

¹ Ἐνθ' ἀν., σ. 111

² Ἐνθ' ἀν., σ. 126

³ Ἐνθ' ἀν., σ. 120-121,

ληρα. Τελικά, σύμφωνα με τούς υπολογισμούς του, οι συνολικές δαπάνες για τόν στρατό και τόν στόλο ανέρχονταν σέ 100.000 τάλληρα ¹.

Τήν Ίδια περίπου εποχή ή «επί τών Εξωτερικών Γραμματεία τής Έπικρατείας» σ' έγγραφό της (άρχές Όκτωβρίου 1827) από τήν Αίγινα πρós τήν Φιλελληνική Έπιτροπή έπιοσήμεινε τίσ έλλειψεις τροφών και πολεμοφοδίων του στρατοπέδου τής Μεσοσηνίας, τό όποιο προξενούσε σημαντικές απώλειες στους έχθρους, αλλά κινδύνευε νά διαλυθή, εάν ή Φιλελληνική Έπιτροπή δέν έστειλε τήν άναγκαία βοήθεια. Άντιπρόσωποι τών Μεσοσηνίων έπρόκειτο νά μεταβοϋν στήνέδρα τής Έπιτροπής, για νά εκθέσουν και προφορικά τά προβλήματα τούς. Ό άντιστρατήγος Π. Νοταράς επικαλοϋνταν έπίσης τήν βοήθεια τής έπιτροπής - ζητούσε συγκεκριμένα πεντακόσια κιλά σίτου - για νά συστήσθι στρατόπεδο στά Δερβένια ², ενώ δ Γλαράκης υπέβαλλε αίτηση για τήν άποστολή νέων τροφών στό στρατόπεδο τών Τρικέρων και τής Εϋβοίας. Η αίτηση αυτή του Γλαράκη προκάλεσε τήν έντονη αντίδραση του Gosse, καθώς και του Heideck, οι όποιοι με έγγραφό τους από τόν Πόρο στις 30 Νοεμβρίου/ 12 Δεκεμβρίου 1827 έσπευσαν ν' άπαντήσουν, διι είχαν στείλει κιόλας τίσ τροφές, πού για δεύτερη τώρα φορά προορίζονταν για τά στρατόπεδα τής Εϋβοίας και τίσ είχαν παραδώσει στον έπίσκοπο Καρύστου με τήν έλπίδα διι ή έκστρατεία θά είχε πραγματοποιηθή. Σύγχρονα ανέφεραν στον Γλαράκη, διι είχαν προειδοποιήσει έπανελημμένα τήν κυβέρνηση για τήν έλλειψη τροφών και για τήν δύσκολη θέση στήν όποία βρίσκονταν: «Τά μέσα διιι ετχομεν διορισθή νά μοιράσωμεν διά τό καλόν τής Ελλάδος δντας έξωδευμένα, και άλλα νέα μη έχοντας πλέον νά έλπίζωμεν κατά τās ειδήσεις τών συστητών μας. ~Ητον λοιπόν άκολούθως τών χρεών τής κυβερνήσεως νά προβλέψη διά τās μελλούσας ανάγκας του πολέμου* άφοϋ έπρεπε νά θεώρηση ταύτην τήν έπιτροπήν, διι φροντιστικήν, παρά προσωρινήν κατά περιστάσιν. Όταν ή έκστρατεία τών Τρικέρων είναι μεγάλης ώφελείας, καθώς δέν άμφιβάλλομεν, ή κυβέρνηση, ύστερα από τας 2.000 κιλά διιι έδωσε διά τήν έκστρατείαν τής Εϋβοίας ή Φιλελληνική Έπιτροπή, χρεωστέι νά εύρη τά μέσα διά νά δώση εκεί τά άναγκαία, έπειδή ή Έπιτροπή τούτη δέν έχει πλέον τίποτες και μήτε ήμπορεϊ άκολούθως νά δώση πλέον τίποτες» ³.

Στις 11 Δεκεμβρίου 1827 ό Gosse έκαμε ένα κατάλογο, στον όποιο άπαριθμούσε λεπτομερώς τίσ ποσότητες τροφών και πολεμοφοδίων, πού διαχειριζόταν ή Φιλελληνική Έπιτροπή. Οι ποσότητες αυτές βρίσκονταν στις άποθή-

1. *BPU*, Ms, χωρίς ενδείξεις, Memorandum άχρονολόγητο.

2 *Κοντογιάννη*, Ιστορικά έγγραφα., σ 123-127.

3. Ένθ' άν., σ. 133.

κες και στον ναύσταθμο του Πόρου. Τόν σημαντικό αυτόν πίνακα ¹ παραθέτω στο παράρτημα (I, 2).

Μολονότι ο Gosse είχε ποικίλους περιορισμούς, του όποιους προσπαθήσαμε να άνιχνεύσουμε στις παραπάνω σελίδες, δέν έπαυσε να έργάζεται ως μέλος της Φιλελληνικής Έπιτροπής, ή όποια έξακολουθεί να δρά και χωρίς αυτόν. Έτσι προς αυτόν άπευθύνεται ο Βιάρος Καποδιστριας και ζητεί με την έπιστολή του της 6/18 Σεπτεμβρίου 1827 την συνδρομή του σ' ένα θέμα φιλανθρωπίας, στην περιθαλψη των Ελλήνων προσφύγων του μικρού νησιού Κάλαμος στα άκαρνανικά παράλια, τό όποιο είχε άποτελέσει, από την άρχή της έπαναστάσεως ² και ιδίως μετά την πτώση του Μεσολογγίου, καταφύγιο του άμαχου πληθυσμού και βάση άνεφοδιασμού όλων των στρατευμάτων της Στερεάς ³. Όπως γράφει ο Βιάρος στην έπιστολή του, μερικοί πρόσφυγες τον είχαν έπισκεφθή και του είχαν ζητήσει παρακλητικά την βοήθειά του. Γι' αυτό ο Βιάρος προέτρεπε τον Gosse να συναντήσει έπειγόντως τον Άγγλο ναύαρχο Κόδριγκτον και να συζητήσει μαζί του τό παραπάνω θέμα ⁴.

Τόν ίδιο μήνα, στις 25 Σεπτεμβρίου 1827, ο Gosse σ' έπιστολή του προς τον Βιάρο από την Ζάκυνθο, του άναφέρει ότι έπισκέφθηκε τον Κάλαμο, αλλά ή «άνέντιμη» συμπεριφορά του διοικητή του νησιού άπέναντι του και άπέναντι του ναυάρχου Κόχραν, τον έμπόδισε ν' άσχοληθή κατά τρόπο χρήσιμο με τους δυστυχημένους πρόσφυγες του νησιού, όπως είχε σκοπό να κάνει. Οι κόρες του Καραϊσκάκη βρίσκονταν σε άθλια κατάσταση. Ένας μεγάλος αριθμός προσφύγων άναγκάστηκε να ξαναγυρίση στις τουρκοκρατούμενες χώρες, ενώ ο Κόχραν, παρά τις προσπάθειές του να τους ένισχύση οικονομικά, δέν τά κατάφερε έξ αιτίας του πείσματος του διοικητή του μικρού νησιού ⁵. Ο Gosse όμως δέν άποσαφηνίζει τί έννοούσε με την λέξη «πείσμα».

Κατά την έπίσκεψή του στον Κάλαμο φαίνεται ότι ο Gosse συνάντησε κάποιον Σουλιώτη, τον Δήμο Ρενιάσα, ο όποιος του έδωσε ένα ένδιαφέρον άχρονολόγητο σημείωμα γραμμένο στα ιταλικά με τά 'ονόματα διαφόρων οίκογε-

¹ *BPU*, Ms 2684-2685, χωρίς ενδείξεις.

² *Edward, Blaquieres*, Histoire de la Revolution actuelle de la Grece, son origine, ses progrès et détails sur la religion, les moeurs et le caractere national des Grecs, Paris et Leipzig 1825, σ. 257.

³ Πρβλ και στου *Παπαδοπούλου*, Η επανάσταση στην Δυτική Στερεά Ελλάδα, σ 30 υπ\ 4, *Κ Μπόνη*, Η συμβολή της Ιθάκης και του Καλάμου εις τον *υπέρ* ανεξαρτησίας άγώνα του Έθνους, "Έκατονταετηρίς Ένώσεως Έπτανήσου", "Πρακτικά Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου 23-29 Σεπτεμβρίου 1965" 1(1967) 241.

⁴ *BPU*, Ms 2682, f. 195. Πρβλ και έπιστολή του Βιάρου από 2/14 Σεπτεμβρίου 1827.

⁵ *BPO*, Ms 2693, i. 31.

νείων από τό Σούλι, πού βρισκονταν στό νησάκι. Τά ὀνόματα αὐτά τά παραθέτω ἀμέσως παρακάτω: οικογένεια Γιώργη Λ. Ζέρβα, χήρας Κίτσου Κώστα (ὁ ἄνδρας της σκοτώθηκε στό Μεσολόγγι), χήρας Λάμπρου Φωτομάρα (ὁ ἄνδρας της σκοτώθηκε στό Μεσολόγγι), Θανάση Κουτσονίκα, Γιάννη Κουτσονίκα, Κίτσου Πίσκα (δύο ἀδελφια ἔπεσαν στό Ναβαρίνο), Τζήμα Μπέκα, Γιάννη Μπέκα, Θανάση Σούλου, Κίτσου Ζώτου (πέθανε στό Μεσολόγγι), Αναστάση Χρόνη, Ναστούλή Ντέγκα, Λάμπρου Χαντζή, Νικόλα Καραμέτζη, Πήλιου Γούση (σκοτώθηκε στό Μεσολόγγι), Νάτση Μπαθᾶ, Τάσκου Ντάρρα (έπεσε στό Μεσολόγγι), Βασιλῆ Δράκου, Γιώργη Νούτσου, Κώστα Λεσκοβίτη (έπεσε στό Μεσολόγγι), Τζώλη Μπιθφίκου, Τζώτζιο Βάση, Δημήτρη Νάστου. Στό τέλος τοῦ σημειώματος ὁ Δήμος Ρενιάσας γράφει δι εἶναι πιθανόν νά ὑπάρχουν καί ἄλλες οικογένειες Σουλιωτῶν, ἀλλά δέν τοῦ ἦταν δυνατό νά τις θυμηθῆ δλες¹.

, Τά ποικίλα ἔσοδα πού εἰσέπρατε ὁ Gosse εἶτε ὡς μέλος τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς ἀπό τις ἐπιτροπές τοῦ ἑξωτερικοῦ, εἶτε ἀπό τοὺς φόρους τῶν νησιῶν, καθώς καί τὰ διάφορα ἔξοδά του, τὰ κατέγραφε σέ εἰδικά βιβλία μέ μεγάλη ἐπιμέλεια. Ἀκόμη καί σήμερα μπορεῖ νά βρῆ κανεὶς στὸν φάκελλο Ms 2687, 1 τὰ παρακάτω ἐνδιαφέροντα ἔγγραφα: 1) Journal des dépenses par l'administration faite de la flotte sous les ordres de Lord Cochrane depuis le 14 Décembre 1826 - 15 Février 1828· 2) Compte de la partie des Recettes et Dépenses de Dazio de Syra et de Tinos, qui a été mise à la disposition de Dr. Gosse· 3) Pieces justificatives appartenantes aux comptes de la Commission de la flotte· καί 4) Journal des Recettes de l'administration de la flotte sous les ordres de Sa Seigneurie Lord Cochrane 1826 et 1827. Ἐκρίνα ὡστό νά παραθέσω στό παράρτημα τὸ τέταρτο χειρόγραφο (I, 3), τοῦ ὁποῖου ἡ σημασία εἶναι μεγάλη, ἐπειδὴ καταφαίνεται ἀνάγλυφα ὄχι μόνο ἡ δραστηριότητα τοῦ Ἑλβετοῦ Φιλέλληνα κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ὑπηρεσίας του στὰ νησιά τοῦ Αρχιπελάγους, ἀλλὰ καί οἱ συνεχεῖς φροντίδες του γιὰ τὴν καταγραφή καί τοῦ παραμικροῦ ἀκόμη ἔσοδου. Σύγχρονα τὸ ἔγγραφο μᾶς ἀποκαλύπτει καί τοὺς κύριους χρηματοδότες τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα κατὰ τὰ ἔτη 1826 καί 1827. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων πού μάχονταν ἐξακολουθεῖ ἀμείωτο. Αὐτὸ φαίνεται καί ἀπὸ τὸ ἔγγραφο τοῦ δόκτορα Bailly πρὸς τὸν Φαβιέρο ἀπὸ τὴν Σύρα στίς 31 Δεκεμβρίου 1827/12 Ἰανουαρίου 1828 μετὰ τις εἰδήσεις τις σχετικὲς μὲ τὴν ἐπικείμενη ἀπόβαση τουρκικῶν στρατευμάτων στὴν Μυτιλήνη καί τὴν διαγαφομένη ἀπειλή ἔναντιον τῆς Χίου. Ο

1. *BPU*, Ms 2684-2685, χωρὶς ἐνδείξεις. Ὁ Δήμος Ρενιάσας υπογράφει τὸ σημειώμα του.

Bailly εγγράφει ότι, οι κάτοικοι, του νησιού ήταν έτοιμοι να πολεμήσουν και ότι η έπιτροπή της Χίου είχε στείλει έσοπευμένα έγγραφο στην κυβέρνηση ζητώντας πλοία από τις Σπέτσες. Η οικονομική όμως κατάσταση των Χιωτών ήταν θλιβερή, έπειδή είχαν ξοδέψει τα χρήματά τους, ενώ η Φιλελληνική Έπιτροπή είχε μεγάλη έλλειψη χρημάτων, όπως τονίζει ο Bailly.

Οι οικονομικές δυσκολίες αναγκάζουν την Φιλελληνική Έπιτροπή να στραφή, όπως πάντα, στις μεγάλες και γενναιοδωρες έπιτροπές του Παρισιού και της Γερμανίας. Ο Bailly έλπίζει να λάβει χρηματικά ποσά από τους Ευρωπαίους. Στο μεταξύ προτείνει στον Φαβιέρο να έλθει σε συνεννόηση με τους πλούσιους Σπετσιώτες και Υδραίους, ώστε να βρουν μερικά πλοία, τα όποια θ' αναλάμβανε να ναυλώσει η Φιλελληνική Έπιτροπή. Τις σκέψεις του αυτές φαίνεται να συμμερίζονται και τα άλλα μέλη της Έπιτροπής, ο Gosse και ο Ξένος. Στός τέλος της έπιστολής του ο Bailly παρακαλεί τον Φαβιέρο να κάνει τό παñ, ώστε να άποφευχθή μιá δεύτερη σφαγή στην Χίο ¹.

Στά τέλη του 1827 ανέλαβε την έπιμέλεια του ναυστάθμου του Πόρου ή «Έπιτροπή επί των Ναυτικών ύποθέσεων», της οπóιας έργο ήταν η διαχείριση των ύλικών πολέμου για τό ναυτικό. Τα τρία μέλη της έπιτροπής αυτής ήταν ο Gosse, ο Σκώτος φιλέλληνας Thomas και ο Μανόλης Τομπάζης, ό όποιος «έφόρευε εις την διεύθυνσιν των έργων του έν Πόρφ Ναυστάθμου» ².

Την ίδια έποχή ο Gosse πρότεινε στον Κόχραν την μεταφορά του ναυστάθμου του Πόρου στην Πάρο, με τον ισχυρισμό ότι είχε παρουσιαστή έλλειψη άποθηκών και χώρου. Ο Έλβετός φιλέλληνας τονίζε επίσης ότι η Πάρος πρόσφερε περισσότερες εύκολίες: έιχε πλήθος δημόσιων κατάστημάτων, στρατόπεδο, νερό, και η κοντινή της άπόσταση από την Νάξο επέτρεπε την μεταφορά κάθε είδους λαχανικών και κρεάτων. Η πρόταση όμως αυτή του Gosse έμεινε άνεκπλήρωτη ³. Στις άρχές Μαρτίου του 1828 ο Gosse, ύστερα από έπανελημμένες αυτήσεις του προς την κυβέρνηση, παρατηθήκε, ενώ λίγο άργότερα άκολούθησε και η παραίτηση του Thomas. Τότε η κυβέρνηση διόρισε τον Hastings και τον Τομπάζη ως προσωρινούς «Διευθυντάς των Ναυτικών ύποθέσεων» στον Πόρο ⁴. Άλλά και τα άλλα μέλη της έπιτροπής θεωρούñταν προσωρινά, έφόσον στό ύπ' αριθμόν 664 έγγραφο της 6 Μαρτίου αναφέρεται ότι: «Η διεύθυνσις αύτη ήτο έμπιστευμένη προσωρινώς εις μιαν έπιτροπήν, συγκειμένην παρά των Έμμ. Τομπάζη, του Καπετάν Θωμά και του Κυρ. Γός». Πάν-

1 *Χιακον Άρχείον*, τ. 2, σ. 441-442.

2 *Γονδα*, Βίοι παράλληλοι, τ. 3 σ. 357. Για την δραστηριότητα του Έ. Τομπάζη στον ναύσταθμο του Πόρου βλ. *BPU*, Ms 2683, f. 91, Heideck προς Gosse από Πόρο στις 3 Νοεμβρίου 1827, f. 78, Δούμας προς Gosse.

3. *BPU*, Ms 2693, f 16, Gosse προς Κόχραν από την Σύρα στις 19/31 Ιουλίου 1827.

4. *Θέμελη - Κατηψόρη*, Η διώξις της πειρατείας, Α', σ. 72.

τως και στην νέα αυτή επιτροπή ἔλαβε μέρος ὁ Gosse, ὁ ὅποιος «πολλάκις... ἐπεφορτιζέτο νὰ συμπράττει ὡσαύτως», ἀλλὰ τὸν κυριότερο ρόλο και τὴν περισσότερη ἐργασία ἀνέλαβε ὁ Τομπάζης. Αὐτὸ συνέβαινε, γιατί ὁ Hastings ἀπουσίαζε πολλές φορές στις διεξαγόμενες πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ελλάδα. Στις 15 Μαρτίου τοῦ 1829 ὁ Καποδιστριας προσέθεσε στὴν ἐπιτροπή τὸν Ν. Μπότση και τὸν Ν. Γιαννιτζίω ὡς βοηθοὺς τοῦ Τομπάζη. Στις 5 Ὀκτωβρίου 1829 ἡ «Επιτροπή ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν Ἐπιθέσεων» διαλύθηκε και ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν «Ναυτικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ ἐν Πόρῳ Ναυστάθμου». Ἡ ἐπιτροπή αὐτὴ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ πρώτη πού ὀργάνωσε ὀριστικὰ τὸν πολεμικὸ ναύσταθμο¹.

Ὅπως συνάγεται ἀπὸ δὸς ἐκθέσαμε ὡς τώρα, σημαντικὸς ὑπῆρξε ὁ ρόλος τοῦ Gosse ὡς μέλους τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς ἀπὸ τὴς ἀρχῆς κίλλας τοῦ 1827 μὲ πρώτους συνεργάτες τὸν Τομπάζη και τὸν Μιαούλη. Ἡ ἐπιτροπή αὐτὴ συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν διατήρηση διαφόρων σημαντικῶν στρατοπέδων στὴν Στερεὰ Ελλάδα, ἀλλὰ και στὸν δὸς τὸ δυνατὸν συστηματικὸ ἐφοδιασμὸ πολλῶν ἐκστρατειῶν ἐναντιὸν τῶν Τούρκων, ἀν και σύμφωνα μὲ τὸ πρώτο και πέμπτο ἀρθρο τῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς ὁ ἀποστολῆς τῶν φιλελληνικῶν ἐυρωπαϊκῶν ἐπιτροπῶν προορίζονταν ἀποκλειστικὰ και μόνον γιὰ τὸ ναυτικὸ.

Πάντως κατὰ τὸ 1828, ὁπότε ἀρχίζουν νὰ χάνονται και τὰ ἔχνη τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς, ὁ δὸς ἀποφασιστικὸς ἐπὶ τῆς ἐλλείψεως οἰκονομικῶν πόρων και τροφῶν. Τὴν κατάσταση αὐτὴ περιέγραφε παραστατικὰ ὁ Heideck στὸν Gosse σὲ ἀχρονολόγητη ἐπιστολή του: «Nous sommes dans un état déplorable. Mouillés jusqu'aux os, sans vivres même nous souffrons en véritables philhellènes»². Σὲ ἀλλῆ ἐπιστολή του, στις 15 Ὀκτωβρίου 1828, τοῦ τόνιζε τὰ ἐξῆς: «Si la Commission philhellénique ne doit pas devenir le jouet des intrigues et dévalité, elle doit être ferme dans ses résolutions». Τὰ παραπάνω σημείωνε ὁ Heideck, ἐπειδὴ ὁ Gosse εἶχε ἀποφασίσει νὰ στείλῃ τροφίμα στοὺς Σουλιῶτες, πού βρίσκονταν στὰ περὶχωρα τοῦ Ναυπλίου, πράγμα πού ἐπιδοκίμαζε και ὁ ἴδιος. Ἀντὶ δὸς τὰ τροφίμα αὐτὰ νὰ σταλοῦν, σύμφωνα μὲ τὴς ὀδηγίες του, τοποθετήθηκαν στὸ λιμάνι τοῦ Πόρου, γιὰ νὰ πωληθοῦν πρὸς δέκα πιάστρα τὸ κίλλο μὲ τὴν πρόφαση δὸς ὁ πειρατῆς θὰ προλάβει νὰ ἀρπάξουν τὸ φορτίο, πρὶν φτάσῃ στὸ Ναύπλιο³.

1. *Λαζαροπόνιου*, Τὸ πολεμικὸν ναυτικὸν τῆς Ἐλλάδος, σ. 126, σ. 194 κ.έ. Πρὸς και *Bouvier-Bron*, Le séjour de L.-A. Gosse en Grèce, α. 65, ὁπου ὁ Gosse γράφει: "Quant à moi, je restai à Poros pour compléter avec l'aide de Emmanuel Tompasis notre arsenal de marine".

2. *BPU*, Ms 2683, f. 112.

3. *BPU*, Ms 2683, f. 119.

Ὁ Gosse συνεχίζοντας τὴν ἀκαταπόνητη δραστηριότητά του κατασκευάζει στὸν Πόρο κ λιβάνους γιὰ τὴν παρασκευὴ γαλέτας (διπυρίτου ἄρτου). Ἐπίσης μὲ τὴν ἐποπτεία τοῦ Heideck καὶ τοῦ Gosse κατασκευάστηκε στὸν Πόρο καὶ τὸ πλοῖο «Γένοβα», χωρητικότητας 35 τόννων, μὲ χρήματα τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Γενεύης³. Ἡ οὐνομασία τοῦ πλοίου ὀφείλεται ἀσφαλῶς σὲ λάθος, ἀντὶ «Γενεύη».

Ἀπὸ τὰ χρήματα ποῦ διαχειρίστηκε κατὰ τὴν παραμονὴ του στὴν Ελλάδα ὁ Gosse ἀγόρασε χειρουργικὰ ἔργαλεια, φάρμακα καὶ γραφικὴ δλη. Μέρος τῶν χρημάτων αὐτῶν δαπάνησε ἐπίσης γιὰ διάφορα ταξίδια, του, γιὰ φιλοδωρήματα σὲ φιλέλληνες σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες τοῦ Εὐνάρδου, γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀναγκῶν τοῦ ναυτικοῦ, γιὰ τὴν ναυπήγηση κανονιοφόρων, γιὰ τὴν ἐπισκευὴ ἐθνικῶν καὶ ιδιωτικῶν πλοίων, γιὰ τὴν πληρωμὴ ναυτῶν, μισθωση ἀποθηκῶν, γιὰ τὸ ἐνοίκιο τοῦ γραφείου του στὸν Πόρο, γιὰ τὴν κατασκευὴ ὀχυρωματικῶν ἔργων στὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ τοῦ Πόρου, γιὰ τὴν μισθοδοσία τῶν τακτικῶν καὶ ἀτακτῶν στρατευμάτων τοῦ στρατηγοῦ Church καὶ γιὰ ἄλλα θέματα².

Ἡ συνεργασία τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα μὲ τὸν ναύαρχο Κόχραν, μὲ τὸν ὅποιο συνδέθηκε μὲ στενὴ φιλία³, τοῦ ἀφησε ὠραίες ἀναμνήσεις, ὥστε νὰ ἐκφράζεται ἀργότερα μὲ θαυμασμό γιὰ τὸν χαρακτήρα καὶ τοὺς εὐγενικοὺς του τρόπους⁴. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1828, δταν ὁ Κόχραν εἶχε πάει στὸ Παρίσι μὲ σκοπὸ νὰ βρῆ οικονομικοὺς πόρους, ὁ Gosse τὸν παρακαλοῦσε ἐπίμονα νὰ γυρίσει πίσω στὴν Ελλάδα⁵. Ὁ Ἄγγλος δμως ναύαρχος, δυσαρεστημένος ἀπὸ τὴν κατακραυγὴ τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν ἐναντίον του, δέν ξαναγύρισε καὶ σ' ἐπιστολὴ του στὶς 15 Δεκεμβρίου 1828 ἔγραψε τὰ ἑξῆς πρὸς τὸν Gosse: «Glad

1. Πρὸβλ. στὴν *Journal de Genève*, Seconde année, No 53, jeudi 27 decembre 1827, σ. 2, ὅπου δημοσιεύεται ἐπιστολὴ τοῦ Heideck πρὸς τὸν Εὐνάρδο ἀπὸ τὸν Πόρο στὶς 13 Νοεμβρίου. Μεταξὺ ἄλλων ὁ Heideck ἔγραψε καὶ τὰ ἑξῆς: "Mon fort (à Poros) sera bientôt achevé et la canormière "la Genevoise", la plus grande de toutes, est sur le chantier".

2. *Λαζαροπούλου*, Τὸ πολεμικὸν ναυτικὸν τῆς Ἑλλάδος, σ. 194-197.

3. *Biographies Genevoises*, Vol. VI, σ. 63. Πρὸβλ. καὶ στοῦ *Dakin*, *British and American Philhellenes*, σ. 127, 152-153, 181-182.

4. *Bouvier-Bron*, Jean-Gabriel Eynard et le philhellénisme genevois, σ. 45. *Rothpletz*, *Lettres de L.-A. Gosse à sa mère*, σ. 31, τοῦ ἴδιου, *Correspondance entre deux philhellènes*, σ. 9. Πρὸβλ. στὴν *Journal de Genève*, troisième année, no 11, jeudi 13 mars 1828, σ. 51, ὅπου ὁ Gosse σὲ ἀχρονολόγητη ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Εὐνάρδο ἔγραψε τὰ ἑξῆς: "Lord Cochrane, notre amiral, atteint aujourd'hui sa 52e année; il est au-dessus de mes observations; sa conduite judicieuse, indépendante de tous les partis, l'a isolé de tous; les affaires pécuniaires que j'ai été à même de traiter avec lui, m'ont fait connaître la largeur de ses sentiments et la noblesse de son caractère".

5. *Rothpletz*, *Correspondance entre deux philhellènes*, σ. 133.

shall I be when the tops of these mountains sink beneath the horizon and when new and agreeable objects shall obliterate the names of Mavrocordato, Tombazi and such double-dealing knaves from my recollection»¹.

Μάλιστα ο Gosse σ' έπιστολή του προς τον φίλο του έμπορο τής Σύρας Άλέξανδρο Δούμα, στις 8/10 Νοεμβρίου 1828, εξέφραζε τήν λύπη του, έπειδή οι Έλληνες, σύμφωνα με τήν γνώμη του, δέν είχαν αναγνωρίσει τήν γενναϊότητα και τις φιλικές διαθέσεις του ναυάρχου απέναντι τους².

Ό Gosse κατά τήν διάρκεια τής παραμονής του στην Ελλάδα και τής συνεργασίας του με τον Κόχραν είχε τήν ευκαιρία νά γνωρίση πρόσωπα και πράγματα του έλληνικού στόλου. Γυ αυτό και 6 Ιωάννης Καποδίστριας με έπιστολή του από τήν Αίγινα στις 20 Μαρτίου/1 Απριλίου 1828 θεωρεί τον Gosse έμπειρο σά ναυτικά θέματα και τον συνιστά θερμά στον φιλέλληνα πλοίαρχο Hastings, πού σκόπευε νά διαλέξη τους άξιωματικούς, πού θά αναλάμβαναν τήν διοίκηση των μιστικών και άλλων μικρών πλοίων³. Περιγράφοντας ο Gosse τήν ζωή του και τις άπασχολήσεις του στην Ελλάδα, έγραφε τά έξής στην μητέρα του: «Έχω γίνει ένας άληθινός άρλεκίνος με τό νά είμαι άλλοτε συμφιλιωτής, σύμβούλος, συντονιστής, γενικός έπίτροπος, ταμίας, έμπορος, γραμματικός, γιατρός... Ός προς τήν καρδιά μου, δέν έχει αλλάξει, σάς τό βεβαιώνω, και δέν θ' αλλάξη καθόλου, παρά τήν δύναμη των γεγονότων, παρά τις εναντιότητες πού μάς παρουσιάζονται σέ κάθε βήμα»⁴.

Πραγματικά 6 Gosse ήταν άεικίνητος και θά έλεγε κανείς πανταχού παρών, άν λάβη υπ'όψη του τις συνεχείς του μετακινήσεις ιδίως μέσα στον θαλάσσιο έλληνικό χώρο.

3. Ένεργητική ήταν, κατά κάποιον τρόπο, και ή συμμετοχή του Gosse - τουλάχιστον στις άρχές - στην έκστρατεία τής Χίου. Κατά τους τελευταίους έξι μήνες του 1827, πού συχνά πηγαινοερχόταν στην Σύρα ως «έπί των δασμών» των νησιών του Άρχιπελάγους, είχε τήν ευκαιρία νά συνδεθή με τους πλούσιους Χιώτες μεγαλεμπόρους της, νά συζητήσει μαζί τους, εκτός από

1. Ένθ' άν., σ. 137. Πρβλ. και στου *Dakin*, *British and American Philhellenes*, σ. 182.

2. *BPU*, Ms 2683, f. 38. Πρβλ. *BPU*, Ms 2688 χωρίς ενδείξεις, έπιστολή του Gosse προς τον ναύαρχο Heyden από τον Πόρο στις 5/17 Δεκεμβρίου 1827.

3. *BPU*, Ms 2682, f. 142.

4. *Rothpletz*, *Lettres de Gosse à sa mère*, σ. 30. Πρβλ. σ. 19, όπου ο Gosse άγραφε στις 17 Μαρτίου 1827: "Je suis conciliateur politique et c'est la mer à boire lorsqu'il s'agit de réunir des partis qui se portent une haine invétérée, qui n'ont souvent point de patriotisme, et dont les intérêts particuliers toujours en opposition avec le bien général dirigent la conduite".

τά ζωτικά ζητήματα πού τόν έν διέφεραν, και τό θέμα τής απέλευθερώσεως τής πατρίδας τους Χίου, ἐφόσον μάλιστα τόσες συζητήσεις και ζυμώσεις γίνονταν κιόλας μεταξύ τών διπλωματικών κύκλων τών μεγάλων δυνάμεων γιά τήν λύση τοῦ ἑλληνικοῦ δράματος ¹.

Τά γεγονότα ἐξελίχθηκαν ὡς ἐξῆς σύμφωνα μέ ἀνώνυμη και ἀνέκδοτη σύντομη ἔκθεση, γραμμένη (ἀσφαλῶς ἀπό ἐπίσημο Χιώτη) στόν Πόρο στίς 27 Νοεμβρίου τοῦ 1827· «Εἰς τοιαύτην περίστασιν οἱ Χῖοι φοβοῦνται μή δέν προφθάσουν, και διά τής έν Σύρα συστηθείσης ἐπιτροπῆς τών, και μέ τήν συγκατάθεσιν τής κυβερνήσεώς μας, ἀγοράζουν τās ἀποχρώσας τροφάς και πολεμοφόδια, ναυλώνουν 12 Σπετσιώτικα και Ψαριανά πλοία ὑπό τόν ναύαρχον Κολανδροῦτσον και στέλλουν 4 πλοία μέ Χίους ναύτας ἐθελοντάς διά νά ἀποκλείσουν τήν Χίον. Συμφωνοῦν ἕπετα τόν Συνταγματάρχη Φαβιέρον νά τοῦς βοηθήσῃ μέ τοῦς 1.000 τακτικούς του δι' ἐξόδων τών, μισθώνουν ἀκόμη περίπου 1.000 ἀτάκτους, και ἐνωθέντες δλοὶ ὁμοῦ 3.000 ἔνοπλοι μέ 3 κανόνια τοῦ στρατοπέδου, μέ 3 τών 63 και μέ 3 ὄλμους ἀπέβησαν εἰς τό μεσημβρινόν ἀκρωτήριον τής Χίου ὀνόματι Κόκκινον τήν 17 Ἰβρίου 1827. Ἀπό τοῦς εἰς τήν Χίον ἐχθρούς 3.000, σχεδόν 500 μόνον ἀντέστησαν εἰς τήν ἀπόβασιν, οἵτινες ἐντός ὀλίγου ἐτρέπησαν εἰς *φυγὴν ἀπ'* ὀλιγωτέρους Ἑλληνας (διότι δέν εἶχαν ἀποβιασθῆ δλοὶ ὁμοῦ) και διωκόμενοι ἐζωγρήθησαν περί τοῦς 60 ὁμοῦ και ὁ Ἅγας τής μασίτιχης εὔρεθεις ἐξῶ τοῦ φρουρίου. Οὔτοι οἱ ζωγρηθέντες φυλάττονται εἰς ὄραιοὺς οἴκους τής ἐξοχῆς μέ δλην τήν περιποίησιν, μέλλοντες νά χρησιμεύσουν εἰς ἀλλαγὴν αἰχμαλώτων Χίων και ἄλλων ὁμογενών. Εἰς τήν μάχην ταύτην ἔθανατώθησαν Τοῦρκοι περί τοῦς 50 και τρεῖς μόνον Ἑλληνας. Ἐκτοτε οἱ Τοῦρκοι ἀπεκλείσθησαν στενῶς εἰς τό φρούριον» ².

Ὁ Gosse, φαίνεται, εἶχε δεῖξει ζωηρό ἐνδιαφέρον γιά τήν σχεδιαζόμενη ἐκστρατεία τής Χίου ³. Γι' αὐτό και ὁ Χιώτης Στέφανος Ζυγομαλάς, πού εἶχε στενές σχέσεις μαζί του, τόν παρακινούσε νά πληροφορηθῆ ἀπό τόν Κόχραν κάθε λεπτομέρεια σχετική μέ τό θέμα αὐτό ⁴. Τόν ἴδιο καιρό ἡ δημογεροντία

1. Γιά τῖς ἐνέργειες αὐτῆς τών Χιωτῶν βλ. *Α. Βακαλοπούλου*, Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα, σ. 98, διπου και πλούσια βιβλιογραφία.

2. *ΒΡΠ*, Ms 2684-2685.

3. Γιά τήν ἐκστρατεία τής Χίου και τήν ἀποστολή τοῦ Φαβιέρου βλ. *Α. Debidour*, L'expédition de Ghio et le colonel Fabvier (1827-1828), "Revue politique et littéraire, Revue Bleue", 4e série, tome VII, No 12, 20 Mars 1897, σ. 354-362. *Α. Debidour*, Le général Fabvier, sa vie militaire et politique, Paris 1904, σ. 334-370. *Κωνσταντίνου Ἀμάντου*, Ἱστορικά ἔγγραφα. Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Φαβιέρου εἰς Χίον, «Αἰγαῖον» (1935) 69-70, 140-146, 204-216, 216-282, 343-349. Πρβλ. ἐπίσης *Σπύρου Α. Λονκάτον*, Ἰωάννης Καποδίστριας και Κάρ Φαβιέρος, "Μνημοσύνη" 2 (1968-1969) 218-277, διπου εκτενῆς βιβλιογραφία.

4. *Ααζαροπούλου*, Τὸ πολεμικόν ναυτικόν τής Ἑλλάδος, σ. 193. *Χιακόν Ἀρχεῖον*, τ.

τών Χίων τῆς Ἐρμούπολεως, ἀποτελούμενη ἀπὸ τὸν Ἀμβρ. Σκαραμαγκᾶ, Γ. Ν. Ψύχα καὶ Ζωρζ. Ν. Εὐμορφόπουλο, ἔπιφορτίστηκε ἀπὸ τοὺς Χιώτες τῆς Σύρας νὰ «ἐπισημοποιήσῃ τὰς ἰδιωτικὰς αὐτῶν πρὸς ἐλευθέρωσιν τῆς Χίου ἐνεργείας, ἐκδίδουσα προκήρυξιν πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ διεσκορπισμένους Χίους, ὅπερ καὶ ἐγένετο». Μεταξὺ αὐτῶν ποὺ περιηγήθησαν διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος γιὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὸν σκοπὸ αὐτὸν, ἦταν ὁ Λ. Ράλλης, ὁ ὅποιος πῆγε πρῶτα στὴν Αἴγινα, γιὰ νὰ συνεννοηθῆ μετὰ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι καὶ κατοπινὸν τὸν Πόρο, γιὰ νὰ ζητήσῃ βοήθεια ἀπὸ τὴν Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ¹.

Ἡ οικονομικὴ βοήθεια ποὺ ἔδωσε ὁ Gosse στὴν ἐπιτροπὴ τῶν Χίων τῆς Σύρας καὶ τὸ συνεχὲς ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ἐκστρατεία, προκάλεσε τὴν μεγάλη ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἀγάπην τῶν κατοίκων τῆς². Πραγματικὰ οἱ ὑπηρεσίαι του πρὸς τοὺς Χιώτες ἦταν μεγάλας. Σ' ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν ἔμπορον τῆς Σύρας Ἀπόστολο Λούμα ἀπὸ τὸν Πόρον στίς 9 Ὀκτωβρίου 1827 ὁ Gosse ἐξέφραζε τὴν ικανοποίησίν του, ποὺ εἶχε κατορθώσῃ ἡ Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ ν' ἀποστείλῃ στὸν Φαβιέρο στὴν Χίον 3.000 κιλά σιτάρι, πολεμοφόδια καὶ ἄλλα τροφίμα. Ὁ Κόχραν εἶχε παραχωρήσῃ στὸν Φαβιέρο μερικὰ πλοία ἀπὸ τὴν μοῖρα τοῦ Μιαούλη, ἐνῶ οἱ δημογέροντες τῆς Χίου τοῦ ἔδωσαν 100.000 πιάστρα. Ὁ Gosse ἔδωσε ἐπίσης διαταγὴν νὰ σταλοῦν στὸν Γάλλο συνταγματάρχην ἐπιπλέον

2, σ. 90, διου καὶ τὰ ἐξῆς σὲ' ἐπιστολὴν τοῦ Στεφάνου Ζυγομαλά ἀπὸ τὴν Αἴγινα στίς 23 Αὐγούστου 1827 πρὸς τὴν "Ἐπιτροπὴν τῶν Χίων εἰς Σύραν": "Μέ εἶπεν ὁ Γκός ὅτι τὸν ὠμίλησε (τὸν Κόχραν) καὶ ἔλαβε ἀποκρίσιν ὅτι μετὰ τὴν ἐκστρατείαν ἔχει μελετημένον, ἴσως τῆς Ἐπάκτου, θέλει τὴν ἀναλάβει". Πρβλ. καὶ σ. 194-195, 225-227, "οπου: "...ἄτινα καὶ ὁ καλὸς Eideck διὰ μέσου τοῦ Gosse τοῦ ἐδάνεισε διὰ νὰ μὴ ἀναβαλθῇ ἡ ἐκστρατεία τῆς Χίου, καὶ εἰδοποίησε τὴν Ἐπιτροπὴν μας, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ἐπραξεν. Ὁ Lord Cochran ὕστερον, ἀφ' οὗ ἔλαβεν τὰ ζητηθέντα γράμματα τῆς Κυβερνήσεως, ἀνέγνωσε καὶ τὰ γράμματα τῆς Ἐπιτροπῆς μας πρὸς τὸν Παγκαλάκην, ὑπεσχέθη νὰ κινήσῃ αἴριον διὰ τὴν Σύραν, ὅπου ἔστειλεν καὶ τὸν κύριον Gosse, συστημένον πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν μας διὰ νὰ τοῦ εὐρῆ 200 μαρινάρους".

1. *Ἀμπελάς*, Ἱστορία τῆς νήσου Σύρου, σ. 607. Γιὰ τὴν φυγὴν τῶν Χίων στὰ 1822 στὴν Σύρα βλ. *Ἀνδρέον Θεοδ. Δρακάκη*, Ἡ Σύρος ἐπὶ τουρκοκρατίας, Ἐρμούπολις 1948, σ. 240. Πρβλ. *Λονκίας Δρούλια*, Πρὸς τὴν ἀνάκτησιν τῆς Χίου, Ἀνέκδοτα κείμενα τοῦ Κοραΐ καὶ ἄλλων, "Ἑλληνικά" 17 (1962) 311.

2. *Χιακὸν Ἀρχεῖον*, τ. 2, σ. 230, διου: "Ὁ Κόχραν αἴριον κινεῖ, ὡς μέ εἶπεν, ἐπιτήδες δὲ πέμπει αὐτὸν τὸν κύριον Γκός νὰ εὐρῆ ναύτας, ὅπου τοῦ ἔλλειπουν 200, νὰ ἀπεράσῃ νὰ τοὺς πάρῃ* ὅθεν καὶ μοῦ εἶπεν νὰ ἴδω τὸν συστήσω καὶ νὰ τοῦ εὐκολύνετε τὴν δουλειάν του, καὶ πλέον κάμετε τὸ κατὰ δύναμιν, μάλιστα οἷς εἶναι εὐκόλον διότι πληρώνονται ὡς οἱ ἄλλοι, καὶ ἀνάγκη νὰ φανῇ ὅτι ἡμεῖς οἱ Χίοι τοῦ κάμνομεν δουλειάν, διότι μᾶς ἔχει εἰς τὴν πλέον μεγάλην ὑπόληψιν. Μάλιστα τὸν Γὸς καὶ ὡς ἀνθρώπον του καὶ ὡς φιλοχῖον εἰς τὸ ἄκρον, δι' ὅ,τι ἔκαμεν καὶ εἶπε καὶ κάμνει πολλὰ ὑπὲρ ἡμῶν, νὰ τὸν περιποιηθῆτε ἀδελφικώτατα, προσφέροντές του ὅποιαν δῆποτε βοήθειαν" Πρβλ. *BPU*, Ms 2685, χωρὶς ἐνδείξεις, ἐπιστολὴ Παγκαλάκη πρὸς τὸν Gosse στίς 4 Ἰανουαρίου 1828 ἀπὸ τὴν Αἴγινα.

25 βαρέλια πυριτιδας, καὶ 350 βόμβες x. Μολαταῦτα ὁ Gosse ἦταν ἄπαισιόδοξος ὡς πρὸς τὴν ἔκβαση τῆς ἀποστολῆς τοῦ Φαβιέρου στὴν Χίο. Προαισθητόταν τὴν ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας καὶ ἔγραφε πρὸς τὸν Κόχραν στις 14/26 Ὀκτωβρίου 1827 δι: «οἱ Χιώτες, πού εἶναι ἀξιοὶ καλύτερης τύχης καὶ ἐμψυχώνονται ἀπὸ μιὰ πάρα πολὺ ἀξιέπαινη πατριωτικὴ ὄρμη, μάταια θὰ ὑποβληθοῦν σὲ θυσίες· ἡ τύχη τους ἔχει ἀποφασιστῆ. Αὐτὸ τὸ λυπηρὸ αἶσθημα δὲν παύει νὰ μὲ καταδιώκη» ². Σὲ ἄλλη ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὸν Πόρο στις 12 Ὀκτωβρίου 1827 πρὸς τὸν Γεώργιο Ψύχα ἰστὴν Αἴγινα, ὁ Ελβετὸς φιλέλληνας τοῦ ἔγραφε δι ἀνέπτυξε τὰ σχέδιά του (δηλ. τοῦ Ψύχα) στὸν Κόχραν σχετικὰ μὲ τὴν ἐκστρατεία τῆς Χίου, ἀλλὰ ὁ Ἀγγλος ναύαρχος δισταζε νὰ συμμετάσχη στὴν ἐκστρατεία, γιατί ὁι ἀρχηγοὶ τῶν ναυτικῶν μοιρῶν τῶν ξένων δυνάμεων ἀρνοῦνταν νὰ τὴν ἀναγνωρίσουν. Ἐπειτα καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος Church παρενέβαλλε ἐμπόδια, γιατί ὁ Φαβιέρος δὲν τὸν ἀνεγνώριζε ὡς ἀρχηγό, ἐνῶ ὁ Κόχραν εἶχε εὐνοήσει τις προετοιμασίες τοῦ σώματός του ³.

Ἡ κυβέρνησις ὁμως δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ δώσῃ ἐγγραφον, πού νὰ ἐπιτρέπη τὸν ἀποκλεισμό τῆς Χίου. Αὐτὸ θὰ μπορούσαν νὰ τὸ κάνουν μόνοι τους οἱ καταδρομεῖς (κουρσάροι), χωρὶς βέβαια ἐιδικὴ ἀδεία. Ὅποσδήποτε ἡ στάσις αὐτὴ τῆς κυβερνήσεως εἶχε δυσαρεστήσει τὸν Gosse. ὁ ὁποῖος ἔγραφε στὸν Ψύχα δι ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Χίων εἶχε καθήκον ν' ἀκολουθῆ τις διαταγὲς τοῦ Κόχραν καὶ τόνιζε τὴν σημασία τῆς παρουσίας του στὴν Χίο, εἴτε γιὰ νὰ ἐγκαρδιώσῃ τὰ ἀποβατικὰ στρατεύματα εἴτε γιὰ νὰ διευκολύνη τὴν παράδοσι τῶν τουρκικῶν φρουρῶν. Στὴν συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του ὁ Ελβετὸς φιλέλληνας προέτρεπε τὸν Ψύχα καὶ τὴν Ἐπιτροπὴ τῶν Χίων στὴν Σύρα νὰ γράψουν στὸν Κόχραν μὲ σκοπὸ νὰ τοῦ ἐξηγήσουν δι δὲν υἱοθετοῦσαν τὰ μέτρα τῆς κυβερνήσεως. Δὲν ἐπρεπε ὁμως νὰ τὸν πιέσουν ν' ἀφοσιωθῆ ἀπόλυτα στὴν ἐκστρατεία τῆς Χίου, ἀλλὰ νὰ τοῦ τονίσουν τὴν σημασία τῆς παρουσίας του γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἐπέκτασι τῶν ὀρίων της. Γενικὰ ἡ Χίος, σύμφωνα μὲ τὴν γνώμη τοῦ Gosse, δὲν εἶναι ἐνα νησι χωρὶς ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ πλούσιο καὶ μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ τοὺς πόρους γιὰ τὴν συνέχισι τοῦ πολέμου.

1. *BPU*, Ms 2693, f. 33, *BPU*, Ms 2687, 2 Ψύχας πρὸς Gosse ἀπὸ τὴν Αἴγινα στις 3/15 Ὀκτωβρίου 1827, *BPU*, Ms 2693, f. 51, Gosse πρὸς Εὐνάρδο ἀπὸ τὸν Πόρο στις 14 Δεκεμβρίου 1827, *BPU*, Ms 2689, χωρὶς ἐνδείξεις, ἔγγραφο τοῦ "ἐπὶ τῆς οἰκονομίας Γραμματέως" Π. Ν. Λοιδορική πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ τῶν Χίων στὴν Σύρα ἀπὸ 4 Ἰανουαρίου 1828.

2. *BPU*, Ms 2693, f. 41. Μερικοὺς μῆνες ἀργότερα ὁ Gosse, σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Heideck στις 14/26 Μαρτίου 1828, τοῦ ἔγραφε δι μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας τῆς Χίου 3.000 Χῖοι πρόσφυγες εἶχαν καταφύγει στὰ Ψαρά, 2.000 στὴν Μύκονο καὶ 400 στὴν Σύρα [*BPU*, Ms 2683, i. 121].

3. *Λουκάτου*, Γω. Καποδιστριας καὶ Καρ. Φαβιέρου, σ. 222. Ὅλα αὐτὰ δημιουργοῦσαν μιὰ περίπλοκη κατάστασι, ἡ ὁποία ἐμπόδιζε τὸν Κόχραν νὰ συμμετάσχη στὶς ἐπιχειρήσεις.

Είναι τὸ κλειδί τοῦ κόλπου τῆς Σμύρνης καὶ ἐπιτρέπει ἐπιδρομὲς στὸ ἐχθρικό ἔδαφος. Καὶ ὁ Gosse τελειώνει τὴν ἐπιστολὴ του μὲ τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά: «En voila assez pour Vous tracer la marche à suivre afin de justifier Votre conduite, et d'engager sa Seigneurie à Vous accorder son aide et sa protection. Dans tous les cas, recevez mes conseils avec toute l'indulgence qu'ils méritent; je puis me tromper et n'avoir pas saisi le véritable côté de la question, je puis surtout n'avoir pas réussi à résoudre les difficultés, mais je réponds de la pureté de mes intentions en faveur de Votre patrie et tiens trop à Votre estime et à Votre amitié pour ne pas chercher à me rendre toujours plus digne de l'une et de l'autre»¹.

Πραγματικά ὁ Κόχραν παρουσιάζεται μπροστὰ στὴν Χίο, ἀλλὰ μένει γὰρ λίγο διάστημα, διὼς ἐκθέτει τὰ γεγονότα ἢ ἀνώδυμη ἔκθεση πού μνημονεύσαμε παραπάνω: «Εἰς τοιαύτην κατάστασιν ἦσαν τὰ πράγματα τῆς Χίου, διὰ τὴν 18ην Ὀκτωβρίου 1827 περὶ τὸ γεῦμα παρουσιάζεται ἔμπροσθεν τοῦ φρουρίου ὁ Λόρδος Κοκράνης μὲ τὸ δίκροτον «ἢ Ἑλλάς», μὲ τὴν κορβέτταν «ἢ Ὑδρα», παρακαλεσμένος ἀπὸ τοὺς Χίους νὰ συμπράξῃ εἰς τὸ ἐπιχειρημάτων. Τοὺς χαϊρέτ᾽ μὲ λαμπρότητα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν, καὶ τοὺς ἀποβιβάζει ἀμέσως πέντε δλμους μὲ τὰς ἀναγκαίας βόμβας καὶ πυρῖτιν, καὶ μὲ τὸν πυροβολιστὴν Κ. Νιτολαί'ν Βαβαρέζον.

Ὁ θεὸς τοῦ δικαίου ἐπήκουσε τέλος τὴν φωνὴν τόσο ἀδίκως ἐκχυθέντος αἵματος, ἐπήκουσε τὰς γοεράς φωνάς τοσοῦτων αἰχμαλώτων, βρεφῶν καὶ παρθένων κ' ἐνέπνευσε εἰς τὴν συμπαθητικὴν καρδίαν τῆς φιλανθρώπου Ἑυρώπης νὰ τείνῃ χεῖρα βοήθειας εἰς τὴν πάσχουσαν ἀνθρωπότητα. Ὁ πομπικός πολυκάταρτος βαρβαρικός στόλος πυρπολεῖται ἐντὸς τοῦ Νεοκάστρου. Ἡ φήμη προφθάνει εἰς Χίον τὴν ἀγγελίαν διὰ νὰ ἐμπνεύσῃ φρίκην εἰς τοὺς ἐχθροὺς, καὶ χαρὰν καὶ παρηγορίαν εἰς τοὺς πτωχοὺς Ἑλληνας. Ἀλλὰ ἐν τῷ μέσῳ τῶν χρησίων τούτων ἐλπίδων καὶ τῆς κοινῆς χαρᾶς, τὴν 20 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς παρουσιάζεται ἡ Γαλλικὴ φρεγάτα «Ἡρα» διὰ νὰ μᾶς πικράνῃ. Ὁ κυβερνήτης αὐτῆς Κ. Λεβλάγκ, δοτις ἐπροσπάθησε τόσο νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν πτώσιν τῶν κλεινῶν Ἀθηνῶν, δοτις, ἐνῶ ἐκίνοι ἐκ Μεθένων ἢ ἑκοστρατεία τῶν Χίων, ἀπειλήσῃ τὴν Κυβέρνησιν μας διὰ τὴν ἐμποδίσει, ὁ κυβερνήτης λέγω οὗτος, χωρὶς ποσὸς νὰ φρίξῃ διὰ τὰ παρεπόμενα, ἔσπευσε νὰ φέρῃ εἰς τὸν Λόρδον προφορικὴν διαταγὴν ἐκ μέρους τοῦ ναυάρχου του διὰ ν' ἀναχώρησῃ ἀπὸ τὴν Χίον. Ὁ στόλαρχος δὲ μὴ ἐθέλωσεν τοιαύτην διαταγὴν ὡς μὴ ἀξιωματικὴν καὶ ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Χίον μόνον τὴν 22 τοῦ μηνὸς διὰ τὸ Κ. Ἀμιλτων κυβερνήτης τῆς «Κάμβριαμ» τὸν ἐπαρουσίασεν ἐγγράφον περὶ τούτου διαταγὴν ἀπὸ τοὺς τρεῖς ναυάρχους»².

1. *Χιακὸν Ἀρχεῖον*, τ. 2, σ. 241,

2. *BPU*, Ms 2684-2685,

Μέ τό ίδιο πολεμικό, τό «Ελλάς», είχε φθάσει τήν ἴδια μέρα, 18/30 Ὀκτωβρίου, καί ὁ Gosse, ἐπιφορτισμένος μέ τήν μεταφορά τῶν πολεμοφοδίων στόν Φαβιέρο ¹. Ἐκεῖ δμως ἀπογοητεύθηκε ἀπό τήν ψυχρή συμπεριφορά τοῦ Γάλλου συνταγματάρχη. "Ἐνα μάλιστα ἐπεισόδιο, πού παρά λίγο νά τοῦ στοιχίσει τήν ζωή, τόν δυσaráστησε πολὺ: δύο ἢ τρεῖς μέρες μετά τήν ἀφίξη του, ὅποτε ἡ φρουρά τοῦ κάστρου εἶχε ἐπιχειρήσει ἐξόδο, ἀλλά ἠττήθηκε, ὁ Gosse ἐξέφρασε τήν ἐπιθυμία νά ἐπισκεφθῆ τόν τόπο, διου μάχονταν τά στρατεύματα. Τότε ὁ Φαβιέρος τόν ἐμπιστεύθηκε σέ δύο συμπατριώτες του ἀξιωματικούς, τόν Mollière καί τόν Montigny, οἱ ὅποιοι θέλοντας νά δοκιμάσουν τήν ψυχική του ἀντοχή, χωρίς δμως οἱ ἴδιοι νά ἐκτεθοῦν στόν κίνδυνο, τόν ὀδήγησαν πρὸς τήν θάλασσα ἀπέναντι ἀπὸ τό κάστρο καί τόν ἀφησαν μόνο του νά προχωρήσει, ἐνώ γνῶριζαν δι. βρισκόταν ὑπὸ τό πῦρ τῶν πυροβόλων. Ξαφνικά ἕνα βλήμα τοῦ ἀρπαξε τό καπέλλο καί τόν ἀνάγκασε ν' ἀπομακρυνθῆ κατατρομαγμένος ².

Ὁ Gosse ἔμεινε στήν Χίο τρεῖς μόνο μέρες καί μέ τό ίδιο πλοῖο, τό «Ελλάς», ἀναχώρησε, γιατί, δπως εἶδαμε παραπάνω, ὁ ναύαρχος τῆς ἀγγλικῆς μοίρας Hamilton εἶχε δηλώσει στόν ἀρχηγό τῶν ἐλληνικῶν ναυτικῶν δυνάμεων Κόχραν νά μὴ κινηθῆ ἐναντίον τῆς Χίου, σύμφωνα ἀλλωστε μέ τίς ἀποφάσεις τῶν μεγάλων δυνάμεων. Οἱ δημογέροντες τῆς Χίου, ἀγανακτισμένοι, διαμαρτύρονται στόν καπετάνιο τῆς γαλλικῆς βασιλικῆς κορβέτας «Πομώνη» Ροβεροί, στίς 19/31 Ὀκτωβρίου, γιά τόν χαρακτηρισμό τῆς ἐκστρατείας ὡς παρανόμου καί διαψεύδουν ἀ'τι αὐτὴ ὀργανώθηκε μετά τήν καταστροφή τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου στό Ναβαρίνο (8/20 Ὀκτωβρίου 1827). Ἐπίσης τήν ἴδια μέρα καί μέ τό ίδιο πνεῦμα γράφουν καί πρὸς τοὺς ναύαρχους τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων Ἀγγλίας, Γαλλίας καί Ρωσίας ³.

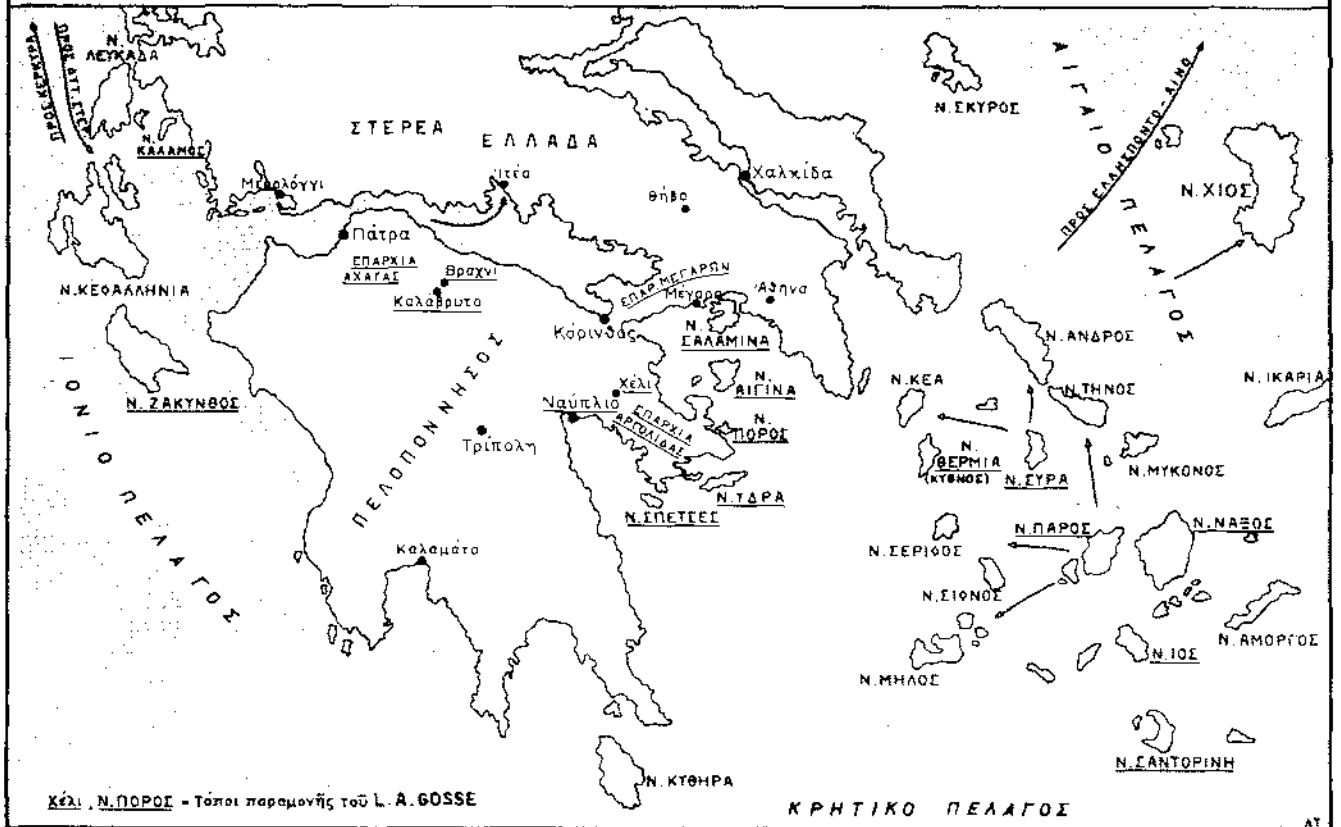
Τό γεγονός αὐτό, δηλαδή ἡ κήρυξη τῆς πολιορκίας ὡς παρανόμου, τάραξε πολὺ τοὺς Χιώτες, πού ἠλπιζαν ν' ἀνακαταλάβουν τήν πατρίδα τους. Γ' αὐτό καί ὁ συμπατριώτης τους Ν. Παγκαλάκης, ὁ ὅποιος εἶχε σχέσεις μέ τόν Ἄγγλο στόλαρχο, ἐπιφορτίστηκε ἀπὸ τοὺς δημογέροντες νά τόν πείσει νά ἐπιστρέψῃ στήν Χίο. Ὁ Παγκαλάκης τοὺς γράφει δι. τὰ ἔγγραφα πρὸς τόν Ροβεροί καί τοὺς ναύαρχους, καθὼς καί ἡ ἐπιστολή τους τῆς ἴδιας ἡμερομηνίας (31 Ὀκτωβρίου) πρὸς τόν Κόχραν διαβάστηκαν κατὰ τήν διάρκεια γεύματός του καί συνεχίζει μέ τὰ ἐξῆς, τὰ ὅποια δείχνουν τήν σημαίνουσα θέση πού κατεῖχε ὁ Gosse κοντά στόν Κόχραν: «Ὁ λόρδος καί ὁ ἰατρός Γὸς ἐδάκρυσαν. Ἐθαυμάσια ἐπικρίσεις, ἐφώναξαν καί οἱ δύο. Ὁ λόρδος ἐπὶ τὴν ἀνάστασιν τῆς Χίου, καί εἶπεν τὸν Γὸς δι. δλα τὰ ὑπ' ἐμέ πολεμοφόδια εἶναι εἰς τήν διάθεσιν τῶν Χίων.

1. *Bouvier-Bron*, Le séjour de Louis-Andre Gosse en Grece, σ. 68-69.

2. *Bouvier-Bron*, Le séjour de L.-A. Gosse en Grèce, σ. 68-69.

3. *BPU*, Ms 2684-2685, χωρίς ἐνδείξεις.

Ο ΛΟΥΙΣ-ΑΝΔΡΕ ΓΟΣΣΕ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1827-1 829

Ὁ στόλαρχος βεβαιώθητε εἶναι ἀνυπόμονος νά προφθάσῃ τήν Χίον, ἀλλ' ἀναγκαιῶς περιμένει τήν ἀπάντησιν τῆς πρὸς τοὺς ναυάρχους διαμαρτυρίας του, καὶ συγχρόνως χρημάτων ἐξοικονόμησιν... Συμπολιταί! ὁ ἰατρός Γὸς ἐκονοποίησεν προφορικῶς εἰς τὸν Βιάρων Καποδιστριαν, κ' εἴγραφεν εἰς τὸν Κυβερνήτην, δοτις καὶ αὐτὸς περιμένεται, μεγάλα πράγματα ὑπὲρ τῶν Χίων. Ταῦτα εἴγραψε καὶ πρὸς τὸν Κ. (Κύριον) Ἐυνάρδον, ταῦτα κηρύσσει καὶ γράφει ὁ "Еυδεκ καὶ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι, ταῦτα καὶ περισσότερα κηρύττει καὶ ὁ λόρδος Κόχραν, προσθέτων δι' ἀφοῦ ἦλθεν εἰς τὴν Ελλάδα, μόνον οἱ Χῖοι ἠρέθεισαν τὸν ὑπὲρ ἀνθρωπότητος ζήλόν του. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀμφίβολον διὰ τῆς μαρτυρίας τῶν τοιούτων ὅλος ὁ φιλελληνισμὸς τῆς Εὐρώπης θέλει συγκεντρωθῆ σχεδὸν ὑπὲρ τῶν Χίων, καὶ ἡ Πατρίς μας μετ' ὀλίγας ἡμέρας θέλει πλησθῆ ἀπὸ καλῶν ἀφθονίαν...»¹.

Ὁ Κόχραν, μολοντοῦ ἀδυνατεῖ νά λάβῃ ἐνεργὸν μέρος στὴν ἐπιχείρησιν τῶν Χιωτῶν γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδας τους, δὲν παύει νά ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἐκστρατεία τους, διὼς μπορούμε νά συμπεράνουμε ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 46B/26 Δεκεμβρίου ἀνέκδοτον εἴγγραφο τῶν δημογερόντων τῆς Χίου (Στ. Ζυγομαλά, Α. Σκαραμαγκά. Ἐμ. Σκαραμαγκά καὶ Λουκά Ράλλη) πρὸς τὸν λόρδο: Μὲ αὐτὸ τὸν εὐχαριστοῦν γιὰ τὴν «γενναίαν προσφορὰν πυρίτιδος καὶ μολύβδου». (Ὡς τότε τοὺς εἶχε ἀποστείλει μὲ δύο πλοῖα τοῦ Σπετιωῆ καπετὰν Φράγκα καὶ τοῦ Χιώτη καπετὰν Γαργαβά πενήντα βαρέλια μπαρούτι καὶ τετρακόσιες χελώνες μολύβι), ἐν συνεχείς τοῦ ἀναφέρουν δι' ἐξαντλήθησαν τὰ χρηματικὰ μέσα τῶν Χιωτῶν, οἱ ὅποιοι τώρα πιά μόνον τους ἀνέλαβαν νά χρηματοδοτήσουν τὴν ἐκστρατεία αὐτή, πού εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τῆς ἀρχῆς Αὐγούστου, καὶ τὸν παρακαλοῦν νά στείλῃ νέα πολεμοφόδια, κυρίως μολύβι καὶ γρανάτες καὶ, ἀν ἦταν δυνατόν, νά ἐλθῇ καὶ ὁ ἴδιος, ὅποτε θὰ συντομευθῆ ἡ ἀλωση ἢ ἡ παράδοσις τοῦ κάστρου τῆς Χίου. Στὸ ἴδιον εἴγγραφο ἀναφέρεται δι' ἐπιβραδύνθηκε ἡ πορεία τῆς πολιορκίας ἀπὸ τῆς ἀδιάκοπης βροχῆς, πού πλημμύρισαν καὶ ἀχρήστευσαν τοὺς ὑπονόμεους, οἱ ὅποιοι προορίζονταν γιὰ τῆς ἀνατινάξεις τῶν τειχῶν τοῦ κάστρου. «Αἱ ὑπόνομοι, γράφουν, εἰς τὰς ὁποίας εἶχον περιορισθῶσιν αἱ ἐλπίδες μας διὰ τὴν ἐξ ἐφόδου ταχεῖαν ἀλωσιν τοῦ φρουρίου, ἐνῶ ἦσαν ἐν τῷ τελειοῦσθαι, κατέφθασαν αἱ ἀδιάκοποι βροχαί, καὶ τὰς ἐπλημμύρισαν ἀπὸ ὕδατα, τὰ ὁποῖα ἀγνοοῦμεν ἕως πότε δύναται νά ἐκκενωθοῦν. Ὅθεν εἰς τὴν ταχύτεραν ἐκβασιν τῶν ἐλπίδων μας θέλει συντείνει καὶ ὁ ἐρχομὸς τῆς ἐξοχότητάς Σου». Στὸ μεταξὺ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας Φαβιέρους ἐξακολουθοῦσε νά βομβαρδίζῃ τὸ κάστρο καὶ νά προξενῇ ἀπώλειες στὸν ἐχθρὸν².

1. *Χιακὸν Ἀρχεῖον*, τ. 2, σ. 441-442,

2. *BPU*, Ms 2682, f. 135,

4. Ένα μήνα νωρίτερα, τον Σεπτέμβριο του 1827, ο Gosse είχε υπηρετήσει ως γιατρός στο ατμοκίνητο «Καρτερία» του Hastings, όπως πρέπει να συμπεράνουμε από έπιστολή της 23 Σεπτεμβρίου 1827 ενός Γ. Σέρρου προς τον Γεώργιο Κουντουριώτη, με την οποία τον ενημερώνει για την λαμπρή ναυτική επιχείρηση του Hastings έναντιον έχθρικού στολισκού μέσα στον κόλπο της Ίτέας. Κατά την ναυμαχία αυτή οι Έλληνες έκαψαν έπτά έχθρικά πλοία και τρία άυστριακά φορτωμένα με σταφίδες. Ο Γ. Σέρρος γράφοντας από τον Πόρο άναφέρει δι γύρω στο μεσημέρι είχε φθάσει ο ιατρός Gosse και ο άξιωματικός Hane του άτμοκινήτου «Καρτερία», οι όποιοι πληροφόρησαν τους Ποριώτες για την νίκη των Ελλήνων. Οι φιλέλληνες αυτοί έλεγαν δι είχε σκοτωθή ένας Άγγλος άξιωματικός από τό βρικόιο «Σωτήρ» και πληγωθή ο κυβερνήτης του Thomas, καθώς και πολλοί Έλληνες. Ο Σέρρος προσθέτει στο τέλος δι ο Hane, πού είχε σταλή στον Πόρο για τροφές, πολεμοφόδια κλπ. διηγόταν τά γεγονότα με μεγάλη ζωντάνια ¹. Νομίζω δι οι ειδήσεις αυτές είναι άξιοπρόσεκτες και άξιόπιστες, γιατί προέρχονται από αυτόπτες μάρτυρες της ναυμαχίας. Η επιχείρηση αυτή, όπως είναι γνωστό, προκάλεσε την όργη του Ίμπραϊμ, ο όποιος θέλοντας να έκδικηθή την καταστροφή του στολισκού του βγήκε έξω από τό Ναβαρίνο με την πρόθεση να έκμηδενισή την ναυτική μοίρα του Hastings, άλλ' άναγκάστηκε από τους ναυάρχους των συμμαχικών μοιρών να έπιστρέψη πίσω στο όρμητήριό του, όπου και ύστερα από λίγες μέρες έγινε η περιλάλητη ναυμαχία του Ναβαρίνου (8/20 Όκτωβρίου 1827) ².

Άνάμεσα στις σημειώσεις του Gosse σάζεται και ο παρακάτω άχρονολόγητος πίνακας, πού άπαριθμεί τό πλήρωμα της «Καρτερίας» του Hastings ³. Τά όνόματα του πληρώματος, τά όποια παραθέτω, όπως ακριβώς είναι στο χειρόγραφο, πρέπει να έχουν καταγραφή από τον Gosse την εποχή πού, όπως άνέφερα παραπάνω, είχε προσληφθή από τον Hastings ως γιατρός.

Darby, Lieutenant
Hane, Officier
J. Falanca »

Angelis Smyrnios, marin
Micalis Cliiotis Focas, marin
Manolis Samiotis, »

1. *Λιγνού*, Άρχεία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτη, τ 8, σ. 448.

2. *Finlay*, History of the Greek Revolution, τ. 2, σ. 14-21. Η επιχείρηση του Hastings στον κόλπο της Ίτέας περιγράφεται γλαφυρά από τον David Urquhart, τον συγγραφέα του περιηγητικού βιβλίου The Spirit of the East, ο όποιος έλαβε μέρος στην ναυμαχία αυτή (*David. Prquhart*, The Spirit of the East, London, 1839, τ 1, σ 22-30). Πρβλ. και *Κωνσταντίνου Ράδου*, Ο "Άστυξ και τό εργον του εν Έλλάδι, ΆΟήναι 1928, σ. 50 κ.έ.

3. *BPU*, Ms 2687, χωρίς ενδείξεις.

Dr. Enric Treiber		Anastasios Mytilineos,	»
Constantin Apostolidis, secretaire		Manolis Giagzis,	»
Ch. Thomson, maitre d'equipage		Eftimios Risologos,	»
Janis Crisgicou,	»	Georgis Yassili Chiotis,	»
Nicolas Ghika, marin		Andreas Georgi Nitis,	»
P. Papamanoli, carpenter		Vassilis Janaki Smyrnios, marin	
Janacos Calangeris, forgeron		Janacis Argiroci,	»
N. Paplomatis, aux charbons		Dimitris Bournovalis,	»
Georgis Cololio, marin		Antonis Jani Chiotis,	»
Micalis Chiotis	»	Dimitris Jenitis,	»
Janis Simiacos	»	Jakoumis Samiotis,	»
Andreas Gazos	»	Dimitris Andriotis,	)>
Dimos Maoris	»	Georgis Samiotis,	»
Nicolas Mourmuris	»	Antonis Smyrnios,	)>
Janis Arlandas	»	Janis Patiniotis,	»
Apostolos Ai'valiotis, marin		Janis Chiotis,	»
Antonis Carabourniotis,	»	Eric Jansen, Suede,	»
Nicolas Ladicos, aux charbons		Petter Jansen,	)>
Christodulos Benitis	»	Laurence Egplam, Suede,	»
Georgios Poriotis, marin		Chiarke Suambar,	)> »
Fotios Simiacos	»	Jor Suambar,	» »
Andreas Nitis	»	Peter Olson,	» »
Stratis Nitis	»	Laurence Capenter,	» »
Cristos Smyrnios	»	Bortel Cheydedal,	» »
Georgis Patiniotis	»	Laurence Casperson,	» »
Daniel Cyhuis, Suede, marin		William Broms, Anglais, a la machine	
Michel Cheilbar	» »	Jacob Hetkens,	)> »)>
Jon Algriin,	» »	Grigoris Marinou,	grec serge] 1t
Hens Liba,	» »	Constantin Samios,	» soldat
Andron Suensen,	» »	G. Scopelitis,	» »
Niil Suensen,	»)>	Georgis tou Petrou,	» »
Martin Noustrom,	)> »	Nicolas Sambecos,	» »
Nicola Bein,	» »	Georgis Manissalis,	» »
Andron Niilson,	» »	Janis Christofa,	» »
Jacob Henderson,	» »	Stavros Barboglous,	» »
Peter Henderson,	» »	Thomas Janizi,	»)>
Jon Helman,	» »	Ciriakos Galaris,	» »
Jon Poola, Anglais		Vassilis Daniel,	» »

George Freincs » a la machine	Jiims Gouoram, Anglais, ingenieur
Ziims Minziio, Anglais, ingenieur	Janis Polymeris, domestique
Cristos Balanos, domestique	Marcis Patiniotis, »
Antonis Christoboulidis, »	Janis Andriotis, marin
Elias Meropoulos »	Georgis Varlas, »
Anagnostis Vivilakis, »	Dimitris Carajani, domestique

Ἡ μελέτη τοῦ καταλόγου τῶν ἀνδρῶν τῆς «Καρτερίας» εἶναι πολὺ διδασκτική. Μᾶς δείχνει πρῶτα ἀπ' ὅλα ὅτι τὸ πολεμικὸ εἶναι πραγματικὰ ἐθνικὸ, γιατί οἱ ἄνδρες του δὲν προέρχονται ἀπὸ ἓνα ὁρισμένο μόνο τόπο, ὅπως τὰ πολεμικά τῆς ἸΤόρας, τῶν Σπετσῶν, τῶν Ψαρῶν, ἀλλὰ ἀπὸ διάφορα μέρη τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, ὄχι μόνον τοῦ ἠπειρωτικοῦ, ἀλλὰ ἰδίως τοῦ αἰγαίου καὶ τοῦ μικρασιατικοῦ - διαπίστωση πού μᾶς δείχνει τὴν καθολικὴ συμμετοχὴ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους στὸν ἀγῶνα καὶ τὴν προσφορὰ τῶν ἀλύτρωτων Ἑλλήνων. Ἐπειτα καὶ οἱ ξένοι ναυτικοί, κυρίως Ἄγγλοι καὶ Σουηδοί, πού ὑπηρετοῦν δὲν εἶναι ὀλίγοι. Εκπληκτικὴ εἶναι ἡ ἀναλογία τῶν Σουηδῶν: στοὺς 94 ἄνδρες τοῦ πληρώματος οἱ 21 εἶναι Σουηδοί, δηλαδὴ τὸ 1 / 5 καὶ πλέον. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ εὐρωπαϊκὴ πειθαρχία πού ἐπικρατοῦσε στὸ πλοῖο. Ἄν μάλιστα σκεφθῆ κανεὶς ὅτι ὁ κυβερνήτης του, ὁ Ἄγγλος φιλέλληνας Frank Abney Hastings, ἦταν ἐμπειρὸς ναυτικὸς μὲ φαντασία καὶ ὁ πρῶτος πού εἰσηγήθηκε καὶ εἰσήγαγε τὴν χρῆση πυρακτωμένων βλημάτων, καταλαβαίνει κανεὶς πῶς μέσα σὲ 3/4 τῆς ὥρας εἶχε κεραυνοβολήσει καὶ ἐκμηδενίσει τὸν τούρκικὸ στολισκὸ μέσα στὸν κόλπο τῆς Ἰτέας.

Ἀφοῦ μὲ τὴν ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου ἐξασφαλίστηκε ἡ ἐλευθερία τῆς Πελοποννήσου, ὁ Gosse δρᾷ πάλι στὸ Αἶγαιο γιὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τάξη. Ἔτσι, ὅπως ἄλλωστε ἔχουμε ἰδεῖ, κατὰ τὰ τέλη Νοεμβρίου τοῦ 1827 ὁ Gosse μὲ τὶς κανονιοφόρους του κατέπλευσε στὴν Σαντορίνη καὶ στὴν Ἴο, ὅπου εἶχε μάθει ὅτι Κρητικοί εἶχαν ἀποβιβασθῆ καὶ εἰσέπρατταν μεγάλα ποσὰ ὡς εἰσφορές. Τότε ἀπειλῆσε τὸν ἀρχηγό τους ὅτι θὰ βυθίσῃ τὸ πλοῖο τους, εἰάν δὲν τοῦ ἐδίωκε πίσω τὰ χρήματα, πού εἶχε εἰσπράξει παράνομα. Τὸ ζήτημα λύθηκε εἰρηνικά καὶ ὁ Gosse τὸν ἀφήσε νὰ φύγῃ ἀφοῦ τὸν συνόδευσε ὡς τὴν Σαντορίνη. Ἐκεῖ βρῆκε τὴν γολέτα τοῦ Κόχραν «Unicorne», ἡ ὁποία τὸν δδήγησε ὑστέρᾳ ἀπὸ ἓνα περιπετειώδες ταξίδι στὴν Κέρκυρα, ἀπ' ὅπου εἶχε ἐντολὴ νὰ τοῦ μεταφέρει τὰ χρήματά. Ἐκεῖ συναντήθηκε μὲ τὸν ἀνώτατο ἄρμοστή τῆς Ἑπτανήσου Sir Frederic Adams *.

1. *Bouvier-Bron*, Le séjour de Louis-Andre Gosse en Grece, σ. 73-74. Πρβλ. *Δια-*

Από την Κέρκυρα φαίνεται ότι ο Gosse πέρασε κατά τα τέλη του 1827 και έμεινε για ένα μικρό χρονικό διάστημα στο στρατόπεδο της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας, γιατί σε έπιστολή του από την Κέρκυρα στις 27 Δεκεμβρίου 1827 σε κάποιον Άγγλο κατονόμαζε τους διαφόρους φιλέλληνες, τους όποιους είχε συναντήσει στο Δραγαμέστο, τον λοχαγό Nostitz από την Σαξωνία, που βρισκόταν στην έλληνική ύπηρεσία από το 1825 και ό όποιος διοικούσε μία μοίρα καταστρεπτικών πυραύλων (fuseés à la congène), τον Έλβετό ύπολοχαγό Knapp, διοικητή μιās πεδινής πυροβολαρχίας, τον Γάλλο ύπολοχαγό Le Conte, που βρισκόταν στην Ελλάδα από τον Ίούλιο του 1826 προσκολλημένος στην ύπηρεσία του Church, τους Γάλλους ύπαξιωματικούς Maestracht, Dufast, Claudiers και τον νεαρό Άγγλο Peppercorn, που είχε φθάσει πριν από 20 μέρες, καθώς και 2-3 Πολωνούς που δεν τους κατονομάζει¹.

5. *Τό θέμα της μετακλήσεως σώματος Έλβετών στρατιωτών ή γεωργών στην Ελλάδα.*

Ένα από τα θέματα, που άπασχόλησαν τον Gosse μετά την κάθοδό του στην Ελλάδα, ήταν νά μετακληθή και ένα σώμα Έλβετών νέων, οι όποιοι μέ την πειθαρχία, την μόρφωση, τον ένθουσιασμό και τον ζήλο τους θά συντελούσαν στην άναγέννηση τής Ελλάδας. Πιεζε μάλιστα την μητέρα του νά πείση τον Κυβερνήτη, που κατέβαινε στην Ελλάδα, νά έλθη δυο τό δυνατόν γρηγορότερα μέ ενά σώμα νέων Έλβετών².

Φαίνεται ότι πολλές συζητήσεις θά γίνονταν στους φιλελληνικούς κύκλους τής Έλβετίας γιά την άποστολή νέων της στην Ελλάδα ως πολιτιστικών φορέων. Τό ζήτημα αυτό δεν άργησε νά έμφανισθή και από τις στήλες τής φιλελληνικής έφημερίδας «Journal de Genève». Πραγματικά στο φύλλο 18 τής 4 Μαΐου 1826 βλέπει τό φώς ένα πολύ ένδιαφέρον άρθρο γιά την άποστολή Έλβετών άποίκων στην Ελλάδα. Ό συγγραφέας του άρθρου, ξεκινώντας από την αύξηση του πληθυσμού τής χώρας του και έχοντας ύπ' όψη του την φύση τής Ελλάδας και την μικρή της άπόσταση από την Έλβετία, γράφει ότι εκεί κάτω ύπάρχουν μεγάλες έλεύθερες εκτάσεις κατάλληλες γιά εποικισμό Έλβετών.

μάνη, Άρχαια Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτου, τ. 9 (Άπό 30 Σεπτεμβρίου έως 31 Δεκεμβρίου 1827, 1828 και 1829) σ. 72, όπου μεταξύ άλλων ό Κόχραν σ' έπιστολή του από 14 Νοεμβρίου 1827 έγραφε τά εξής: "Ό κύριος Γός άνεχώρησεν εις Κέρκυραν, διά νά μέ φέρη χρήματα· άλλ' έπειδή άπαιτείται ή μεγίστη ταχύτης διά νά άφανισθή ή άκόμη σημαντική αύτη θαλασσινή δύναμις του έχθρου...". Πρβλ. σ. 85, όπου φαίνεται ότι ό Gosse έμεινε γύρω στις 20 μέρες στην Κέρκυρα.

1. *Dontas*, The Last Phase of the War of Independence, σ. 52, ύπ. 1.

2. *Rothpletz*, Lettres de L.-A. Gosse a sa mere, σ. 32.

Ἡ Ελλάδα, ὅπως γράφει, «κατακτώντας τὴν ἀνεξαρτησία τῆς ἀπέσπασε ἀπὸ τοὺς Τούρκους τεράστιες ἐκτάσεις, οἱ ὁποῖες εἶναι στὴν διάθεση τῆς κυβερνήσεως, πού μπορεί νὰ τις πουλήσῃ ἢ νὰ τις παραχωρήσῃ γιὰ τις ἀνάγκες τοῦ κράτους». Προτείνει λοιπὸν νὰ ἰδρυθῆ μία ἔταιρεία, ἡ ὁποία θ' ἀναλάμβανε νὰ παραχωρήσῃ στοὺς Ελβετοὺς ὀρισμένες ἐκτάσεις, γιὰ νὰ κτιστοῦν οἰκήματα μὲ σκοπὸ νὰ ἐγκατασταθοῦν ἐκεῖ ἐμπειροὶ Ελβετοὶ στρατιωτικοί, οἱ ὁποῖοι θὰ μπορούσαν νὰ προσφέρουν στοὺς Ἕλληνας χρήσιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ὀργάνωσή τους, κυρίως σὲ τακτικά στρατεύματα. Ἡ ἔταιρεία θὰ προμήθευε στοὺς Ελβετοὺς ἐποίκους διάφορα ὀπλα καὶ θὰ τοὺς ἐξασφάλιζε παρὰ μισθὸν καὶ μισθὸ τουλάχιστον γιὰ ἓνα χρῶνον.

Συνεχίζοντας ὁ ἀρθρογράφος προτείνει νὰ δοθῆ στὴν ἔταιρεία ἡ ὄνομασία «Société de colonisation suisse en Grèce». Ἀρχικὸ κεφάλαιό τῆς θὰ ἦταν τὸ ποσὸ τῶν 3.000.000 φράγκων καὶ σκοπὸς τῆς ἢ ἐγκατάσταση 3.000 ἀνδρῶν σὲ πέντε ἑπαρχίες τῆς Ελλάδας, δηλαδὴ ἑνὸς τάγματος 500 ἀνδρῶν πολιτοφυλακῆς σὲ κάθε μία. Στους ἀνδρες αὐτοὺς θὰ χορηγοῦνταν τὰ ἀνάλογα πολεμικὰ ἐφόδια. Ἐάν ἔμειναν περισσότερο ἀπὸ ἓνα χρῶνον, θὰ εἶχαν ἰδιαιτερο μισθὸ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι. Ἡ «Société de colonisation suisse en Grèce» θὰ εἶχε τὴν ἔδρα τῆς στὴν Γενεύη, ἓναν πρᾶκτορα σὲ ἓνα λιμάνι τῆς Εὐρώπης, ἓναν διευθυντὴ στὴν Ελλάδα καὶ ἓναν ἄλλο πρᾶκτορα σὲ κάθε τάγμα ἢ σὲ κάθε ἑπαρχία. Τὸ μόνον ἔμπόδιο γιὰ τὴν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ σχεδίου, τονίζει ὁ ἀρθρογράφος, εἶναι ἡ συγκέντρωση τοῦ ἀπαραίτητου κεφαλαίου. Τελειώνοντας γράφει τὰ ἑξῆς: «L'émigration est un besoin impérieux pour une partie de la population de notre patrie, et nulle considération ne saurait empêcher ses pas vers un pays rapproché, rempli de terres fertiles, mais incultes, et où la liberté commence avec les dangers, qui rappelleront aux Suisses les efforts de leurs ancêtres»¹.

Τὸ θέμα τῆς καθόδου ξένου τακτικῶν στρατοῦ στὴν Ελλάδα ἀπασχολοῦσε καὶ τὴν Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ ἤδη ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1826. Σ' ἐπιστολὴ τῆς πρὸς τὸν κόμη d'Harcourt ἀπὸ τὸ Ναύπλιο στίς 19 Ἰουλίου τοῦ τόνιζε, μεταξύ ἄλλων, ὅτι τὸ τακτικὸ σῶμα θὰ ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πρὸ ἀσφαλῆ καὶ ἰσχυρὰ μέσα σωτηρίας τῆς Ελλάδας². Καὶ πραγματικὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὴν γνώμη αὐτὴ τὴν συµμερίζονταν ὅλοι σχεδόν οἱ Ἕλληνας, γιατί ἡ ἀνάγκη τῶν τακτικῶν στρατευμάτων εἶχε γίνῃ πολὺ αἰσθητὴ. Σ' αὐτὰ εἶχαν ἀποθέσει οἱ Ἕλληνας τις ἐλπίδες τους γιὰ τὴν σωτηρία τῆς χώρας τους³. Μολαταῦτα ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ παρατηροῦσε σὲ ἐπιστολὴ τῆς (28 Ἰουλίου 1826) πρὸς τὸν Εὐνάρδο ὅτι

1. *Journal de Genève*, 16re année, N° 18, jeudi 4 mai 1826, σ. 3.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, ff. 438-440.

3. *A. Βακαλοπούλου*, Τὰ ἐλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 1821, σ. 207 κ.ε. Πρβλ. τοῦ

ἴδιου Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1821, Ἀθῆναι 1971, σ. 320-322.

μέτις παρούσες περιστάσεις δέν ή̄ταν δυνατόν, αλλά οὔτε καί συνέφερε, νά προβή σέ δάνειο ἀποκλειστικά καί μόνον γιά τό τακτικό σῶμα, πράγμα τό ὁποῖο, ἀν γινόταν, θά ἀφνε χωρίς ἐνίσχυση τά ὑπόλοιπα στρατεύματα καί τήν ναυτική δύναμη ¹. Ἀργότερα, κατά τά τέλη τοῦ 1826, κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν τρομερῶν κινδύνων ἀλλάξε πάλι γνώμη : μέ ἐγγραφοῦ της τῆς 21 Νοεμβρίου πρὸς τήν φιλελληνική ἐπιτροπή τῆς Μασσαλίας, πού ζητοῦσε νά πάρη πληροφορίες γιά τίς ὑλικές ἀνάγκες τῶν Ἑλλήνων, δὴλώνε, μεταξύ ἄλλων, τήν ἐξάντληση τῶν ἐσωτερικῶν πόρων καί τήν σπουδαιότητα τῶν συνδρομῶν τῶν φιλελλήνων τῆς Εὐρώπης, τῶν ὁποίων ἡ στενή συνεργασία ἔδινε μεγάλες ἐλπίδες στοὺς "Ἕλληνες γιά τήν εὐνοϊκή ἐκβαση τοῦ ἀγῶνα, καί τόνιζε ὅτι μέ τίς παρούσες περιστάσεις ἡ Ελλάδα εἶχε μεγάλη ἀνάγκη ἀπό πολεμοφόδια, τροφέ^ καί ἰδίως ἀπό τήν ἀποστολή ἑνὸς τακτικοῦ σῶματος ἀπό τήν Εὐρώπη γύρω στοὺς δύο χιλιάδες μαχητές μαζί μέ τοὺς ἀξιωματικούς καί ἀρχηγούς, ἐφοδιασμένους μέ δλα δσα χρειάζονται. Τό τακτικό αὐτό σῶμα θά χρησίμευε σάν ἕνας πυρήνας, ὡσότου αὐξηθῆ μέ τήν συρροή νεοσύλλεκτων Ἑλλήνων. Στὴν συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς της ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ ἐκφράζει τὴν λύπη της, γιατί οἱ κρίσιμες περιστάσεις δέν τῆς ἐπιτρέπουν νά συστήσῃ ἡ ἴδια τό τακτικό αὐτό σῶμα, καί ἐλπίζει δτι μέ τήν προμήθεια τῶν ἀπόλυτα ἀναγκαίων τροφίμων, πού θά συνοδεύουν τό ξένο τακτικό σῶμα, καί μέ τήν ὑποσημένη ναυτικὴ βοήθεια ἡ Ελλάδα θά κατορθώσῃ νά θριαμβεύσῃ στὶς μάχες ἐναντίον τῶν εχθρῶν"².

Ἡ σκέψη γιά τήν μετάκληση ξένων στρατιωτικῶν, κυρίως Ἐλβετῶν, καθὼς καί γεωργῶν, ἀπασχολοῦσε καί τὸν Κυβερνήτη πρὶν ἀκόμη ἀπό τὴν κάθοδο του εἰς τὴν Ελλάδα. Σέ ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὴς 20 Σεπτεμβρίου 1827 ἔγραφε δτι ἡ Ελλάδα θά μπορούσε νά βγῆ ἀπὸ τὴν δύσκολη κατάσταση, εἰς τὴν ὁποία βρισκόταν, ἀν στρατολογήσει λίγα τάγματα ἀξίων Ἐλβετῶν στρατιωτικῶν³. "Ὅπως βλέπουμε, ὁ Καποδιστριας ἔχοντας ὑπ' ὄψη του τὴν παρουσία τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Πελοπόννησο καί γενικά τὴν κρίσιμη στρατιωτικὴ κατάσταση εἰς τὴν Ελλάδα, ἐνέκρινε τὴν κάθοδο στρατιωτικοῦ σῶματος. Καί ἡ γνώμη του αὐτὴ δέν ἀργήσε νά φημολογηθῆ σέ ὅλη τὴν Ελλάδα. Ἔτσι

1. *BPU*, Ms Suppl 1888, ff. 445-448.

2. *BPU*, Ms Suppl 1888, ff. 480-481. Πρὸς f. 479, δπου μεταξύ ἄλλων καί τά ἐξῆς: "Il regoit avec reconnaissance les communications que lui transmet M. Bonard. En résumé il fait consister tous les besoins de la Grèce en vivres et en munitions de guerre. Il démontre les motifs qui lui ôtent toute possibilité de tirer les ressources du pays. Il entre dans de longs développements pour montrer que le secours le plus essentiel consisterait en outre dans l'envoi en Grèce de deux mille hommes de troupes régulières, bien disciplinées, complètement armées et équipées et pourvues pour quelque temps bien de subsistances". Τὰ παραπάνω φαίνεται δτι. ἔγραφε κάποιος ἀπὸ τό φιλελληνικό κομμάτι τῆς Μασσαλίας, δταν πῆρε τὴν ἐπιστολὴ τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς.

3. *Correspondance*, τ. 1, σ. 171.

ὁ Γ. Δ. Σταύρου ἔγραφε ἀπὸ τὴν Σύρα στὸν Γ. Κουντουριώτη στίς 30 Σεπτεμβρίου 1827, μεταξύ ἄλλων, καὶ τὰ παρακάτω: «Κατὰ τὰς εἰδήσεις ἀπὸ δλα τὰ μέρη, τὸν Καποδίστριαν πρέπει νὰ τὸν νομιζόμεν, διὰ τὴν φθῶσιν ὡρᾶ τῆ ὡρᾶ' τὸ θέλουν, διὰ φέρει μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἑλβετικά στρατεύματα»¹. Ἡ ἰδέα τῆς καθόδου τακτικῶν στρατευμάτων περνοῦσε συχνά, φαίνεται, ἀπὸ τὸ μυαλὸ πολλῶν φιλελλήνων. Ὁ Gosse μάλιστα προτείνει «νὰ λάβῃ ἡ Ἑλληνικὴ Διοικησις τελείους τακτικούς στρατιώτας» καὶ ἡ γνώμη του συζητεῖται στὴν ἀλληλογραφία Ἰγνατίου-Καποδίστρια (ἐπιστολὴ Ἰγνατίου, Πίζα στίς 30 Νοεμβρίου 1827)². Ὁ Καποδίστριας ὁμοίως ἀπέκρουε τὴν καθοδὸν αὐτῶν ὡς ἐκτελεστικῆς δυνάμεως. Γι' αὐτὸ στὴν ἐπιστολὴ του τῆς 30 Νοεμβρίου ἔγραφε τὰ ἑξῆς πρὸς τὸν Ἰγνάτιο Οὐγγροβλαχίας: «...οὐδέ εὔκρινον τὸ προτεινόμενον, ἵνα δηλαδὴ ὁ νέος τῆς Ἑλλάδος διοικητὴς ἔλθῃ μετὰ στρατιωτικῶν ταγμάτων καὶ κανονοστοιχιῶν, οὐδέ πρακτὸν τὸ εὐρίσκω. Ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχα τὰς εὐκολίας, πάλιν δὲν τὸ μετεχειριζόμεν δι' ὅδους λόγους καὶ γνωρίζει καὶ ἐπεδοκίμασεν ἡ ὑμετέρα σεβασμιότης»³. Γιὰ τὴν στρατολογία ὁμοίως χιλιάδων Ἑλβετῶν ἢ Γερμανῶν στρατιωτῶν, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ στὴν διάθεσίν του μεγάλα χρηματικὰ ποσά, τὰ ὅποια ὁμοίως ποτὲ δὲν κατόρθωσεν ν' ἀποκτήσῃ μὲ δάνεια. Γι' αὐτὸ καὶ τελικὰ τὰ σχέδιά του αὐτὰ τῆς στρατολογίας ξένων στρατιωτικῶν δὲν πραγματοποιήθηκαν⁴.

Πάντως ἡ ἰδέα τῆς καθόδου Ἑλβετῶν νέων στὴν Ἑλλάδα ἀρχισε νὰ ὀρμιάζῃ τὸν Μάιο τοῦ 1828, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Ἐϋνάρδου ἀπὸ τὴν Γενεύη στίς 28 Μαΐου 1828 πρὸς τὸν συμβολαιογράφον τῆς Λωζάννης E. Dupuy. Σ' αὐτὴν ὁ Ἐϋνάρδος ὑπογράμμισε τοὺς δρους, μὲ τοὺς ὁποίους Ἑλβετοὶ νέοι θὰ μπορούσαν νὰ κατεβοῦν στὴν Ἑλλάδα. Συγκεκριμένα ἔγραφε τὰ ἑξῆς ἐνδιαφέροντα: «Χρειαζόνται ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους ὁ κόμης (Καποδίστριας) μπορεῖ νὰ τοὺς ἔχῃ ἐμπιστοσύνη. Μολαταῦτα, προσκαλώντας τοὺς νέους Ἑλβετοὺς νὰ κατεβοῦν στὴν Ἑλλάδα, νομιζῶ πὼς δὲν πρέπει νὰ τὸ ἐπιχειρήσουν μὲ τὴν ἰδέαν νὰ πλουτίσουν. Ἡ Ἑλλάδα ἔχει ἀκόμη νὰ ἐπουλώσῃ πάρα πολλὰς πληγὰς, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ προσφέρῃ ἀξιόλογες ἀποδοχὰς. Ὁ πρῶτος λοιπὸν σκοπὸς θὰ ἦταν νὰ φανῇ χρήσιμος, ν' ἀφιερῶσιν τὴν ζωὴν τοῦ σέ

1. *Δια μάνθη*, Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτη, τ. 9, σ. 19.

2. *Πρωτοψάλτη*, Ἰγνάτιος, II, σ. 289.

3. Ἐνθ' ἄν., σ. 276.

4. *Anton Freiherrn von Prokesch-Osten*, GescMchte des Abfalls der Griechen vom tiirkischen Reiche im Jahre 1821 und der Griindung des hellenischen Konigreiches aus diplomatischem Standpunkte, Wien 1867, τ. 2, σ. 206. Πρὸς καὶ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση, Ἱστορία τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐν ἔτει 1821 καὶ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, μετάφρ. Γ. Ἀντωνιάδου, Ἀθήναι 1828, τ. 2, σ. 226.

μιά χώρα που θα ξαναγεννηθεί για τον πολιτισμό. Έχω την πεποίθηση ότι άργότερα εκείνοι, που θα έχουν τα προσόντα, τα όποια ζητεί ο Κυβερνήτης, θα βρουν τις αρμόζουσες θέσεις, αλλά δεν μπορώ να αναλάβω καμιά υποχρέωση για κανένα. Δεν θα κάμω τίποτε άλλο από το να διευκολύνω το ταξίδι για εκείνους, που θα μού παρουσιάσουν θετικές πληροφορίες και βεβαιώσεις, οι οποίες θα αποδεικνύουν την ικανότητα, την εντιμότητα και την δραστηριότητά τους. Σε όλους θα ανακοινώσω ότι οι συνθήκες αυτές θα δημιουργηθούν επί τόπου και ο Κυβερνήτης θα κρίνει τους νέους, που ο ζήλος τους θα τους φέρη στην Ελλάδα... Μολταταύτα, σε κανένα δεν θα δώσω ουσιαστική έπιτολή παρά μόνο σ' εκείνους, που θα έχουν αξιοσημείωτα προσόντα και μερικά οικονομικά μέσα μαζί τους, γιατί για το καλό τους, για το καλό του Κυβερνήτη και για την τιμή της Ελβετίας, δεν πρέπει οι νέοι, που θα παρουσιαστούν, να φανερώσουν με την άφιξή τους κιόλας ότι αναχώρησαν για την Ελλάδα, γιατί δεν είχαν κανένα πόρο ζωής. Πολλοί άνδρες βρέθηκαν στην θέση αυτή και δεν έκαναν παρά μόνο κακό. Άν έχης μερικούς αξιωματικούς ηλικίας 24-29 ετών, θα επιθυμούσα να ξεταστούν από τον στρατηγό de la Harpe, από τον καθηγητή Gliavanrie ή από τους καθηγητές Monnard και Gimdroz. Αυτοί οι κύριοι, αν και πού ικανοί από μένα στο να ξεχωρίσουν, αν οι νέοι Ελβετοί έχουν την απαιτούμενη ικανότητα, θα έχουν το ίδιο αίσθημα έθνικοϋ έγωισμοϋ, ώστε να μη στείλουν παρά μόνον άτομα, που να τιμήσουν την πατρίδα μας¹.

Ο Έυνάρδος ιδιαίτερα ένδιαφέρθηκε για το θέμα αυτό και ήλθε επανειλημμένα σε συνενόηση με την κυβέρνηση της Βέρνης επικαλούμενος το υγιεινό κλίμα, το εύφορο έδαφος και την κοντινή απόσταση της Ελλάδας από την Ελβετία. Ακόμη ο Έυνάρδος δέχθηκε αρκετές προτάσεις, όπως π.χ. του λοχαγού βαρώνου Neuhaus, ο οποίος υποστήριζε ότι με τον έπικρισμό Ελβετών στην Ελλάδα θα έπιτυγχανόνταν δύο πράγματα: ο σχηματισμός στρατιωτικής φάλαγγας και η ανάπτυξη της γεωργίας. Ένας άλλος Ελβετός αξιωματικός που υπηρετούσε στον δλλανδικό στρατό πρότεινε την όργάνωση μιϋς άποικίας στην Πελοπόννησο. Πάντως ο Έυνάρδος προτρέπει τον Neuhaus να κατεβή ο ίδιος στην Ελλάδα και να πάρη μαζί του και τον γιό του, ο οποίος θα μπορούσε έπισης να φανή χρήσιμος στον Καποδίστρια².

Ενεργό έπίσης πρωτοβουλία ανάλαβε και η φιλελληνική έπιτροπή της Ζυρίχης, η οποία παρουσίασε ένα νέο σχέδιο, το σχέδιο Lieb, που άφορούσε την εγκατάσταση τεχνιτών και άγροτών στην Ελλάδα με δικές του δαπάνες. Ο ίδιος ο Lieb έστειλε τον Ιούλιο του 1828 έπιτολή προς τις φιλελληνικές έπι-

1. *Θεοτόκη*, Άλληλογραφία Καποδίστρια-Έυνάρδου, σ. 107-108.

2. *Rothpletz*, Der Genfer J.-G. Eynard als Philhellene, σ. 83. Πρβλ. *Θεοτόκη*, Άλληλογραφία Καποδίστρια-Έυνάρδου, σ. 132.

τροπές της Ελβετίας από το Château Hard de Thurgovie ένθαρρύνοντας την εγκατάσταση προτύπου αγροτικής σχολής στην Κόρινθο. (Αυτή ασφαλώς θα ήταν η πρώτη ιδέα της γεωργικής σχολής, που πραγματοποιήθηκε αργότερα με την ίδρυση της σχολής της Τίρυνθας). Ζητούσε λοιπόν να μεταβή στην Ελλάδα για έξι έως δέκα μήνες και να μείνη στο Άργος, στο Ναύπλιο και σε άλλα μέρη, για να κατατοπιστή ¹. Για να πραγματοποιηθεί όμως αυτή η επιθυμία του Lieb, έπρεπε πρώτα να έκκενωθή η Πελοπόννησος από τους Τούρκους, να υπάρξει ειρήνη και τάξη, να οργανωθή η διοίκηση και οι πολίτες να χαίρωνται τα ίδια δικαιώματα.

Πάντως ο Καποδίστριας, όπως έγραφε σε έπιστολή του προς τον Εϋνάρδο από την Μεθώνη στις 30 Μαρτίου 1829, σκεπτόταν να μετακαλέσει διακόσιες οικογένειες καλών Ελβετών, για να τους χρησιμοποιήσει ως υπόδειγμα για την μετέπειτα γεωργική αποκατάσταση των Ελλήνων, αλλά η σκέψη του αυτή να δημιουργήσει ένα πρότυπο γεωργικό συνοικισμό τελικά ναυάγησε. Οι προθέσεις του παρεξηγήθηκαν και ουκοφαντήθηκαν από τους κοτζαμπάσηδες, που ενδιαφερόμενοι οι ίδιοι για την ιδιοποίηση των εθνικών κτημάτων τον κατηγορούσαν ότι σκεπτόταν να τα μοιράσει σε ξένους ².

6. Η δραστηριότητα του Gosse ως γιατρόν στην *Ελλάδα.

1. Οι υπηρεσίες του Gosse στην Ελλάδα υπήρξαν επίσης μεγάλες και θετικές, διαν ασκώντας την ιατρική επιστήμη αντιμετώπισε τον πύο μεγάλο κίνδυνο - δοτερα από την πείνα - στην χώρα, την επιδημία της πανώλους, που απειλούσε τους ύποσιτισμένους και έξασθενημένους οργανισμούς των κατοίκων.

Τά πρώτα κρούσματα παρουσιάστηκαν στην "Υδρα τον Απρίλιο του 1828, διαν άνδρες της ύδραϊκής γολέτας «Άφροδίτη», που είχε μεταφέρει αιχμαλώτους Έλληνες από την Μεθώνη και Κορώνη, διπου η άρρώστεια θέρριζε τους Αιγυπτίους, προσβλήθηκαν από μιá «όξειαν ασθένειαν» και μερικοί απ' αυτούς πέθαναν. Ο γιατρός Σπυρ. Καλογερόπουλος, άπεσταλμένος του Καποδίστρια στην "Υδρα, παρακάλεσε με τό έγγραφό του την 17 Άπριλίου 1828 τους προκρίτους της "Υδρας να διορίσουν μιá πενταμελή έπιτροπή, να την όνομάσουν ("Τγιεινομεϊον "Υδρας» και να δοθή σ' αυτήν η άναγκαία έκτελεστική

1. *Θεοτόκη*, Άλληλογραφία Καποδίστρια-Εϋνάρδου, σ. 132.

2. *Correspondance*, τ. 3, σ. 78, *Αραγούμη*, Άναμνήσεις, σ. 107, *Ζωγράφου*, Ιστορία της ελληνικής γεωργίας, τ. 2, σ. 235-238, *Α. Βακαλοπούλου*, Πρόσφυγες και προσφυγικόν ζήτημα, σ. 116, *Νάκου*, Αι "Μεγάλοι Δυνάμεις" και τά "Εθνικά κτήματα" της Ελλάδος, σ. 497-498, ύπ. 82, 83.

δύναμη για την λήψη και εκτέλεση αυστηρών μέτρων. Από τα πέντε μέλη της επιτροπής τα δύο έπρεπε να είναι οι γιατροί Φόνος και Ξανθός, ενώ για την εκλογή των άλλων τριών υπεύθυνοι ήταν οι πρόκριτοι της Ύδρας. Ανάμεσα στις οδηγίες που δόθηκαν στην επιτροπή της Ύδρας ήταν και οι εξής: 1) να φύγουν από την πόλη και να «βαλθοῦν εις καθαρτήριον» οι οικογένειες αυτών που είχαν πεθάνει· 2) να ὀριστούν μερικοί άνδρες «μόρτηδες», για να θάβουν τους νεκρούς και ν' ἀπολυμαίνουν τα σπιτία τους· 3) να ὑπάρχη ἀυστηρή ἐπαγρύπνηση στις συναναστροφές, στα μαγαζιά, καφενεία κλπ· 4) να κλείσουν οι ἐκκλησίες και κανένας γιατρός να μὴ πηγαίνει σὲ κανένα ἀσθενή, ἀν προηγουμένως δὲν εἰδοποιήση τὴν ἐπιτροπή· 5) να καιγώνται τὰ ρούχα αὐτῶν, οἱ ἄποιοι εἶχαν πεθάνει, ἐνῶ οἱ ὕποπτοι να μένουν «εἰς τὸ καθαρτήριον» ὡς πενήντα ἡμέρες. Ὁ γιατρός Καλογερόπουλος σὴν ἐκθεσὶ του, ἀναφερόμενος σὴν ἐκδήλωσι τῶν πρώτων κρουσμάτων, βεβαίως δι «σάλιον τι, ἀγορασθὲν ἐκ τοῦ ἐν Μεθώνη στρατοπέδου καὶ κομισθὲν εἰς τὴν Ύδραν, ἤτο μῶλυσμένον...»¹.

Πράγματι οἱ πρόκριτοι τῆς Ύδρας πήραν τὰ κατάλληλα μέτρα, διόρισαν τὴν πενταμελὴ ἐπιτροπή καὶ ἐστειλαν σχετικὸ εὐχαριστήριον ἔγγραφο πρὸς τὸν Κυβερνήτη. Ἐπίσης δρῖσαν ὡς προσωρινὸ νοσοκομεῖο τὸ Μανδράκι, διου θὰ μεταφέρονταν ὁσοι εἶχαν προσβληθῆ ἀπὸ τὴν πανώλη. Τὰ συνεχῆ δὲμως κρούσματα σὴν Ύδρα καὶ στὰ γύρω νησιά εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐντείνη τὴν ἐπαγρύπνησὶ του ὁ Κυβερνήτης, ὁ ὅποιος διέταξε τὴν «Γενικὴ Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας» νὰ εἰδοποιήση σχετικὰ διες τῖς τοπικὰς ἀρχὰς τῆς χώρας². Τὰ νησιά Ύδρα καὶ Σπέτσες ὑποβλήθησαν σὲ καραντίνα σαράντα ἡμερῶν καὶ ὁ Ἀναστάσιος Λόντος διορίστηκε «γενικὸς ἐφορος τῆς ὑγείας κατὰ τὰς νήσους Ύδραν καὶ Σπέτσας» μαζί τὸν γιατρὸ Νικόλαο Καλογερόπουλο, πού ἀναλάμβανε νὰ τὸν βοηθήση στὸ ἔργο του. Ἡ ναυτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Πόρου θὰ παρέδιδε ἕνα πολεμικὸ πλοῖο στὸν γενικὸ ἐφορο, ὁ ὁποῖος θὰ ἐνημέρωνε τὴν κυβέρνησι για τὴν κατάστασι τῆς ὑγείας στὰ νησιά. Στὴν Αἴγινα, στὸν Πόρο καὶ στὸ Ναύπλιο διορίστηκαν «ἐκτακτοὶ ἐπιτροπαὶ ὑγείας», πού ἀποτελοῦντοῖν ἀπὸ τρία μέλη, ἕνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ γιατρός. Οἱ ἐπιτροπὲς αὐτὲς

1. *Λιγνοῦ*, Ἀρχεῖον Ύδρας, Πειραιεὺς 1930, τ. 14, 1828, σ. 71-73.

2. *Γατοπούλου*, Ἰωάννης Καποδίστριας, σ. 123. Πρὸβλ. *Λιγνοῦ*, Ἀρχεῖον Ύδρας τ. 14, σ. 103, ὅ πού ὁ Σ. Τρικούπης σ' ἔγγραφο του τὴν 18 Μαΐου 1828 ἀπὸ τὸν Πόρο ἔγραφε μεταξύ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς: «Ἡ κατὰ τὴν Μοθώνη πανώλης νόσος, ἡ ὁποία ἐμόλυνεν ἑσχάτως κατὰ δυστυχίαν καὶ τινὰ τῶν ἐλευθέρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐξαπλώθη ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν Ἰδιαν Μοθώνην καὶ διεδόθη εἰς αὐτὸν τὸν ἐχθρικὸν στρατὸν. Καθ' ὅς ἔχει ἀκριβεῖς πληροφορίας ἢ Κυβερνήσις, ἀπέθνησκον εἰκόσι εἰς τριάκοντα τὴν ἡμέραν ἕως τὴν 10 τοῦ παρόντος μηνός. Τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου ὑπεχρέωσε τὸν ἴδιον Ἰβραήμ πασάν νὰ ἀπομακρυνθῆ ἐπὶ τίνος πλοίου ἐντὸς τοῦ λιμένος». Γιά τὴν δραστηριότητα τοῦ γιατροῦ Καλογερόπουλου σὴν Αἴγινα βλ. *BPU*, Ms 2688, χωρὶς ἐνδείξεις, διάφορα ἔγγραφα τοῦ «Συμβουλίου τῶν ἱατρῶν τῆς Αἰγίνης», γραμμένα τὸν Μάιο τοῦ 1828

ὀρίζονταν στήν Αἴγινα ἀπό τό «ἐπί τῶν ἑσωτερικῶν τμήμα τοῦ Πανελληνίου», στόν Πόρο ἀπό τήν Ναυτική Ἐπιτροπή καί στοῦ Ναύπλιο ἀπό τόν ἔκτακτο ἐπιτροπο τῆς Ἀργολίδας. Πρώτιστο καθήκον τῶν ἐπιτροπῶν αὐτῶν ἦταν ἡ ἐπαγρύπνηση γιά τήν ἀυστηρή ἔφαρμογή τῶν ὑγειονομικῶν μέτρων. Ἀνάλογα μέτρα πάρθηκαν καί στήν Σύρα γιά νά προλάβουν τήν διάδοση τῆς πανώλους καί στοῦ νηοῦ αὐτό, ἐνώ ὁ διοικητής του Μπενιζέλος Ροῦφος ζητοῦσε νά μάθῃ ἀπό τοὺς Ἰδραίους ὅσα συνέβαιναν στήν πατρίδα τους. Ἀπαντώντας οἱ πρόκριτοι τῆς Ἰδρας στίς 22 Ἀπριλίου 1828 ἀνέφεραν ὅτι ὡς τήν στιγμή ἐκείνη εἶχαν πεθάνει ἐπτά άτομα καί διὰ τὴν πανώλης ἐξαπλωνόταν παρά τὰ λαμβανόμενα μέτρα ¹.

Νέες ὁδηγίες δίνουν στίς 25 Ἀπριλίου ὁ Ἀναστάσιος Λόντος καί ὁ Νικόλαος Καλογερόπουλος πρὸς τήν ἐπιτροπή, δηλαδή πρὸς τό «Ἵγειονομεῖον Ἰδρας». Ἡ προσοχή τῆς ἐπιτροπῆς ἔπρεπε νά στραφῇ κυρίως στήν ἀπαγόρευση ἐξόδου «κάθε πράγματος ἀπὸ τὴν νήσον καί κάθε πλοίου». Σὺγχρονα οἱ οικογένειες αὐτῶν ποὺ εἶχαν πεθάνει καθὼς καί τῶν ἀσθενῶν ἔπρεπε νά μεταφερθοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη. Στις ἀρχές Μαΐου ἡ κατάσταση στήν Ἰδρα πηγαινε πρὸς τό καλύτερο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἔγγραφο τῶν προκρίτων τῆς Ἰδρας πρὸς τό «Ἵγειονομεῖον Σύρας», διοὺ, μεταξύ ἄλλων, ἔγραφαν καί τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα: «Ἀπὸ τοῦ τελευταίου κτυπήματος, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ μέχρι σήμερον παρήλθον ἑννέα ἡμέραι, οὐδὲν ἄλλον ἔχομεν καί ἐπειδὴ ἐβεβαιώθημεν, διὰ τοῦ ἐγίναν θύματα τῆς νόσου εἶχον ἔλθει ἀπ' εὐθείας εἰς σχέσιν μὲ τὸν πρῶτον ἀποθανόντα, καί οὐδεὶς ἄλλος ἐπαθεν, ἐλπίζομεν νά περιορισθῇ τό κακόν εἰς ἐκείνας μόνον τὰς οἰκογενεῖας, δοαί εἶχον τό ἀτύχημα νά μολυνθῶσιν ἀπὸ τὸν πρῶτον, τὰς ὁποίας ἐχωρίσαμεν ἀμέσως ἀπὸ τὴν κοινωνίαν τῶν λοιπῶν καί μετακομίσαμεν ἐκτὸς τῆς πόλεως μας» ².

Ὁ Καποδίστριας ἐνδιαφέρθηκε ζωηρά γιά τὴν καταπολέμηση τῆς πανώλους ³. Τὸν Μάιο κίβλος τοῦ 1828 ἐπισκέφθηκε τὴν Ἰδρα, γιά νά ἐπιστατήσῃ στήν λήψη τῶν καταλλήλων μέτρων. Ὅπως ἔγραφε σὲ ἀνέκδοτη ὡς σήμερα ἐπιστολῇ του ἀπὸ τὸν Πόρο στίς 22 Μαΐου/3 Ἰουνίου 1828 πρὸς τὸν μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνάτιο, συμπτώματα πανώλους εἶχαν ἐπίσης ἐμφανισθῇ καί στοῦ χωριοῦ Χέλι κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν τῆς Πελοποννήσου, ἐνώ στήν Αἴγινα εἶχε διαδοθῇ μία ἀρρώστεια, τὴν ὁποία χαρακτηρίζαν οἱ ἀρμόδιοι γιατροὶ ὡς κακοήθη πυρετό. Στὴν Ἰδρα καί στόν Πόρο, ἔγραφε ὁ Καποδίστριας, δὲν εἶχαν παρουσιασθῇ νέα κρούσματα, ἀλλὰ οὔτε καί θάνατοι. Ἡ ἐξάπλωση

¹ Λιγνοῦ, Ἀρχεῖον Ἰδρας, τ. 14, σ 74-82

² Ἐνθ' ἄν, σ 82-90

³ Βλ ἀναλυτικὰ γιά τὰ ὑγειονομικὰ μέτρα ποὺ πῆρε ὁ Καποδίστριας στοῦ **Γεωργίου Δ. Δημακοπούλου**, Ἡ ἐπὶ τοῦ Ἀγῶνος ὑπὲρ τῆς δημοσίας ὑγείας κυβερνητικὴ πολιτικὴ, σ, 277-284.

τῆς πανώλους εἶχε στενοχωρήσει, πολύ τὸν Καποδίστρια, γιατί τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε κιόλας νὰ ἀντιμετώπιση δύο ἄλλα μεγάλα δεινά, τὴν πείνα καὶ τὸν πόλεμο. Τὰ δεινά αὐτά τὸν ἐμπόδιζαν ν' ἀναπτύξη πλήρη δραστηριότητα καὶ ν' ἀφιερωθῆ στὴν ἐπίλυση τῶν ποικίλων προβλημάτων, πού πρόβαλλαν ἐπιτακτικά στὶς ἐπαρχίες τῆς Πελοποννήσου καὶ στοῦ Ἄρχιπέλαγος. Ἐπιβράδυναν ἀκόμη σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἀποστολὴ τροφίμων καὶ μάλιστα μεγάλων ποσοτήτων ¹, γιατί ἡ καθήλωση τῶν πλοίων τῶν νησιῶν αὐτῶν συντελοῦσε, ὥστε χιλιάδες προσφυγικὲς οἰκογένειες, κυρίως γυναικόπαιδα, νὰ ὑποσιτίζονται στοῦ Ναυπλίου, στὴν Αἴγινα, στὸν Πόρο καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου. Ἡ ἀπελπιστικὴ αὕτη κατάσταση, καθὼς καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Καποδίστρια νὰ ἐξαλειφθῆ δοσὸ τὸ δυνατόν πρὸ γρήγορα τὶς ἐστίες τῆς πανώλους, ἔκανε τὸν Κυβερνήτη νὰ λάβῃ αὐστηρότερα μέτρα καὶ ν' ἀναθέσῃ στὸν ἀδελφὸ του Βιάρου καὶ στὸν Κωλέττη τὴν ἐπίβλεψη τῶν πανωλόβλητων νησιῶν ὀνομάζοντάς τους «ἐκτάκτους ὑγειονομικοὺς ἐπιτρόπους» τῆς Ἰδρύσεως καὶ τῶν Σπετιῶν ². Ὁ Βιάρου ἔδωσε νέες ὁδηγίες πρὸς τοὺς προκρίτους καὶ τοὺς κατοίκους τοῦ νησιοῦ. Σύμφωνα μὲ αὐτές, διορίστηκαν στὴν Ἰδρύση διάφοροι «ἐπιστάται τῶν γειτονιῶν καὶ τῶν λιμένων ἀπάσης τῆς πόλεως», οἱ ὅποιοι ὄφειλαν νὰ ἐπισκέπτονται κάθε μέρα κάθε οἴκῳ τῆς περιοχῆς γιὰ τὴν ἐξακριβῶση ὑπόπτων, πού πιθανόν νὰ εἶχαν προσβληθῆ ἀπὸ τὴν πανώλη. Ἐὰν συνέβαινε νὰ συναντήσουν κανένα ἀσθενή, τότε ἔπρεπε ν' ἀπαγορεύσουν ἀμέσως τὴν ἐξοδο κάθε ἀτόμου ἀπὸ τὸ οἶκον. Οἱ ἐπιστάται τῶν λιμανιῶν ἐπιφορτίζονταν μὲ τὸ ἔργο νὰ ἐμπόδιζον τὸν ἐκπλοῦν δλων τῶν πλοίων, ἐκτὸς τῶν ἀλιευτικῶν. Ἐπίσης ὁ ἴδιος διέταξε νὰ ἱδρυθῆ μία ἄγορά στὴν παραθαλάσσια θέση κοντὰ στοῦ Μετόχι, ἡ ὅποια νὰ περιφραχθῆ, ὥστε νὰ μὴ ἐρχονται σὲ ἐπικοινωνία οἱ ὑποπτοὶ ἀσθενεῖας ἀγοραστὲς Ὑδραῖοι μὲ τοὺς ἄλλους ἐμπόρους. Κατόπιν καθόριζε τοὺς δρους, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους οἱ ἐμποροὶ, πού ἀράζαν στοῦ λιμάνι, ἔπρεπε νὰ πουλοῦν τὶς προμήθειές τους ³.

Ἡ αὐταρχικὴ ὁμως συμπεριφορὰ τοῦ Βιάρου προκάλεσε τὴν ἀγανάκτηση τῶν Ὑδραίων, πού μὲ ἀναφορὰ τους παρακάλεσαν νὰ χαλαρωθοῦν τὰ λαμβανόμενα μέτρα, γιατί εἶχαν καταστρέψει τὸ ἐμπόριο τοῦ νησιοῦ. Μολαταῦτα ὁ Βιάρου, μὴ δίνοντας σημασία στὶς παρακλήσεις τῶν Ὑδραίων, ξέσχισε τὴν ἀναφορὰ, ἐνῶ ὁ Κυβερνήτης, ὁ ὅποιος πληροφορήθηκε τὸ συμβάν, τόνιζε τὸ δύσκολο ἔργο τοῦ ὑγειονομικοῦ ἐπιτρόπου καὶ ὑποστήριζε διὰ τὸ Βιάρου ἦταν ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος. Ὁ Καποδίστριας εἶναι ἀλήθεια προσπάθησε νὰ ἐλθῆ σ' ἐπαφὴ μὲ τὶς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις ζητώντας τὴν ἀποστολὴ βοήθειας μὲ σκοπὸ τὴν κα-

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 250. Πρβλ. *Correspondance*, τ. 3, σ. 90.

2. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 250.

3. *Λιγνόν*, Ἀρχεῖον Ἰδρύσεως, τ. 14, σ. 91-105.

ταπολέμηση τής πανώλους, αλλά οι προσπάθειές του στάθηκαν άκαρπες, γιατί οι δυνάμεις άρνούνταν νά τόν βοηθήσουν μέ τήν δικαιολογία διτι ή επιδημία δέν είχε πάρει άκόμη μεγάλη έκταση¹.

Στίς 19 Μαΐου 1828 ό Καποδιστριας, θέλοντας νά προχωρήση γοργότερα στην έξάλειψη τής πανώλους, κήρυξε ώς περιοχές άποκλεισμένες, έκτός άπό τά παράλια τής Άττικής, δηλ τήν Εύβοια και τόν κόλπο τοῦ Βόλου. Μιά ναυτική μοίρα θ' αναλάμβανε τήν εφαρμογή τών μέτρων αυτών και δέν θά *έπιτρεπε* σέ κανένα πλοίο νά παραβιάση τόν άποκλεισμό. "Έτσι ή κατάσταση στην "Τόρα κατά τέλη Μαΐου συνεχώς καλύτερευε και ή πανώλης είχε σχεδόν καταπολεμηθή. Σέ έπιστολή του τής 20 Μαΐου 1828 ο Βιάρος έγραφε τά παρακάτω πρὸς τοὺς κατοίκους τής "Τόρας: «Έπειδή, δοξάζων τόν μεγαλοδύναμον Θεόν και προσάτην μας, βλέπω τήν υγείαν σας νά προβαίνει επί τά κρείττω και πλησιάζει και τό τέλος τής προφυλάξεως, οὔτω έκπλέω έκ τοῦ λιμένος τούτου, ινα έκπληρώσω και άλλαχού τά όποια έχω χρέη, και ινα έντός ολίγου χρόνου έπιστρέψω μέ τήν άπόφασιν νά έμβω εις τήν πόλιν και νά έκτελέσω και πρὸς υμᾶς και άλλου είδους καθήκοντα, τά όποια ή Σεβ. Κυβέρνησις μ' έπεφόρτισε. Και εις τά παρόντα καθώς και εις μέλλοντα καθήκοντά μου θέλω άφιερώσει, χωρίς ουδεμίαν φειδωλήν, κόπους και θυσίας, κατά τήν περιορισμένην μου δύναμιν. Περί τών πρώτων τά έπραξα ώς είδατε· περί τών δευτέρων σαξ τά υπόδοχμα»².

Στήν καταστολή¹ τής πανώλους συνετέλεσε και ό Louis-Andrè Gosse, ό όποίος έμενε τότε, διπws είδαμε, στον Πόρο, διπου ήταν έπιφορτισμένος μέ τήν όργάνωση τοῦ ναυστάθμου. Μιά μέρα έχει, ό Μαυροκορδάτος τόν συνάντησε και τοῦ ψιθύρισε στο άυτί τήν πρώτη περίπτωση κρούσματος πανώλους. Έκπληκτος ό Gosse έποκέφθηκε τόν άρρωστο και προσπάθησε νά τοῦ δώση τά άναγκαία ιατρικά φάρμακα, άλλ' αὐτός υπέκυψε ύστερ' άπό μικρό χρονικό διάστημα³. Τό γεγονός αὐτό έγινε άμέσως γνωστό σέ δλο τό νησί. Στο μεταξύ ή πανώλης επεκτάθηκε και στην Αίγινα κατά τήν διάρκεια ανταλλαγής αιχμαλώτων Τούρκων και Ελλήνων επάνω σ' ένα αὐστριακό πλοίο, στο όποιο επέβαινε ως έπιθεωρητής τοῦ ναυτικοῦ και ό Αὐστριακός Prokesch von Osten, ό κατοπιν ιστορικός τής έλληνικής επανάστασεως. Ό Gosse ξαναγύρισε στον Πόρο, διπου έλαβε τά άναγκαία προφυλακτικά μέτρα, και άπό εκεῖ

1. *Γατοπούλον*, Ιωάννης Καποδιστριας, σ. 123-124.

2. *Λιγνόν*, Άρχεῖον "Υδρας, τ. 14, σ. 106-107.

3. *BPU*, Ms 2684-2685, άχρονολόγητη έπιστολή τοῦ Μαυροκορδάτου πρὸς τόν Gosse, όπου και τά έξής: "Mon cher ami, Votre malade a souffert des douleurs extraordinaires pendant toute la journée d'hier et elle n'a pas pu fermer l'oeil toute la nuit... Nous Vous avons clierché plusieurs fois, mais nous avons toujours appris que Vous êtes à bord...".

έπισκέφθηκε τὰ Μέγαρα, πού εἶχαν γίνει ἔστια τῆς πανώλους καί οἱ κάτοικοι του ἤδη εἶχαν καταφύγει στήν μικρή χερσόνησο Τυχῶ, πού ἦταν τό συνηθισμένο τους καταφύγιο κατά τήν διάρκεια τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης. Ἀμέσως διέταξε τήν ἔξοδο τῶν ἄρρώστων ἀπό τὰ σπίτια καί τήν τοποθέτησή τους κάτω ἀπό τήν σκιά τῶν φυλλωμάτων *σε Ἀπόσταση* ἕξι ποδῶν τοῦ ἑνός ἀπό τόν ἄλλο. Τό ἀποτέλεσμα τῆς μεθόδου αὐτῆς, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Gosse, ἦταν θαυματουργό¹. Πραγματικά τὰ δραστικά μέτρα, τὰ ὅποια πήρε ὁ Ελβετός φιλέλληνας, γιά νά καταπολεμήσῃ τήν πανώλη στόν Πόρο, στήν Αἴγινα, στήν Ὑδρα, καθώς καί στίς ἐπαρχίες Μεγάρων, Ἀργολίδας καί Ἀχαΐας, ἀποτελοῦν ἴσως τήν σπουδαιότερη ὑπηρεσία του στό ἑλληνικό κράτος: ὁ Gosse διέγινωσε ἔγκαιρα τὰ συμπτώματα τῆς πανώλους καί, ἀφοῦ ἀπομάκρυνε τοὺς ἄρρώστους καί αὐτούς, οἱ ὅποιοι ἦταν ὑποπτοι, κατόρθωσε ν' ἀνακόψῃ τήν ἐξάπλωσή της στόν Πόρο, χρησιμοποιώντας τίς καυτηριάσεις τῶν οἰδημάτων, θεραπεία, πού εἶχε μεγαλύτερη ἐπιτυχία ἀπό τήν ἐφαρμοζόμενη ἀπό ἄλλους γιατρούς, ἐπειδή, ὅπως λέγει ὁ Ἰδιος, οἱ ἄλλοι γιατροὶ δέν εἶχαν ἰδέα γιά τόν τρόπο θεραπείας τῆς ἐπιδημίας².

Γιά τήν καταπολέμησή τῆς πανώλους φαίνεται ὅτι ὁ Gosse ἴσως ἤλθε σέ ἐπαφή καί μέ τοὺς Εὐρωπαίους στρατιωτικούς ἐκπαιδευτές καί γιατρούς, οἱ ὅποιοι βρισκόνταν στήν ὑπηρεσία τοῦ Ἱμπερατῆ. Στίς σημειώσεις του σῶζονται δύο ἀχρονολόγητοι πίνακες, οἱ ὅποιοι πρέπει ν' ἀναχθοῦν στόν Σεπτέμβριο τοῦ 1828. Στόν πρῶτο ὁ Gosse καταγράφει δλους τοὺς Εὐρωπαίους στρατιωτικούς ἐκπαιδευτές καί γιατρούς στήν ὑπηρεσία τοῦ Ἱμπερατῆ³, ἐνῶ στόν δεῦτερο μάς δίνει μέ λεπτομέρειες τόν ἀκριβῆ ἀριθμό τῶν στρατιωτικῶν καί ναυτικῶν δυνάμεών του, οἱ ὅποιες βρισκόνταν στήν Πελοπόννησο πρὶν καί μετὰ τήν ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου⁴. Τοὺς δύο πίνακες, ἐπειδή ἔχουν γενικότερο ἐνδιαφέρον γιά τήν ἱστορία τῆς Ἐπανάστασης, τοὺς παραθέτω ἀμέσως παρακάτω:

I

Κατάλογος τῶν Εὐρωπαϊῶν στήν ὑπηρεσία τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ξηρᾶς

Giuseppe Mari	Corse	Instructeur	du	3ème	Regiment de ligne	
Pietre Paolo Giacco-						v
metti	Corse	»	»	4ème	»	»
Luigi Trona	Turin	2 Instr.	»	5ème	»	»

1. *M. Bouvier-Bron*, Le séjour de L.-A. Gosse en Grece, σ. 77-79.

2. *L.-A. Gosse*, Relation de la peste, σ. x.

3. *BPU*, Ms 2693, ff. 80-81.

4. *BPU*, Ms 2693, f. 80.

Giuseppe Costa	Barcellona	1 » » 7 » » »
Giacinto Brunetti	Turin	1 » » 8 » » »
Luigi Albertini	Piemont	Inst. du Corps des Sapeurs
Giovanni Romey	Palermo	» des Ingenieurs militaires
Giuseppe Zuccoli	Milan	2 » » » »
Gioacchino Lardoni	Rome	1 Médecin de ,E. Ibrahim Pacha
Antonio Yalustro	Catania	Pharmacien » » » »
Amantio Lograsso	Sicile	Médecin en chef du 3eme Régiment
Gandenzio del Signor	Balduccia	Médecin en chef et principal de Parmee
Louis Andrien	France	Chirurgien adjud. major de 3eme Regiment
Luigi Lanzoni	Piemont	Chirurgien adjud. major du 4eme Regiment
Drouart	France	» » » » 4eme »
Go Lagzari	Malte	» » » » 5eme »
Demetrio Lorga	Rhodes	» » » » 5eme »
Paolo David	Messine	» » » » 6eme »
Picut	France	Médecin Chirurg maj. du 6eme »
Diodatto		Adj. du 10eme Regiment
Arassy	France	Med. Chir. du 10eme Regiment
Ferranova		Med en Chef des Sapeurs
Grassi		Med et Chirurg. en Chef de l'Hopital
Melchior	Autriche	Chirurgien Major do Pliopital
Angiolo Viaggi		» » <i>ii n</i>
Reimondi		» » » »
Canova		» » » » >
Landrini		» adjud major »
Ardouin		»)))) »
Aubin Scevola	France	Pharmacien en chef de PHopital
Buriglione		» adjoin L » »
Guagliota		Adjoint
Pur Giovanni		Pharmacien adjoint de l'Hopital
Bartoletti		» » » »
Dragons		« <i>n</i> » »
Plusieurs infirmiers dont	on no connait pas les noms	

II

Κατάλογος τών στρατιωτικών καί ναυτικών δυνάμεων τοῦ Ἰμπραῦμ, οἱ ὁποῖες βρισκόνταν στήν Πελοπόννησο πρὶν καὶ μετὰ τήν ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου.

Ναυτικές δυνάμεις

restant le '12 Dec. partis pour Alexandrie restant entre

Modon et Navarin

Vaisseaux	3	2	1	1
dit rases	5	1	-	-

Frégates	22	4	-	-
Corvettes	33	7	-	-
Bricks	12	<i>lb</i>	2	2
Goelettes	5	1	1	1
Schooners	2	-	-	-
Briilots	5	1	1	1
Brigantins	26	26	-	-

Στρατιωτικές Δυνάμεις

Régiments entres en Moree	Hommes	actuellement existans
Churschid	4.000	2.500
Selim Bey	4.000	v 1.620
Homer Bey	4.000	2.790
Soliman Bey	4.000	2.250
Usouf Bey	4.000	2.700
Usain Bey	4.000	2.600
Achmet Bey	4.000	3.900
Somme	28.000	18.360
Infanterie irregúliere	-	6.000
Cavalerie reguliere	-	2.800
Cavalerie irreguliere	-	3.900
Garde de S.E.	-	800
		<hr/> 29.460

2. Ο Gosse έχοντας ως βάση τον Πόρο έκανε συνεχείς εξορμήσεις προς τα γύρω νησιά, ακόμη και ένα ταξίδι στα Καλάβρυτα, για να δώσει τις σχετικές οδηγίες στον προσωρινό διοικητή Καλαβρύτων και Βοστίτσας Κλάδο και για να εξετάσει τους αρρώστους ¹. Έκευ ή επιδημία της πανώλους είχε παρου-

1. *BPU*, Ms 2682, επιστολή από 11/23 Δεκεμβρίου 1828, f. 210, επιστολή από 15 Ιανουαρίου 1829. Πρβλ *Andre Papadopoulos-Vretos*, 'Memoires biographiques-historiques sur le Président de la Grèce, τ. 2, σ. 63-64, *BPU*, Ms 2682, ff 171-172, επιστολή του Καποδίστρια και του Σπ. Τρικούπη από την Αίγινα στις 29 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1828, *Correspondance*, τ. 3, σ. 196. Ο Κλάδος ευχαριστούσε θερμά τον Gosse για τις πολύτιμες συμβουλές του και τις διάφορες ιατρικές μελέτες, που του έστειλε ήδη από την αρχή της παραμονής του στην Ελλάδα. Σχετικά έγραφε στις 9 Οκτωβρίου 1827 προς τον Gosse: "Je trouve, Monsieur, Votre théorie profonde, analytique, approuvée par Γ

οιασδήποτε για δεύτερη φορά, όπως και στο χωριό Βραχνί, κατά τα τέλη Νοεμβρίου του 1828, αφού στους μήνες Μάιο, Ιούνιο, Ιούλιο είχε κιάλας προξενήσει πολλά θύματα. Τό Βραχνί, τό όποιο είχε γύρω στους 700 κατοίκους, έχασε για πρώτη φορά 53 άτομα, ενώ τά Καλάβρυτα, πού είχαν 1.000-1.100 κατοίκους, γύρω στά 15 ¹. 'Ό έκτακτος επίτροπος Άχαΐας Γεώργιος Μαυρομάτης έπισκέφθηκε τό Βραχνί καί μάλωσε τούς κατοίκους για τήν άμέλειά τους ν' άντιμετωπίσουν τήν έπιδημία, ή όποια είχε μεταδοθή από τό χωριό Λιθαρίκια ή από τό Διακοφτό. Οι κάτοικοι υπέφεραν από πυρετό καί γι' αυτό ό Μαυρομάτης άπαγόρευσε τήν έξοδο τους από τό χωριό ². Διέταξε επίσης νά βγάλουν

expérience, el bien content des cognitions que je pourrai acquérir par Vos lumières et les savantes observations. Je m'occupe a l'associer a mes ideés et la joindre a ma clinique" (BPU, Ms 2684-2685, χωρίς ενδείξεις).¹

1. BPU, Ms 2688, χωρίς ενδείξεις, έπιστολή Higonet προς tiosse από Πάτρα στις 7 Ιανουαρίου 1829.

2. BPU, Ms 2683, χωρίς ενδείξεις, έπιστολή Γεωργίου Μαυρομάτη προς τόν Κυβερνήτη από τά Καλάβρυτα στις 9 Ιουνίου 1828, Πρβλ καί έπιστολή Fremangor προς Maison από τά Καλάβρυτα στις 10 Δεκεμβρίου 1828,

ἔξω ἀπὸ τὰ Καλάβρυτα δλους τοὺς ἀσθενεῖς καὶ ἐπιφόρτισε τὸν ἀστυνόμο τοῦ τόπου νὰ πάρῃ τὰ κατάλληλα μέτρα. Ἀκόμη ἀποφάσισε νὰ συγκρότησὶ στὰ Καλάβρυτα τέσσερα μικρὰ στρατιωτικὰ σώματα ἀπὸ τὰ τέσσερα τμήματα, στὰ ὅποια διαιρεῖται ἡ ἐπαρχία τῶν Καλαβρυτῶν, καὶ αὐτὰ νὰ ἐπιβλέπουν τοὺς τόπους τῶν εισόδων στὰ τμήματα, γιὰ ν' ἀπομακρύνουν τοὺς ὑπόπτους ¹. Οἱ μεγάλες ζέστες τοῦ Αὐγούστου φάνηκαν γιὰ λίγο νὰ ἐξαφανίζουν τὴν ἐπιδημία, ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι δὲν ἔλαβαν προφυλακτικὰ μέτρα (εἰδικὸ καθάρισμα τῶν ἐνδυμάτων κ.λ.π.), ἐμφανίστηκε ξανά στὰ τέλη Νοεμβρίου, ὅπως ἀνέφερα στὴν ἀρχὴ, μὲ νέα ἔξαρση. Στὴν καταπολέμησιν τῆς πανώλους στὰ Καλάβρυτα συνέβαλε καὶ ὁ Γάλλος-συνταγματάρχης Schneider, ὁ ὅποιος κατέβαλε 1.000 φράγκα γιὰ νὰ προμηθεύσῃ νέα ἐνδύματα στοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς ².

Φεύγοντας γιὰ τὰ Καλάβρυτα ὁ Gosse, ὑστέρᾳ ἀπὸ ἕνα συστατικὸ γράμμα τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη πρὸς τοὺς δημογέροντες τῆς ἐπαρχίας Καλαβρυτῶν ³, φρόντισε νὰ πάρῃ μαζὶ του μία ἐπιτροπὴ ἀπὸ 4 χειρουργοὺς, δύο Γάλλους καὶ δύο Ἑλληνας, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἐπιφορτισθῆ μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ κρατήσουν διάφορες σημειώσεις γιὰ τὰ συμπτώματα τῆς ἐπιδημίας. Στὸ ἔργο τους θὰ ἔβρισκαν ὡς βοηθὸ τὸν γιατρὸ Dumont, ὁ ὅποιος βρισκόταν κιόλας ἐκεῖ ⁴. Λεπτομέρειες γιὰ τὴν μετάδοσιν καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς πανώλους στὰ διάφορα χωριά τῆς Ἀχαΐας πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τὴν ἐκθεσὴ τοῦ λοχαγοῦ Παύλου Διαμαντίδη πρὸς τὸν Γεώργιο Μαυρομάτη στίς 27 Αὐγούστου 1828, ὅπου τοῦ ἔγραφε διὰ τὸ χωριὸ Περιστερὰ τὴν ἀρρώστια τὴν ἔφερε μιὰ γυναίκα ποὺ ἦρθε ἀπὸ τὸ Βραχνὶ στίς 5 Ἰουνίου. Στίς 11 Αὐγούστου ἡ πανώλης εἶχε ἐξαπλωθῆ σὲ ὅλο τὸ χωριό. Ἀργότερα προσέβαλε καὶ τὸ χωριὸ Σόλος, ἐνῶ στὸ Λεχοῦρι μεταδόθηκε στίς 8 Ἰουνίου ἀπὸ μοναχοὺς τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἡ νόσος ἔβλαψε ὀκτώ άτομα τοῦ μοναστηριοῦ καὶ ἕξι τοῦ χωριοῦ. Στὴν Κερπινὴ ἡ πανώλης εισέβαλε στίς 20 Ἰουνίου. Ἀπὸ τοὺς 28 ποὺ ἀρρώστησαν μόνο πέντε ἐπέζησαν ⁵.

1. *BPU*, Ms 2688, χωρὶς ἐνδείξεις, Γεώργιος Μαυρομάτης πρὸς Κυβερνήτη ἀπὸ Κερπινὴ στίς 16 Ἰουνίου 1828. Πρὸβλ. ἐπιστολὴ τοῦ Μαυρομάτη πρὸς τὸν Κυβερνήτη ἀπὸ τὴν Βοστίτσα στίς 27 Αὐγούστου 1828.

2. *BPU*, Ms 2688, χωρὶς ἐνδείξεις, Higonei πρὸς Gosse.

3. *BPU*, Ms 2688, χωρὶς ἐνδείξεις, ἐπιστολὴ ἀπὸ τὴν Αἴγινα στίς 11 Δεκεμβρίου 1828, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ὁ Ζαΐμης Μγραφε καὶ τὰ ἐξῆς: "Ὁ ἐξοχώτατος ἰατρός Κύριος Γκὸς ἀποστέλλεται παρὰ τῆς Κυβερνήσεως εἰς αὐτὴν τὴν ἐπαρχίαν... Ἡ ἐξοχώτης του εἶναι Ἰατρός δόκιμος, ἔλαβεν ἀρκετὴν πείραν κατ' αὐτὴν τὴν νόσον καθ' ὃν καιρὸν ἀνεφάνη εἰς τὰς νήσους Ἰθῶραν καὶ Σπέτζας, ἔχει φῶτα πολλὰ εἰς φιλελληνισμόν, μέγας ἐφάνη ἑπιωφελεῖς εἰς πολλὰ πράγματα τῆς πατρίδος μας ἀφ' ἧς ὥρας ἐπάτησε τὸ Ἰδαφὸς τῆς".

4. *BPU*, Ms 2688, χωρὶς ἐνδείξεις, σημείωσιν τοῦ Gosse γραμμὴν στὴν Πάτρα στίς 6 Δεκεμβρίου 1828

5. *BPU*, Ms 2688, χωρὶς ἐνδείξεις, Γεώργιος Μαυρομάτης πρὸς Κυβερνήτη ἀπὸ Βοστίτσα στίς 27 Αὐγούστου 1828,

Πάντως, διως πληροφορούμαστε από 'έπιστολή του' Gosse προς τόν Βιάρo Καποδιστρια, τό ταξίδι του στά Καλάβρυτα ήταν έξουθενωτικό. Κατά τήν διάρκεια τής άπουσίας του από τό Πόρο, μετά τόν Αύγουστο τοῦ 1828, ό Gosse άφησε άντικαταστάτη του στό νησί τόν γιατρό Fontana, προς τόν όποιο 'έδωσε τις σχετικές όδηγίες και έντολές, ανάμεσα στις όποιες και ή ανάγκη τής θεραπείας τών άρρωστων κατοίκων τής 'Απάθειας. 'Επίσης ό 'Ελβετός φιλέλληνας έστειλε στήν "Τδρα τόν γιατρό Καλογερόπουλο, για νά κάμη, ύστερα από παράκληση τοῦ Κυβερνήτη, μιá μελέτη για τήν έξάπλωση τής πανώλους. "Όπως έγραφε ό Καποδιστριας στήν από 16/18 'Απριλίου 1828 έπιστολή του προς τόν Gosse, περίμενε μέ άνυπομονησία τά 'αποτελέσματα τής μελέτης αυτής, ενώ σύγχρονα τόν παρακαλούσε νά τοῦ γράψη και αυτός μερικές σημειώσεις σχετικά μέ τό θέμα τής πανώλους. Πράγματι, διως πληροφορούμαστε από τήν έπιστολή τοῦ Βιάρου τής 19 Νοεμβρίου/1 Δεκεμβρίου 1828, ό Καλογερόπουλος τελείωσε τήν έργασία του και τήν παρέδωσε στήν κυβέρνηση, ή όποία μέ τήν σειρά της κάλεσε τόν Gosse νά τήν έξετάση. Πάντως ό Βιάρος ύποστήριζε διτ ή 'επιδημία, καθώς και τό πρόβλημα τής εξαπλώσεώς της, θά έπρεπε νά γίνη στό έξής αντικείμενο έρευνών ¹. Παράλληλα ή κυβέρνηση είχε φροντίσει νά έφοδιάση τόν Gosse μέ τά άπαραίτητα ιατρικά φάρμακα, πού είχε προμηθευτή από τήν Βενετία και τά όπδια διαχειριζόταν ό Τομπάζης, ό όποιος είχε διαταγή νά παραδώση μέρος αυτών στόν Ελβετό φιλέλληνα, ενώ ένά άλλο μέρος θά κρατούσε ό ίδιος για τις άνάγκες τοῦ στόλου και για τήν υγιεινομική ύπηρεσία τών νησιών. Τό μεγαλύτερο διως μέρος τών ιατρικών αυτών έφοδίων προοριζόταν για τόν Γερμανό φιλέλληνα συνταγματάρχη Heideck, ό όποιος θά τά άφηνε στό φαρμακείο τοῦ νοσοκομείου τοῦ Πόρου, μέ σκοπό νά τά διανείμη σέ διάφορες υγιεινομικές ύπηρεσίες τής Πελοποννήσου. 'Υπεύθυνος για τήν έργασία αυτή ήταν ό διευθυντής τοῦ νοσοκομείου τοῦ Πόρου ². 'Επίσης ό αντικαταστάτης τοῦ 'Ελβετοῦ φιλέλληνα στόν Πόρο γιατρός Fontana μαζί μέ τόν νεαρό γιατρό - φαρμακοποιό Σπυριδωνα Κοκκόλη είχαν πάρει τήν άδεια νά μοιράσουν μέρος τών φαρμάκων στους άπορους τοῦ νησιοῦ ³.

Γενικά άξιοσημείωτη είναι ή δραστηριότητα, τήν όποία ανέπτυξε ό Gosse άν σκεφθή κανείς, διτ βρισκόταν μέσω τοῦ Κυβερνήτη σέ συνεχή έπαφή μέ τούς γιατρούς τών γύρω περιοχών και νησιών ⁴. Συνέταξε μάλιστα και 'ένα ενδιαφέροντα συνοπτικό πίνακα, πού παραθέτω στό παράρτημα (I, 4) και ό όποιος

1. *BPU*, Ms 2682, f. 150. Πρβλ. *BPU*, Ms 2684-2685, έπιστολή τοῦ Fontana πρός τόν Gosse από τόν Πόρο στις 15 Νοεμβρίου 1828.

2. *BPU*, Ms 2682, ff. 171-172, f. 162.

3. *BPU*, Ms 2682, f. 150.

4. *BPU*, Ms 2682. Πρβλ. διάφορες έπιστολές, ff. 171-172, f. 210, έπιστολή τοῦ Βιάρου από τήν "Τδρα στις 5 'Ιουνίου 1828.

δείχνει τούς πανωλόβλητους τύπους, τόν αριθμό τών ἄρρώστων, τών νεκρῶν καί τών θεραπευμένων ¹.

Συγκινητική εἶναι ἡ περίπτωση ενός νέου ἀπό τὰ Ψαρά, ὁ ὁποῖος, ὕστερα ἀπό ἐκκληση τοῦ Βιάρου Καποδίστρια καί τήν μεσολάβηση τοῦ Gosse, ἐγινε δεκτός στό Ἀμερικανικό νοσοκομεῖο τοῦ Πόρου ², τὸ ὅποιο εἶχαν ιδρύσει δύο Ἀμερικανοὶ φιλέλληνες, ὁ Dr Samuel Howe καί ὁ Dr Richard Russ³. Ὁ Gosse τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν κάτοχος τών μοναδικῶν χειρουργικῶν ἐργαλείων, πού ὑπῆρχαν στήν Ελλάδα καί εἶχαν ἀγοραστῆ μέ τις χρηματικές συνδρομές Γερμανῶν φιλελλήνων. Καί ὁ Γάλλος συνάδελφός του Chardonnet, πού φοιτητῆς ἀκόμη εἶχε κατεβῆ στήν Ελλάδα τόν Νοέμβριο τοῦ 1827 καί ὁ ὁποῖος ὑπηρετοῦσε στόν στρατό τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς Ελλάδος, εἶχε ἐνδιαφερθῆ καί αὐτός γιά τήν προμήθεια χειρουργικῶν ἐργαλείων καί εἶχε κάνει τήν σχετική αἴτηση στήν ἑλληνική κυβέρνησι, ἀλλ' αὐτὴ ἀδυνατοῦσε νά προμηθευτῆ καί ἀλλὰ ἐργαλεῖα λόγω τών ἄλλων πολλῶν ἀπασχολήσεων καί τών μεγάλων οικονομικῶν δυσχερειῶν. Ἐτσι ἐστειλε ἐγγράφο πρὸς τόν Gosse στίς 31 Μαΐου/12 Ἰουνίου 1828 καί τοῦ ζητοῦσε νά βοηθήσῃ τόν συνάδελφό του στό ἔργο πού εἶχε ἀναλάβει ⁴. Δέν ἐχουμε ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα καμιὰ εἶδηση, ἀλλὰ πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι μιὰ εὐγενική μορφή σάν τόν Gosse θά ἐπέευσε νά βοηθήσῃ τόν Γάλλο συνάδελφό του, ὁ ὁποῖος κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1828 ὑπηρετῶντας ὡς γιατρός στό σῶμα τοῦ Dentzel τραυματίστηκε στίς 10 Νοεμβρίου σέ μιὰ νικηφόρα μάχη ἐναντίον τών Τούρκων στήν θέση Τρανὸ Χωριὸ ἐξω ἀπὸ τὸ Καρπενήσι ⁵.

3. Ἡ ἀλληλογραφία καί οἱ επαφές τοῦ Gosse μέ τὰ διάφορα πρόσωπα καί τις ἑλληνικὲς ἀρχές κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιδημίας τῆς πανώλους δείχνουν πολὺ ζωνηρὰ ὄχι μόνον τὴν ἐκτίμησιν πού τοῦ εἶχαν, τοὺς ἐπαίνους πού τοῦ ἔκαναν, ἀλλὰ καί τόν πραγματικὰ μεγάλο καί ἐπιτυχῆ ἀγῶνα του γιά τὴν καταπολέμησιν τοῦ φοβεροῦ κινδύνου, πού ἀπειλοῦσε τόν ἐξασθενημένο καί ἐξαθλιωμένο ἑλληνικὸ πληθυσμὸ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ Καποδίστρια. Ὁ

1. *Louis-Anire Gosse*, Relation de la peste, σ 52.

2. *BPU*, Ms 2682, ἐπιστολὴ Καποδίστρια πρὸς Gosse ἀπὸ τὴν Αἴγινα στίς 2 Μαΐου 1828.

3. Γιά τόν Howe βλ *George G. Arnolds*, Howe-An Historical Sketch of the Greek Revolution, Americans in the Greek Revolution, Austin, Texas 1966, σ. XIV κ.έ. Πρβλ. καί *George Georgiades-Arnahis-Eurydice Demetracopoulos*, George Jarvis, his Journal and Related Documents, Americans in the Greek Revolution, Thessaloniki 1965, σ. 87, 107, 189, 216, 217, 219. *Dakin*, British and American Philhellenes, σ. 4-6, 32.

4. *BPU*, Ms 2682, f. 162 Πρβλ. *BPU*, Ms 2644-2685, ἐπιστολὴ τοῦ γιατροῦ John James Gelty πρὸς Gosse ἀπὸ 25 Ἰουνίου 1828.

5. *ITa'mhrtouXiu*, 'il ἐπηνχοσχο) στήν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, σ. 108.

Louis-Andre Gosse ήταν ή μεγάλη ιατρική προσωπικότητα τής εποχής εκείνης, ένα είδος ύπουργού τής υγιεινής, θά λέγαμε, άφου μάλιστα έφερε και τόν τίτλο τοϋ μέλους τής Εκτάκτου Έπιτροπής 'Υγείας ¹. Ο Κυβερνήτης αναγνωρίζοντας τήν άξία του και έχοντας του άπόλυτη εμπιστοσύνη προσπάθησε με κάθε τρόπο νά τόν βοηθήση στο έργο, πού είχε αναλάβει, τονίζοντας συχνά στις έπιστολές του τόν σημαντικό του ρόλο στην Έπιτροπή². Έθεσε επίσης στην διάθεσή του τήν άπαιτούμενη οικονομική και ιατρική βοήθεια³, καθώς και τέσσερες άνδρες έμπειρους στην τεχνική τής άπολυμάνσεως με μηνιαίο μισθό 240 πιάστρα στον καθένα⁴, ενώ με έπιστολή του προς τόν προσωρινό διοικητή τοϋ Πόρου στις 27 Άπριλιου/9 Μαΐου 1828 έξουσιοδοτούσε άπόλυτα τόν Gosse ως προς τήν αντιμετώπιση τής πανώλους και τήν λήψη των καταλλήλων υγιονομικών μέτρων ⁵. Στην έπιστολή του αυτή ο Καποδίστριας έγγραφε ότι είχε μάθει όλα δσα συνέβαιναν στον Πόρο από τόν Gosse σχετικά με τήν αντιμετώπιση τής πανώλους και διτι οί γνώσεις, τό θάρρος και ο ζήλος τοϋ Έλβετου φιλέλληνα τόν έκαναν άξιο τής εμπιστοσύνης τής κυβερνήσεως. Γυ αυτό συμβούλευε τόν διοικητή τοϋ Πόρου ν' άκολουθή κατά γράμμα τις οδηγίες του και νά τόν βοηθή σέ διτι θά είχε ανάγκη. Τέλος τόν παρακαλούσε νά φροντίση νά μεταφερθοϋν δλοι οί νεκροί στις εκκλησίες, γιά νά πληρωθοϋν δλες οί προϋποθέσεις, ώστε νά καταπολεμηθή ή πανώλης ⁶. Παράλληλα ένημέρωνε ο Καποδίστριας και τόν Gosse και τοϋ συνιστούσε νά βοηθήση τόν διοικητή τοϋ Πόρου στο έργο του. Και τελείωνε τήν έπιστολή του με τά έξής: «Η κυβέρνηση δέν αισθάνεται τήν ανάγκη νά σās παρακαλέση νά εκτελέσετε τήν υπηρεσία πού οās ζητεί. Δείξατε τόσο συχνά τήν άγάπη σας γυ αυτή τήν χώρα

1. *BPU*, Ms 2682, ff. 158-159, έπιστολή από 19/31 Μαΐου 1828. Τήν ίδια εποχή ο Gosse ήρθε σέ επαφή γιά διάφορα ζητήματα τής άρμοδιότητάς του με τόν Ιρλανδό φιλέλληνα William Bennett Stevenson, ο όποιος ως γνωστόν, συνέβαλε σημαντικά στην καλλιέργεια τής πατάτας (*BPU*, Ms 2684, έπιστολή τοϋ Stevenson προς τόν Gosse από τήν Άπάθεια στις 14/26 Μαΐου 1828. Γιά τήν δραστηριότητα τοϋ Stevenson στην Ελλάδα βλ. στοϋ *Constantin Vacalopoulos*, Contribution of the Irish Philhellene Stevenson to the Agricultural Development of Greece, "Balkan Studies" 13(1972) 129-155).

2. *BPU*, Ms 2682, έπιστολή προς Gosse από 7/19 Άπριλιου 1828, όπου μεταξύ άλλων ο Καποδίστριας έγγραφε και τά έξής: "Et la Commission ne peut et ne doit rien faire sans Votre participation".

3. *BPU*, Ms 2682, f. 166, έπιστολή προς Gosse από 11 /23 Ιουνίου 1828. Πρβλ. *BPU*, Ms 2686, έπιστολή τοϋ Gosse προς τόν Ι. Καποδίστρια από 31 Μαΐου/12 Ιουνίου 1828.

4. *BPU*, Ms 2682, f. 130 έπιστολή τοϋ Σπ. Τρικούπη προς τόν Gosse από τήν Αίγινα στις 15/27 Δεκεμβρίου 1828.

5. *BPU*, Ms 2682, f. 154, έπιστολή τοϋ Ιωάννη Καποδίστρια προς τόν έκτακτο διοικητή τοϋ Πόρου από τις 27 Άπριλιου/9 Μαΐου 1828. Πρβλ. και τήν δημοσιευμένη έπιστολή τοϋ Καποδίστρια προς τόν ίδιο στις 19/31 Μαΐου 1828 (*Correspondance*, τ. 2, σ. 135).

6. *BPTJ*, Ms 2682, χωρίς ένδείξεις.

καί τὸν ζήλο, πού ὄσας ἔμψυχώνει γιὰ τὰ ζητήματά της, ὥστε κρίνουμε περιττό νά ὄσας ἐπισημάνουμε τήν οπουδαιότητα τῶν καθηκόντων, τὰ ὅποια ὄσας ἀνέθεσε σέ μιὰ στιγμή τόσο κρίσιμη καί τόσο ἀποφασιστική» ■*■. Πράγματι ὁ Ἐλβετός φιλέλληνας ἔμεινε ἀρκετά ικανοποιημένος ἀπό τήν ἐμπιστοσύνη καί τήν φιλία, πού τοῦ ἔδειξε καί ὁ προσωρινός διοικητής του Πόρου².

Κατά τήν ἐποχή αὐτή ὁ Καποδίστριας ἀναθέτει στόν Gosse τήν ἐπιθεώρηση καί τήν δεύθυνση τοῦ φαρμακείου τοῦ Πόρου³. Ἐπίσης τόν ἐπιφορτίζει νά κάμῃ ἕνα κατάλογο τῶν ιατρικῶν φαρμάκων, γιὰ νά χρησιμοποιηθῇ ἀπό τήν Δημόσια Ἱπηρεσία Ἱγείας. Τόν παρακάλεσε ἀκόμη νά τοῦ δώσῃ τήν γνώμη του σχετικά μέ τήν ἀμοιβή, πού ἔπρεπε νά χορηγηθῇ στόν γιατρό Fontana στόν Πόρο καί στόν φαρμακοπού Κοκκόλη ὡς ἐπιθεωρητῆ τῶν ἀποθηκῶν φαρμάκων τοῦ ναυστάθμου. Ὁ Gosse, ἀνταποκρινόμενος στήν ἐπιθυμία τοῦ Καποδίστρια, ἔκαμε ἑπτὰ διαφόρους καταλόγους, γιὰ νά δώσῃ στόν Κυβερνήτη μιὰ γενική ἰδέα γιὰ τήν κατάσταση τῶν ιατρικῶν ἐφοδίων. Στόν πρῶτο κατάγραφε δλα τὰ φάρμακα πού εἶχε θέσει στίς 31 Ἰουλίου ὁ Bailly στή διάθεση τοῦ ἱατρικοῦ νοσοκομείου Ἰτς Καλέ στό Ναύπλιο. Ὁπῶς ἔγραφε στίς 12 Δεκεμβρίου 1828, μιᾶ ἀπ' αὐτά εἶχαν ξοδευτῆ, ἐνώ τὰ ὑπόλοιπα παρέμεναν ἀθίκτα. Στόν δεῦτερο κατάλογο ἀριθμοῦσε τὰ 2/3 τῶν φαρμάκων πρῶτης ἀνάγκης, τὰ ὅποια εἶχε παραγγεῖλει ὁ ἴδιος ὁ Καποδίστριας στήν Βενετία καί τὰ ὅποια εἶχαν σταλθῇ τόν Ἰούλιο τοῦ 1828 στό Ναύπλιο, στόν Heideck. Τό ὑπόλοιπο 1/3 τῶν φαρμάκων περιελάμβανε ὁ τρίτος πίνακας. Τὰ φάρμακα αὐτά εἶχαν δοθῇ τόν Ἰούλιο τοῦ 1828 στόν ναύσταθμο τοῦ Πόρου ὑπό τήν ἐπιβλεψη τοῦ Κοκκόλη. Στόν τέταρτο κατάλογο καταγράφονταν τὰ φάρμακα, πού βρισκόνταν ἀκόμη στόν ναύσταθμο τοῦ Πόρου καί στόν πέμπτο ἐκεῖνα, πού ὑπῆρχαν στήν φρεγάτα «Ἑλλάς», καί τὰ ὅποι, ὄπως ὁ ἴδιος σημειώνει, εἶχαν ἀρκετά παραμεληθῇ. Μέ τήν ἐπιβλεψη αὐτῶν εἶχε ἐπιφορτισθῇ ὁ γιατρός τοῦ ναυτικοῦ Πυρόγλου. Στόν ἕκτο καί ἑβδόμο κατάλογο σημειώνονται τὰ φάρμακα, τὰ ὅποια βρέθηκαν στίς 9 Δεκεμβρίου 1828 στά ἀτμοκίνητα «Καρτερία» καί «Ἐπιχειρήσις».

Μέ λύπη του ὁ Gosse διαπιστώνει τήν ἔλλειψη φροντίδας γιὰ τήν διατήρηση τῶν φαρμάκων σέ καλή κατάσταση καί ἀποδίδει εὐθύνες στους διαφόρους ἰθύνοντες καί τονίζει τήν ἀνάγκη συστηματικῆς ὀργανώσεως καί διαχειρίσεως αὐτῶν. Προτείνει στόν Καποδίστρια νά ἰδρυθῇ ἕνα κεντρικό φαρμακεῖο καί

1 *BPU*, Ms 2682, ἐπιστολή ἀπό 19/31 Μαΐου 1828, χωρὶς Ἐνδειξη. Πρὸς ἐπίσης ἐπιστολή ἀπό 27 Ἀπριλίου/9 Μαΐου 1828 τοῦ Γ. Καποδίστρια πρὸς τόν Gosse ὄπου: "Vous avez pleine autorite dans tout ce qui concerne le service sanitaire, et les mesures qu'il faudra prendre pour en assurer le succes".

2 *BPU*, Ms 2683, f. 23.

3 *Καποδιστριακό Ἀρχεῖο*, φάκελλος 407.

μιά αποθήκη τήν Αίγινα γιά τήν συντήρηση τών φαρμάκων. Τò ίδρυμα αυτό θά μπορούσε νά κτιστή κοντά στο ὄρφανοτροφείο τῆς Αἰγίνας καί νά ἔχη ἐπικεφαλῆς ἕναν γενικό φαρμακοπόό μέ μερικούς συνεργάτες. Ἐνας ἀπό τοὺς καθηγητές τοῦ ὄρφανοτροφείου θά ἐπέβλεπε τό φαρμακείο αὐτό, πού θά γινόταν τό κύριο φαρμακευτικό κέντρο γιά ὀλόκληρη τήν Ελλάδα. Ἡ ίδρυση τοῦ κέντρου αὐτοῦ, σημειώνει ὁ Gosse, πού θά ἐφοδίαζε τά διάφορα πολεμικά καράβια τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, θά καθιστοῦσε ἀχρηστη τήν σημασία τοῦ φαρμακείου τοῦ Πόρου. Ἐπίσης θά ἦταν δυνατόν νά ἰδρυθῆ στό Ναύπλιο ἕνα δευτερο κέντρο ἀποθηκεύσεως φαρμάκων, πού θά μπορούσε νά ἐξυπηρετήσῃ τίς ἀνάγκες τῆς Ἀττικῆς. Κάθε ἔθνικό πλοίο πρώτου μεγέθους, διπῶς ἢ φρεγάτα, ἢ κορβέτα καί τά ἀτμοκίνητα, θά ἐφοδιαζόνταν μέ ἕνα κιβώτιο φάρμακα καί χειρουργικά ἐργαλεῖα. Τήν ἴδια ἰατρική ἐξάρτηση θά ἐπρεπε νά ἔχη καί κάθε χιλιάρχια.

Στήν συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του ὁ Gosse μάς δίνει μερικές πληροφορίες γιά τοὺς γιατροὺς Fontana καί Κοκκόλη. Ὁ πρώτος λέγει, διορισμένος ἀπό τήν κυβέρνηση ἀπό τήν 1 Ἰουλίου 1828, ἐργαζόταν στόν Πόρο μέ προθυμία καί ζήλο γιά νά καταπολεμήσῃ τήν ἐξάπλωση τῆς πανώλους: εἶχε προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του στοὺς φτωχοὺς τοῦ νησιοῦ, στοὺς ἀρρώστους τοῦ ὄρφανοτροφείου καί στοὺς ὑπαλλήλους τοῦ ναυστάθμου. Μεταξὺ τῆς 1 Ἰουλίου καί 1 Δεκεμβρίου 1828 ὁ Fontana εἶχε εἰσπράξει 500 τουρκικά πιάστρα, ποσό, τό ὁποῖο, διπῶς παρατηρεῖ ὁ Gosse, ἦταν ἀνεπαρκές γιά τήν ἀντιμετώπιση τών ἐξόδων του. Εὐτυχῶς διμῶς πού ὁ Fontana εἶχε καί δικούς του οικονομικούς πόρους καί ἐτσι μπορούσε ν' ἀνταπεξέλησθῃ στίς δυσχέρειες, οἱ ὁποῖες τοῦ εἶχαν παρουσιασθῆ. Τέλος ὁ Gosse προτείνει στόν Καποδίστρια νά χορηγήσῃ στόν Fontana ἕνα μισθό 25-30 ταλλήρων τόν μήνα. Γιά τόν Κοκκόλη ἀναφέρει διτ ἦταν ἐπιφορτισμένος ἀπό τήν κυβέρνηση, ἐδῶ καί τέσσερες μῆνες, νά διαχειρίζεται τά φάρμακα τῆς ἀποθήκης τοῦ ναυστάθμου στόν Πόρο καί νά ἐκτελεθῇ τίς ἐντολές τοῦ γιατροῦ Fontana. Ὁ Gosse πρότεινει στόν Καποδίστρια νά τοῦ δίνη ὡς μισθό 12-15 τάλληρα τόν μήνα ^x.

Ἄλλὰ καί τό ἐνδιαφέρον τοῦ Βιάρου Καποδίστρια εἶναι ζωηρό γιά τόν Πόρο, τήν ἡσυχία αὐτή καί εἰδυλλιακή γωνιά, πού εἶχε σαγηνεύσει πολλοὺς Ἕλληνας καί φιλέλληνες. Μέ ἐκκλησίῃ του πρὸς τόν Gosse ἀπὸ 5 Ἰουνίου 1828

1. *BPU*, Ms 2686, χωρίς ἐνδείξεις Gosse πρὸς τόν Γ. Καποδίστρια ἀπὸ τόν Πόρο στίς 12 Δεκεμβρίου 1828. Στόν φάκελλο *BPU*, Ms 2686, χωρίς ἐνδείξεις, βρίσκεται σνα πλήθος ἐγγράφων μέ γενικό τίτλο: "Rapport sur les medicamens et instrumens nécessaires au service de santé militaire, et sur les émolumens à allouer à Messieurs le Docteur Fontana et Coccolli pharmacien, comme employés du Gouvernement de Poros". Μεταξὺ τών ἐγγράφων αὐτῶν ὑπάρχει καί ἕνας κατάλογος φαρμάκων πού διέθετε ἐκείνη τήν ἐποχὴ τό φαρμακείο τοῦ Πόρου. Ὁ πίνακας αὐτός εἶχε καταστρωθῆ ἀπὸ τόν Gosse.

από την "Υδρά, τοῦ" εγγραφε μεταξύ άλλων τὰ παρακάτω: «Je vois des charbons et des morts. Sauvez Poros, notre cher Poros, notre refuge! A présent je suis fort bien. On m'assure que cette ville n'est plus reconnaissable. Point de coups de fusils, point d'armes. Tout est paix, et tous ne respirent que paix et repos. Croyez-moi sur parole, depuis mon arrivée en Grèce je n'ai jamais mieux joui de la vie, que depuis que je suis ici. Soutenez notre cher Gouverneur, et ne Vous fâchez pas s'il donne quelque coup de poing, ou de pied, de temps en temps, pour appuyer les ordonnances»¹.

Ἀπό τὸ πανωλόβλητο χωριὸ Τυχῶ ἐπάνω στὴν ὁμώνυμη χερσόνησο, ἀπέναντι ἀπὸ τὰ Μέγαρα, ἐρχεται ὁ Ελβετὸς φιλέλληνας πάλι στὸν Πόρο, διου μετὰ τὴν χολέρα εἶχε ἐξαπλωθῆ μιὰ ἐπιδημία κακοήθους πυρετοῦ. Κατὰ τὴν διάρκεια ἕξ ἑβδομάδων καὶ κάτω ἀπὸ ἀφόρητη ζέση ὁ Gosse ἐργάστηκε σκληρὰ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς νόσου. Προσβλήθηκε ὁμοίως καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν ἐπιδημία καὶ ἐπέσε ἀρρωστος. Προτίμησε λοιπὸν νὰ καταφύγῃ στὸ Ἀμερικανικὸ νοσοκομεῖο τοῦ Πόρου. Ἐνῶ ὁμοίως ἡ κατάστασή του χειροτέρευε, διὼς ὁ ἴδιος ἀναφέρει, τοῦ ἤρθε ξαφνικὰ ἡ ιδέα νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖο τὸ ἴδιο βράδυ καὶ νὰ κἀνῃ ἓνα θαλασσινὸ περίπαιτο. Μὲ τὴν μεσολάβηση καὶ μὲ τὴν τιμητικὴ συντροφιά τοῦ Γ. Καποδίστρια, ὁ Ελβετὸς φιλέλληνας βγήκε στὴν θάλασσα μὲ καράβι, πράγμα ποῦ μείωσε τὴν ψυχικὴ του ταραχὴ. Ἐπειτα παρακάλεσε τὸν Κυβερνήτη νὰ γυρίσουν πίσω στὴν ξηρὰ καὶ νὰ τὸν ἀφήσουν σ' ἓνα μοναστήρι, διου ὑπῆρχε μιὰ πηγὴ μὲ κρῦο νερὸ. Ἀφοῦ πρώτα κοιμήθηκε λίγο, δοκίμασε τὸ νερὸ τῆς πηγῆς καὶ αἰσθάνθηκε τὸν ἑαυτὸ του πολὺ καλύτερα, ἐνῶ ὁ πυρετὸς μὲ τὴν ἐπενέργεια τοῦ κινίνου ἐπέσε αἰσθητὰ. Λίγες μέρες ἀργότερα ἐγκατέλειψε τὸ νοσοκομεῖο μὲ ἐξασθενημένες ὁμοίως δυνάμεις².

Σὲ ἐνδειξὴ εὐγνωμοσύνης ἀπέναντί του ὁ Κυβερνήτης καὶ ὁ Τρικούπης τοῦ ἐστειλαν στίς 29 Ἰουλίου /10 Αὐγούστου 1828 ἓνα ἐγγράφο, διου τόνιζαν τὴν σημαντικὴ προσφορὰ του στὴν ἀναστολὴ τῆς πανώλους στὸν Πόρο, στὴν Αἴγινα καὶ στίς γύρω ἀπὸ τὰ Μέγαρα περιοχές. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τελειώνει μὲ τὰ ἐξῆς: «Ἐκάνατε πολὺ περισσότερα. Γλυτώσατε ἀπὸ τὸν θάνατο ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ κατοίκων τοῦ Πόρου κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ἐποχὴ κακοήθων πυρετῶν. Παρὰ λίγο μάλιστα νὰ γίνετε θῦμα καὶ σῆς ὁ ἴδιος. Σῆς παρακαλοῦμε λοιπὸν νὰ ἴπατε νὰ βρῆτε ἓνα καλύτερο τόπο στὰ νησιά τοῦ Ἀρχιπελάγους, γιὰ ν' ἀποκαταστήσετε τὴν ὑγεία σας ὅσο μπορείτε πρὸ σῆς»³. Συγκινημένος

1. *BPU*, Ms 2682, χωρὶς ἐνδειξεις.

2. *M. Bouvier-Bron*, *Le séjour de L.-A. Gosse en Grèce*, σ 77-81.

3. *BPU*, Ms 2682, ff. 171-172.

από τις 'επιτυχίες τῶν συμπατριώτη του Gosse στην Ελλάδα ὁ γραμματέας τοῦ Καποδίστρια Bétant, τόνιζε σὲ ἐπιστολὴ του τῆς 3 Ἀπριλίου 1828 τὴν μεγάλη προσφορὰ τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα καὶ διὸ ὁ Πόρος σ' αὐτὸν ὄφειλε τὴν σωτηρία του ¹.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (τέλη τοῦ 1828) οἱ οικονομικοὶ πόροι τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα εἶχαν ἐξαντληθῆ καὶ ἔμενε χωρὶς χρήματα. Ἀπὸ τὴν δύσκολὴ του αὐτὴ θέση βγήκε χάρις τὴν χρηματικὴ ἐνίσχυση κυρίως τοῦ φίλου του Ἡπειρώτη ἐμπόρου τῆς Σύρας Ἄ. Δούμα, τῶν κατοίκων τοῦ Πόρου, καθὼς καὶ τοῦ κόμη Φραγκοπούλου ἀπὸ τὴν Νάξο, ὁ ὁποῖος τὸν φιλοξένησε γιὰ ἓνα ὀρισμένο χρονικὸ διάστημα στὸ σπίτι του ². Ὁ Ἀπόστολος Δούμας, ὁ ὁποῖος γινώριζε τὴν σημασία τῆς προσφορᾶς τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα, δὲν παρέλειπε σὲ κάθε ἐπιστολὴ του νὰ τὸν εὐχάριστῃ γιὰ τὶς συνεχεῖς προσπάθειές του γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἔθνους ³, ἀλλὰ καὶ νὰ τοῦ φανερώνη τὴν κρυφὴ του στενοχώρια γιὰ τὶς δυσκολίες τοῦ ἔργου τοῦ Κυβερνήτη, τὸν ὁποῖο παρομοίαζε μὲ ἄγγελο περιτριγυρισμένο ἀπὸ ἓνα πλήθος διαβόλων ⁴. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὁ Gosse τοῦ ἔγραφε στὶς 3/15 Ἀπριλίου 1828 τὰ ἑξῆς: «Rien de nouveau dans le monde politique, beaucoup d'intrigants, peu d'argent, voila `le refrain en Grèce... Dans tous les oas, patience et courage» ⁵.

Ὁ Gosse εἶχε βρεθῆ σὲ τόσο δύσκολη οικονομικὴ κατάσταση, ὥστε ἀναγκάστηκε νὰ δανειστῇ ἀπὸ τὸν Βιάρο Καποδίστρια δύο χιλιάδες πιάστρα. Τότε ὁ Εὐνάρδος ἔγραψε στὸν Κυβερνήτη, στὶς ἀρχές τοῦ 1829, νὰ ἐπιστρέψῃ στὸν ἀδελφὸ του τὸ παραπάνω ποσὸ καὶ ἀπὸ τὶς δικές του καταθέσεις νὰ χορηγήσῃ σὸν βοηθῆμα στὸν Gosse τέσσερες χιλιάδες πιάστρα, ὥστε ν' ἀνταποκριθῇ στὰ ἐξόδα τῆς ἐπιστροφῆς του τὴν Γενεύη. Αὐτὰ τὰ 6.000 πιάστρα θὰ τὰ χρεωνόταν ὁ ἴδιος ⁶.

1. *Edouard, Chapuisat, Elie-Ami Bétant, secrétaire de Capodistria et ses lettres, Le Puy 1926, σ. 21*, διου καὶ τὰ ἑξῆς: "M. Gosse a rendu `a la Grèce et principalement aux ties de l'Archipel, des services répétés et importants. Il est du très petit nombre des Philhellènes qui font honneur à leur pays. Vous jugez combien sa société m'est chère".

2. *Gosse, Relation de la peste, σ. XJ*. Πρὸβλ *Rothpletz, Der Genfer Jean-Gabriel Eynard als Philhellne, σ. 67, BPU, Ms 2682, f. 175* ἐπιστολὴ τοῦ Ι. Καποδίστρια πρὸς τὸν Gosse ἀπὸ τὸν Πόρο στὶς 24 Ἰουλίου/5 Αὐγούστου 1828, *BPU, Ms 2686, Gosse πρὸς τὸν Bailly ἀπὸ τὴν Σύρα στὶς 22 Σεπτεμβρίου/1 Ὀκτωβρίου 1828*

3. *BPU, Ms 2683, f. 22*.

4. *BPU, Ms 2683, f. 23*.

5. *BPU, Ms 2683, f. 16*. Πρὸβλ. f. 20 ἐπιστολὴ τοῦ Gosse ἀπὸ τὸν Πόρο πρὸς τὸν Δούμα στὶς 25 Ἀπριλίου/7 Μαΐου 1829 διου: "Le devoir avant le plaisir! J'aurais depuis longtemps abandonne Poros pour Hydra, mais ma devise a ete et sera toujours"

6. *Θεοτόκη, Ἀλληλογραφία Καποδίστρια-Εὐνάρδου, σ. 157, ἐπιστολὴ Εὐνάρδου ἀπὸ τὴν Πίζα στὶς 14 Ἰανουάριου 1829 πρὸς τὸν Καποδίστρια*.

Ήδη από τα μέσα του 1828 ο Ύψαρδος δημοσιεύει στην «Journal de Genève» διάφορες περικοπές από έπιστολές του Καποδίστρια σταλμένες προς τον Ελβετό φιλέλληνα. Στις έπιστολές αυτές ο Κυβερνήτης του περιέγραφε την κατάσταση του έλληνικού κράτους, τις προόδους που έπιτελούνται και τις δυσκολίες, τις οποίες αντιμετώπιζε. Μολαταύτα, όπως φαίνεται από τις κρίσεις του Ύψαρδου, η διακυβέρνηση της Ελλάδας από τον Καποδίστρια αποτελούσε ισχυρή έγγυση για την ευόωση 'εξέλιξη των πραγμάτων στην Ελλάδα ¹. Ίδιαίτερη σημασία έδωσε η «Journal de Genève» την έποχή αυτή στην εξάπλωση της πανώλους και στις προσπάθειες του Gosse για την άναστολή της επίδημιας ².

Στα μέσα του 1829 ο Gosse, λίγο καιρό πριν άναχωρήσει για την Γενεύη, τακτοποίησε την υγειονομική ύπηρεσία της Αίγινας ³. Έχοντας μάλιστα ο Καποδίστριας ύπ' όψη του τις παρατηρήσεις του τις σχετικές με την προμήθεια φαρμάκων και ιατρικών όργάνων τον 'εξουσιοδοτεί να τα αγοράσει στην Μάσσαλια και να εξοφλήσει την δαπάνη μέσω του οίκου Hentsch της Γενεύης ⁴. Τότε ο Ελβετός φιλέλληνας ως έυσυνειδητος γιατρός συνέταξε μια έκθεση για την κατάσταση της φαρμακαποθήκης του Πόρου και Ναυπλίου, τόνισε την άνάγκη της προμήθειας νέου ύλικού και ζήτησε ν' άπαλλαγή από κάθε ευθύνη ⁵. Περισσότερα στοιχεία για την δραστηριότητα του, Έλβετου φιλέλληνα κατά την διάρκεια των τελευταίων μηνών της παραμονής του στην Ελλάδα πληροφορούμαστε από έπιστολή του Βιάρου Καποδίστρια από την Κέρκυρα στις 7/19 Σεπτεμβρίου του 1829. Έκει άναφέρεται ότι ο Gosse διαχει-

1. *Journal de Geneve*, troisième année, no 21, jeudi 22 mai 1828, p. 91-92.

2. *Journal de Geneve*, troisième année no 25, jeudi 19 juin 1828, p. 109. Πρβλ. και φύλλο no 27 της 9^{ης} Ιουλίου 1828, p. 117.

3. *Gosse*, Relation de la peste, p. xij. Πρβλ. Biographies Genevoises, vol. 6, p. 63.

4. *BPU*, Ms 2682, έπιστολή του Καποδίστρια από 3/15 Άπριλίου 1829, f. 189, όπου και τα έξής: "Quant à la liste des medicamens et des instrumens dont Vous proposez l'acquisition je Vous autorise à faire cet achat à Marseille et à réclamer de la maison Hentsch à Geneve le remboursement des frais qu'il exigera".

5. Σχετικά με την ίδρυση και την χρησιμότητα του φαρμακείου του Πόρου ο Gosse έγραφε τα έξής σ' έπιστολή του προς τον Κυβερνήτη στις 14/26 Μαρτίου 1829: "Dans le courant de l'été 1828, Vous avez daigné me confier l'inspection et la direction de la Pharmacie de Poros et d'après Vos ordres j'ai expedie à Nauplie une partie des medicamens qui s'y trouvaient déposés. Des lors, j'ai eu l'honneur de faire à Votre Excellence un rapport sur l'état de ces dépôts et sur le besoin d'un nouvel envoi de drogues; j'ai accompagné ce rapport de pièces à l'appui entr'autres des regus qui m'avaient été délivrés et d'une liste des medicamens nécessaires au service de santé...je prie Votre Excellence de vouloir bien m'accorder avant mon départ, une décharge officielle de toute responsabilité à cet égard et dans le cas où elle se plairait..." (*Κανονιστικό Άρχείο Κέρκυρας*, φάκελλος 407).

ρίστηκε τις χρηματικές συνδρομές, που προέρχονταν από την Φιλελληνική Επιτροπή της Γενεύης, μέρος των οποίων προοριζόταν για την οικονομική ενίσχυση της επιτροπής «επί των Ναυτικών Υποθέσεων» στον Πόρο. Στην ίδια επιστολή ο Βιάρος πληροφορεί τον Gosse για την επικείμενη σύναψη ενός δανείου στα νησιά (μέ την ενθάρρυνση του Κυβερνήτη) με σκοπό την κάλυψη των αναγκών του στρατού. Το ποσό αυτό θα συγκεντρωνόταν στην Ζάκυνθο ή ακόμη και στην Σύρα. Ο Βιάρος εξέφραζε την εύχή του να διοριζόταν διαχειριστής των χρημάτων αυτών ο Ελβετός φιλέλληνας. Πάντως, όπως μας πληροφορεί η παραπάνω επιστολή, υπεύθυνος του δανείου θα ήταν ο κόμης Guilford και ο Κωνσταντίνος Γεροστάθης, υστέρη από σχετική επιθυμία των δανειστών¹.

7. *Ἡ αναχώρηση τοῦ Gosse ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Ἰωάννη καὶ Βιάρο Καποδίστρια.*

1. Ο Gosse πίστευε ότι η αποστολή του στην Ελλάδα θα'έληγε μετά την άφιξη του Καποδίστρια. Γι' αυτό και είχε σκοπό να του διαβιβάσει τις σχετικές εκθέσεις και κατόπιν να επιστρέψει στην Γενεύη. Ο Καποδίστριας όμως κατανόωντας πόση ανάγκη είχε ο 'ερημωμένος τόπος από μορφωμένα στελέχη, ιδίως από γιατρούς, νομομαθείς, καθηγητές κλπ. και άφ' έτέρου, επειδή γνώριζε πολύ καλά την στενή ψυχική εξάρτηση του Gosse από την μητέρα του, έστειλε προς αυτήν δύο επιστολές, μια στις 31 Ιανουαρίου/12 Φεβρουάριου 1828 και την άλλη στις 12/24 Ιουνίου του ίδιου έτους, στις όποιες της τόνιζε την σημαντική συμβολή του γιου της στην αναδιοργάνωση του έλληνικού κράτους και την παρακαλούσε να του επιτρέψει να παραμείνει λίγο ακόμη διάστημα στην Ελλάδα².

Δύο λόγοι ανάγκασαν τελικά τον Gosse να παρατείνει την παραμονή του στην Ελλάδα ως το καλοκαίρι του 1829: η συγκατάθεση της μητέρας του και κυρίως η επιδημία της πανόπλους στην Αίγινα, "Τόρα και Πόρο, καθώς και σε μερικές περιοχές της Αχαιας, για την καταστολή της οποίας άπαραίτητη ήταν η παρουσία του στην Ελλάδα. Τότε ο Gosse, όπως αναφέραμε παραπάνω, ρίχτηκε με πάθος στην καταπολέμηση της αρρώστειας αυτής, η οποία όχι μόνο του κέντριζε τον ανθρωπιστικό του ζήλο, αλλά και του έδινε την ευκαιρία ν' αξιοποιήσει τις θεωρητικές του γνώσεις στον τομέα αυτόν³. Πάντως η μητέρα

1. *BPU*, Ms 2682, ff 197-J98

2. *BPU*, Ms 2682, f 168.

3. *Louis-Andre Gosse*, Relation de la peste qui a regne en Grece en 1827 et 1828,

τοῦ Gosse ἔδωσε στήν ἀρχή τήν ἀδεια στόν γιό της νά μείνη στήν Ελλάδα ὡς τήν 1 Νοεμβρίου 1828, ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπό ἐπιστολή της, γραμμένη στίς 21 Ἰουνίου 1828 ἀπό τήν Γενεῦη, πρὸς τόν Καποδίστρια. Ἐκεῖ, μεταξύ ἄλλων, ἔγραφε τὰ ἐξῆς συγκινητικά: «Πήρα τό γράμμα, τό ὅποιο εἶχε τήν τιμή ἢ Ἐξοχότητά σας νά μοῦ γράψῃ, γιά νά μοῦ ζητήσῃ τήν παράταση τῆς παραμονῆς τοῦ γιοῦ μου στήν Ελλάδα. "Ὅποιον πόνο κί' ἂν στοιχίξῃ στήν καρδιά μιᾶς μητέρας ἕνας τόσο παρατεταμένος χωρισμός, ὡς τόν παραχωρῶ ὡς τήν 1 Νοεμβρίου 1828, σέ ὡς, Κύριε, πού εἶστε ὁ εὐγενής προστάτης τῶν Ἑλλήνων. Τότε ἐπιθυμῶ νά ἐπιστρέψῃ ὁ γιός μου, γιά νά φροντίσῃ γιά τίς τελευταῖες ἡμέρες τῆς μητέρας του, ἡλικίας 72 ἔτων. Ἐπιτρέψατέ μου, Κύριε, νά ἐπωφεληθῶ ἀπ' αὐτήν τήν εὐκαιρία, γιά νά σάς ἐκφράσω τήν βαθιά μου εὐγνωμοσύνη γιά τίς καλωσύνες, μέ τίς ὁποῖες καταδέχεται ἡ Ἐξοχότητά σας νά γερμίζῃ τόν γιό μου καί ἀπό τίς ὁποῖες, ὅπως βλέπω, εἶναι πολύ συγκινημένος καί εὐτυχιμένος, πού πλησίασε γιά λίγες στιγμές τόν ἀγαθοδαίμονα ἐλευθερωτή τῆς Ελλάδος»^x.

Ἵπερήφανος καί ἐνθουσιασμένος ἀπό τήν προσφορά τοῦ Gosse στήν Ελλάδα φαινόταν νά εἶναι καί ὁ συμπατριώτης του Ἐϋνάρδος. Σέ ἐπιστολή του πρὸς τόν Καποδίστρια, γραμμένη στίς 14 Ἰανουαρίου 1829, ἀφήνει νά διαφανῇ δὴ ἡ ἐκτίμησις καί ἡ λατρεία πού τρέφει γιά τόν ἀνθρωπιστή Gosse καί αὐθόρμητα τοῦ κάνει τό ἐγκώμιό του : «...ὁ κ. Gosse ἐπάνω στόν ζήλο του γιά τήν ἑλληνική ὑπόθεσις ἀφῆσε τήν ἡλικιωμένη μητέρα του, ἐγκατέλειψε μιὰ πολυάριθμη πελατεία, ἔκανε ἐπί πλέον τό ταξίδι του στήν Ελλάδα μέ ἐξοδά του καί ζοῦσε μέ δικά του ἐξοδα σέ ὅλο τό διάστημα τῆς παραμονῆς του ἐκεῖ. Ἀμέλησε καί θυσιάσε σχεδόν τήν ζωὴ του, γιά νά περιποιηθῇ τοὺς ἀσθενεῖς τοῦ Πόρου. Εἶναι μιὰ ικανοποίησις γιά μένα νά ξαναθυμηθῶ τήν ἀφοσίωσις αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος τιμᾷ τήν πατρίδα του μέ τόν ζήλο καί τήν ἀφιλοκέρδεια πού ἔδειξε γιά νά υπηρέτησῃ τήν δική σας»².

Ὁ Gosse τώρα καταπονημένος πιά ἀπό τίς ταλαιπωρίες καί ἀπό τήν ἀρρώστειά του ἀναζητοῦσε ἐντονα τήν θαλαπωρή τοῦ πατρικοῦ του οπιτιοῦ. Μάταια προσπάθησε ὁ Καποδίστριας νά παρατείνῃ τήν παραμονή τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα γράφοντας σχετικὰ στήν μητέρα του³. Τελικά ὁ Κυβερνήτης ὑπο-

ο. X, ὅπου καί τὰ ἔξῃς ἐνδιαφέροντα, τὰ ὅποια διηγείται ὁ Gosse: "il me fallut done remplir pendant quelque temps la place de membre de la Commission de la marine et peut-etre aurais-je été force de continuer un métier aussi oppose a mes goûts, a ma speciality si la peste, qui envahit a coup Egine et Hydra, ne m'eut remplacé naturellement dans ma sphere favorite" Πρὸς καὶ **Rothpletz**, *Lettres du Genevois* L.-A. Gosse a sa mere, σ. 2

1. **Καποδιστριακό Ἀρχεῖο Κέρκυρας**, φάκελλος 407.

2. **Θεοτόκη**, Ἀλληλογραφία Καποδίστρια-Ἐϋνάρδου, σ 157-158.

3. **M. Bouvier-Bron**, *Le séjour de L.-A. Gosse en Grece*, σ. 87.

χώρησε και με το έγγραφό του της 4 Μαρτίου 1829 προς τον Gosse έσπευσε να του εκφράσει την μεγάλη του ευγνωμοσύνη για τις υπηρεσίες του και του υποχόταν να παραμείνει πάντοτε στο πλευρό του. Εξέφραζε βέβαια την στενοχώρια του για την έπικείμενη αναχώρησή του, αλλά τονίζε ότι θα ήταν σκληρό να του εύχηθή την παράταση της παραμονής του. Ήταν εύχαριστημένος που ο Έλβετος φιλέλληνας θα γύριζε στην Γενεύη κοντά στους δικούς του και στους φίλους του, για ν' αναπαυθή λίγο και να ξαναφανή άργότερα στους νέους συμπολίτες του, οι όποιοι, αν δεν τον βλέπουν με τα μάτια τους, έχουν όμως το όνομά του συνεχώς στο στόμα τους και την εικόνα του στην καρδιά τους. Και ο Καποδιστριας τελειώνε την έπιστολή του με τα παρακάτω: «Je Vous tiens engagé de ne pas quitter la Grèce sans faire une apparition à Egine. Accordez-moi le bien que Vos adieux ne soient pas écrits. Souvenez-Vous de moi, et en Vous souvenant de moi, Vous vous souviendrez de celui qui s'honore aussi de Votre amitié et qui regarde comme un don précieux que Vous lui avez fait toutes les bontés que pour lui, il Vous a plu, et il Vous plait avoir»¹.

Έτσι το καλοκαίρι του 1829 έγκαταλείποντας τον Πόρο για την Γενεύη, ο Louis-Andre Gosse έπαιρνε μαζί του τα αισθήματα αγάπης και ευγνωμοσύνης των κατοίκων του Πόρου και του Καποδιστρια ². Η ελληνική κυβέρνηση άναγνωρίζοντας τις μεγάλες υπηρεσίες, που είχε προσφέρει στο ελληνικό κράτος, του απένευσε τον τίτλο του έπίτιμου πολίτη των Καλαβρύτων και της Άθήνας ³. Με ειδικό έγγραφο, το όποιο σώθηκε στα αρχεία του Έλβετου φιλέλληνα, οι κάτοικοι του Πόρου τον είχαν τιμήσει επίσης ως «Ποριώτην πολίτην» ήδη στις 28 Ιουνίου 1828. Το σημαντικό αυτό έγγραφο το παραθέτω άμέσως παρακάτω: «Ημείς οι πολίται Ποριώται άναγνωρίζοντες εις το υποκείμενον του έξοχωτάτου Ιατρού Κυρίου Λοΐζου Άνδρέου Γκόσε άκρον φιλελληνισμόν, και εκλεκτάς άρετάς, θεωρήσαντες το άοκνον και ένθουσιών πνεύμα του προς σύμπραξιν και κατορθωσιν των δσα άποβλέπουσι την ώφέλειαν της πατρίδος, τα προς τους ένδεεις φιλόανθρωπα αισθήματά του, και τον προς τον Έερόν Άγώνα εΐλικρινέστατον ζήλόν του, πεποιθότες δι τοιαύτα προτερήματα συντελοΐσιν όχι όλιγον και προς την ήθικην των Ελλήνων μεταρρυθμισιν, έπιθυμοΐντες δε με τοιοΐτον ένάρετον άνδρα να σχετισωμεν την Νήσόν μας, κοινή θελήσει παραδέχομεθα, και παμψηφεί πολιτογράφομεν Ποριώτην πολίτην τον ειρημένον Ιατρόν Κύριον Λοΐζον Άνδρέαν Γκόσε, έννοοοΐντες να άπολαμβάνη εφεξής καθ' δλην την έκτασιν τον τίτλον και τα δικαιώματα

1 *BPU*, Ms 2682., f 200

2 *Correspondance*, τ 3, σ 60

3, *Chapuisat*, Jean-Gabriel Eynard et son temps., σ, 99,

του γνησίου και αυτόχθονες Ποριώτου. Εις ἔνδειξιν δέ γίνεται τό παρόν ἐνυπόγραφον και ἔνοφράγιστον». Μεταξύ τών κατοίκων τοῦ Πόρου ὑπογράφουν, ὁ Ἀθανάσιος Οἰκονόμου, ὁ Ἀναγνώστης Γκιγκας, ὁ Α. Δουμαῆς, ὁ Κωνσταντίνος Δουμαῆς, ὁ Μάνθος Πιπίνης, ὁ Γεωργάκης Πιπίνης και ἄλλοι¹.

Μέ ξεχωριστή ἐπιστολή τῆς 14/26 Ἰουνίου 1828 ἀπό τόν Πόρο ὁ Gosse εὐχαριστοῦσε τούς Ποριώτες γιά τήν «ἐντιμον μαρτυριαν τῆς παρ' ἐμέ ὑπολήψεώς σας» και τούς ὑποσχόταν πάντοτε τήν βοήθειά του γιά τήν ἐθνική τους ἀπελευθέρωση. Ἄν οἱ διάφορες περιστάσεις και οἱ ἀνάγκες τῆς ζωῆς τόν ἀνάγκαζαν νά ἀπομακρυνθῆ ἀπό τούς Ποριώτες, δπως τούς ἔγραφε, οἱ θερμές του δμως εὐχές γιά τήν ευημερία τῆς Ἑλλάδος θά τούς συνοδεύουν παντοῦ³.

Ἐπίσης και 6 Σ. Τρικούπης ἀπηύθυνε ἐπιστολή πρὸς τόν Gosse στίς 11/23 Ἀπριλίου 1829, στήν ὁποία, μεταξύ ἄλλων, ἔγραφε και τά παρακάτω συγκινητικά γιά τήν προσφορά τοῦ Ἑλβετοῦ φιλέλληνα: «Vous partez, mais vous laissez dans le coeur de tout Grec des souvenirs ineffagables. Les dangers, que vous avez encouru pour secourir votre semblable, sont autant des titres à la reconnaissance nationale. En plusieurs endroits de la Grèce, par les secours de votre part et par un zèle au dessus de tout éloge, vous avez fermé les tombeaux. Au moment que vous allez vous rendre chez vous, mes sentiments me portent à vous témoigner, mon cher Docteur, l'estime particulière que vos vertus m'ont inspirée, et la reconnaissance dont je suis pénétré pour les services essentiels que vous avez rendu à ce pays qui vous aime et vous honore. Madame Tricoupi partageant ces sentiments me charge de vous prier d'accepter tous ses vœux, et vouloir bien dire de sa part à votre respectable mère que la bonté de son fils a rendu le bonheur à plusieurs mères en Grèce par l'intérêt, qu'il a porté à leurs enfants»³.

Ὁ Gosse ποτέ δέν ξέχασε τήν Ἑλλάδα. Τήν ἐπισκέφθηκε και πάλι στή 1838 μαζί μέ τήν γυναίκα του. Κατά τήν παραμονή του στήν ἐλεύθερη πιά Ἑλλάδα συναντήθηκε μέ τούς παλιούς του φίλους, οἱ ὁποιοι τόν ὑποδέχθηκαν μέ μεγάλη χαρά και μέ τιμές. Ὁ βασιλεὺς Ὅθων τοῦ ἀπένευμε τό ἄριστειο τοῦ ἀγώνος και τόν ἀργυρό σταυρό τοῦ Σωτήρος⁴.

2. Στήν Γενεύη ὁ Gosse συνέχισε και ἀπό ἐκεῖ νά προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του στήν Ἑλλάδα και εἶχε τήν ἑυκαιρία ἀμέσως, δπως τόν εἶχε παρακα-

1. *BPU*, Ms 2683, ff. 201-205.

2. *BPU*, Ms 2683, f. 209

3. *BPU*, Ms 2682, f. 202

4. *Bothpletz*, Correspondance entre deux Philhellenes, σ. 18. Πρὸς και στοῦ /1α-*ζαροπονίλον*, Τό Πολεμικόν Ναυτικόν τῆς Ἑλλάδος, σ. 195.

λέσει ὁ Καποδίστριας, νά συζητήσῃ μὲ τὸν Ἐϋνάρδο δύο σημαντικὰ θέματα, ποῦ ἀφοροῦσαν τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους: τὰ προβλήματα τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων καὶ τοῦ ἀποικιομοῦ. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο, ὁ Ἐϋνάρδος ἐπέπευσε ἀμέσως νά στείλῃ στὸν Κυβερνήτη, ὅπως τοῦ ἔγραφε στίς 20 Ἰουλίου 1829, πενήντα χιλιάδες ἑλβετικά φράγκα γιὰ τὴν ἀνέγερσιν ἑνὸς σχολείου. Διατήρουσε ὁμως ἀρκετεῖς ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν συνέχισιν τῆς ἀποστολῆς χρηματικῶν συνδρομῶν ἐκ μέρους τῶν Εὐρωπαίων φιλελλήνων, γιὰτι ἐλέγε διὰ τὸ φιλελληνικὸς ζήλος εἶχε ἐξασθενήσει καὶ δὲν ὑπῆρχαν πιά ἐνθερμοὶ φιλέλληνες. Ὅσο γιὰ τὴν ἐγκατάστασιν ἑλβετῶν ἀποίκων ἐπὶ τὴν Ελλάδα, ὁ Ἐϋνάρδος εἶχε τὴν γνώμην διὰ τὴν θὰ ἐπρεπε νά συζητηθῇ μετὰ τὸν διακανονισμὸ τῆς διεθνοῦς θέσεως τῆς Ελλάδος¹.

*Ὁ Gosse συνέχιζε ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ νά στέλνῃ ἀπὸ τὴν Γενεύη φάρμακα καὶ νά δίνῃ συμβουλὰς στὸν Ἰωάννη Καποδίστρια². Πολὺ πιθανόν εἶναι ἐπίσης διὰ τὴν πρωτοβουλίαν ἀποστολῆς τεσσάρων χιλιάδων ἀντιτύπων τῆς Καινῆς Διαθήκης στὰ 1830, τυπωμένους στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὴν «Société Biblique» τῆς Γενεύης, σπουδαίον ρόλον ἔπαιζαν καὶ οἱ παρακινήσεις τοῦ ἐκεῖ εὐρισκομένου Louis-Andre Gosse³. Παράλληλα μὲ τὰς ἀσχολίας του αὐτῆς ὁ ἑλβετὸς φιλέλληνας ἐπιδόθηκε στίς προσφιλεῖς του ἐπιστημονικὰς ἐργασίας, ἀνάμεσα στίς ὁποίας πρέπει νά σημειωθῇ ἐκείνη ποῦ δημοσίευσε στὰ 1838 μὲ θέμα τὴν ἐξάπλωσιν τῆς πανώλους στὰ 1828 ἐπὶ τὴν Ελλάδα. Στὴν μελέτη του ἀναλύει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐπιδημίας ἐκείνης, γιὰ τὴν καταστολὴν τῆς ὁποίας τόσους κόπους εἶχε καταβάλῃ⁴.

Ἀπὸ ἕνα ἀχρονολόγητο σχέδιον ἐπιστολῆς τοῦ Gosse, σὸ ὅποιον ὁμως δὲν σημειώνεται ὁ παραλήπτης, μαθαίνουμε γιὰ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς του ἐπὶ τὴν Γε-

1. *Θεοτόκη*, Ἀλληλογραφία Καποδίστρια-Ἐϋνάρδου, σ. 182

2. *BPU*, Ms 2682, ff. 187-188 Πρὸς καὶ ἐπιστολὰς *BPU*, Ms 2681, χωρὶς ἐνδείξεις, τοῦ Gosse πρὸς τὸν Ἐϋνάρδο ἀπὸ τὴν Γενεύη στίς 23 Αὐγούστου 1829 καὶ πρὸς τὸν οἶκον Wessel ἐπὶ τὴν Μασσαλία ἀπὸ τὴν Γενεύη στίς 10 Σεπτεμβρίου 1829. Σημαντικὰς ποσοτήτες πινάκων καὶ μολυβίων ἔστειλε ὁ Gosse γιὰ τοὺς ἑλληνας μαθητὰς τῆς ἀλληλοδιδασκατικῆς μεθόδου.

3. *Θεοτόκη*, ἐνθ' ἄν., σ. 302-304.

4. Εἶναι ἡ μελέτη, τὴν ὁποία ἀναφέρω καὶ σὲ προηγούμενες παραπομπὰς. Ἀνάμεσα στίς σπουδαιότερας μελέτας τοῦ Louis-Andre Gosse, πρέπει νά συγκαταλέξῃ κανεὶς καὶ τὰς ἑξῆς: 1) *Notices sur les plantes qui croissent en Suisse sans culture et qui peuvent servir d'aliment, et sur l'extraction de la gélatine des os*, Genève 1817, 2) *Des maladies humatoides*, Genève 1826, 3) *Dissertation sur le choléra morbus*, Genève 1821, 4) *Rapport sur l'épidémie du choléra en Prusse, en Russie, en Pologne*, Genève 1833 (βλ. *Albert de Montet*, *Dictionnaire Biographique des Genevois et des Vaudois, qui se sont distingués dans leur pays ou à l'étranger par leurs talents, leurs actions, leurs oeuvres littéraires ou artistiques*, Lausanne 1877, τ. 1, σ. 381-382)

νεύη καί τήν ἑπαγγελματικὴ δραστηριότητα, πού ἀνέπτυξε ἐκεῖ μετὰ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴν Ελλάδα. Στὴν ἐπιστολὴ του αὐτῆ ὀΕλβετὸς φιλέλληνας γράφει ὅτι αισθάνεται πολὺ εὐτυχιωμένος στὴν Γενεὺη, ἐπειδὴ τὸν ἐκτιμοῦν καὶ τὸν ἀγαποῦν οἱ κάτοικοί της. Σύγχρονα μὲ τὴν ἐξάσκηση τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματός του, ὁ Gosse διατηροῦσε τὴν θέση τοῦ νομοθέτη στοῦ Ἀνώτατο Συμβούλιο τοῦ καντονιοῦ, ἦταν ἐκδότης μῆας πολιτικῆς ἐφημερίδας πού τυπωνόταν στὴν Γενεὺη, καὶ συμμετεῖχε ὡς μέλος σὲ διάφορες ἐταιρεῖες ἱατρικῆς, φυσικῆς ἱστορίας κλπ. Μὲ τὶς ἀπασχολήσεις του αὐτῆς, γράφει ὁ Gosse, ὁ χρόνος κυλᾷ γρήγορα καὶ φθάνει συχνὰ τὸ τέλος τῆς ἡμέρας, χωρὶς νὰ νὰ προλάβῃ νὰ συζητήσῃ μὲ τοὺς φίλους του. Τὸν τελευταῖο καιρὸ εἶχαν δοθῆ πρὸς τιμὴ του διάφορες δεξιώσεις, ὅπως τοῦ κυρίου Baulte, πλοῦσιου κοσμηματοπώλη τῆς Γενεὺης, ὁ ὅποιος εἶχε ἐπιφορτισθῆ ἀπὸ τὸν Κόχραν νὰ τοῦ χαρίσῃ ἕνα σημαντικό δῶρο σὰν ἀναγνώριση τῶν ὑπηρεσιῶν του στὴν Ελλάδα. Ἐπάνω σὲ μιά μεγάλη τσαγιέρα ἦταν γραμμένα τὰ παρακάτω: «*Présenté au Docteur Gosse, citoyen de Genève, par Lord Cochrane, amiral de la Grèce, comme un signe particulier d'amitié, d'estime et de reconnaissance pour ses travaux infatigables dans l'intérêt du service naval de l'Etat*». Στὴν δεξίωση αὐτῆ, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Gosse, παραβρέθηκαν πολλοὶ γιατροί, διάφοροι ξένοι, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ πρίγκιπας Σοῦττος¹.

Σὲ ἄλλη του πάλι ἐπιστολὴ ἀπὸ τὴν Μασσαλία, γραμμένη στὶς 1 Ἰουνίου 1829 πρὸς τὸν γραμματέα τοῦ Καποδιστρια Bignami, ὁ Gosse ἔγραφε ὅτι μετὰ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴν Ελλάδα ξαναβρῆκε τὴν ἐλευθερία του καὶ ὅτι τώρα μέσα στὴν συμπαθητικὴ κοινωνία τῆς Γενεὺης προσπαθεῖ νὰ ξεχάσῃ τὶς ποικίλες στέρησεις, πού εἶχε περάσει στὴν χώρα ἐκείνη².

3. Ὁ Gosse βρισκεῖται ἐπίσης σὲ κάποια ἐπαφὴ μὲ τὸν Βιάρο Καποδιστρια, ὁ ὅποιος μὲ τὴν ἀπὸ 9/17 Μαΐου 1830 ἐπιστολὴ του τὸν ἐνημερώνει σχετικὰ μὲ τὶς προόδους, πού εἶχαν γίνῃ στὸν Πόρο καὶ γενικὰ στοῦ τότε ἑλληνικὸ κράτος. Ἐκεῖ τοῦ γράφει ὅτι ἡ ὁδὸς K5rring, τὸ δνομα τοῦ ὁποίου εἶχε δοθῆ πρὸς τιμὴ τοῦ γνωστοῦ Γερμανοῦ φιλέλληνα καὶ συνεργάτη τοῦ Gosse, εἶχε διαπλατυνθῆ ἀρκετὰ καὶ ὅτι ἤδη πρόκειται νὰ κατασκευασθῆ μιά παραλιακὴ ἀπὸ τὸ διοικητήριον ὡς τὸν ναῦσταθμο. Ἐπίσης εἶχε ἰδρυθῆ ἕνα ἀλληλοδακτικὸ σχολεῖο γιὰ 300 παιδιὰ, ἐνῶ ἡ κυβέρνησις, ἀκολουθώντας τὴν γνώμη τοῦ Βιάρου, σκέπτεται νὰ δημιουργήσῃ καὶ ἕνα δεῦτερον ναῦσταθμο. Καὶ συμπληρώνει: «Ἴδου ὁ Πόρος ἀρκετὰ ἐξωραϊσμένος καὶ βελτιωμένος, ὥστε νὰ μὴ μπορῆ σχεδὸν νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ κανεὶς». Στὴν συνέχεια τοῦ δίνει πληροφορίες γιὰ τὸ ὄρφανοτροφεῖο, ὅπου στεγάζονταν 900 παιδιὰ, τὰ ὅποια εἶχαν κάνει

1. *BPIJ*, Ms 2687, 1

2. *BPU*, Ms 2687, J

άρκετές προόδους στην γραμματική, στο σχέδιο και στην μουσική. Ο πρώτος καθηγητής, τὸν ὅποιο εἶχε διορίσει ὁ Κυβερνήτης στὸ Ὀρφανοτροφεῖο, ἦταν ὁ Γεώργιος Κλεόβουλος, ὁ ὅποιος εἶχε σπουδάσει στὴν Ελβετία καὶ Γερμανία καὶ εἶχε εισαγάγει στὴν Ελλάδα τὴν Λαγκαστριανὴ μέθοδο ². Ἰδιαίτερη συμπάθεια καὶ ἐκτίμηση πρὸς τὸν Κλεόβουλο φαίνεται νὰ ἔδειχνε ὁ Κυβερνήτης καὶ ὁ Gosse ³. Στὴν Αἴγινα ἐπίσης, ἐξακολουθεῖ ὁ Βιάρος, τὸ Κεντρικὸν Σχολεῖον (Ecole Centrale) ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ Ἀνδρέα Μουστοξυῆδη ⁴, ὁ ὅποιος ἔφερε τὸν τίτλο τοῦ «Προέδρου τῆς ἐπὶ τοῦ Ὀρφανοτροφείου Ἐπιτροπῆς, Διευθυντοῦ καὶ Εφόρου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ Ἐφόρου τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου» ⁸, στεγάζει 300 μαθητὲς καὶ σὲ λίγο καιρὸ, προβλέπει ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυβερνήτη, ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς θὰ διπλασιασθῇ. Τὸ ἴδρυμα αὐτὸ εἶχε ἀρχίσει νὰ λειτουργῇ στὶς 8/20 Ἰανουαρίου 1830. Ὁ Ἀνδρέας Μουστοξυῆδης, ὁ ὅποιος εἶχε ἔλθει στὴν Ἑλλάδα τὸν Ἰούλιο τοῦ 1829 ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ Καποδίστρια, εἶχε ἀναλάβει τὴν διεύθυνση τοῦ σχολείου αὐτοῦ

1. *BPU*, Ms 2682, f. 212

2. *Ariadna Camariano-Cioran*, *Les Academiés princieres de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki 1974, σ. 112 *Petrondas*, Capodistrias et Eynard, σ. 27. Γιὰ τὸν Κλεόβουλο βλ. *Γεωργίου Σακά*, Γεώργιος Κλεόβουλος ὁ Φιλιππουπολίτης, Αθήναι 1956. Πρὸς καὶ *Ἑλένης Μπελιᾶ*, Ἀνέκδοτος Πίναξ "Διοργανισμοῦ" τῆς Ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον, Ἀθήναι 1967, σ. 6

3. *BPU*, Ms 2682, f. 146 ἐπιστολὴ Καποδίστρια πρὸς Gosse ἀπὸ 7 /19 Ἀπριλίου 1828' "Cleobulos, sans lui je ne pourrai rien faire. Engagez-le de ma part, a me demander des aides a en choisir...Engagez-le a se concerter avec M. le maitre Constandas son ami et a me proposer un autre emplacement provisoire En un mot dites-lui bien de ma part que je le prie de me faire connaitre sans reserve tout ce qu'il juge necessaire pour la santé et l'entretien de ces etres infortunés". Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Gosse μὲ τὸν Κλεόβουλο βλ. *BPU*, Ms 2686, χωρὶς ἐνδείξεις, ἐπιστολὴ τοῦ Gosse πρὸς τὸν 1 Καποδίστρια ἀπὸ τὸν Πόρο στὶς 13/25 Ἀπριλίου 1828

4. Γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀνδρέα Μουστοξυῆδη βλ. στοῦ *Εὐαγγέλου Μανῆ*, Ἀνδρέας Μουστοξυῆδης 1785-1860, ὁ ἐπιστήμων, ὁ πολιτικός, ὁ ἐθνικός ἀγωνιστής, Ἀθήναι 1960, *Αγάθης Νικοκάβονρα*, Ὁ Ἀνδρέας Μουστοξυῆδης καὶ ἡ παιδεία, Κέρκυρα 1965 Σύντομα βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Μουστοξυῆδη ἀναφέρει ἐπίσης καὶ ὁ *Γεώργιος Θ Ζώρας*, Ἀ. Μουστοξυῆδης καὶ Ν. Θωμαζαῖος, "Παρνασσός" περ Β', ἀρ τεύχους 3, Ἀφιέρωμα εἰς τὰς Ἐπτάνησα (1864-1964), τ. 6(1964) 441-443

5. Βλ. τὸ ἐγγράφο τοῦ διορισμοῦ του στοῦ *Ἀποστόλου Β. Δασκαλάκη*, Κείμενα-Γιγαι τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, σειρά 3, Τὰ περὶ παιδείας, Μέρος Α', Αθήναι 1968, σ. 336-337, Πρὸς καὶ *Πρωτοψάλτη*, Ἱστορικὰ ἐγγράφα περὶ ἀρχαιοτήτων καὶ λοιπῶν μνημείων τῆς Ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Καποδίστρια, σ. 113 κ. ἔ. *Ἑλένης Δ Μπελιᾶ*, Ἡ παιδεία τῶν Κρητῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν καὶ τὴν Καποδιστριακὴν Περίοδον, "Μνημοσύνη" 1(1967) 279-280, *Μιχ Δ Στασινοπούλου* Ἡ περὶ τῆς παιδείας μέριμνα τοῦ ἀγωνιζομένου ἔθνους, "Νῆα Ἑστία" Ἀφιέρωμα στὸ Εἰκοσιένα, Χριστούγεννά 1970, σ. 45,

μέ καθηγητές τὸν Γ. Γεννάδιο καὶ τὸν Γ. Βενθύλο ¹. Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ὅσα σχετικὰ σημειώνει ὁ Παπαδόπουλος-Βρετιός: «Αὐτὸ τὸ σχολεῖο θεωροῦνταν ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη σάν τὸ φυτώριο τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ιδρύματος τῆς δηλ. ὁσίας παιδείας, πού σκεπτόταν νά ἀνεγείρη, μόλις τὰ οικονομικά τοῦ κράτους θά μπορούσαν νά τὸ συντηρήσουν» ². Καὶ ὁ Βιάρος μιλώντας γιὰ τοὺς μαθητὲς τοῦ τελειώνει τὴν ἐπιστολὴ του μέ τὰ ἐξῆς: «Βλέποντας αὐτοὺς τοὺς νέους στὰ θρανία τους, νά εἶναι παρόντες στὶς ἐξετάσεις τους, δοκιμάζει κανεὶς αἰσθήματα ἐκπλήξεως καὶ χαρᾶς, δύσκολα νά ἐκφραστοῦν. Αὐτοὶ οἱ νέοι ἄνθρωποι, πού γεμάτοι ἀπὸ ζωῦφια τραβήχτηκαν ἀπὸ τὴν λάσπη καὶ μέσα σ' ἓνα χρόνο προχώρησαν τόσο μακριά, δὲν γλυκαίνουν τὴν ἡμέρα μέ πολλές ἐλπίδες» ³.

Σχετικὰ μέ τὴν νέα μαθητευόμενη γενεὰ ἐνδιαφέροντα εἶναι ὅσα ὁ ἴδιος ὁ Κυβερνήτης ἀναφέρει γιὰ τὸν παλιὸ προστατευόμενό του, τὸν μοναχὸ Γαλακτιῶνα στὴν ἐπιστολὴ του τῆς 5 Μαρτίου 1829 πρὸς τὸν Hentsch-Chastel. Ὁ Γαλακτιῶν πῆγαινε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴν Γενεύη, ὕστερ' ἀπὸ σύσταση τοῦ γιατροῦ Gosse γιὰ νά τελειοποιηθῆ στὴν τέχνη τῆς ὠρολογοποιίας. Ὁ Καποδιστριας ἠλπιζε ὅτι σὲ ἕξι μῆνες θά μπορούσε νά ἐπιστρέψῃ ὁ μοναχὸς στὴν Ελλάδα, γιὰ νά ἐξασκήσῃ τὴν τέχνη του καὶ νά συγκεντρώσῃ καὶ μαθητὲς ⁴. Τὸ ἐπόμενο ἔτος ὁ Κυβερνήτης σὲ ἐπιστολὴ του ἀπὸ 1/13 Ἰουνίου 1830 πρὸς τὸν Gosse κάνει λόγο πάλι γιὰ τὸν μοναχὸ Γαλακτιῶνα, γιατί ἐπιθυμοῦσε ζωηρὰ νά ἰδρῦσῃ ἓνα ἐργαστήριον ὠρολογοποιίας στὴν Ελλάδα, ἐπειδὴ οἱ πόλεις τῆς εἶχαν μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ ρολόγια. Συνεχίζοντας τὴν ἐπιστολὴ του, τοῦ γράφει

1. Γιὰ τὸν Γεννάδιο βλ. τοῦ *Ξενοφάντος Αναστασιάδου*, Γεωργίου Γενναδίου, βίος, ἔργα, ἐπιστολαί, ἐν Παρισίοις 1926, τ. 1-2. Γιὰ τὸν Γ. Βενθύλο βλ. τοῦ *Απ. Δασκαλάκη*, Ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1965, σ. 571, 584, 595.

2. *André Papadopoulos-Vretoś*, Mémoires biographiques-historiques sur le Président de la Grèce, τ. 2, σ. 121-122. Πρὸς καὶ στῆς *Ἑλένης Ε. Κόνκου*, Ὁ Καποδιστριας καὶ ἡ παιδεία 1827-1832, Β' Τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἴδρύματα τῆς Αἰγίνης, Ἀθῆναι 1972, σ. 129 κ.έ., *Ἑλένης Δ. Μπελιᾶ*, Ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν Λακωνίαν καὶ τὴν Μεσσηνίαν, σ. 18, *Ἀλέξη Δημαρά*, Ἡ μεταρρυθμιστὴ πού δὲν ἐγένε (Τεκμήρια ἱστορίας) Α' 1821-1894, Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθῆναι 1973, σ. κθ. Ἀξίζει ν' ἀναφερθῆ ἀκόμη ὅτι στὴν Αἶγινα ὑπῆρχε ἀπὸ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1830 καὶ τυπογραφεῖο γιὰ τὴν ἐκτύπωση τῶν ἀναγκαίων βιβλίων, στὴν ἰδρυση τοῦ ὁποίου συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ οἱ χρηματικὲς ἀποστολὲς τῆς φιλελληνικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Γενεύης (*Correspondance*, τ. 4, σ. 130, ὅπου ἐπιστολὴ πρὸς Βétant ἀπὸ τὸ Ναύπλιον στὶς 20 Νοεμβρίου 1830. Πρὸς καὶ *Δασκαλάκη*, Κείμενα-Πηγαι τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, σειρά 3, Μέρος Β', σ. 1498-1500, *Ἰωάννον Κ. Μαζαράκη-Αιηάνος*, Τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τοῦ Ἀγώνος, "Νέα Ἑστία" Ἀφιέρωμα στὸ Εἰκοσιένα, Χριστούγεννα 1970, σ. 281-282).

3 *BPU*, Ms 2682, f. 213.

4. *Correspondance*, τ. 3, σ. 92 Πρὸς. *BPU*, Ms 2686, χωρὶς ἐνδειξη, Gosse πρὸς Καποδιστρια ἀπὸ Ἰδρυση στὶς 28 Φεβρουάριου/11 Μαρτίου 1829,

και για το Γεωργικό Σχολείο της Τίρυνθας, που λειτουργούσε υπό την διεύθυνση του Γρηγορίου Παλαιολόγου και το οποίο, σύμφωνα με τις προβλέψεις του Καποδιστρια, επρόκειτο πριν κιόλας από το φθινόπωρο του 1830 να στεγάσει 24 μαθητές¹. Στο σχολείο αυτό σκεφτόταν ο Καποδιστριας να καλέσει δύο νέους Έλληνες από κάθε επαρχία, για να μυηθούν πρακτικά στις γεωργικές εργασίες². Τις προόδους του σχολείου αυτού παρακολουθούσε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς και όλων των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της χώρας³. Σταθερός του σκοπός ήταν να μεταφύτευση στα εκπαιδευτήρια αυτά όσο περισσότερα στοιχεία μπορούσε να δανειστεί από το Ίδρυμα Fellenberg στο Hofwyl. Συγκινητική ήταν πάντως η ανταπόκριση των όμογενών και φιλελλήνων του έξωτερικού στην προσπάθειά του αυτή. Έτσι του έστειλαν πεντακόσιους τόμους των έργων του Π. Κοδρικά, ενώ η φιλελληνική επιτροπή του Παρισιού του δώρισε αντίτυπα των φιλελληνικών πινάκων του Κλεοβούλου για τα σχολεία της Τύρας, Σπετσών, Μήλου και Σάμου⁴. Στην ίδια επιστολή του της 1/13 Ιουνίου ο Καποδιστριας ευχαριστεί ιδιαίτερα τον Gosse για την αποστολή άβακιων (πλακών), από τα οποία είχε μεγάλη ανάγκη, γιατί προοριζόνταν κυρίως για τα σχολεία, όπου εφαρμοζόνταν η αλληλοδιδασκτική μέθοδος⁵.

Μέσα λοιπόν από τα έρειπια της ελληνικής γής ύψώνονται παντού νέα ιδρύματα, στο Ναύπλιο, στην Τρίπολη, στην Πάτρα, στην Κόρινθο, όπως γράφει στην επιστολή του ο Κυβερνήτης, και κάθε πόλη διαθέτει από ένα ή δύο αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Στην Αίγινα, εκτός από το ὄρφανοτροφείο, είχαν κτιστεί, όπως είδαμε, δύο ανώτερα σχολεία: το πρώτο προοριζόνταν για διδασκαλία της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου και το άλλο για ανώτερες σπουδές⁶, δηλαδή το Πρότυπον Σχολείον, ένα είδος διδασκαλείου, και το Κεντρικόν Σχολείον⁷.

1. BPU, Ms 2682, f 186. Πρβλ *André Papadopoulos-Vréto*, *Memoires biographiques-historiques sur le Président de la Grèce*, τ 2, σ 124. Διεξοδικά για την προσωπικότητα του Γρηγορίου Παλαιολόγου βλ. στού *Δ. Α. Ζωγράφου*, *Ιστορία της ελληνικής γεωργίας*, Αθήναι 1921, τ. 1 (1821-1833) 293-352.

2. *Renseignements sur la Grèce et sur l'Administration du Comte Capodistrias*, par un Grec, témoin oculaire des faits qu'il rapporte, Paris 1833, σ 56.

3. *Ἑλένης Ε. Κούκκου*, Από το εκπαιδευτικόν έργον του Ι. Καποδιστρια, Μερικά άγνωστοι σελίδες, ΔΙΕΕ 11 (1956) 214-218.

4. *Βελέλη*, Ο Καποδιστριας ως θεμελιωτής της δημοτικής εκπαίδευσεως εν Ελλάδι, σ. 90

5. Πρβλ. και στού *Jean Cohen*, *Tableau de la Grèce en 1825 ou Récit des voyages de M. J. Emerson et du Cte Pecchio*, Paris, 1826, σ 421 όπου: "Les écoles d'enseignement mutuel manquent de tout, ce qui est nécessaire pour cette méthode, savoir: d'ardoises, de plumes, de crayons et d'exemples d'écriture".

6. BPU, Ms 2682, f. 187.

7. Βλ. *Κούκκου*, Ο Καποδιστριας και η παιδεία, σ. 103-156.

Παρά τις συντελούμενες προόδους στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, μεγάλη παραμένει ακόμη η Ιλλειψη δασκάλων και καθηγητών \ Η ανάγκη μορφωμένων στελεχών είναι έντονη. Γι' αυτό ο Κυβερνήτης ήθελε να γνωρίζη λεπτομερώς τα στοιχεία προόδου για κάθε Έλληνα σπουδαστή του έξωτερικού. Παρακαλούσε λοιπόν τον Έυνάρδο να του δώσει για τους Έλληνες φοιτητές, που βρίσκονταν στο Μόναχο, στην Δρέσδη και στην Λειψία, τα παρακάτω στοιχεία: όνομα, πατρίδα, ηλικία, διαμονή, πόρους ζωής, σε ποιόν ήταν συστημένος, τί σπούδαζε και από πότε, καθώς και παρατηρήσεις για τις επιδόσεις του ².

Η πρόοδος όμως που έπιτελείται για την αναδιοργάνωση του ελληνικού κράτους, όπως όμολογεί ο Καποδίστριας, είναι ακόμη άργη. Και αυτό όφειλεται στις δυσχέρειες, τις όποιες συναντά στο έργο του, έξ αιτίας μερικών μηχανορράφων, ή καθώς γράφει: «de quelques intrigans, qui se mêlent dans nos affaires sans titre ni vocation». Οί προσπάθειες του Καποδίστρια να συγχρονίση τό ελληνικό κράτος όσο τό δυνατόν συντομότερα με την σύμπραξη φιλελλήνων ή ξένων στρατιωτικών και αγροτών, προπάντων Ελβετών, συναντούσε δυσκολίες, οί όποιες μεγάλωναν με την συνεχώς έντεινόμενη έσωτερική αντίπολίτευση³. Η κατάσταση αυτή ένοχλούσε και δυσαρεστούσε όχι μόνο τον Κυβερνήτη, άλλ'ά-και όλους τους όπαδούς και θαυμαστές του, ε'ότε αυτοί βρίσκονταν μέσα στην Ελλάδα, είτε και έξω. Ο ελληνικός κόσμος είχε αρχίσει βαθμαία να διχάζεται σε δύο παρατάξεις.

Από τις αρχές κιόλας του 1829 ή προοπτική της εξέλιξης των πολιτικών πραγμάτων διαγραφόταν απογοητευτική, ιδίως για τους Καποδιστριακούς. Διερμηνέας αυτής της ψυχολογίας μπορεί να θεωρηθή ο συντάκτης μιās έπιστολής, που στάλθηκε από την Κέρκυρα στις 22 Φεβρουαρίου, πιθανόν προς τον Έυνάρδο, γιατί βρέθηκε μέσα στον φάκελλο των έγγραφών του. Η έπιστολή αυτή, που γράφτηκε από τον πρίγκιπα Ν. Καρατζά, διαποτίζεται από μελαγχολία για την εξέλιξη του ελληνικού ζητήματος. Ο έπιστολογράφος αναφέρεται στην μικρή έκταση του ελληνικού κράτους: φημολογείται ότι θα περιλαμβάνη μόνο την Πελοπόννησο και μερικά γύρω νησιά. Οί Γάλλοι, γράφει, θα φύγουν και οί Έλληνες αρχηγοί πολιτικοί και στρατιωτικοί θα αποδιοργανώσουν τό έργο που έκτελέστηκε μέχρι σήμερα. Οί Έπτανήσιοι θα απογοητευθούν και ο Βιάρος Καποδίστριας και αυτός πρόκειται να έγκα-

1 *Correspondance*, τ. 3, σ 365. Πρβλ στού *Anthoines Ath. Rigas*, Geschichtliche Entwicklung und heutiger Stand der Berufsschulen in Griechenland, Bern 1965.

2 *BPU*, Ms 2682, ff. 213-214

3. Βλ πρόχειρα τους λιβέλλους έναντιον του Κυβερνήτη στού *Κ. Αμάντων*, Κοραΐς και Καποδίστριας, "Ελληνικά" 8(1935) 289-314, *Απ. Β. Δασκαλάκη*, Κοραΐς και Καποδίστριας, Οί κατά του Κυβερνήτου λιβέλλοι, Άθήναι 1958, *Βαγγέλη Σκουβαρά*, Τρια ανέκδοτα άντικαποδιστριακά κείμενα, ΔΙΕΕ 5(1961) 251-286.

ταλείψη την Ελλάδα., διπου μένει, μόνο για να φροντίζη για την κλονισμένη υγεία του Κυβερνήτη. Και συνεχίζει: «Τι φοβερή εικόνα. Ποῦ εἶναι οἱ ἐλπίδες μας; Εξαφανίστηκαν σάν τήν πρωινή δροσιά. Δυστυχιωμένη Ελλάδα, ἀνασιτήθηκες ἀπό τήν στάχτη σου, γιά τόσο λίγο διάστημα; Γιατί τά παιδιά σου δέν ἔμειναν καλύτερα ἄδρανεις παρά νά γίνουν τόσο δυστυχιωμένοι: Ποιὸς ἀγαθός ἄνδρας δέν κυριεύεται ἀπό φρίκη βλέποντας νά χάνονται δλα δσα έγιναν μέ τόσες θυσίες;»¹.

Ὁ Κυβερνήτης πάλευε γιά τήν ἀνοικοδόμησι τῆς χώρας, παρά τά ἐμπόδια ποῦ συναντούσε, καί ἠλπιζε δι τὴ κατάσταση θά βελτιωνόταν μέ τήν ἀφιξη τοῦ Ὁθωνα στήν Ελλάδα καί μέ τήν διακήρυξη τῶν προθέσεων του, ὅποτε θά μπορούσε νά καλέσῃ πίσω στήν Ελλάδα δλους τοὺς μαθητές, τοὺς ὁποῖους συντηρούσε στό ἐξωτερικό, γιὰ τὴν παροῦσα προσωρινή κατάσταση, διως ἀνέφερε, αὐτὸ ἦταν ἀδύνατο νά γίνῃ. Ἴδιαιτερο ἐνδιαφέρον εἴδεινε γιά τὸν μοναχὸ Γαλακτίωνα, ποῦ ἐπρόκειτο νά μιήσῃ τοὺς Ἕλληνας στήν ὠρολογοποιία. Ὁ Γαλακτίων δμως ὡς τὰ τέλη τοῦ Ἰουνίου 1835, δηλαδὴ 2% χρόνια μετὰ τήν ἀφιξη τοῦ Ὁθωνα βρισκόταν ἀκόμη στήν Ελβετία, διως μαθαίνουμε ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Βιάρου πρὸς τὸν Gosse ἀπὸ τήν Κέρκυρα στίς 26 Ἰουνίου 1835, διπου τοῦ ἔγραφε γιά σχέδια τοῦ κόμη Lunzi νά χρησιμοποιήσῃ τὸν Γαλακτίωνα στήν Ζάκυνθο. Ἡ ἐπιθυμία δμως αὐτῆ τοῦ Βιάρου, διως καί τοῦ μακαρίτη ἀδελφοῦ του, ἦταν νά χρησιμοποιηθῇ ὁ Γαλακτίων στήν Ἑλλάδα, ἀν βέβαια σ' αὐτὸ ἦταν σύμφωνος καί ὁ Ὁθων ². Καί ὁ Βιάρος τελείωνε τήν ἐπιστολὴ του μέ τὰ ἐξής: «Si Sa Majesté le roi de la Grèce fera droit à mes demandes et de mes frères, je pourrais me charger seul de l'effectuation d'un pareil projet, mais lors delà je ne pourrais pas y contribuer en petite partie. Si Sa Majesté me donne ce qui me revient, ce qui était à feu mon frère, j'en ferai le même usage qu'il en aurait fait, si il était vivant, de l'employer c'est-à-dire pour la plupart pour les choses d'utilité publique ³.

Αὐτὴ ἦταν ἡ σταδιοδρομία τοῦ Louis-André Gosse στήν Ἑλλάδα, διως ἐξάγεται ἀπὸ τίς ἀρχεαικὲς ἐρευνες, ἀπὸ τίς πολυάριθμες ἐπιστολὲς αὐτοῦ καί διαφόρων ἄλλων ξένων, ἀπὸ τίς διάφορες σημειώσεις του, ἀπὸ τὰ βιογραφικά του στοιχεία, ἀπὸ τήν μελέτη τῶν δημοσιευμένων ἑλληνικῶν καί ξένων πηγῶν καί βοηθημάτων. Ἡ προσφορά του στήν Ἑλλάδα ἦταν πολυποικίλη: ἀπόλυτος σχεδὸν διαχειριστὴς τῶν ἐφοδίων ποῦ στέλνονταν ἀπὸ τίς φιλελληνικὲς ἐπιτροπὲς τῆς Εὐρώπης, μέλος σὲ διάφορες ἐπιτροπὲς, ἰδίως στὸν τομέα τῶν ναυ-

1. *BPU*, Ms Suppl. 1888, f. 156

2 *BPU*, Ms Suppl. 2682, f. 214

3. *BPU*, Ms 2682, ff. 213-214.

τικών θεμάτων τῆς χώρας, ἀρχηγὸς μικρῆς ναυτικῆς μοίρας γιὰ τὴν καταδίωξη τῆς πειρατείας, βοηθὸς καὶ σύμβουλος τοῦ ναυάρχου Κόχραν, ἀπεσταλμένος του σὲ διάφορα νησιά γιὰ διάφορους λόγους, τέλος ἀναντικατάστατος, θὰ ἔλεγε κανεὶς, γιαιτρός στὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῆς πανώλους, αὐτὸς ὑπῆρξε μὲ λίγα λόγια ὁ Louis-Andre Gosse - μιὰ πλούσια σὲ κίνηση ζωὴ κατὰ τὴν διάρκεια τῶν 21/2 χρόνων παραμονῆς του στὴν Ελλάδα, πληθωρικὴ πραγματικὰ δραστηριότητα, ποὺ ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση στοὺς γύρω του καὶ ἰδίως στοὺς ὁμοϊδεάτες του ξένους φιλέλληνες.

Ἄν θέλουμε τώρα νὰ συνοψίσουμε τὴν δράση του, νὰ τὴν ἱδοῦμε ἐξεικονισμέν[η] ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Gosse σὲ γενικὲς γραμμὲς, δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ προσηλώσουμε σ' ἓνα ἀνέκδοτο χειρόγραφο του (φак. Ms 2687), γραμμένο σὰ γράμματά του, στίς 14 Ἰανουαρίου 1864. Τὸ χειρόγραφο του αὐτό, ποὺ προσθέτει καὶ νέα στοιχεῖα σὰ γνωστὰ ὡς τώρα, διπῶς π.χ. διὰ ἔλαβε μέρος στὴν ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Πειραιᾶ, στὴν μάχη τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Κωλιάδος, διὰ ἔσωσε τὴν ζωὴ τοῦ Cochrane κατὰ τὴν καταστροφή τοῦ Φαλήρου καὶ διὰ ἔκανε πολλὰς ἐγχειρήσεις καὶ διὰ παραστάθηκε στίς τελευταῖες ὥρες τοῦ Καραϊσκάκη, παραθέτω ἀμέσως παρακάτω :

«Vers la fin de 1826, j'abandonnai ma nombreuse clientele et ma famille pour me devouer comme Philhellène au sort d'un peuple opprimé et malheureux. Pendant 2 ans je m'acquittai de cette tâche pénible et souvent périlleuse, d'abord comme Membre de la Commission chargée de distribuer les secours en argent et en denrées provenant des divers Etats de l'Europe, puis comme Commissaire général de la Flotte Grecque et collecteur des impôts d'Archipel. Et enfin sous le gouvernement de Capodistrie en qualité de Membre de la Commission de la Marine. Ce fut sous ma direction que furent fondés l'Arsenal maritime de Poros et une Pharmacie centrale et que fut organisée l'expédition des bâtiments destinés à favoriser la liberation du colonel Fabvier enfermé dans l'Acropole d'Athènes. Je pris part à l'attaque du Pireé et à la bataille du Cap Colias, et dans cette dernière affaire, qui fut une deroute pour l'armée grecque, je parvins à sauver la vie de l'Amiral Cochrane et contribuai ainsi indirectement à faciliter le sauvetage de 2.000 fugitifs réunis au pied des falaises du Cap. En même temps ma charge de Commissaire ne m'empêchait pas d'exercer la chirurgie militaire, de coopérer à des amputations, à des extractions de balles et d'assister le général Karaiskaki blessé mortellement au Pireé, ainsi que plus tard un des fils de Lucien Bonaparte à son lit de mort. D'un autre côté la rentrée des impôts dans l'Archipel me forgait à des expéditions lointaines, à des luttes répétées avec des populations récalcitrantes et ce ne fut pas sans peine que je parvins à faire respecter mon mandat.

Cependant la bataille de Navarin nous avait délivré de la crainte prochaine de l'ennemi, l'arrivée de Capodistria commençait à ramener un peu d'ordre et de sécurité intérieure, lorsque la peste importée du camp d'Ibrahim pacha en Moree, se déclara brusquement à Egine sur la terre ferme. Je fus alors nommé Directeur des Quarantaines, puis je traitai la maladie dans la presque lie de Tycho près de Mégara et à Calavryta. Les résultats de mes observations et de mon traitement se trouvent dans «Relation de la peste...».

Peu après il se déclara une épidémie de fièvres pernicieuses rémittentes à Poros et là encore je dus payer de ma personne, mais après une corvée de six semaines. Je succombai à mon tour et n'échappai qu'avec peine aux atteintes de l'épidémie.

Je profitai de ma convalescence pour entreprendre une statistique des lies de l'Archipel, pour rédiger divers mémoires et en particulier les règlements hygiéniques du collège d'Egine connu sous le nom d'Orphanotrophion».

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Άνασκοπώντας τά δσα εἴω διαπραγματευθῆ στήν ἐργασία μου θά εἶχα νά καταλήξω σέ ὀρισμένα συμπεράσματα καί νά τονίσω: 1) τήν μεγάλη γενικά προσφορά τών Ἑλβετῶν φιλελλήνων στόν ἀγῶνα τοῦ 1821 * καί 2) τό θετικό περιεχόμενο τῆς προσφοράς αὐτῆς.

Εὐτυχῆς σύμπτωση μπορεῖ νά θεωρηθῆ ἡ ταυτόχρονη παρουσία στήν μικρή αὐτή φιλελεύθερη χώρα ὀρισμένων προσώπων τῆς πολιτικῆς, οικονομικῆς καί πνευματικῆς τῆς ζωῆς, ἰδίως δμως τοῦ Ἰωάννη-Γαβριήλ Εὐνάρδου, καθῶς καί ἡ παραμονή τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια στήν Γενεύη, ἡ ὁποία μέσα σέ λίγα χρόνια χάρη στήν ἔμπνευσμένη δραστηριότητα τοῦ Ἑλβετοῦ τραπεζίτη, ἔγινε τό κέντρο ὄχι μόνο δλων τών φιλελληνικῶν ἐπιτροπῶν τῆς Ἑλβετίας, ἀλλά θά ἔλεγε κανεῖς, καί δλης τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Αὐτός κατευθύνει τά νήματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ φιλελληνισμοῦ καί βρίσκεται πίσω ἀπό κάθε μεγάλη προσπάθεια του. Εἶναι ἀνεκτίμητη ἡ προσφορά του στόν ἑλληνικό ἀγῶνα, γιατί σ' αὐτόν στρέφει δλες τίς σκέψεις καί τίς φροντίδες του. Αὐτό τό διαπιστώνουμε κυρίως στήν πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου καί στίς ἐπιχειρήσεις ἔξω ἀπό τήν Ἀκρόπολη τών Ἀθηνῶν. Χωρίς τόν Εὐνάρδο οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες θά εἶχαν ν' ἀντιπαλαίουν μέ πολύ μεγαλύτερες ἀκόμη, σχεδόν ἀνυπέβλητες, δυσχέρεις. Στίς προσπάθειές του αὐτές συμμετέχει καί ὁ στενός φίλος του Καποδίστριας, πού κινεῖ τοὺς δύο ἀδελφοὺς του καί τοὺς γνωστοὺς του ἐπίσημους Ἕλληνες, πού ἀλληλογραφοῦν μαζί τους. Ξεχωριστῆ ἐπίσης εἶναι καί ἡ θέση τοῦ μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου, ὁ ὁποῖος ἐκτιμώντας βαθύτατα τήν προσωπικότητα τοῦ Εὐνάρδου, πού «ἐνώνει πλοῦτη, καλωσύνην, ἀξιώτητα», θά ἐπιθυμοῦσε νά τόν ἴδῃ νά κατεβῆ στήν Ελλάδα καί νά διευθύνῃ ἀκόμη καί τίς τύχες τῆς.

Ἄν ὁ ἴδιος ὁ Εὐνάρδος δέν ἦλθε στήν Ελλάδα, ἔστειλε δμως ἕναν ἀξιο ἀντιπρόσωπό του, τόν γιατρό Louis-Andre ἸGosse, ἀγνό, ἀλλά θετικό φιλέλληνα, χωρίς τοὺς ρομαντισμοὺς πολλῶν Εὐρωπαίων. Ἡ δραστηριότητα τοῦ Gosse ἐκτείνεται σέ πολλοὺς καί ποικίλους τομεῖς τῆς ζωῆς τῆς χώρας. Εἶναι σχεδόν πανταχοῦ παρῶν καί ἔτοιμος ν' ἀντιμετώπιση τά διάφορα προβλήματα πού ἀνακύπτουν στήν ἐπαναστατημένη Ελλάδα. Ὁ Gosse, ὅπως καί ὁ Εὐνάρδος, ἀποτελοῦν δύο χτυπητά παραδείγματα Εὐρωπαίων, οἱ ὅποιοι, παρὰ

τόν έντονο φιλελληνισμό τους, αντιμετωπίζουν τά προβλήματα τοῦ τόπου μέ πρακτικότητα καί συγκρατημένη αισιοδοξία. Ἡ στάση τους ἀπέναντι τών Ελλήνων εἶναι στάση φίλων πρὸς ἀγαπητά πρόσωπα, πού δυσκολεύονται νά βροῦν τόν δρόμο τους, στάση γεμάτη ἀπό βαθιά κατανόηση τοῦ κακοῦ παρελθόντος τους, ἀπό ἡπια ἀυστηρότητα γιά ὀρισμένες παρεκτροπές τους καί ἀπό εὐλικρινή πρόθεση νά τά βοηθήσουν θετικά στόν μεγάλο τους σκοπό, στήν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας τους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

Από τό μεγάλο πλήθος τών έγγράφων τών διαφόρου Αρχείων, πού χρη-
σιμοποίησα, επέλεξα πρὸς δημοσίευση δειγματοληπτικά ὀρισμένες καταστά-
σεις μέ χρηματικές ἀποστολές φιλελλήνων, στρατιωτικῶν ἐφοδίων καί τροφῶν,
ένα πίνακα τών πανωλόβλητων περιοχῶν τῆς ἐπαναστατημένης Ελλάδας σὴν
1*828, τὶς σπουδαιότερες ἐπιστολές τοῦ Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου πρὸς τὸν
Εὐνάρδο, ὡστε νὰ συμπληρωθῆ μέ νέα στοιχεία ἢ δημοσιευμένη ὡς σήμερα
ἀλληλογραφία του, καθὼς καί μερικά γράμματα τοῦ Κωνσταντίνου Γεροστά-
θη καί τών ἀδελφῶν Ἰωάννη, Βιάρου καί Αὐγουστίνου Καποδίστρια.

Ἅλα σχεδόν τὰ ἔγγραφα εἶναι γραμμένα στήν γαλλική μέ ἔλάχιστα σέ
λίγα κείμενα ὀρθογραφικά λάθη, πού σιωπηρά τὰ διορθῶνω, ἐκτὸς ἀν ἀποτε-
λοῦν γραφές τῆς ἐποχῆς.

I

1. Χρηματικές ἀποστολές τοῦ Εὐνάρδου

Monsieur le Chevalier Eynard ¹

D O I T

Compte général de la recette et de-
pense de l'argent envoye par lui, et Colonati Cent. Colon. Cent,
autres

Dépenses en différentes reprises pour rachat, habillement et autre 15 indivi- dus, selon l'état envoye	12.502 4	12.955	4
Payés pour transport compris ceux de Lazaret.	453 J		
1826. A out. Pour l'acliat des vivres en voyés aux indigens selon le compte	-		

1, BPU, Ms Suppl 188. f 135,

détailé à Calamos.	2.813	36		
Pour achat des vivres envoyés à la Grèce Occidentale selon le compte.	2.031	28	5.818	16
Subsides en munition et autres choses, envoyés dans la Grèce Occidentale	973	52		
Nolis payé pour le Mais de Corfou à Nap. de Roumanie	993	83		
Décemb. Nolis payé pour le Mais d'Ancone à Corfou et frais de décharge.	2.306	78	3.861	
Nolis du Mais envoyé de Livourne	220	22		
Subsides en argent et vivres aux réfugiés à Calamos	340	17		
Envoi en comptant à la Commission Heideck et Bailly. Déduction de la somme reçue d'autre canal.	3.000	—		
1827 Janvier-Mis à la disposition de Monsieur Heideck et Bailly	442	28	2.557	72
Mai - Subsides envoyés pour approvisionnement du Lessini dans l'Acarnanie			3.000	
			446	56
			28.638	48

A V O I R

Colonati cents

Regus par le Capitain Manzini d'Ancone	3.984	84
Tirés sur M. Perugia en Ancone frais déduits en Lettres de change sur Malle	3.481	70
Tirés sur M. Perugia en Ancone par remis de M. Feuzi	1.472	51
Tirés sur M. Perugia frais déduits	3.203	—
Tirés sur M. Aldimand à Londres	276	85
Tirés sur M. Perugia frais déduits	514	95
Tirés sur M. Aldimand à Londres	5.818	16
Tirés sur M. Perugia en Ancone frais déduits	3.861	—
Tirés sur N. Semiani	2.500	—
Tirés sur M. Necker à Trieste	1.907	12
Regus en Lettres de changes de Monsieur Feuzi par souscription des Philhellènes de Florence	4.618	35
	28.638	48

Corfou le 12 Mai 1827

Yiario Capodistrias

Constantin Jerostathi

2. Πίνακας τροφών και εφόδων του ναυαγίου του Πάρου τον Δεκέμβριο του 1827

Provisions de vivres

En drains		En farine		du pays	Biscuit	Poissons salés à 80 ocques	Viande sèche à 80 ocques	Fromages d'Ancoñe	Fèves	Pris à 200 ocques	Fer en Barres	Charbons
Big	Mais	Amérique à 70 ocques										
kilos	kilos	Barils		Cocques	Cocques	Barils	Barils	Pains	kilos	Barils	Quintaux	
1019	965	490		1200	~	66	13	419	66	14	25	10.000

Munitions de guerre

Poudre		Fusils à la congrève Caisses	Mortiers	Canon- nades	de 68	de 32	de 18	Pour fortiers	Pour Canon- nades	de 68	de 32	de 16	de 12	Mitrail- le Cais- ses	PlamD Pans	Pierres à Fusil Barils
à Caronv	à Fusil															
Barils	Barils															
140	174	30	2	9	2	2	17	250	2500	1600	600	1000	800	120	500	1

3. Ἡμερολόγιο τῶν εσόδων τῆς διοικήσεως τοῦ στόλου ὑπὸ τὸν
 Λόρδο Κόχραν κατὰ τὸ 1826 καὶ 1827
 Πρῶτη σελίδα τοῦ χειρογράφου

No d'ordre	Dates	Provenances	Thalères, Colonnati	Piastras	Paras
		1826 I Regu au depart de Geneve et de M. Eynard	12	—	—
1.	26 Novembre	de M. Attenville 3 Louis d'or	2	—	—
2.	—	de M. Collard 2 Thaler	2	—	—
3.	—	de M. Lullin 5 Thaler	5	—	—
4.	14 Décembre	de M. Passavant 10 Napoleons d'or	35	—	—
5.	16 "	du Comite grec par M. Turretini Necker 200 Napoleons d'or	700	—	—
6.	10 "	sur un ordre de M. le Chev. Eynard par MM. Diodati et Ce 200 Napoleons d'or	700	—	—
7.		Sur le credit de 2.000 Thal-Colonnati ouvert le 17 Decembre 1826 par M. Eynard chez MM. Roma, Alessio Stefano et C ^e a Zante			
		1827			
	24 Janvier	en argent comptant a Zante 200 T.			
	26 Mars	sur une lettre de change par M. Xeno 530 Thai, 5, 32.			
	16 Avril	sur une lettre de change par M. Xeno 307 Thai, 7, 10.			
	10 Mai	sur une lettre de change par M. Xeno 309 Thai, 7, 10.			

13 Mai
3 Juin
8. 1 Décembre

Ts^{To} d'ordre   Dates

1827
1. 25 Mars
2. 10 Avril
3. 16 Avril

4. 17 Avril
5. 19 Avril
6. 30 Avril
7. 12 Mai
8. 14 Mai
9. 15 Mai
10. 16 Mai
11. 3 Juin
12. 8 Juin

Xeno Tliat, 500, 7,10			
” ” 152, 8,28	2.000		
de M.Eynard par M.Yerostathi a Corfou	1.443	13	20
		<hr/>	
Total	4.897	13	20

Δεύτερη σελίδα τοῦ χειρογράφου

Provenances	Thalères, Colonnati	Piastras Paras	
II Regu de la Commission Philhelleme			
par S.S. Lord Cochrane	2.000	—	—
par M. Edouard Grasset, 144 Quad. d'Espagne	2.304	—	—
par S.S. Lord Cochrane et pour le General Church	12.000	—	—
par S.S. Lord Cochrane	1.618	—	—
par S.S. Lord Cochrane	2.000	—	—
par S.S. Lord Cochrane	1.000	—	—
de S.S. Lord Cochrane par M. Sutton Cochr.	799	—	—
par M. Xeno, sur une lettre de credit	5.250	—	20
par S.S. Lord Cochrane 250 pieces de 20 Francs	875	—	—
par S.S. Lord Cochrane 125 ” - ” ”	437	7	10
par M.le Colonel de Heideck	1.000	—	—
de M. de Heideck par M. Korrng	933	8	20

13. 29 Jun
14, 4 Juillet
15. 4 Juillet

16. 24 Aouù
17. 2 Septembr.

18. 13 Septembr.
19. 17 Septembr.
20. 26 Septembr.

1827

21. 9 Octobre
22. 12 Octobre
23. 7 Décembre

1828

24. 8 Janvier
25. 6 F'evrier
26. 15 F'evrier

de M. de Heideck par M. Kdrring	327	6	—
De M. de Heideck par le meme	200	—	—
Par M. de Heideck remis `a M. Tombazi pour construction des chaloupes canonieres	500	—	—
de M. de Heideck par M. Korring	552	8	—
Par M. de Heideck pour l' expédition de Septem- bre vers le Golphe de Lepante	11.772	—	—
de M. de Heideck par M. Korring	1.000	—	—
de M. de Heideck par le meme	394	1	20
de M. de Heideck par le meme	200	—	—
Total	49.163	8	30

Τρίτη σελίδα του χειρογράφου

par M. de Heideck 31 ^x / ₄ Quadruples d'Espagne	500	-	-
par M. le Compte Viaro Gapodistriais a Corfou	12.000	—	—
par M. de Heideck 28 ³ / ₄ Quadruples d'Espagne et 24 Th. Col.	500	—	—
par M. de Heideck	150	-	-
de M. de Heideck par M. Korring	1.524	13	30
par M. de Heideck	600	—	—
Total 60.438		8	—

1. 1826
20 Décembre

2. 1827
12 Février

3. 3 Mai

4. 8 Juin

5. 21 Juin

6. 5 Août

7. 5 Octobre

III Regu d'autres parts

Remboursement des frais de diligence à Chambéry 40 Francs	7	—	—
de M. Korring a Nauplie 200 Francs en cas qu'on ne lui accorde par les frais de voyage inscrits sous le No. 61 du Journal des depenses	37	—	—
de S.S. Lord Cochrane au Phalere 1.000 Thai Col. qui ne sont portés sur son compte des 5.000 et 4.000 Livres Sterling qu'il a presenté à la Commission Philhellénique	1.000	—	—
de M. le Colonel de Heideck pour 23 Caisses de cartouches a fusil provenant des prises faites par le C ^e Hasting a Oropo et compris sous le No 172 du Journal des depensés	158	9	—
par une lettre de change de M. Ghika Ghioni a Poros payable sur le Dazio de Syra	490	—	—
sur les fonds particuliers du Dr Gosse payé a M. Hastings pour le bateau a vapeur "la Karteria" 100 Napoleons d'or a 3% Thai. Colon.	350	—	—
de M. de Schilcher, la balance a compté a lui livrer pour le service	19	—	30
T otal	2.061	9	30

Résumé

- I. Regu à mon départ de Genève et de M. Eynard
- II. Regu de la Commission philhellénique
- III. ; d'autres parts

4.897	13	20
60.438	8	—
2.061	9	30
<hr/>		
67.398	2	10

Louis-Andre Gosse

4. Πίνακας πανωλόβλητων περιοχών κατά τὸ 1828.

Noms des Lieux	Nombre des	Nombre des	Nombre des
		Maladies Morts	Guérisons
lie d'Egine	76	65	11
Hydra	2	2	—
Spezzia	15	13	2
Merbaka	17	13	4
Cheli	25	21	4
Ligourio	18	18	—
Goura	17	22	5
Argos, ville	60	30	30
Argos, hôpital	27	13	14
Pronoia	34	23	11
lie de Salamine	12	12	—
Camp de Megara	105	105	—
et			
Tycho extérieur			
Tycho intérieur	62	18	44
Tycho hôpital	114	4	no
Dans toute la province avant le 18 juin (30 juin)	236	206	30
Vrachni	76	53	23
Peristera	70	65	5
Solo			
Calavryta	16	15	1
Kerpini	26	20	6
Couvent de Saint-George	8	8	1
Lecliouri	6	4	2
Vrachni	40	15	25
Calavryta	9	9	—
Vizoka	4	3	1
Quarantaine de Calavryta	28	26	2
	1.113	783	330

II

1. Ἐπιστολὴς τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια πρὸς τὸν Pictet de Rochemont
καὶ τὸν Εὐνάδο.

1.

St. Petersbourg le 5/7 Novembre 1816

Monsieur,

Si je n'ai pas répondu plutôt à la lettre, que Vous m'avez fait l'honneur de m'écrire, en date du 26 Août, c'est qu'elle m'a trouvé à Varsovie. J'ai dû alors renvoyer à mon retour dans cette Capitale, toutes mes affaires particulières, et celles qui touchent de plus près le coeur. Me voici à vous en parler comptant sur l'amitié que Vous avez bien voulu me témoigner.

Fellenberg a fait un essai sur mon neveu. U n'a pas réussi; je viens d'en être instruit, et j'en suis très peiné. Cependant je ne renonce point à l'espérance d'un meilleur succès, une fois que Vous aurez eu la bonté de prendre sous Votre direction *cette jeune plante qui n'a pas vu le soleil*.

La nature a comblé mon neveu de ses trésors. L'art n'a rien fait pour lui, et ses parents ont fait pire. Ils l'ont trop caressé et amolli.

Ce n'est que par un trait d'autorité despotique que je l'ai arraché du sein de sa famille et que j'ai voulu le faire instruire hors de l'Italie. Il est resté à Vienne dans une pension durant une année. Il a appris un peu le français et l'allemand. Je l'ai vu à Vienne avant et après la campagne de l'année 1815. Je l'ai trouvé pétri d'amour propre, fou de zèle pour le travail et ne rêvant que la carrière publique au service de Russie. Je ne saurois approuver cette tendance. Ses parens croiroient l'avoir perdu pour toujours, j'aurois à leurs yeux la part la moins fraternelle à cette perte. Cette considération m'a déterminé à déclarer au jeune homme, qu'il ne parviendra jamais par mon entremise à son but, que ce que je pouvois faire pour lui, c'étoit de lui procurer les moyens de devenir un homme capable de bien servir son pays, et d'être utile à sa famille; que si le temps et les événements lui ouvroient l'occasion d'embrasser la carrière du service étranger, alors sans la faveur de son oncle, ni de

personne au monde, il devra sa fortune à ses propres talens. Cette déclaration a jetté le jeune homme dans un abîme de tristesse, dont je ne le crois pas encore revenu.

Je l'ai adressé à Fellenberg dans l'intention de le faire passer subsequmment à Genève. Son âge, ses habitudes, sa nouveauté même, le rend peu fait pour se plaire à l'institut de Fellenberg. Ainsi je ne suis pas ni étonné ni découragé du peu de succès de la première tentative.

J'ai préféré la Suisse et Genève à tout autre place pour son éducation, parce que voulant le conserver à Votre pays et à sa famille, j'ai jugé convenable de ne pas lui donner les impressions, les idées et les habitudes des grandes villes et du grandissime monde, dont la nullité égale le plus souvent la corruption. J'écris donc à Fellenberg, de Vous l'envoyer et je le recommande à Vos soins paternels.

Il a l'ordre de dépendre absolument et entièrement de Vous, et de Vous obéir en tout et par tout. C'est toute la lettre que je lui écris. J'ai l'air d'être hautement fâché de sa conduite envers Mr. Fellenberg et je lui annonce, que je neme reconcilierai avec lui que surletémoignage que Vous me donnerez de Votre satisfaction à son égard.

Je pense qu'il ne faut pas trop ouvertement le contrarier dans les vœux qu'il forme de servir la Russie. En le flattant de Votre entremise auprès de moi, pour me décider à les accueillir, Vous gagnerez toute sa confiance. Les conditions que Vous y mettez me semblent directement propres à le porter spontanément à tout ce qui paroît lui répugner le plus. C'est à dire à goûter la bonne société, à se donner quelques peines pour lui plaire.

A cet effet il me paroît que Votre idée de le confier à une bonne et aimable famille est la meilleure des idées. Quant au taux de la pension je me décide pour celui de 10 Louis, ou du moins je ne puis pas admettre celui de 25, ainsi réglez-le, entre ces deux extrêmes. Je désire que rien ne manque à mon neveu. Mais il me semble qu'il n'est nullement nécessaire de lui montrer la tête davantage. Il ne faut pas le laisser croire, qu'il est un grand Seigneur. Il ne l'est pas, et je désire pour son bonheur, qu'il ne le devienne jamais, ni aux dépens de ses frères ni à ceux d'autrui.

Pour ce qui concerne la partie à laquelle je le verrois le plus volontiers s'appliquer, ce seroit la jurisprudence, et le droit public. Je crois qu'à la fin il vaincra toutes les difficultés, que j'éleve contre sa vocation au service étranger. Et si c'est en Russie qu'il doit entreprendre ce service, assurément que je ne l'engagerai à se vouer, qu'à la partie diplomatique. Si c'est par contre, comme je le désire le plus, à sa famille et à sa Patrie

qu'il se rendra, ses capacités dans cette branche lui seront également d'une grande utilité.

Au reste j'abandonne à cet égard, comme à tout autre, le sort de ce jeune homme, de ce jeune moi-même à Votre bienveillance et à Votre amitié.

J'ai prié l'ami Fellenberg de régler les comptes de la dépense de mon neveu, pour le temps où il est resté chez lui, et de m'en écrire. Je Vous prie de même de Vous en charger pour quelques jours. Par le prochain Courrier, je vous enverrai 200 Ducats d'Hollande en lettres de change pour le moment, et vous aurez la bonté de me dire en suite, combien d'argent il faudra vous transmettre par an, en tout, et où l'adresser, pour éviter les grandes opérations des banquiers.

C'est ici où je m'arrête. C'est un prodige que d'avoir trouvé un instant pour griffonner à la hâte cette lettre. Je la fais recopier d'une autre main. La mienne devient tous les jours plus illisible. Je ne saurois Vous quitter, sans Vous dire un mot de Vos affaires et de ma reconnaissance envers Vous et Vos concitoyens.

Je n'ai pas répondu à la lettre que Vous m'avez adressé dans le temps, pour me parler des intérêts de Votre Canton. Nous ne sommes pas restés les bras croisés. Le Prince Koslowsky a eu l'ordre d'agir fortement; j'espère qu'il s'est acquitté de sa commission. Je viens d'apprendre avec plaisir que les ratifications de Votre traité sont échangées. Ainsi, j'en félicite la Patrie, qui vient de me faire l'honneur de m'adopter. L'Empereur a daigné témoigner toute sa satisfaction, pour cet acte de Sa bienveillance envers moi. Dans mon particulier j'en ai été et j'en suis très flatté et très sincèrement et profondément reconnaissant.

Je vais arranger tout ce qui peut regarder la libre entrée de Votre bibliothèque britannique en Russie. J'en ai déjà parlé. Mais Vous n'ignorez pas combien il est difficile de bien régler ces affaires de détail. Ayez donc un peu de patience.

J'ai écrit et j'écrirai encore à Mr. le Comte Langeron d'après Vos désirs. Je vous enverrai la copie de notre correspondance pour Votre tranquillité.

Adieu mon cher ami, conservez-moi Votre amitié et croyez aux sentiments.

P.S. Voici la copie de la lettre
que j'adresse à mon neveu ¹

Le Comte Capodistrias²

1. Το υστερόγραφο γραμμένο από τον Καποδίστρια.

2. Ίδιόχειρη υπόγραφή του.

2.

Poros 13 /25 Septembre 1828

Mon cher Eynard, je ne puis pas refuser `a Monsieur Stamati Boudouris, et `a Monsieur Démétrius Miaoulis la demande qu'ils m'adressent. Ils désirent que leurs enfans, qu'ils font passer de l'Angleterre à Genève, soient placés sous Votre protection. Ces jeunes gens viennent à Genève pour achever leur éducation, et surtout pour pouvoir être institué et exercés dans leur langue natale. J'ai chargé conséquemment Monsieur Radinos de s'en occuper, et notre ami Monsieur Hentsch aura soin, j'espère, de leur procurer une bonne place dans une pension, soit chez Monsieur Topffer, soit ailleurs. Leurs parens se chargent de la dépence, et ils ont ordonné à une maison de commerce de Trieste de se mettre en relation a cet effet avec Monsieur Hentsch.

Veillez, mon cher Eynard, protéger ces deux jeunes gens qui sont de Hydra, et qui appartiennent a des familles tres respectables.

Tout a vous
Capodistrias¹

---

1. Μόνον ή ύπογραφή του Καποδίστρια ιδίόχειρη.

~
 Ἐπιστολὴ τοῦ Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου πρὸς τὸν Εὐνάρδο σχετικὴς
 μὲ τις ἐπιχειρήσεις τῶν Τούρκων καὶ Αἰγυπτίων στὴν Ελλάδα καὶ μὲ τὴν ἐσω-
 τερικὴ τῆς κατάστασι.

1.

Pise le 30 Novembre/12 Decembre 1825

Monsieur,

t
 }
 Je m'empresse de vous communiquer les nouvelles, que nous venons
 de recevoir de la Grece:

I
 }
 Le brave Cara'iscaky surprit le commandant en chef Turc dans son
 quartier général pres de Mesolóngi le 1 /13 Novembre, l'attaqua a minuit;`
 i
 }
 lorsque les Turcs dormaient dans une pleine sécurité, fit un carnage
 affreux, s'empara de la caisse militaire et charge' de butin entra à Mésol-
 longi, d'oii il partit la même nuit pour son quartier en Acarnanie. On
 attaqua aussi les Turcs à Carvassara, l'ancienne Ambracie, on prit leurs
 provisions et on a fore'un grand nombre de se noyer dans la mer dans
 leur précipitations pour s'embarquer dans les bâtiments qui s'y trou-
 vaient. Une troisième action eut lieu dans le même temps et dans le même
 district, où est situé Carvassara; c'était un détachement de Cavalerie
 Turque, qui escortait des vivres et de l'argent pour l'armée; les Grecs
 l'attaquerent et tuerent une partie, firent les autres prisonniers et s'em-
 parerent de tout. Dans la même époque Gouras, le digne chef de l'armée
 de la Grèce orientale, qui assiègent les Turcs renfermés dans la ville de
 Salone, en apprenant qu'un corps Turc venait de Thessalie avec des
 munitions de bouche et de guerre, prit une partie des assiégeans avec
 lui et par des marches forcées il rencontre les Turcs dans les frontières
 de la Grèce, les attaque vivement, prit tout ce qu'ils portaient pour les
 assiegés et détruisit ce corps entièrement. En retournant à Salone il
 apprit, que sept cent Albanais quitterent l'armée Turque pour retourner
 chez eux aux plusieurs mulets et chevaux chargés de butin, qu'ils firent
 en entrant en Grece; il les poursuivit, les attaqua, prit tout ce qu'ils

portaient avec eux et laissa les fuyards retourner sans armes dans leur patrie.

On voit de tout cela, que le reste de cette armée formidable des Turcs sera bientôt détruit par l'imprudencé de son commandant, ou plutôt par l'opiniafreté du Grand Seigneur, qui ne lui permet pas de prendre en Epire son quartier d'hiver.

Il n'y a rien de nouveau en Peloponnèse; on dit seulement que le débarquement des troupes Egyptiennes eut lieu le cinq Novembre à Navarin et à Mothon. Ce sont huit mille hommes en y comprenant la cavalerie, nombre à peine suffisant pour suppléer ce qu'Imbraim Pacha perdit de ses troupes dans les combats et par les maladies. On ne croit pas, que ce Pacha sera à même avec ce renfort de faire de grandes choses» vû que les Peloponnesiens sont mieux organisés maintenant et en état de borner son audace.

La flotte Turque était le 17 /29 Novembre dans la mer Ionienne et se dirigeait vers le golfe de Lépante et comme le nombre des vaisseaux était assez considérable, on a cru qu'une partie de ces bâtiments était grecque, qui poursuivait les Turcs; cela donne, quelque action aura lieu, et je ne doute pas que les Grecs ne se montrent dignes de leur patrie et de la réputation, qu'ils ont justement gagnée par leur bravoure.

Voilà tout ce que les lettres de la Grèce nous donnent. Mettez les journeaux en coutumace et continuez à aimer votre véritable ami.

Le Métropolitain Ignace

2.

Pise le 7 /19 Décembre 1825

Monsieur,

Par des lettres du 17 /29 Novembre, que nous venons de recevoir, on nous donne la nouvelle authentique, que la seconde armée Turque, qui était assiégée depuis longtemps dans la ville de Salone, n'ayant point regu des renforts et des provisions, prit le parti de se sauver par une fuite précipitée, en abandonnant aux Grecs les canons, les munitions et les tentes, les Grecs les suivirent, les attaquèrent plus d'une fois, et tuèrent beaucoup et en firent aussi un grand nombre de prisonniers, et ceux qui parvinrent à se sauver, n'hasarderont pas une seconde fois à prendre les

armes contre les Grecs. Le Commandant en chef Turc dans la Grèce occidentale est environné par les Grecs, qui attendent une partie de l'armée victorieuse de Salone pour l'attaquer et punir son opiniâtreté et son audace. J'espère que nous saurons bientôt sa défaite et la fin de la campagne dans le continent de la Grèce.

Les flottes réunies des Mahométhans après avoir effectué leur débarquement dans les forteresses de Navarin et de Mophon, celle d'Égypte prit la route de Candie, et le Capoutan Pacha ayant sous son commandement les bâtiments des cantons d'Afrique est entré dans le golfe de Lépante et jette l'ancre sous les canons de la forteresse de Patras; les Grecs, qui le poursuivirent, sont vis-à-vis de lui dans les parages de Mesolongii et quelque action aura lieu si les vents le permettent; en cas contraire ils le poursuivront jusqu'aux Dardanelles et ne le laisseront pas d'entrer intact à Constantinople.

Le nombre des troupes débarquées en Morée est beaucoup moins de ce qu'on a publié, et par conséquent le satrape Égyptien ne sera pas à même de faire quelque chose d'important; au contraire j'aime à espérer, qu'il payera cher le mal qu'il a causé dans la Péninsule. Tout va bien; les actions de cette campagne couvriront les Grecs de gloire.

Tout - à - vous
Le Metropolitan Ignace

3.

Pise le 7/19 Février 1826

Monsieur,

J'ai regu votre aimable lettre d'hier. Privé des nouvelles de la Grèce je n'avais rien à vous écrire, et c'est la cause de mon silence. Les nouvelles, que les journaux donnent, sont de dates antérieures et pas tout-à-fait exactes. Ce qui est vrai c'est que la flotte grecque est arrivée dans les parages de la Grèce occidentale, et qu'une action générale aura lieu tôt ou tard; car celle des Mahométhans sous le commandement du Capoutan Pascha se trouve aussi dans le Mesolongi avec huit mille Égyptiens; la garnison l'attend de pied ferme, persuadée qu'elle le repoussera, s'il s'approche pour attaquer la ville. On dit que le brave Caraisqaky a atta-

que ce superbe satrape dans son quartier et qu'il lui a fait beaucoup de mal; mais cette nouvelle est de Corfou et mérite confirmation. L'Egyptien perdra son crédit et peut-être sa vie dans cette téméraire entreprise; mais il y a quelque chose, qui me tient dans une grande inquiétude; c'est que cette ville sacrée, ce boulevard de la Grèce manque de munitions de bouche et que le Gouvernement, faute d'argent, n'est pas à même de lui en fournir. On a réparé le besoin du moment par une contribution de deux cents mille piastres turques, que les chefs des troupes ont offertes volontairement; mais que feront-ils pour l'avenir? Ayez la bonté, Monsieur, de prendre en considération cette affaire si importante, parce qu'il s'agit du salut ou de la perte d'un peuple entier. Soyez l'avocat de ces braves gens auprès des respectables Comités de Paris et de Genève; implorez leurs secours et leurs bons offices, et dites-leur que c'est une oeuvre de charité chrétienne de sauver un peuple entier en danger par de petits sacrifices.

L'argent, que vous avez mis dans la disposition des deux jeunes voyageurs, les met à même de remplir leur mission avec honneur et utilité. Ils trouveront chez le Président du Gouvernement un paquet à leur adresse, contenant des lettres de recommandation à tous les Chefs Grecs, et ils seront bien regus partout.

Agréer l'assurance de la considération et de l'estime la plus distinguée, avec lesquelles j'ai l'honneur d'être.

Tout - a - vous
Le Métropolitain! Ignace

4.

Pise le 12/24 Février 1826

Monsieur,

Je m'empresse de Vous communiquer les nouvelles suivantes, que je viens de recevoir d'une lettre de Zante du 30 Janvier/11 Février par le courrier d'aujourd'hui.

L'amiral Miaoulis a attaqué la flotte Turque, on ne dit pas le jour, dans le golfe de Lépante et a brûlé une frégate et un autre bâtiment; il a pris aussi une corvette, La Capoutan Pascha après cette perte prit

la fuite, et se sauva sous les canons des forteresses de Patras et de Lépante. Le satrape Egyptien reste dans l'inaction auprès de Mésolongi. Les troupes Grecques privées totalement des munitions de bouche furent obligées de faire de grandes marches en Thessalie et à Zeitouni pour se procurer des vivres; ils y réussirent, mais le plan d'attaquer l'ennemi cantonné en Etolie n'a pas eu lieu. Les Grecs de Zante toujours généreux fournirent à Mésolongi des provisions pour quarante jours. Le brave Miaoulis a aussi donné du biscuit pour dix jours, et il a escorté quelques bâtiments marchands jusqu'au port de cette ville, de manière qu'on croit que Mésolongi a déjà des vivres pour trois mois. J'ai eu l'honneur de vous prier par ma lettre précédente d'écrire aux respectables Comités le besoin urgent de cette place si importante pour le salut de la Grèce, et de réclamer leurs secours. Je réitère mes prières pour ces braves défenseurs de la liberté, qui sont dignes de la protection de toutes les gens de bien, et j'espère, Monsieur, que vous prendrez aussi un intérêt vif en leur faveur.

J'ai l'honneur d'être
 Tout - à - vous
 Le Métropolitain Ignace

5.

Pise le 19 Février /3 Mars 1826

Monsieur,

J'ai reçu de Livorne la réponse pour les renseignements, que j'ai demandés, et vous la trouverez ci-incluse. Nous aurons en peu de jours celle d'Ancone et vous serez à même de prendre les mesures les plus convenables pour tout ce qui regarde l'affaire de Mésolongi. Pour le moment cette place est pourvue; mais il est à souhaiter qu'elle ne soit pas une seconde fois exposée à se rendre faute de munitions de bouche et de guerre.

Les nouvelles du combat naval sont confirmées; une division d'Hydra, commandée par l'Amiral Miaoulis, brava les forces supérieures du grand amiral Turc. La garnison de Mésolongi fut renforcée par huit cents soldats, et la place est en état de résister à toute force supérieure.

J'ai l'honneur d'être
 Tout - à - vous
 Le Métropolitain Ignace

Ἀκολουθεῖ ἐπιστολή τοῦ Ἰγνατίου τῆς 6 Μαρτίου 1826, ἡ ὁποία ἔχει δημοσιευθῆ ἀπὸ τὸν Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η (II Ἀλληλογραφία, τεῦχ. II, σ. 229-230). Μολαταῦτᾶ ἀπὸ τὴν ἐπιστολή αὐτὴ λείπει τὸ ὑστερόγραφο, τὸ ὅπου παραθέτω ἀμέσως παρακάτω.

PS. Les lettres de Corfou du 17 Février donnent les nouvelles suivantes: L'amiral Miaoulis après avoir approvisionné Mésolongi, qui était le but de son expédition, se mit à la voile pour Hydra. La flotte Turque partit aussi après lui et va, dit-on, en Egypte. Imbräim Pascha a détaché un corps de son armée et l'a envoyé à Tripolitza pour renforcer la garnison de cette place; chemin faisant ce corps fut battu par les Grecs, on ne dit pas où, et forcé à retourner après une perte en hommes, et de 800 chevaux charges de provisions.

Ce n'est pas par zèle pour le service du Grand Seigneur que Mehmet Aly fait tant d'efforts. Il connaît le Gouvernement Turc et le sort qui l'attend. En s'emparant des lies et de la Morée et plaçant là ses avant postes, il aura sous ses ordres la marine grecque et sa flotte une fois maîtresse de l'Archipel, il n'aura plus rien à craindre du Gouvernement Turc qu'il haït et qu'il sert. On dit que l'on a commencé à Constantinople à deviner l'intention de ce satrape puissant, et que c'est le seul motif, qui a produit cette condescendance du grand Seigneur à traiter avec les Grecs.

6.

Pise le 24 Fevrier /8 Mars 1826

Monsieur,

Je viens de recevoir votre lettre d'hier et je m'empresse de vous en faire la réponse en vous transmettant le paquet ci-inclu pour le Président du Gouvernement Provisoire de la Grece.

Ayez la complaisance, je vous prie, de me recommander à votre respectable ami Monsieur Crewford, et priez-le enfin qu'il m'accorde la permission de lui écrire quelque fois en le chargeant de quelque lettre pour le Gouvernement Grec, ou pour Mésolongi, et c'est en cas de quelque besoin urgent, car c'est le canal le plus sur.

Je vous saurai gré aussi si vous voulez bien recommander à ce Mon-

sietir cleux de mes gens, qui sont 'etablis depuis long-temps à Corfou, et qui y tiennent des maisons de commerce, dont l'un est Monsieur Constantin Mostras, frère de mon Secrétaire, et l'autre Monsieur Constantin Jérostathy, tous deux très honnêtes gens, et dont la connaissance lui sera utile qu'agreable.

J'ai l'honneur d'être
 Tout - à - vous
 Le Métropolitain Ignace

7.

Pise le 5/17 Mars 1826

Monsieur,

J'ai regu votre lettre d'hier. Votre manière de voir les choses est bien juste et je suis tout-à-fait de votre avis. Je connais un des frères de Stephanos de Zante; leur maison m'a servi autre fois, et j'en fus content. Chargés de cette commission, en cas que les bleds seraient chers à Zante, ils peuvent les faire venir d'Ancône, ou de quelque autre pays; ils connaissent les prix courrans à chaque place, et c'est d'eux qu'il dépend de faire le mieux.

Je vous remercie de l'intérêt, que vous avez bien voulu prendre pour ma recommandation. Vous trouverez ci-jointes deux lettres à mes gens de Corfou, et j'espère que votre ami sera bien content de leur connaissance, parce qu'ils sont à même de lui rendre des services, ainsi que de lui donner des conseils dont il aura besoin.

Il est arrivé hier à Livorne un bâtiment pour vingt jours de Zante, qui n'a point porté de nouvelles. Il paraît que l'inaction des Turcs provient de leur faiblesse qui s'augmente dans leur état stationnaire à mesure qu'ils perdent du monde par des épidémies, qui régnt dans leurs troupes. Par des lettres de Corfou en date du 11 /23 Février on nous annonce que la garnison Egyptienne de Tripolitza, privée du nécessaire, a voulu se faire un passage, et gagner Modone, ce qu'elle n'a pas pu effectuer, car les Grecs, qui bloquent cette place l'attaquèrent vivement et la forcerent de retourner dans la ville.

J'ai l'honneur d'être
 Tout - a - vous
 Le Métropolitain Ignace

P.S. Voici les nouvelles de Mésolonghi par des lettres de Corfou du 8 Mars: "Hier soir s'est arrivé une barque directement de Mésolonghi pour 3 jours avec la nouvelle authentique de la victoire complète, que la garnison a remporté contre l'ennemi. Ibrahim Pacha ayant sous son commandement 25.250 hommes, c'est-à-dire 8.800 troupes disciplinées, 6450 africoegyptiens, et 10.000 Turcs appartenant à Rechid Pacha, a commencé le canonement et le bombardement le 12 /24 Février contre la ville, et croyant que ses défenseurs étaient effrayés, il donna trois fois l'assaut dans les jours du 13 /25 et 14 /26 Février et fut toujours repoussé avec une perte considérable; après ces tentatives inutiles la garnison fit une sortie et fit un grand carnage en repoussant l'ennemi jusqu'aux pieds de la montagne. Le butin des braves fut considérable; les canons et les bombes de l'ennemi, qu'on n'a pas pu transporter, furent encloués.

On a reçu la nouvelle suivante, confirmée par toutes les lettres. Ibrahim avait placé devant Missolongi une batterie de 30 pièces de canons de gros calibre et de 12 mortiers. Pendant trois jours, il fit faire un feu très vif contre la place, et lorsqu'il crut de lui avoir fait assez de mal et d'avoir découragé la garnison, le 24 Février il donna trois assauts. Les deux premiers ayant complètement échoué, le troisième fut poussé avec le plus grand acharnement. Les Turcs étaient déjà parvenus aux murs de la ville, et l'on se battait corps à corps, lorsque plusieurs corps de Grecs, qui étaient concertés à quelque distance de la place, firent impétueusement sur eux, en les mettant entre deux feux. Dès ce moment tout, pour les Turcs, ne fut plus que désordre et mort, et les Grecs remportèrent la victoire la plus complète.

Dans leur déroute, les Turcs furent poursuivis l'épée aux mains jusqu'au pied des montagnes. Les Grecs se sont emparés de beaucoup de munitions et de beaucoup de canons, et ont encloué ceux qu'ils n'ont pu emporter. On fait monter le nombre des morts de 4 à 5.000.

Les Turcs étaient au nombre de 25.000, dont 9.000 environ de troupes régulières, 6.000 tant Egyptiens qu'irréguliers, et 10.000 de Reschid Pacha. Le butin a été immense.

8.

Zante 26 Aprile 1827

Il Signore Emmanuelle Xenò, rappresentante dell'isola di Patmo,

scrive da Poro in data de 4 corrente, che l'assemblea Nazionale lia proclamato Lord Cochrane Ammiraglio Greco, il General Church Generale in Capo delle forze terrestre. La detta assemblea ha nominato il Signore Conte Gio. Capodistria Presidente del Governo per sette anni; ha eletto un Governo Provvisorio fino a tanto che venga il Conte Capodistria, composto di tre membri, che sono Giorgio Mauromichali (quello ch'era in Ancona), un certo Naco di Livadia, ed un certo Marcacci di Psara. Si dice che i Sfacciotti presero una corveta che andava da Livorno in Egitto per conto di Meemet Ali Pascia.

Lord Cochrane ha posto sotto bloco Modone, Corone, Patrasso, Navarino, e tutte le coste della Mòrea. Giorni sono Ibrai'm Pascia discese sulle spagge qui di rimpetto, vicino a Gastuni, e fece un gran massacro di donne e fanciulli.

Altra lettera dice, che il Governo ha eletto una deputazione per invitare il Conte Gio. Capodistria.

Στήν συνέχεια τῆς ἑπιστολῆς αὐτῆς ἀκολουθεῖ ἡ παρακάτω μετάφραση σὲ γαλλικὰ ἐπιστολῆς τοῦ Βιάρου Καποδιστρια.

9.

Corfou le 15 /27 avril 1827

Traduction de la lettre du Comte Yiaro Capodistrias.

La citadelle d'Atheènes n'était pas libre le 5. du mois courant, mais Lous les chefs de l'armée Grecque voyaient la destruction des assiégeants inévitable. Le Colonel Bavaois par sa lettre du 28 Mars me dit, que si la citadelle se soutient encore vingt jours, le seraskier sera perdu; vù qu'il n'a point de munitions de guerre et de bouche, et qu'il ne peut pas en avoir. Si je ne puis pas done vous assurer maintenant de la délivrance de cette place sacree, j'espere dù moins faire cela bientdt.

Il est entré dans notre port un bâtiment national pour prendre le dépôt, qui était entre nos mains, et qui 'était expédié `a Nauplie avant son arrivée. Ce bâtiment a retju ordre de partir a` 24 heures, et il se mit à voile bientôt. La Grèce occidentale aura de grands besoins, si le théâtre de la guerre y est transféré, et si nous ne pouvons pas fournir d'ici à cette année d'objets en nature, nous pouvons du moins lui envoyer

de l'argent. Le Colonel Heideck m'a écrit, qu'il convient mieux d'envoyer de l'argent, que des choses en nature, vû que tout ce trouve dans ces contrées en bon marche et en abondance.

Les nouvelles élections des chefs de la flotte, de l'armée de terre, et du Gouvernement ont eu les bons effets que l'on attendait après la nomination du Lord Cochrane au commandement des forces navales du Général Church à celui des forces de terre, et de mon frère à la présidence du Gouvernement pour sept ans, les dissensions sont entièrement cessées, et la concorde et le calme ont eu lieu. Je ne sais pas quoi dire sur la nomination de mon frère; mais si la chose est possible, et si sa présence dans ces contrées est utile aux Grecs, c'est un sacrifice que nous devons à la Patrie et j'espère, Monseigneur, que ses amis ne l'abandonneront pas seul.

10.

Pise le 6/18 janvier 1828

Monsieur,

Je viens de recevoir la lettre ci-incluse, que je m'empresse de vous transmettre. L'opiniâtreté du Grand Seigneur est tout entière en faveur des Grecs, car ils auront du tems pour s'emparer du territoire, qui leur convient, et pour se trouver maitres d'une frontière bonne et naturelle, quand sa hauteesse fatiguée de ses inutiles efforts entrera en négociations avec les Souverains Alliés les protecteurs de la Grèce. Telle sera l'issue de cette affaire, j'espère, si mes compatriotes se conduisent comme il faut sous leur illustre Gouverneur, et si leurs amis leur conservent encore pour quelque tems la même bienveillance et l'assistance, dont ils ont besoin.

J'observe avec une joie inexprimable, Noble ami, que Vous avez toujours à coeur la cause des Grecs, et je ne doute pas, que les Philhellènes de l'Europe ne soient animés du même esprit. Si donc Dieu protège la Grèce, ainsi que ce siècle des lumières, dont l'Europe s'honore, que fera le barbarisme?

Agreéz, je vous prie, l'assurance de l'estime et de la considération très distinguée, avec lesquelles j'ai l'honneur d'être.

Tout - a - Vous
Le Métropolitain Ignace

11.

Pise le 13/25 Janvier 1828

Monsieur,

Milady Church a regu des lettres de son mari du 27 Decembre, par lesquelles il lui annonce son débarquement à Dragamesti, les positions, qu'il occupe entre Missolonghi et Vonitza, où il est bien fortifié, la bonne disposition de ses troupes malgré tant de privations et l'espoir bien fondé de délivrer la Grèce Occidentale. Aujourd'hui je viens de recevoir par la voie de Venise une lettre du Comte Viaros, par laquelle il me dit, qu'il a regu une lettre du Général Church du 2 janvier avec la nouvelle de la prise de Vasilady, et l'introduction d'une flotille nationale dans les lagunes de Missolonghi; ce sont des nouvelles, que nous savions déjà, mais pas officiellement. Ce qui est nouveau, c'est un combat livré aux environs de Missolpnghi par le Général Grec Colophotia, qui forga les Turcs à rentrer dans la ville après une perte considérable, et qui les tient assiegés dans cette ville.

Le Comte son frère 'était à Malte pendant qu'il m'écrivait après une lettre, qu'il avait regue de lui di Sasino; il me charge de Vous communiquer ces nouvelles avec ses complimens affectueux, et je m'empresse, Monsieur, de m'acquitter de cette commission.

J'ai l'honneur d'être avec la consideration très distinguée

Tout - a - Vous
Le Metropolitain Ignace

12.

Pise le 3/15 Fevrier 1828

Monsieur,

J'ai l'honneur de Vous transmettre les nouvelles, qui Milady Church a regues de son mari par une lettre du 1er Janvier écrite de Vasilady. Par des lettres postérieures de Corfou du 19/31 Janvier nous savons un combat livré à Lidoriki province voisine de Lépante et gagné par les

nôtres, ainsi que l'arrivée d'Omer Pacha Vrionis à Arta, qui se prépare pour aller débloquer Messolonghi; mais comme tous les postes forts sont occupés par les nôtres, j'espère que ses efforts seront infructueux. C'est un brave Chef, mais pas heureux dans ses entreprises; il a été toujours battu par les Grecs, et on ne peut pas attendre de lui de grandes choses.

Notre ami le nouveau Gouverneur de la Grèce est déjà dans son poste; sa prudence, son désintéressement, le crédit, dont il jouit auprès de la Nation, ainsi que la protection, que les Gouvernemens des Souverains alliés lui ont promis, sont des titres suffisans pour le mettre à même d'établir le bon ordre, d'où dépend le salut et le bonheur de la Grèce; mais il aura absolument besoin encore pour quelque tems de Votre assistance, ainsi que de la bienveillance des respectables Comités, dont vous êtes membre, et j'aime à croire, que Vous ne la lui refuserez pas.

Continuez à secourir encore pour quelque tems la Grèce, et elle sera sauvée, ne le doutez pas. J'ai l'honneur d'être avec la considération très distinguée

Tout à Vous
Le Métropolitain Ignace

13.

Pise le 6/18 Fevrier 1828

Monsieur,

L'archevêque de Mytilène m'écrit, qu'il n'y avait dans cette lie, que deux médecins, dont l'un est mort, et l'autre fut enlevé par la force pour servir les nouvelles troupes régulières. Prélat éclairé et attaché aux devoirs de bon pasteur, il a soustrait cette ile de tant de calamités, qui la menaçaient, par ses conseils paternels aux Grecs de ne pas s'empressez à faire quelque demarche intempestive, qui pourrait leur produire des suites funestes, et par sa conduite prudente auprès du Gouvernement, ainsi qu'auprès des Turcs indigens du pays; mais on n'a laissé aux habitants de cette ile, que la vie; tout ce qu'ils avaient avant la révolution, et que le pays produit, passe dans les caisses du Gouvernement, ou des Gouverneurs, et les pauvres Chrétiens sont esclaves dans toute la force

du terme, et vivent comme les juifs sous les Pharaons. L'Archevêque passe sous silence tout ce que l'on souffre dans son diocèse; c'est le porteur de sa lettre, un jeune homme envoyé par lui pour étudier la médecine, qui m'a fait naïvement ce récit, qui aurait déchiré même les entrailles des avocats des Turcs, qui se plaisent de les présenter en Europe comme des gens dignes de gouverner des hommes,

Privé des moyens pour faire les dépenses de l'éducation de ce jeune homme et de satisfaire ce bon Evêque, parce que j'ai regu en même tems un autre jeune homme du même pays pour la même destination, que quelques un de mes parens me recommandent, je reclame Votre assistance, et je vous prie de vouloir bien me tirer de l'affaire en trouvant quelque place pour ce jeune homme à Dresde, d'oii Vous avez regu autre fois des promesses pour les fils du Prince Soutzo, ou à quelqu' autre comité de l'Allemagne, et je vous en serai infiniment reconnaissant. Ce jeune Grec est intelligent, de bonnes moeurs et connaît bien la langue grecque ancienne, de manière que les dépenses faites pour lui ne seront pas perdues; on fera en même tems du bien à un peuple entier, dont la misère ne lui permet pas de faire de petites dépenses pour avoir un médecin, si nécessaire dans son pays.

Je viens de recevoir des lettres du Comte Capodistrias et de son frère Viaro; tous deux me chargent de Vous dire mille et mille belles choses de leur part: le premier est très content de la réception, qu'il a eu à Malte de la part des amiraux Anglais et Russe; il espère de remplir bien ses devoirs en arrivant en Grèce sous les auspices et sous la protection des Gouvernemens Allies; il fut encore très content de la petite colonie Grecque de Malte; outre d'une généreuse souscription, que l'on a faite pour les orphelins, un des négocians, qui ne veut point être nommé, lui a remis 4.000 Colonnati en le priant de les employer où il jugerait le plus utile au service de la Patrie. Le second est aussi content de tout ce qui se passe dans la Grèce continentale, et il espère une continuation de bons succès. Dieu benissé leurs efforts.

J'ai l'honneur d'être avec la considération très distinguée

Tout - a - Vous
Le Metropolitan Ignace

IV

Ἐπιστολὲς τοῦ Κωνσταντίνου Γεροστάθη καὶ τοῦ Βιάρου Καποδίστρια
πρὸς τὸν πρίγκιπα Ἀλέξ. Καντακουζηνὸ καὶ Ἐϋνάρδο.

1.

A Son Excellence le Prince
Alexandre Cantacuzene à Dresde

Corfou, le 6/18 Aout 1826

Mon Prince,

Votre lettre du 6 Juillet que votre patriotisme a adressé à Monsieur Gerostathi me fut remise, parce qu'il est absent à présent à cause de la mauvaise sante, et je me trouve à sa place occupé de tout ce dont il s'occupait auparavant pour servir notre cause sacrée à laquelle nous devons tout ce que nous pouvons.

Tout ce que vous annoncez avoir fardie Votre coeur est très vrai, et moi plus que tout autre, je suis en état de juger, qui je viens de me voir en contact journalier avec une centaine de ces malheureux, que j'eus le bonheur de faire délivrer en suite des commissions, et des fonds que j'ai regu de Monsieur Eynard de Genève. Il faut voir ces infortunés, il faut les entendre parler, pour connaitre jusqu'à quel point les Turcs ont poussé leur cruauté barbare.

Mes commissions sont ouvertes en plusieurs endroits oil se trouvent des malheureuses victimes du véritable amour de la Patrie, et ils en arrivent presque journellement, ainsi si ce fond que l'humanité des Paxons(?) destine à cette oeuvre charitable, il doit être pour cela employé, il serait bien ¹, le faire parvenir par l'entremise de Monsieur Eynard, si l'on ne preservaît pas quelque autre moyen juge plus

---

1. Λέξι δυσανάγνωστη.

facile. Je propose l'entremise de Monsieur Eynard, parce que je sais qu'il est en correspondance aussi avec le comité de Berlin, et parce qu'il me semble utile, par plusieurs égards, que le Philhellénisme Européen ait un centre d'union. C'est alors que la distribution des fonds se fait avec une meilleure connaissance des choses.

Vous me permettrez, cher Prince, de vous observer, que l'idée d'affecter telle somme à telle chose, et telle autre, à milliers de lieux de distance du pays que Ton veut secourir, n'est pas de toutes choses la meilleure parce que la facilité de l'exécution des commissions peut amener le résultat, qu'il en ait de trop, quelques fois pour une chose, tandis qu'il n'y a pas assez pour une autre que le moment rend essentielle, et de la plus grande importance.

C'est pour cela, que je me suis toujours souhaité d'apprendre que les Philhellènes de l'Europe établissent leur centre d'union et qui à ce centre ont donné le plein pouvoir de distribuer les secours, selon les demandes qu'il recevrait du Gouvernement de la Grèce, qui connaît ce qu'il lui faut et pour le présent, et pour l'avenir. Vous rendrez, cher Prince, un véritable service à Notre Nation, si vous réussirez à établir cette union, et ainsi nous aurons établi l'union pour la Grèce au dehors de la Grèce, dans un moment, dans lequel le manque de cette union qui a beaucoup nui dans l'intérieur, le Dieu merci, commence à disparaître, et dernièrement je viens d'apprendre que les désordres de temps passé n'existent plus et que toute chose prenne une bonne allure.

Le gouvernement ne pourrait pas encore remercier pour un bénéfice qui n'est qu'annoncé. Cependant, je pense, que Monsieur Eynard, qui se trouve en correspondance avec tous les comités philhelléniques, connaît les sentiments que le gouvernement nourrit pour tous ceux qui se sont proposés d'agir, et agissent à applanir les difficultés que ce nouveau gouvernement rencontre dans sa marche.

V. Capodistria

2.

Corfou le 6 Mars 1827

Monsieur le Chevalier J.-G Eynard,

Le Président du Congrès nous a envoyé pour vous l'expédier l'acte du 3 Mars qui vous concerne.

Nous ne pouvons qu'applaudir à la justice que l'on Vous a rendu et joindre notre faible voix à celle de nos compatriotes pour Vous appeler l'Ami et le Père de notre Patrie. Cet acte est dans son authentique et nous avons cru convenable d'en ajouter la traduction.

Il nous a envoyé aussi 30 copies de l'adresse aux Comités de l'Europe mais pour ne pas rendre trop lourd notre pli, nous ne envoyons que quatre.

Les nouvelles que nous Vous mandons, nous furent aussi confirmées par Janina. La délivrance d'Athènes paraît ainsi certaine, et nous en attendons impatiemment des détails.

Nous Vous prions d'agréer l'hommage de notre considération distinguée.

Vos très humbles serviteurs

Nouvelles :

Extrait d'une lettre digne de foi écrite de Napl. de Roumanie le 12 /24 Avril.

Le Samedi 9 /21 de ce mois une grande bataille fut donnée au Serskier qui fut forcé de se retirer deux heures et demi de la ville d'Athènes et l'Acropole est sauvée. L'Amiral Cochrane avait ordonné à 1.000 Hydriotes, commandés par dix de leur Capitains, de débarquer et occuper quelques positions. Mille autres d'élite avaient l'ordre d'entrer dans l'Acropole. Les 1.000 Hydriotes ont commencé l'attaque, les mille d'élite la sabre à la main sont entrés dans le camp ennemi, qui fut alors attaqué de tous côtés par les autres corps. Les mille d'élite entrèrent dans l'Acropole, et la bataille devenue générale, a donné le résultat que nous Vous mandons. La perte de l'ennemi est grande. Nous avons perdu aussi des nôtres. Les détails nous manquent parce que cette nouvelle l'a donné au Général Griva un homme venu de l'armée, qui a risqué de mourir en route par l'empressement qu'il s'est donné afin d'être le premier à apporter ces bonnes nouvelles au General.

Un autre écrit dans la même date, et de même lieu.

L'Amiral Cochrane fait des préparatifs extraordinaires dans les brûlots. Il a envoyé des bâtiments mettre le blocus à Smirne, Scio, Mytilène, Modone, Coron, Navarin et dans toutes les places jusqu'à Tenedo.

Le Gouvernement va acheter des navires des îles pour les avoir à lui. On pense que la première entreprise de Cochrane sera d'entrer dans le golfe. Personne ne sait pas ce qu'il pense. Il y a beaucoup de mystère dans ce qu'il veut faire.

Les mêmes

P.S. Le petit Bozzaris avec la compagnie d'une personne de la confiance de la famille va partir pour Trieste, d'ici à quinze jours. Je Vous en previens et il serait convenable de le faire savoir à S.M. le Roi de Bavière pour qu'il n'y ait de difficultés dans son passage par les états autrichiens pour se rendre à Munich.

7 du même

Nous venons de recevoir Votre lettre du 18 Avril. Les incluses pour la Commission de Nap. de Romanie vont partir demain pour Zante.

Pour les 20 mille Francs que Vous nous avez envoyé sur Monsieur Necker nous avons autorisé Monsieur Xeno de les verser dans la caisse de la Commission (sans donner de préférence à personne) et de prendre son remboursement sur Monsieur Stefano de Zante, s'il le veut, ou de nous indiquer dans quelle place il aime que ce fond lui soit remis.

Nous nous sommes occupés de voir comment pouvait s'établir une voie permanente pour l'envoi d'argent à Nap. de Romanie. Xeno nous écrit, qu'il serait utile de faire des fonds à Smirne ou à Constantinople ou à Syra. Nous partageons son opinion, et Vous le faisons savoir.

Sur l'addition de Monsieur Xeno aux deux autres Commissaires, nous n'avons qu'à applaudir Votre choix: mais nous aurions aimé, que ce compatriote n'eût point d'autres occupations, pour qu'il puisse se donner tout entier à la Commission. D'après ce que nous savons il ne s'est prononcé pour aucun parti, mais nous pensons qu'en Grèce il n'a jamais existé de partis, puisque ce titre ne convient pas aux prétentions qui ont porté de la divergence dans la volonté et dans les desirs des individus.

Les délibérations du Congrès en sont une preuve bien claire. Que la base du Gouvernement fût démocratique était de l'avis de tous les membres du Congrès et leurs divisions ne provenaient que du choix des personnes en lesquelles confier le pouvoir exécutif. Ils ont été tous d'accord sur la personne de Monsieur Capodistria, parce que cet individu faisait éviter les pierres et les pans de toutes les couleurs, tous restaient égaux, et le service de l'état se faisait et en resserrant le pouvoir exécutif en cette personne, nul ambitieux n'a pensé avoir eu le dessous. Nous Vous envoyons la traduction du décret de son élection.

Toujours avec la plus haute estime et parfaite considération

Les mêmes

Je prends la liberté de Vous prier d'envoyer l'incluse à Mon Frère.

Vos très humbles serviteurs

V. Comte Capodistria

Constantin Jerostathy

3.

Corfou le 12 mai 1827

Monsieur le Chevalier,

Les états de l'emploi des vivres, et des fonds que Vous nous avez confiés, et d'autres qui nous ont été confiés d'autre part, étant rédigés, nous avons l'honneur de Vous les envoyer, Vous priant de les examiner, et d'y donner Votre agrément, si Vous les en trouvez dignes.

Les pièces à l'appui de chaque dépense, et de chaque distribution, nous les gardons auprès de nous, et ne Vous en envoyons pas copie, pour ne rendre trop lourd notre pli. Elles sont toujours à Votre disposition.

Nous avons suivi vos instructions en détaillant, tant que possible, séparément, les fonds provenans de différens sources, et c'est pour cela que Vous trouverez ci-inclus.

Sub. A. L'état des vivres reçus, et leur distribution.

Sub. B. idem des Livres 1.200 provenans des Philhellènes Prussiens.

Sub. C. idem des Colonati 3.900 pour le payment des rachetés.

Sub. D. idem de la totalité des fonds reçus, et de leur emploi.

La partie de notre compte général en date de 20 Décembre comprend les 2.500 piastres fortes d'Espagne, provenant du Comité de Munich, et à ce même objet a trait notre lettre séparée ci-incluse, et sub. E. Vous trouverez la copie de l'état, que Vous a envoyé le Colonel Heideck de l'emploi qu'il en a fait. Le reste de la somme envoyée dans cette époque, jusqu'à 3.000, provient pour 442, 28 d'autre source, qui Capodistria Vous a fait connaître. Vous trouverez, dans le fait, réduite la somme précédemment annoncée, mais permettez de ne pas Vous en dire le pour quoi, pour le moment.

L'autre partie du même compte, sous la date 28 Février, comprend les 10.000 Francs provenans du Comité de Dresde, dans la somme de 3.000 Colonati, qui ont été mis à la disposition de la Commission, et pour lesquels Monsieur Xeno nous écrit, qu'ils seront payés, sans retard, à sa requête de Monsieur Bailly, et Heideck. Vous trouverez une autre

lettre séparée, et ad hoc 10.000 Francs, pour en faire l'usage que Vous avez désiré.

Nous avons l'honneur d'être
 V. Capodistria
 Constantin Jerostathy

Jerostathy dans son particulier,
 nous envoie aussi par la présente,
 le compte définitif concernant
 l'emploi fait, sur les piastres fortes
 6.600, qui par Votre ordre a
 été tiré sur M. Perugia.

4.

Corfou le 7/19 Novembre 1827

Monsieur le Chevalier,

J'ai l'honneur de Vous accompagner l'incluse que je viens de recevoir par la poste maritime de hier, et qui me fut envoyée par le Gouvernement.

Je suis certain que Vous lirez volontiers la lettre que le Docteur Gosse m'a dernièrement écrite, et qui Vous présente le tableau précis de l'état des choses.

Cette lettre Vous parviendra par l'entremise de Monseigneur Ignace, parce que j'aime qu'elle soit comme de mon frère, et je confie ce double office à Son obligeance, dans le cas que mon frère soit parti de chez Vous.

Vous verrez à quoi nous sommes, les maux, et le remède. Conservez-moi Votre très précieuse amitié, et croyez-moi toujours avec la considération la plus distinguée.

Notre très humble serviteur
 V. Comte Capodistria

5.

Corfou le 6 Février 1828

Monsieur le Chevalier,

Ayant reijū de la Commission du Gouvernement les deux lettres à cachet volant, que j'ai l'honneur de Vous remettre, je saisis cette occasion pour me rappeler a Vòtre souvenir.

J'aurais aimé, Vous avoir envoye, jusqu'a `présent, tous les états de la recette, et de la dépense de l'admistration passée, si la sérieuse maladie de laquelle Gerostathi vient a` peine de sortir, et si Monieur Necker de Trieste n'ayant pas encore envoye des résultats positifs des deux derniers crédits ouverts sur lui des 19.000 Francs et de 12.000 Colonati ne l'eussent pas empêché. Cependant je me flatte que cela aura lieu bientôt, pour que Vous puissiez recevoir en comptes, et les rendre a Vos commettans.

On bruite, et je le crois, que mon frère soit arrivé à Egine, et puis à Naples de Romanie, le 19 du mois passé, mais de lui je n'ai pas encore des nouvelles. J'espère que nous aurons sous peu notre correspondance regulièrement établie, parce que Son Excellence le Haut Commissionaire a envoye son secrétaire réjoindre mon frère, et établir avec lui la correspondance reguliere de la poste, avec les iles Ioniennes.

Si Vous avez à faire des remises de fonds en Grèce, je me fais un devoir de Vous prévenir, que pour des jeunes gens qui doivent aller a Genève achever leur éducation, j'ai fait quelque projet à Monsieur Hentsch pour 20.000 Francs, pour placer à Genève ce capital, pour les besoins de ces jeunes hommes, et il vous sera facile de Vous entendre avec lui, et je ferai passer par ici l'argent en Grece.

Le Général en Chef est toujours à Dragameste, et fait avancer les choses graduellement. Missolonghi est strictement serre par mer, et par terre, et le Général se flatte l'avoir bientôt, par capitulation.

J'ai ici un officier du camp, et nous tâchons à présent de faire ce qui est nécessaire pour recruter un petit corps de Cavalerie.

Monseigneur Ignace Vous fera avoir une traduction du rapport de la Commission de Chio au Gouvernement; à l'heure qu'il est, peut-être le château memè de cette ile, est a la République.

Agreér l'assurance de ma consideration distinguée

Monsieur le Chevalier
Votre tres humble serviteur
V- Comte Capodistrias

V

Ἐπιστολὴ τοῦ Αὐγουστίνου Καποδίστρια πρὸς τὸν Ἐὐνάρδο.

1.

Odessa le 30 Juin / 11 Juillet 1832

Mon cher Monsieur,

Je pense que Vous aurez pris connaissance du protocole du 7 Mars. Vous aurez aisément deviné que j'allois quitter la Grèce. Mes lettres antérieures Vous avaient assez nettement exprimé ma façon de penser pour Vous laisser la moindre doute sur cet argument. En effet je devois faire, et j'ai fait pour revoir et sauver ma Nation et ne pas abandonner l'oeuvre de mon frère toute espèce de sacrifices, compatibles pourtant avec ma conscience et mon honneur, mais aucune raison, aucune force au monde ne pouvait me persuader à m'associer les hommes qui ont incendié la flotte Grecque et qui ont été les complices patens et prouvés de l'assassinat de mon frère. Mr Stratford Canning et la Conférence de Londres ont jugé autrement et MM. les Résidens m'ont demandé au nom de leurs Souverains de créer une Commission composée de ces individus. Dès lors il ne me restait d'autre voie que celle de résigner entre les mains du Sénat l'autorité que la Nation venait de me conférer, laissant à MM les Résidens la responsabilité des tristes résultats de leur travail. Les journaux français ont débute dans le temps sur cet événement bien de mensonges et d'absurdités. Ce n'est pas étonnant. La mission de France en Grèce avait le plus grand intérêt pour tâcher de dénaturer les faits. Il est vrai qu'une bande de brigands dirigée par Coletti et soudoyée par M. Rouen s'était approché de Nauplie, mais on les aurait écrasés comme de mouches, sans le protocole du 7 mars qui leur donnait une espèce de légitimité, et sans l'affection paternelle et ardente de deux Résidens d'Angleterre et de France, lesquels à tout prix voulaient introniser ces pertes.

Vous comprendrez a` présent quels ont été les véritables assassins de mon frère et quels sont les auteurs de tous les malheurs qui abiment la malheureuse Grèce. Il serait bien pénible et bien douloureux de penser que tant de sacrifices aient été jetés au vent et que la cruelle perte d'un tel homme puisse rester sans réparation. Mais on a beau faire, *Dieu sera* toujours Dieu. Au moment de quitter Nauplie, j'ai regu les 15 mille Francs que Vous aviez eu la bonté de me remettre deux mois auparavant. Mon frère Viaro qui est en Italie et qui aura j'espère le bonheur d'aller Vous voir, s'est chargé de liquider nos comptes particuliers et Vous rembourser de 3 mille Francs que sur cette somme restent à ma charge. Veuillez présenter mes hommages respectueux a M. Eynard.

Croyez, mon cher Monsieur, que je conserve gravés au fond de mon coeur les nobles sentimens d'amitié et de vif intérêt que Vous avez professé à mon frère, à ma Nation et à moi même, et veuillez agréer l'impression de ma reconnaissance et de mon devouement.

Votre tres humble serviteur
Augustin Capodistrias

2.

Mon cher Monsieur,

N'ayant pas réussi à Carlsbad pas plus qu'à Vienne à trouver une occasion assez sûre pour Vous transmettre les papiers, je me suis décidé à Vous les apporter en personne. J'ai pris ce parti avec d'autant plus de plaisir qu'il me procurera aussi la douce satisfaction de Vous exprimer de vive voix tous les sentimens que je Vous porte.

Avant hier au soir j'ai débarqué ici, et hier j'ai eu déjà le plaisir de voir notre excellent Mr. Bethant lequel m'a manifesté l'empressement le plus amical de concourir de toutes les forces à la bonne et prompte nécessité de notre projet. Nous ne prendrons cependant aucun arrangement sans avoir obtenu préalablement Votre opinion et Vos conseils sur tous les points importans de notre objet. Ainsi nous nous proposons, si cela Vous serait agréable d'avoir l'honneur d'aller jeudi prochain à Beaulieu, Vous présenter nos amitiés, et prendre avec Vous toutes les mesures qui seront jugées nécessaires a la réussite de la chose,

Dans ces entrefaits Mr. Bétant examinera les manuscrits, et parlera avec les imprimeurs afin d'avoir des données claires et suffisantes à pouvoir finir nos déterminations.

Veillez, je Vous prie en attendant, faire agréer mes hommages à Madame Eynard et agréez pour Vous même l'expression de mon dévouement

Gèneve Hotel de Bergues
17 septembre 1838

Votre tres humble serviteur
Augustin Capodistrias

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. BPU (Bibliothèque Publique Universitaire), φάκελλοι τοῦ Gosse (Papiers Gosse): Ms 2667, 1, Ms 2667, 2, Ms 2668, Ms 2682, ff. 140-143, ff. 145-167, ff. 169-221, f. 144, f. 168, f. 230, f. 232, Ms 2681, Ms 2683, Ms 2684, Ms 2685, Ms 2686, Ms 2687, Ms 2688, Ms 2689, Ms 2692, Ms 2693.
2. BPU, Ms fr. 1101, «Souscriptions pour les Grecs et pour les militaires se rendant en Grece».
BPU, Ms Suppl. 1888, f. 90, f. 92, ff. 101-102, f. 105, f. 121, διάφορες ἐπιστολές.
BPU, Ms Suppl. 1888, ff. 181-255 Ἀλληλογραφία μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου μὲ τὸν Ἐϋνάρδο.
BPU, Ms Suppl. 1888 ff. 127-167. Ἀλληλογραφία Βιάρου Καποδιστρια μὲ τὸν Ἐϋνάρδο.
BPU, Ms Suppl. 1888, 168-172, Ἀλληλογραφία Αὐγουστίνου Καποδιστρια μὲ τὸν Ἐϋνάρδο.
BPU, Ms Suppl. 1888, ff. 479-481, ff. 438-440, ff. 442-443, ff. 445-448, ff. 450-452, ff. 476-477, f. 473, ff. 486-490, f. 491, f. 519, Ἀλληλογραφία τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τοῦ Βουλευτικοῦ μὲ τὸν Ἐϋνάρδο.
3. BPU, D.O. (Dossiers Ouverts), Lettre de Jean Capodistrias au Général Schneider (Nauplie le 9/21 Juillet 1831), Lettre de Yiaro Capodistrias au Prince Alexandre Cantacuzène à Dresde (Corfu le 6/18 Aoiit 1826), Lettre de Jean Capodistrias à M. Bautte (Ancoñe le 11/13 Novembre 1827).
4. AEG (Archives d'Etat de Genève), Correspondance Privée de Charles Pictet de Rochemonl, Archives des Families I, série 3, ff. 125-128, ff. 161-162, ff. 136-137, f. 470, f. 484, f. 486, f. 488.
5. Καποδιστριακό Ἀρχεῖο Κερκύρας
Φάκελλοι 407, 567, ἐγγράφο 5, φακ. 384 ἐγγράφα 1, 2,

6. Μουσείο Μπενάκη
 Αρχεῖον Φιλελλήνων (άρ. 9), φάκελλος 2, άρ. εγγράφου 86.
7. Γενικά Αρχεία τοῦ Κράτους
 ΓΑΚ, Κ 47, Β.φ. ΙΙΙ, άρ. 114.
8. Foreign Office, Public Records Office: Greece
 F.O. 32/29/216
 F.O. 32/29/213-215
 F.O. 32/29/216β-217α
 F.O. 32/28/186

II. ΕΚΔΕΔΟΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η Τ ω ά ν ν ο υ , Αθηναϊκόν Αρχεῖον, Αρχεία τής νεω-
 τέρας ἑλληνικῆς ιστορίας, τ. 1-2, Αθήναι 1901.
- Α λ ε ξ α ν δ ρ ῆ Κ. Α., Αἱ ναυτικά ἐπιχειρήσεις τοῦ ὑπέρ Ανεξαρτησίας
 Αγώνος 1821-1829, Αθήναι 1930.
- Α μ ά ν τ ο υ Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ο υ , Ἱστορικά Ἐγγραφα, Ἡ ἑκστρατεία
 τοῦ Φαβιέρου εἰς Χίον, «Αἴγαιον» 1(1925) 69-76, 140-146,
 204-216, 276-282, 343-349.
 — Κοραῆς καὶ Καποδίστριας, «Ἑλληνικῶν» 8(1935) 289-314.
- Α μ π ε λ ά Τ ι μ ο λ έ ο ν τ ο ς Δ., Ἱστορία τής νήσου Σύρου ἀπό τών ἀρ-
 χαιοτάτων χρόνων μέχρι τών καθ' ἡμᾶξ, Ἐρμούπολις Σύρου 1874.
- Α ν α σ τ α σ ι ά δ ο υ Ξ ε ν ο φ ώ ν τ ο ς , Γεωργίου Γενναδίου, βίος, ἔργα,
 ἐπιστολαί, τ. 1-2, ἐν Παρισίοις 1926.
- Α ν ν ι ν ο υ Μ π ά μ π η , Ἱστορικά Σημειώματα, Οἱ φιλέλληνες τοῦ 1821,
 Αθήναι 1925.
- Α ρ α β α ν τ ι ν ο ῦ Π α ν α γ ι ώ τ η , Χρονογραφία τής Ἠπειροῦ τών τε
 ὁμόρων Ἑλληνικῶν καὶ Ἰλλυρικῶν Χωρῶν διατρέχουσα κατὰ
 σειρὰν τὰ ἐν αὐταῖς συμβάντα ἀπό τοῦ σωτηρίου ἔτους μέχρι τοῦ
 1854, τ. 1-2, Αθήναι 1856.
- Ἀρχεία τής Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας (1821-1832), Αἱ Ἐθνικαὶ Συνελεύ-
 σεῖς, ἔκδοσις Βιβλιοθήκης τής Βουλῆς τών Ἑλλήνων, τ. 1, Αθή-
 ναι 1971.
- Ἀρχεῖον Γεωργίου Καραϊσκάκη (1826-1827), ἔκδοσις Ἱστορικοῦ Τμήματος
 τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τοῦ Ναυτικοῦ δι' ἀνατυπώσεως ἐκ τών
 τευχῶν 44 καὶ 45 (Μαΐου-Αὐγούστου 1924) τής «Ναυτικῆς Ἐπι-
 θεωρήσεως», Αθήναι 1924.
- Α ρ γ υ ρ ο π ο ῦ λ ο υ Ρ ω ξ ά ν η ς Δ., Ὁ Ἑλληνικὸς Τύπος στὸν Ἀγώνα

- τοῦ 1821, «Νέα Εστία», Ἀφιέρωμα στοῦ Εἴκοσιένα, Χριστούγεννα 1970, σ. 294-305.
- Arnakis - Georgiades George - Dimitracopoulos
Euridice, George Jarvis, his Journal and Related Documents, Americans in the Greek Revolution, Thessaloniki 1965.
- Arnakis George G., Howe-An Historical Sketch of the Greek Revolution, Americans in the Greek Revolution, Austin-Texas 1966.
- Ars G. L., Zapiska o nynesnem sostojanii grekov-1811g-I. Kapodistrii (Τοῦ Ἰ. Υπόμνημα περί τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων-1811-τοῦ Ἰ. Καποδιστρια), Slavjano-balkanske Issledovanija Istoriografija: Istocni-Rovedenie-Sbornik statej i materialov, Μόσχα 1972, σ. 359-382, ἑλλην. μετάφρασις Γ. Ἰωαννίδου Μπιτυιάδου, «Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία» (1973), ἐπιμέλεια Κ. Α. Δημάδη.
- Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον, Ἀρχεῖα τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ιστορίας, ἐπιμέλεια Ἰωάννου Βλαχογιάννη, τ. 1, Ἀθήναι 1931.
- Φήμες καὶ διαδόσεις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 (Συμβολὴ στὴν ψυχολογία τῶν ἐπαναστατικῶν ὄχλων), ΕΦΣΠΘ 6(194-7) Ἀνάτυπο σ. 2-23.
- Ἀυτοβιογραφία Ἰωάννου Καποδιστρια, ἐκδ. Γαλαξία, Ἀθήναι 1968.
- Βαγενᾶ Ἰωάννου - Δημητρακοπούλου, Ἀμερικανοὶ φιλέλληνες τοῦ Εἴκοσιένα, Ἀθήναι 1949.
- Βαγιακάκου Δικαίου Β., Μανιάτικα Α', ὁ Ἰμβραήμ ἐναντίον τῆς Μάνης, Μάχαι Βέργας, Ἀλμυροῦ καὶ Διροῦ, 21-26 Ἰουνίου 1826, Ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Κότρωνα 6 Ἰουλίου 1826, Ἀθήναι 1961.
- Βακαλοπούλου Ἀποστόλου Ε., Πρόσφυγες καὶ Προσφυγικὸν ζήτημα κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, Θεσσαλονίκη 1939.
- Φήμες καὶ διαδόσεις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 (Συμβολὴ στὴν ψυχολογία τῶν ἐπαναστατικῶν ὄχλων), ΕΦΣΠΘ 6(1947) Ἀνάτυπο σ. 2-23.
- Τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα τοῦ 1821, Ὀργάνωση, Ἡγεσία, Τακτικὴ, Ἡθὴ, Ψυχολογία, Θεσσαλονίκη 1948.
- Ἱστορία τῆς Μακεδονίας 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969.
- Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, Ἀθήναι 1971.
- Βάλληνδα Ἀντωνίου Ν., Ἱστορία τῆς νήσου Κύθου, Ἀθήναι 1896.
- Barth Wilhelm - Korn - Kehrning Max, Die Philhellenzeit, Von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zur Ermordung Kapodistrias am 9 Oktober 1831, München 1960.

- Bartle G.-F., Bowring and the Greek Loans of 1824 and 1825, «Balkan Studies» 3 (1962) 61-74.
- Βελέλη Λαζάρου, 'Ο Καποδιστριας ως θεμελιωτής της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήναι 1908.
- Biographies Genevoises, Vol. VI, ἄρθρο τῆς ἑφημερίδας «Tribune de Genève» τῆς 24 καὶ 25 Φεβρουαρίου 1901 μὲ τίτλο «La contribution d'un Genevois a l'émancipation de la Grèce».
- Blaquière's Edward, Histoire de la Revolution actuelle de la Grèce, son origine, ses progrès et détails sur la religion, les moeurs et le caractere national des Grecs, Paris et Leipzig 1825.
- Βλαχογιάννη Γιάννη, Ἀπομνημονεύματα στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, τ. 1-2, ἐ'κδ. 2α, Ἀθήναι 1947.
- Βλάχου Ν., Ἡ ἀναβίωσις τῶν κατακτητικῶν βλέψεων τῶν Ἱπποτῶν τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τῆς Ἱερουσαλήμ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, «Επιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν», (1949-1950) 477-486.
- Bochet H., Le romantisme a Geneve, Genève 1930.
- Bouvier Bertrand, Calvos in Geneva, «Modern Greek Writers», New Jersey, Princeton 1972, σ. 67-91.
— Ἄγνωστο αὐτόγραφο τοῦ Κάλβου, «Μνημόσυρον Σοφίας Ἀντωνιάδη», Βενετία 1974, σ. 350-379.
- Bouvier-Bron Michelle, Le séjour de Louis-André Gosse en Grèce (1827-1829), Genève 1958.
— Jean-Gabriel Eynard (1775-1863) et le Philhellenisme Genevois, Genève 1963.
- Βυζαντιοῦ Χρήστου, Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν ἑκστρατειῶν καὶ μαχῶν καὶ τῶν μετὰ ταῦτα συμβάντων, ὧν συμμετέσχεν ὁ τακτικὸς στρατὸς ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1833, ἐ'κδ. Γ', Ἀθήναι 1901.
- Camariano - Cioran Ariadna, Les Academies Princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs, Thessaloniki 1974.
- Camariano Nestor, Τρεῖς ἄγνωστες ἐπιστολὲς τοῦ πρώην Μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου, «Λειμωνάριον», προσφορὰ εἰς τὸν καθηγητὴν Ν. Β. Τωμαδάκη (1973) 532-550.
- Centenaire du Journal de Genève, Un siècle de vie Genevoise, Genève 1929.

- C h a p u i s a t E d o u a r d , La restauration hellénique d'après la correspondance de Jean-Gabriel Eynard, Paris-Geneve 1924.
 — La Presse Genevoise, Lucerne 1925.
 — Elie-Ami Betant, secrétaire de Capodistria et ses lettres inédites, Le Puy 1926.
 — Vers l'Indépendance, Documents tirés 'des papiers de' Jean-Gabriel Eynard, Le Puy 1930.
 — Jean-Gabriel Eynard et son temps, 1775-1863, Geneve 1952.
- C h a s i o t i s G., L'instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'à nos jours, Paris 1881.
- X" 'Αναργύρου 'Ανδρέου 'Αναργύρου, Τὰ Σπετιώτικα, ήτοι Συλλογή 'Ιστορικών 'Εγγράφων και 'Υπομνημάτων άφορώντων τά κατά την 'Ελληνικήν 'Επανάστασιν τοῦ 1821, Αθήναι 1861.
- X ι α κ ό ν Α ρ χ ε τ ο ν , 'Επιμέλεια 'Ιωάννου Βλαχογιάννη, τ. 1-5, Αθήναι 1910.
- C h o i s y F r a n k , Suisse et Grèce. La correspondance au Philhellène Eynard (1826-1829), Une oeuvre suisse «en Grèce», Athènes 1907.
 — Capodistria et le Philhellenisme en Suisse, Documents inédits-Papiers de famille, Tirage à part du «Messager d'Athènes» 1933.
- C l a i r W i l l i a m S t . , That Greece Might Still Be Free. The Philhellenes in the War of Independence, London 1972.
- C o h e n J e a n , Tableau de la Grèce en 1825 ou Recit des Voyages de M. J. Emerson et du Cte Pecchio, Paris 1826.
- C o c h r a n e G e o r g e , Wanderings in Greece, τ. 1-2, London 1837.
- C o i n d e t J. C., Henri Albert et Andre Gosse, Fragment Biographique, Genève 1875.
- C o r r e s p o n d a n c e d u C o m t e J. Capodistrias, Président de la Grèce, publié par E. A. Betant τ. 1-4, Genève-Paris 1839. Ελληνική έκδοση κατά μετάφρ. Μ. Γ. Σχίνα, τ. 1-4, Αθήναι 1841-1844.
- C r a w l e y C. W., John Capodistrias, Unpublished Documents, Thessaloniki 1970.
- C r u e d e , Genève et la Societe de Lecture (1818-1896), Geneve 1896.
- D a k i n D o u g l a s , British and American Philhellenes During the War of Greek Independence 1821-1833, Thessaloniki 1955.
 — British Intelligence of Events in Greece 1827-1829: A Documentary Collection, ΔΙΕΕ 13(1959) 33-217.
 — The Greek Struggle for Independence, London 1973.
- D a l l e g g i o E u g è n e , Les Philhellènes et la guerre de l'Indépen-

- dance, 138 lettres inédites de J. Orlando et A. Louriotis, Athènes 1949.
- Δ α σ κ α λ ά κ η ' Α π ο σ τ ό λ ο υ Β., Κοραΐς και Καποδιστριας. Οί κατά τοῦ κυβερνήτου λιβελλοί, Ἀθήναι 1958.
- 'Ο Τύπος και ἡ νεοελληνική ἀναγέννησις, ΕΕΦΣΠΑ (Επιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνών), περίοδος δευτέρα, 14 (1963-1964) 378-381.
- 'Ο Ἀδαμάντιος Κοραΐς και ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήναι 1965.
- Κείμενα-Πηγαι τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασις, σειρά 3, Τὰ περὶ παιδείας, Μέρ. Α' και Β', Ἀθήναι 1968-19.
- D e b i d o u r ' Α., L'expédition de Chio et le colonel Fabvier (1827-1828), «Revue politique et litteraire, Revue Bleue», No 12, 4e serie, Paris 1897, tome VII, 20 Mars 1897.
- D e b i d o u r ' Α., Le General Fabvier, sa vie militaire et politique, Paris 1904.
- Δ ε σ π ο τ ο π ο ὐ λ ο υ Γ., 'Ο Κυβερνήτης Καποδιστριας και ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1954.
- Δ ι α μ ά ν τ η Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ο υ ' Α θ . , Ἀρχαία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτη, τ. 8-9, Ἀθήναι 1967.
- Ἀθηναϊκόν Αρχεῖον, Τόμος τμητικὸς ἐπὶ τῇ 15ετηρίδι τῆς Ἐπανάστασις τοῦ 1821, Ἀθήναι 1971.
- D i e t e r i c h K a r l , Deutschlands Philhellenen im Griechenland 1821-1828, Hamburg 1929.
- D i m a k i s J e a n , Quelques lettres échangées entre J.-G. Eynard et A. Louriotis en 1826 et au début de 1827, «Ἐρανιστής», τεῦχος 5(1963) 173-190.
- La «Société de la Morale Chrétienne» de Paris et son action en faveur des Grecs lors de l'Insurrection de 1821, «Balkan Studies» 7(1966) 27-48.
- Δ η μ ά κ η Γ ι ώ ν ν ο υ , Τὸ πρόβλημα τῶν ἐδηξέων περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασις εἰς τὸν Γαλλικόν Τύπον, «Ἑλληνικά» 19(1966) 54-91.
- D i m a k i s J e a n , La Guerre de l'Indépendance grecque vue par la Presse française (Période de 1821-1824), Contribution a l'étude de l'opinion publique et le mouvement philhellénique en France, Thessalonique 1968.
- Le Philhellenisme en Europe pendant l'Insurrection grecque et le rôle de la Presse, «Etudes Slaves et Est-europeennes» 13(1968) 46-53.

- Δ η μ ά κ η Ι ω ά ν ν ο υ, Αί καταχρήσεις τοῦ φιλελληνισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ.
Τρεῖς χαρακτηριστικαί περιπτώσεις, «Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς
τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν»,
Ἀθήναι 1970, σ. 101-124.
- Dimakis Jean, Le mouvement philhellénique de la Presse alle-
mande, 1821-1827, Etat de recherches, «Etudes slaves et
Est-européennes» 16(1971) 71-80.
- Δ η μ α κ ο π ο ὕ λ ο υ Γ ε ω ρ γ ί ο υ Δ., Ὁ Κώδιξ τῶν ψηφισμάτων τῆς
Ἑλληνικῆς Πολιτείας Α' 1828-1829, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἐπε-
τηρίδος τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δι-
καίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τ. 14(1967), Ἀθήναι 1970.
- Ἡ ἐπί τοῦ Ἀγῶνος ὑπὲρ τῆς Δημοσίας Ἑγείας κυβερνητικὴ
πολιτικὴ, «Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Παντείου Ἀνωτάτης
Σχολῆς Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν» 1972, σ. 245-300.
- Δ η μ α ρ ᾶ Ἰ Ἀ λ έ ξ η, Τὰ ἐκπαιδευτικὰ κατὰ τὸν ἀγῶνα, «Νέα Ἔστια»,
Ἀφιέρωμα σὸ Εἰκοσιένα, Χριστούγεννα 1970, σ. 51-59.
- Ἐπιμεταρρύθμιση πού δέν ἐγένε (Τεκμήρια ἱστορίας), Α' (1821-
1894), Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 1973.
- Dimaras Alexis, The Other British Philhellenes, «The Struggle
For Greek Independence, Essays to Mark the 150th Anniver-
sary of the Greek War of Independence», London 1973, σ. 200-
223.
- Dimaras G. Th. - Koumarianou C. - Droulia L., Modern
Greek Culture, A Selected Bibliography (In English-
French-German-Italian), Thessaloniki 1968.
- Dimopoulos Ar., L'opinion publique française et la Révolution
grecque 1821-1827, Nancy 1962.
- Δ η μ α ρ ᾶ Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ Θ., Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχ-
νίας, ἐκδ. 4η, Ἀθήνα 1968.
- Δ η μ η τ ρ α κ ά κ η Δ η μ η τ ρ ί ο υ Κ., Τὰ οικονομικά τοῦ Μεσολογίου
(1740-1826), Ἀθήναι 1939. ■
- Documents relatifs a' l'état présent de la Grèce, publiés d'après les
communications du comite philhellénique de Paris, Paris
1826.
- Dontas Domna, The Last Phase of the War of Independence in
Western Greece, (December 1827 to May 1829), Thessalo-
niki 1965.
- John Capodistria and the Greek Historians, «Balkan Stu-
dies» 72(1966) 411-422.

- Δ ρ α κ ά κ η Ἄ ν δ ρ έ α Θεοδ., Ἡ Σῦρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τ. 1, Ἐρμούπολις 1948.
- D r i a u l t E d o u a r d - L h e r i t i e r M i c h e l, Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours, τ. 1-5, Paris 1925.
- Δ ρ ο ύ λ ι α Λ ο υ κ ί α ς, Πρὸς τὴν ἀνάκτηση τῆς Χίου, Ἀνέκδοτα κείμενα τοῦ Κοραῖ καὶ ἄλλων, «Ἑλληνικά» 17(1962) 307-317.
- Ἡ δικαίωση τοῦ ἀγῶνα στὰ ξενόγλωσσα ἑλληνικά κείμενα τοῦ 1821, «Νέα Ἐστία», Ἀφιέρωμα στὸ Ἐἴκοσιένα, Χριστούγεννα 1970, σ. 286-291.
- D r o u l i a - Z a i m i L u c i e, Philhellénisme, Ouvrages inspirés par la guerre de l'Indépendance grecque 1821-1833, Paris 1974.
- D u r o s e l l e J e a n - B a p t i s t e, L'Europe de 1815 à nos jours, Paris 1970.
- D u v a l J. A., L.-A. Gosse, docteur en médecine, «Journal de Genève», 21 Δεκεμβρίου 1873.
- E c h i n a r d P i e r r e, Grecs et Philhellènes à Marseille de la Révolution française à l'Indépendance de la Grèce, Marseille 1973.
- E i n i g e G r i i n d e, Warum der Schweizer mehr als kein anderer Weltbürger den Griechen das Glück der Erlangung einer edlen Freyheit wiinschen und gönnnen soli. Eine kleine Vorschrift von Pfarrer Müller in Embrach, Zurich 1822, Gedriickt by David Briickli.
- Ἐ ν ε π ε κ ι ἰ δ ῆ Π ο λ ὕ χ ρ ό ν η, Ἰωάννης Καποδιστριας, 176 ἀνέκδοτα γράμματα πρὸς τὸν πατέρα του (1809-1820), Ἀθήναι 1972.
- E r l e r C., Der Philhellenismus in Deutschland, 1821-1829, Ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung im 19. Jahrhundert, Leipzig 1906.
- Ἐ ὕ α γ γ ε λ ά τ ο υ Χ ρ ή σ τ ο υ, Οἱ Φιλέλληνες, Ἀθήναι 1938.
- Πρόμαχοι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας. Ἰωάννης-Ἰάκωβος Μάγερ, Ἀθήναι 1957.
- Ἐ ὕ α γ γ ε λ ἰ δ ο υ Τ ρ ὺ φ ω ν ο ς Ε., Ἱστορία τοῦ Ἰωάννου Καποδιστριαίου Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος (1828-1831), Ἀθήναι 1894.
- Ἡ Νήσος Σκιάθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησίδες, Ἀθήναι 1913
- Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἑλληνικά σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστριαίου), τ. 1-2, Ἀθήναι 1936.
- E x a m e n c r i t i q u e d e l'ouvrage «De l'Etat actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration par M. Frédéric Thiersch», Leipzig 1835.
- E y n a r d K a r l, Notice sur J.-G. Eynard, Geneve 1863.

- Faber G. Th., Capodistrias, Notes pour l'histoire future de la Régénération politique de la Grèce, ά. έ. ά. τ. ' "
- Finlay George, History of the Greek Revolution and of the Reign of King Otho, 'Ανασιατική έκδοσή, τ. 1-2, London 1971.
- Fleming D. C., John Capodistrias and the Conference of London 1828-1831, Thessaloniki 1971.
- Die Fliichtlinge aus Griechenland oder einige Notizen über ihre früheren Verhältnisse und Schicksale, Zurich 1833.
- Γαρδικα Ελένης, 'Η ίδρυση του ελληνικού προξενείου της Μάλτας, «Μνήμων» 2(1972) 118-134.
- Γατοπούλου Δη μ., 'Ιωάννης Καποδιστριας, ό πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδος, 'Αθήναι 1932.
- Γεωργίου Ηλία Παναγ., 'Ο Ph. Jourdain και ό Ste Croix Molay έν τη κατά τό 1823 συνθήκη των 'Ιωαννιτών 'Ιπποτών μετά της Ελληνικής Κυβερνήσεως (έκ των διπλωματικών άρχείων του 'Υπουργείου των Εξωτερικών της Γαλλίας), 'Αθήναι 1952.
- Le Tribunal Maritime en Grèce pendant la guerre de l'Indépendance 1825-1829, Athenes `1971.
- Gervinus G. G., Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts, τ. 5-6, Leipzig 1862.
- Gittermann V., Geschichte der Schweiz, Thayngen 1949.
- Gordon Thomas, History of the Revolution and the Wars and Campaigns from the Struggles of the Greek Patriots in Emancipating their Country from the Turkish Yoke, τ. 1-2, Edinburgh-London 1844.
- Gosse Louis-André, Relation de la peste qui a regné en Grèce en 1827 et 1828, contenant des vues nouvelles sur la marche et le traitement de cette maladie, Paris-Geneve 1838. '
- Gosse Philip, Histoire de la piraterie, Paris 1952.
- Γούδα 'Αναστασίου Ν., Βίοι Παράλληλοι των επί της άναγεννήσεως της 'Ελλάδος διαπρεψάντων άνδρών, τ. 1-8, 'Αθήναι 1869-1876.
- Gravie`re (Jurien de la), La Station du Levant, τ. 1-2, Paris 1867.
- Γριτσοπούλου Τάσου Αθ., 'Ιστοριογραφία του άγώνος, «Μνημοσύνη» 3(1970-1971) 33-253.
- Heideck Karl, Τά των Βαυαρών φιλελλήνων έν 'Ελλάδι κατά τά έτη 1826-1829, «Αρμονία» τ. 1(1900), τ. 2 (1901).
- Hertzberg Gustav Friedrich, Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart, τ. 1-3, Gotha 1878.

- Ίδρωμένου Α. Μ., Ἰωάννης Καποδιστριας Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1900.
- Histoire de Genève de 1798 à 1831, publiée par la Société d'Histoire et d'Archeologie de Geneve 1956.
- Hofmann Georg, Das Papsttum und der Griechische Freiheitskampf (1821-1829), Quellenausgabe mit Einführung, Pönt. Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1952.
- Ἰωάννου Ναθαναήλ, Εὐβοικὰ ἡτοι ἱστορία, περιέχουσα τεσσάρων ἐτῶν πολέμους τῆς νήσου Εὐβοίας, Ἐρμούπολις 1857.
- Ὁ Ἰππότης Ἰωάννης - Γαβριήλ Ἐυνάρδος, Ἀφιέρωμα ἐπὶ τῆ ἑκατονταετηρίδι τοῦ θανάτου του (1863-1963), Ἐκδοσις Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς Εἰθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1963.
- Irmischer Johannes, Der Philhellenismus in Preussen als Forschungsanliegen, Berlin 1966.
- Isambert Gaston, L'Indépendance grecque et l'Europe, Paris 1900.
- Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἐπιμέλεια Ἐμμανουήλ Πρωτομάλη, Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 1963, τόμος 5, τεῦχος 1.
- Jourdaiνί, Memoires historiques et militaires sur les événements de la Grèce depuis 1822 jusqu' au combat de Navarin, τ. 1-2, Paris 1828.
- Journal de Genève, 1826-1829.
- Καμπάνη Ἀριστοῦ, Ἱστορία τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἐκδ. 4η, Ἀθήνα ἀ. ε. "
- Καμπούρογλου Δ. Γρ., Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Διονυσίου Ρώμα, τ. 1-2, Ἀθήναι 1906.
- Καρολίδη Π., Ὁ γερμανικὸς φιλελληνισμὸς, Ἀθήναι 1926.
- Κασομούλη Νικολάου Κ., Ἐνθυμήματα στρατιωτικὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, 1821-1833, τ. 1-3, Ἀθήναι 1939-1942.
- Κατηφόρη - Θεμέλη Δέσπ., Ἡ διώξις τῆς πειρατείας καὶ τὸ θαλάσσιον δικαστήριον κατὰ τὴν πρώτην Καποδιστριακὴν περίοδον (1828-1829), Μέρος Α', Ἀθήναι 1973.
- Κεραμιδά Ανδρέα Ἐμμ., Ὁ Ἑλβετὸς Φιλέλλην Χάν, Ἱστορικὰ Ἀνάλεκτα (Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος), Ἀθήναι 1973.
- Χρυσούλα Μάρκου Μπότοσρη, Ἱστορικὰ Ἀνάλεκτα, (Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος), Ἀθήναι 1973.

- Κονόμου Ντινοῦ, Ἀνέκδοτὴ ἐπιστολὴ τῆς Χρυσούλας Μάρκου Μπότοραρη, Ἱστορικὲς σελίδες καὶ Ἀνέκδοτα κείμενα (1571-1821), Ἀφιέρωμα εἰς τὰ 150 χρόνια τῆς Ἐθνεγερσίας (1821-1971), Ἀθήναι 1971.
- Κοντογιάννη Μ. Π., Ἱστορικὰ Ἐγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν (ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν), Ἀθήναι 1927.
- Κούκκου Ελένης, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια περὶ τῶν ἐν Εὐρώπῃ ὀρφανοπαίδων, ΠΑΑ 31 (1956) 445-454.
- Ἀπὸ τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἔργον τοῦ Ἰ. Καποδίστρια, Μερικαὶ ἀγνωστοὶ σελίδες, ΔΙΕΕ 11(1956) 214-222.
- Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας Ἰγνατίου πρὸς τὸν Ἰ. Καποδίστριαν, ΔΙΕΕ 12(1957-1958) 151-177.
- Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία (1803-1822) Α' Ἡ Φιλόμουσος Ἐταιρεία τῆς Βιέννης, Ἀθήναι 1958.
- Ἀνέκδοτος κατάλογος τῶν ὑπαρχόντων τοῦ Κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδίστρια, ΔΙΕΕ 5(1961) 53-80.
- Ἰωάννης Καποδίστριας, ὁ ἄνθρωπος-ὁ ἄγωνιστής, Ἀθήναι 1962.
- Ἰωάννης Γαβριὴλ Ἐυνάρδος, Ὁ φίλος τῶν Ἑλλήνων (1775-1863), Ἀθήναι 1963.
- Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία 1827-1832, Β' Τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῆς Αἰγίνης, Ἀθήναι 1972.
- Κουλικοῦρδη Γεωργίας Π., Ὁ «Ἀλέξανδρος» τοῦ Χατζή Ἀλεξάνδρη, Ἐνα πολεμικὸ καράβι τῶν Ψαρῶν, Ἡμερολόγιον καὶ δρῶση (1821-1833), Ἀθήναι 1972.
- Κουμπιανοῦ Αικατερίνης, Ὁ Τύπος στὸν Ἄγωνα, Ἑλληνικά Χρονικά, 1824-1826, Ἐκδόσεις Ἐρμης, Ἀθήναι 1971.
- Κώνας Κ. Σ., Ἱστορικὰ ἔγγραφα Μεσολογγιτῶν τῆς «Ἐξόδου» 1826-1833, «Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Στερεολλαδικῶν Μελετῶν» 1(1968) 101-208.
- Ἡμερολόγιον τῶν στρατιωτικῶν τοῦ Πληρέξουσίου Αὐγουστίνου Καποδίστρια, «Μνημοσύνη» 2(1968-1969) 38-63.
- Κωνσταντίνου Μ. Κ., Τὸ Ταχυδρομεῖον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν (1821-1827), Ἐκδόσεις τῶν Ἑλληνικῶν Ταχυδρομείων ἐπὶ τῇ 150ετηρίδι ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Ἄγῶνος, Ἀθήναι 1971.
- Κωνσταντινίδου Τρυφ., Καράβια, καπετάνιοι καὶ συντροφοναῦται 1800-1830, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ναυτικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἄγῶνος, Ἀθήναι 1954.

- Λ α ζ α ρ ο π ο ύ λ ο υ Ι ω ά ν ν ο υ , Τ ό Π ο λ ε μ ι κ ό ν Ν α υ τ ι κ ό ν τ ή ς Ε λ λ ά δ ο ς
 από άνεξαρτησίας μέχρι βασιλείας Όθωνος, Άθήναι 1936.
- L a s c a r i s S. T h . , C a p o d i s t r i a s a v a n t l a ' r e v o l u t i o n g r e c q u e , S a c a r -
 r i e r e p o l i t i q u e j u s q u ' e n 1 8 2 2 , L a u s a n n e 1 9 1 8 .
- Λ ά σ κ α ρ ι Σ . , ' Ο φ ι λ ε λ λ η ν ι σ μ ό ς έ ν Γ ε ρ μ α ν ί α κ α τ ά τ η ν Ε λ λ η ν ι κ ή ν Έ π α -
 ν ά σ τ α σ η ν , Ά θ ή ν α ι 1 9 3 0 .
- L e t t r e s e t d o c u m e n t s o f f i c i e l s r e l a t i f s a u x d e r n i e r s ' é v e n e m e n t s
 d e l a G r e c e q u i o n t p r é c é d é e t s u i v i l a m o r t d u C o m t e J e a n
 C a p o d i s t r i a s j u s q u ' a u 3 1 o c t o b r e 1 8 3 1 , P u b l i é s p a r p l u s i e u r s
 m e m b r e s d e l ' a n c i e n c o m i t e g r e c d e P a r i s , P a r i s 1 8 3 1 .
- Α ι γ ν ά δ η Ά ν α σ τ . , Τ ό π ρ ώ τ ο ν δ ά ν ε ι ο ν τ ή ς άνεξαρτησίας, Άθήναι 1970.
- Λ ι γ ν ο ύ ' Ά ν τ ω ν ί ο υ , Ά ρ χ ε ί ο ν τ ή ς Κ ο ι ν ό τ η τ ο ς " Τ δ ρ α ς (1 7 7 8 - 1 8 3 2)
 τ . 1 3 - 1 4 , Π ε ι ρ α ι ε ύ ς 1 9 3 0 .
- ' Ι σ τ ο ρ ί α τ ή ς Ν ή σ ο υ " Υ δ ρ α ς , τ . 1 - 3 , Α θ ή ν α ι 1 9 4 6 - 1 9 5 3 .
- Λ ο υ κ ά τ ο υ Σ π ύ ρ ο υ Δ . , Ι ω ά ν ν η ς Κ α π ο δ ι σ τ ρ ι α ς κ α ι Κ ά ρ . Φ α β ι έ ρ ο ς ,
 « Μ ν η μ ο σ ύ ν η » 2 (1 9 6 8 - 1 9 6 9) 2 1 8 - 2 7 7 .
- Σ χ έ σ ε ι ς Ε λ λ ή ν ω ν μ ε τ ά Σ έ ρ β ω ν κ α ι Μ α υ ρ ο β ο υ ν ί ω ν κ α τ ά τ η ν Ε λ -
 λ η ν ι κ ή ν Έ π α ν ά σ τ α σ η ν (1 8 2 3 - 1 8 2 6) , Θ ε σ σ α λ ο ν ι κ η 1 9 7 0 .
- Μ ά γ ε ρ Ι α κ ώ β ο υ - ' ι ω ά ν ν ο υ , Ε λ λ η ν ι κ ά Χ ρ ο ν ι κ ά , « Α π ο μ ν η μ ο -
 ν ε ύ μ α τ α ά γ ω ν ι σ τ ώ ν τ ο υ 2 1 » , Η μ ε ρ ο λ ό γ ι ο ν Β ' π ο λ ι ο ρ κ ί α ς Μ ε -
 σ ο λ ο γ γ ί ο υ , Α θ ή ν α ι 1 9 5 1 .
- Μ α ζ α ρ ά κ η - Α ἴ ν ι ά ν ο ς Ι ω ά ν ν ο υ , Τ ά ' Ε λ λ η ν ι κ ά τ υ π ο γ ρ α φ ε ί α
 τ ο υ Α γ ώ ν ο ς , « Ν έ α Ε σ τ ί α » , Α φ έ ρ ω μ α σ τ ό Ε ἱ κ ο σ ι έ ν α , Χ ρ ι σ τ ο ύ -
 γ ε ν ν α 1 9 7 0 , σ . 2 6 6 - 2 8 5 .
- Μ α κ ρ ή Ν ι κ ο λ ά ο υ Δ . , Ι σ τ ο ρ ί α τ ο υ Μ ε σ ο λ ο γ γ ί ο υ , « Α π ο μ ν η μ ο ν ε ύ -
 μ α τ α τ ώ ν ά γ ω ν ι σ τ ώ ν τ ο υ 1 8 2 1 » , τ . 1 9 , Α θ ή ν α ι 1 9 5 7 .
- Μ α λ α ν δ ρ ά κ η Μ . Η . , ' Η Π α τ μ ι ά ς Σ χ ο λ ή , Α θ ή ν α ι 1 9 1 1 .
- Ν η σ ι ω τ ι κ ά Χ ρ ο ν ι κ ά , « Ε λ λ η ν ι κ ά » 1 0 (1 9 3 8) 6 9 - 1 1 6 .
- Μ ά μ ο υ κ α Ά ν δ ρ έ ο υ Ζ . , Τ ά κ α τ ά τ η ν ά ν α γ έ ν ν η σ η ν τ ή ς Έ λ λ ά δ ο ς , ή τ ο ι
 σ υ λ λ ο γ ή τ ώ ν π ε ρ ί τ η ν ά ν α γ ε ν ν ω μ έ ν η ν Έ λ λ ά δ α σ υ ν τ α χ θ έ ν τ ω ν π ο -
 λ ι τ ε υ μ ά τ ω ν , ν ό μ ω ν κ α ι ά λ λ ω ν έ π ι σ ή μ ω ν π ρ ά ξ ε ω ν ά π ό τ ο υ 1 8 2 1
 μ έ χ ρ ι τ ο υ τ έ λ ο υ ς τ ο υ 1 8 2 3 , τ . 1 - 1 1 , Π ε ι ρ α ι ε ύ ς 1 0 3 9 .
- Μ α μ ώ ν η Κ υ ρ ι α κ ή ς , Ξ ε ν ό γ λ ω σ σ ο ι ' ε κ δ ό σ ε ι ς (1 8 2 1 - 1 8 2 9) π ε ρ ί τ ό ν
 ά γ ώ ν α , « Μ ν η μ ο σ ύ ν η » 3 (1 9 7 1) 4 2 5 - 5 1 2 .
- Μ α ν ή Έ υ α γ γ έ λ ο υ , Α ν δ ρ έ α ς Μ ο υ σ ο τ ο ξ ύ δ η ς 1 7 8 5 - 1 8 6 0 , ό έ π ι σ τ ή μ ω ν ,
 ό π ο λ ι τ ι κ ό ς , ό έ θ ν ι κ ό ς ά γ ώ ν ι σ τ ή ς , Α θ ή ν α ι 1 9 6 0 .
- M a r t i n W . , L a S u i s s e e t l ' E u r o p e (1 8 1 3 - 1 8 1 4) , G e n e v e 1 9 3 1 .
- M a l l o n R . , H y d r a e t l a g u e r r e m a r i t i m e (1 8 2 1 - 1 8 2 7) , A t h e n e s 1 9 5 3 .
- Μ ε τ α ξ ά Κ ω ν σ τ α ν τ ί ν ο υ , Ι σ τ ο ρ ι κ ά ' Α π ο μ ν η μ ο ν ε ύ μ α τ α π ε ρ ί τ ή ς
 ' Ε λ λ η ν ι κ ή ς Έ π α ν α σ τ ά σ ε ω ς , Ά θ ή ν α ι 1 8 7 8 .

- Mendelssohn-Bartholdy Karl, Graf Johann Kapodistrias, Berlin 1864.
- Geschichte Griechenlands von der Eroberung Konstantinopels durch die Türken im Jahre 1453 bis auf unsere Tage, τ. 1-2, Leipzig 1874.
- Michaud M. - Poujoulat M., Correspondance d'Orient 1830-1831, τ. 1-2, Paris 1833.
- Μιχαηλίδου - Νουάρου Μ. Γ., 'Ιστορία τῆς νήσου Καρπάθου, Καρπαθιακά Μνημεία Γ', Ἀθήναι 1940.
- Μιχοῦ Ἀρτεμίου Ν., Ἀπομνημονεύματα τῆς δευτέρας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου (1825-1826) καὶ τινες ἄλλαι σημειώσεις εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μεγάλου ἀγώνος ἀναγόμεναι, ἐκδ. Σπ. Ἀραβαντινοῦ, Ἀθήναι 1883.
- Mon tet Albert, Dictionnaire Biographique des Genevois et des Yaudois qui se sont distingués dans leur pays ou à l'étranger par leurs talents, leurs actions, leurs oeuvres littéraires ou artistiques, τ. 1-2, Lausanne 1877,
- Μουτζούρη Γωάννου, Ἡ Λέσβος καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, Μυτιλήνη 1955. ■
- Μπελιᾶ Ἐλένης Δ., Ἀνέκδοτος πίναξ «Διοργανισμοῦ» τῆς Ἐκπαίδεως κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον, Ἀθήναι 1967.
- Ἡ παιδεία τῶν Κρητῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν καὶ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον, «Μνημοσύνη» 1(1967) 263-289.
- Ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν Λακωνίαν καὶ τὴν Μεσσηνίαν κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον (1828-1832), Ἀθήναι 1970.
- Μπόνη Κ., Ἡ συμβολὴ τῆς Ἰθάκης καὶ τοῦ Καλάμου εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ Ἔθνους, «Ἐκατονταετηρὶς Ἐνώσεως Ἐπτανήσου», Πρακτικά Τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου, 23-29 Σεπτεμβρίου 1965, 1(1967) 240-245.
- Νάκου Γεωργίου Π., Αἱ «Μεγάλαι Δυνάμεις» καὶ τὰ «Ἐθνικά Κτήματα» τῆς Ἑλλάδος (1821-1832), «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», 9 (1970) 467-546.
- Νέεζερ Χριστοφόρου, Ἀπομνημονεύματα. Τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, Ἀθήναι 1939.
- Néroulos Jaconaky Rizo, Cours de littérature greque moderne, Genève 1827.
- Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l'Empire d'Orient, Genève 1828,

- Νικοδήμου Κωνσταντίνου, 'Υπόμνημα τῆς νήσου Ψαρών, τ. 1-2, Ἀθήναι 1862.
- Νικοκάβουρα Ἀγάθης, Ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης καὶ ἡ παιδεία, Κέρκυρα 1965.
- Νικολαΐδη Ἐλευθερίας Ι., Ὁ Δημήτριος Μάρκου Μπότοαρης (1814-1871) καὶ ἡ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία του μετὸν Κυβερνήτη Καποδίστρια, «Δωδώνη» 2(1973) 371-474.
- Οικονόμου Μ., Ἱστορικά τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας ἢ ὁ ἱερός τῶν Ἑλλήνων ἀγῶν, Ἀθήναι 1874.
- Oeconomos Lysimaque, Essai sur la vie du Comte Capodistrias depuis son départ de Russie en août 1822 jusqu'à son arrivée en Grèce en janvier 1828, Toulouse et Paris 1926.
- Ὁ Ὀρλάνδος ἀπολογούμενος ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ, Ἀθήναι 1841.
- Ὀρλάνδου Ἀναστασίου, Ναυτικά ἢ ἱστορία τῶν κατὰ τὸν ὑπερᾶνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος ἀγῶνα πεπραγμένων ὑπὸ τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων, ἰδίως δὲ τῶν Σπετσῶν, τ. 1-2, Ἀθήναι 1896.
- Παπαδοπούλου Εὐσταθίου, Ὁ φιλελληνισμὸς στὴν Ἑλβετία, Ἀθήναι 1971.
- Παπαδοπούλου Στεφάνου Ι., Ἡ ἐπανάσταση στὴν Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα (Μετὰ τὴν πτώση τοῦ Μεσολογγίου ὡς τὴν ὀριστικὴ ἀπελευθέρωσή της, 1826-1832), Θεσσαλονίκη 1962.
- Ἡ οργάνωση τοῦ στρατοῦ τῆς Δ. Στερεᾶς Ἑλλάδος ἐπὶ Καποδίστρια, «Ἑλληνικά» 18(1964) 144-169.
  - Τὸ Μεσολόγγι καὶ ὁ Φιλελληνισμὸς, Ἰωάννινα 1971.
  - "Ἐνα σκλαβωμένο Ἑλληνόπουλο ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι (Ἀνέκδοτα Ἔγγραφα), «Δωδώνη» (1972) 47-62.
- Paradopoulos-Vretós Andre, Mémoires biographiques - historiques sur le Président de la Grèce, le Comte Jean Capodistrias, τ. 1-2, Paris 1838.
- Παπαγεωργίου Σπ., Τοῦ Μητροπολίτου Ἄρτης Ἰγνατίου Ἀ' Ἀλληλογραφία, «Παρνασσός» 13(1917) 199-242.
- Παρασκευοπούλου Ἰωάννου Ν., Ἡ πρόνοια διὰ τὸ παιδί κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821, Ἰωάννινα 1972.
- Παρδάλη Εὐρήνης Ν., Δύο Ναυτικά Ἡμερολόγια τοῦ Ἀγῶνος, «Μνήμων» 2(1972) 169-186.
- Πασχάλη Δημητρίου Π., Ἡ Ἄνδρος ἡτοῖ ἱστορία τῆς νήσου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, τ. 1-2, Ἀθήναι 1927.
- Pellio M., La Grece et les Capodistrias pendant l'occupation française de 1828 a 1834, Paris 1855.

- Penn Virginia, Philhellenism in Europe (1821-1828), «Slavonic Review» 16(1938) 638-653.
- Περραιβού Χριστοφόρου, Ἀπομνημονεύματα πολεμικά διαφόρων μαχών μεταξύ Ελλήνων καὶ Ὀθωμανῶν κατὰ τὸ Σούλιον καὶ Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ 1820 μέχρι τοῦ 1829 ἔτους, τ. 1-2, Ἀθήναι 1895.
- Περρωτὴ Περικλέους, Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μαιζῶνος εἰς Πελοπόννησον, «Ἑλληνικά» 9(1936) 37-54.
- Πετριδῆ Παύλου Β., Ἡ διπλωματικὴ δράσις τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων 1814-1831, Θεσσαλονίκη 1974.
- Pétrondas Grégoire, Capodistrias et Eynard, Leur oeuvre éducative pour la Régénération de la Grèce, Genève 1930.
- Petroopoulos John Antony, Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece 1833-1843, Princeton, New Jersey 1968.
- Φορνέζι Ἐρρίκου, Ἐπιμνημόσυνοι Φιλελλήνων, μετάφρ. Καλλιόπης Μαρᾶτου (Καρπούρογλου), «Ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 21» 20(1957) 223-274.
- Φωτάκου ἠ Χρυσανθοπούλου Φωτίου, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, τ. 1-2, Ἀθήναι 1899.
- Pieth Fritz, Die Entwicklung zum schweizerischen Bundesstaat in der Beleuchtung preussischer Gesandtschaftsberichte aus den Jahren 1819-1833, Basel 1944.
- Plon Danielle, Un Genevois d'autre-fois: Henri-Albert Gosse, Paris-Genève 1909.
- Πολιτῆ Μέμου Θεοδώρου, Ἡ συμβολὴ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας στὴν ἐπανάστασι τοῦ 1821, Μεσολόγγι 1974.
- Pouqueville F. C. H. L., Histoire de la Régénération de la Grèce comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824, τ. 1-4, Paris 1824.
- Πρεβελάκη Ἐλευθερίου, Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἰμβραήμ πασά εἰς τὴν Ἀργολίδα, Ἀθήναι 1949.
- Ἡ ἐγκύκλια ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια τῆς 6/18 Ἀπριλίου 1819, «Πρακτικά Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου» (23-29 Σεπτεμβρίου 1965) ἐπὶ τῆ ἐκατονταετηρίδι Ἐνώσεως Ἑπτανήσου», Ἀθήναι 1967, σ. 298-328.
- Prokesch-Osten Anton Freiherrn, Geschichte des Abfalls der Griechen vom türkischen Reiche in Jahre 1821 und der Gründung des hellenischen Königreiches aus diplomatischem Standpunkte, τ. 1-2, Wien 1867.

Protocols of Conference held in London Relative to the Affairs of Greece Presented to both Houses of Parliament by Command of his Majesty 1832, XLVIII (1831-1832).

Πρωτοψάλτη Έμμανουήλ Γ., Κατακτητικά βλέψεις τών Μελιταίων Ίπποτών επί Έλληνικών νήσων τοῦ Αἰγαίου (1822-1824), «Αθήνα» 56 (1953) 142-187.

— Ίγνάτιος Μητροπολίτης Ούγγροβλαχίας (1766-1828), Βιογραφία, Ακαδημία Αθηνών, Μνημεία τής Έλληνικής Ίστορίας, τ. 4, τεῦχος 1, Αθήναι 1959.

— Ίγνάτιος Μητροπολίτης Ούγγροβλαχίας (1766-1828), Π' Αλληλογραφία, Πολιτικά Ὑπομνήματα, Λόγοι, Σημειώματα περί Ίγνατίου, Μνημεία τής Έλληνικής Ίστορίας, τ. Δ' τεῦχος II, Αθήναι 1961.

— Αλληλογραφία Φρουράς Μεσολογίου 1825-1826, Αθήναι 1963.

— Ίστορικά έγγραφα περί αρχαιοτήτων καί λοιπών μνημείων τής Ίστορίας κατά τούς χρόνους τής επανάστασεως καί τοῦ Καποδιστρια, Αθήναι 1967.

Ψυχογιόϋ Κ. - Πιπολάνου Στ., Ἡ Πάρος, Αθήνα 1937.

Piickler-Muskau, Vom Verfasser eines Verstorbenen, Der Verläufer, Stuttgart 1838.

Rados C. N., La marine grecque pendant la guerre de l'Indépendance Athènes 1907.

Ράδου Κωνσταντινου, Ὁ "Αστυξ καί τό ἔργον του ἐν Ἑλλάδι, Αθήναι 1928.

Rapport présente à Sa Majesté l'Empereur Alexandre, par S.E. Mr le Comte de Capodistrias, sur les établissements de M. de Fellenberg à Hofwyl en Octobre 1814 à Paris, Genève-Paris 1817.

Renseignements sur la Grèce et sur l'administration du Comte Capodistrias, par un Grec, témoin oculaire des faits qu'il rapporte, Paris 1833.

Rhigas Anthoñios Ath., Geschichtliche Entwicklung und heutiger Stand der Berufsschulen in Griechenland, Bern 1965.

Rochemont Edmond, Biographie, travaux et correspondance diplomatique de Charles Pictet de Rochemont 1755-1824, Genève 1892.

Ρόζου Εὐαγγέλου Γ., Οἱ νησιώτες τοῦ Αἰγαίου στόν ἀγώνα, Θεση καί κατάσταση τών νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου τίς παραμονές τοῦ 1821. Ἡ συμβολή καί οἱ θυσίες τους στόν ἀγώνα, Αθήνα 1971.

- Rothpletz Emil, *Der Genfer Jean-Gabriel Eynard als Philhellene* (1821-1829), Zurich 1900.
- Correspondance entre deux Philhellènes: le Docteur Louis-Andre' Gosse et l'Amiral Lord Thomas Cochrane (1827-1828), Paris-Geneve 1919.
  - Lettres du Genevois Louis-Andre' Gosse a sa mere pendant son sejour en Grece (1826-1830), Paris-Geneve 1920.
  - Der Schofflisdorfer Philhellene Johann Jakob Meyer (1798-1826), Ein Beitrag zur Geschichte der Griechenbewegung in Europa während des griechischen Freiheitskampfes (1821-1829), Basel 1931.
  - Bernische Hilfsvereine für die Griechen 1821-1829, Basel 1932.
  - Die Griechenbewegung in der Schweiz während der hellenischen Freiheitskampfes 1821-1830, Zur Geschichte des Philhellenismus im 19. Jahrhundert, Aehren Verlag, Affoltern, Basel 1948.
- Σακά Γεωργίου, Γεώργιος Κλεόβουλος ό Φιλιππουπολίτης, 'Αθήνα. 1956.
- Silbernagel-Caloyanni Alfred, *Le mouvement philhellène en Suisse*, Athenes 1930.
- Σκανδάμη 'Ανδρέα Σπ., 'Ο Ελληνικός Τύπος κατά την περίοδο της βασιλείας του 'Οθωνος, 'Αθήνα 1969.
- Σκλαβενίτη Ε. Τριανταφύλλου, Συμβολή στην βιογραφία του Πέτρου Στεφανίτη, «Μνημών» 1(1971) 53-73.
- Σκουβαρά Βαγγέλη, Τρία ' ανέκδοτα αντικαποδιστριακά κείμενα, ΔΙΕΕ 5(1961) 251-286.
- Σουρμελή Διονυσίου, Ιστορία των Αθηνών κατά τον υπέρ ελευθερίας αγώνα άρχομένη από της επαναστάσεως μέχρι της αποκαταστάσεως των 'Ελλήνων, Αίγινα 1834.
- Soutzo Alexandre, *Histoire de la Revolution grecque*, Paris 1829.
- Σπανιολάκη Γ., Παρατηρήσεις επί της άπολογίας Γ. 'Ορλάνδου και Άνδρ. Λουριώτου εις την κατ' αυτών άπόφασιν του 'Ελεγκτικού συνεδρίου περί των έν Λονδίνω διαπραγματευθέντων δύο δαυείων κατά τό 1824 και 1825, 'Αθήνα 1840.
- Σπάρο Μπορίσοβνα 'Ολγα, 'Η άπελευθέρωση της Ελλάδας και ή Ρωσία (1821-1829), 'Αθήνα 1971.
- Σηλιάδου Νικολάου, 'Απομνημονεύματα διά νά χρησιμεύσουν εις

- τήν Νέαν Ελληνικήν Ἱστορίαν (1821-1843), ἐπιμέλεια Παναγιώτη Φ. Χριστοπούλου, τ. 2, Ἀθήναι 1972 (ἀνατύπωσις).
- Σφυροέρα Βασ. Βλ., Κρητικά Ἐπώνυμα εἰς τὰς Κυκλάδας, «Πεπραγμένα τοῦ Β' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου», τ. 4 (Ἀθήναι 1969) 457-466.
- Σπυρομήλιου, Ἀπομνημονεύματα τῆς δευτέρας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου 1825-1826, εκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη Ἀθήναι 1926.
- Στασινοπούλου Μιχ., Ἡ περί τῆς παιδείας μέριμνα τοῦ ἀγωνιζομένου ἔθνους, «Νέα Ἔστια», Ἀφιέρωμα σὺν Εἰκοσιένα, Χριστοῦγεννα 1970, σ. 40-50.
- Stern Alfred, Der ZUcherische Hilfsverein für die Griechen 1821-1828, Zurich 1904.
- Θεοτόκη Σπυρίδωνος Μ., Ἀλληλογραφία Ι. Α. Καποδίστρια - Ι. Γ. Εὐνάρδου, 1826-1831, Ἀθήναι 1929.
- Thiersch Friedrich, De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver a sa restauration, t. 1-2, Leipzig 1833.
- Τομπάζη Ἰακώβου, Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Μανώλης Τομπάζης. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐθνικῆς Παλιγενεσίας, Ἀθήναι 1902.
- Ὁ Φιλέλλην Ελβετὸς Λουδοβίκος Ἀνδρέας Γκός, Ἀθήναι 1910.
- Τράιμπερ Ερρίκου, Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Ελλάδα 1822-1828, Ἀνέκδοτο Χρονικὸ τοῦ Ἀγώνος, Ἀθήναι ἀ.έ.
- Τριανταφύλλου Κ., Ἱστορικὸν Λεξικὸν Πατρῶν, Πάτριαι 1959.
- Τὸ Ἀρχεῖον τῶν οἰκογενειῶν Δρακοπούλου καὶ Καλαμογδάρτη, «Πελοποννησιακὰ» 7(1969-1970) 50-68.
- Τρικοῦπη Σπυρίδωνος, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, τ. 1-4, Ἀθήναι 1879.
- Τσιρπανλή Ζαχαρία Ν., Ἰωάννης Νικολάου Παπάφης (1792-1886) ὁ Θεσσαλονικεὺς καὶ ὁ «Μελιτεύς», «Μακεδονικὴ Ζωή», τεύχος 25 (Ἰούνιος 1968) 10-15.
- Τσοῦρκα Κλεοβούλου, Ὁ φιλελληνισμὸς τῶν Ελβετῶν κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, «Μακεδονικὴ Ζωή» ἀρ. τεύχους 63, Αὐγούστος 1971, σ. 4-9, Σεπτέμβριος 1971, σ. 4-16.
- Τωμαδάκη Νικολάου, Περὶ τῶν αἰτίων τοῦ φιλελληνισμοῦ, «Ἀθήνᾳ» 51(1955) 2-12.
- Vacalopoulos Constantino s, Contribution of the Irish Philhellene Stevenson to the Agricultural Development of Greece in 1828, «Balkan Studies» 13(1972) 129-155.
- Waeber Paul, Joseph des Arts et Pictet de Rochemont, Aspects de

la Restauration genevoise en 1816, Tirage a' part de la «Revue Suisse d'histoire» 14(1964) fasc. 3.

Woodhouse G. M., The Philhellenes, London 1969.

— Gapodistria, The Founder of Greek Independence, London 1973.

Ζωγράφου Λ. Α., 'Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας (1821-1833), τ. 1-4, Ἀθήναι 1921.

Ζώρα Γεωργίου Θ., Ἀ. Μουστοξύδης καί Ν. Θωμαζαῖος, «Παρνασσός» 6(Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 1964), περίοδος Β', ἀριθμός τεύχους 3, Ἀφιέρωμα εἰς τὰ Ἐπτάνησα (1864-1964), σ. 441-479.

Ζελέντου Π. Γ., Συνθήκη Ἐπτανησίων καί Ἀλή Πασά ἔτει 1803, Ἀθήναι 1921.

RESUMÉ SOMMAIRE

Relations entre Grecs et Suisses Philhellènes pendant la Guerre de l'Indépendance Grecque en 1821 (Contribution à l'Histoire du Philhellénisme en Suisse)

L'auteur du présent travail ayant comme but de publier dans le proche avenir son ouvrage en français, se limite ici de donner les principaux points de son sujet. D'abord, il faut souligner que le chapitre du philhellénisme en Suisse n'a pas été traité jusqu'aujourd'hui dans la bibliographie neo-hellénique. Cette étude est basée sur le matériel inédit recherché par l'auteur dans la Salle des Manuscrits de la Bibliothèque Publique et Universitaire de Genève. C'est pourquoi que le sujet est consacré surtout au mouvement philhellénique du Canton de Genève.

L'auteur divise son travail en deux parties. Dans la première partie sont examinées les origines du Philhellénisme en Suisse, les divers séjours de Jean Capodistrias, alors Ministre des Affaires Etrangères du Tsar, à Genève et aux autres cantons en 1813-1814 et 1822-1827, ses relations avec Jean - Gabriel Eynard après 1822, l'envoi de deux Philhellènes en Grèce en 1826 de la part des comités philhelléniques de Genève et Paris et les correspondances inédites de Jean - Gabriel Eynard avec le gouvernement Grec (1826-1827), le Métropolitain Ignatios et les frères Viaros et Augustin Capodistrias.

Une si riche partie, composée d'éléments inédits, comme celle-ci, nous permet de voir non seulement révolution du philhellénisme en Suisse, mais aussi de constater que le philhellénisme dans ce pays n'était pas seulement influencé par le romantisme et le libéralisme de cette époque, mais avait principalement un aspect pratique.

Dans la deuxième partie de son travail l'auteur examine la mission du Docteur Genevois Louis-André Gosse en Grèce (1827-1829), ses diverses préoccupations dans ce pays et ses importantes services rendues à la nation grecque pendant la guerre de l'Indépendance.

Dans l'annexe du même ouvrage l'auteur publie une partie des principaux documents se trouvant dans divers dossiers de la Salle des Manuscrits de la Bibliothèque Publique et Universitaire de Genève.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΛΕΞΕΩΝ

A	Βέρνη, 21
Ἄγγλια, 13, 134, 152	Βόλος, 167
Ἄγκωνα, 85	Βορράς, 43
Ἀγουλινίτσα, 73	Βοστίτσα, 170
Αἰγαίο, 157	Βραχνί, 171
Αἴγινα, 49, 140, 149, 150, 164, 168, 177, 178, 181	Βρέσσης Βασ., 116
Αἰγύπτιοι, 75, 210	Βρεττός - Παπαδόπουλος, 188
Αἶνος, 124	
Αἰτωλικό, 71	Γ
Ἄκαρνανία, 71	Γαλακτίων 188, 191
Ἀκρόπολη, 76	Γαλλία, 13, 152
Ἄλβανία, 78	Γαργαβάς, 154
Ἀλεβίζος Σερβός, 135	Γαστούνη, 73
Ἄλεξάνδρεια, 124	Γενεύη, 12, 44, 161, 179, 180, 181, 182, 183
Ἄλμυρός, 53	Γεννάδιος, 188
Ἄμερική, 62	Γερμανία, 43
Ἀνατολικό (Αἰτωλικό), 75	Γερμανοί, 15
Ἄνδραβίδα, 73	Γεροστάθης, 66, 82, 85, 132, 181, 223
Ἄνδρόνικος Μ , 12	Γιουστινιάνος Δημ., 135
Ἄνδρος, 137	Γκίκας Ἀναγνώστης, 184
Ἀράχοβα Λεβαδείας, 62	Γκριζιώτης, 136
Ἀργολίδα, 168	Γλαράκης Γ., 12, 138
Ἄργος, 163	Γραμβούσα, 136
Ἄρτα, 44, 76, 77	
Ἄστρος, 139	Δ
Ἄττική, 62, 177	Δελβίνο, 78
Ἀχαΐα, 168, 181	Δερβένια, 141
	Δημάκης Ἱερομνήμων, 126
B	Διακοφτό, 171
Βακαλόπουλος Ἀπόστολος, 12	Διαμαντίδης Παῦλος, 172
Βασιλάδι, 75	Δούμας Ἀπόστολος, 149
Βασιλεία, 49	Δουσμαῖ A., 184
Βάσης Βασιλῆς, 116	Δουσμαῖ K., 184
Βατικιώτης Κυριάκος 116	Δραγαμέστο, 71
Βελεστινιώτης Δημ., 133	Δραγώνας K., 105
Βενθύλος I., 188	Δρέσδη, 180
Βέργα, 53	

- Ε
- Έβραιοι, 77
 Έλβετία, 14j 21, 29, 162
 Έλβετοί, 12, 13, 161
 Ελλάδα, 13, 18, 66, 82, 182
 Έλληνες, 12, 44, 47, 77, 167
 Εύβοια, 141
 Εύμορφόπουλος Ν., 149
 Εϋνάρδος, 13, 15, 20, 21, 42, 44, 48,
 59, 75, 77, 80, 104, 210, 223
 Εύρωπαίοι, 43, 48
 Εύρώπη, 14, 66, 79
- Ζ
- Ζαίμης Α., 66, 73, 172
 Ζαχαρίου Γεώργιος, 127
 Ζάκυνθος 75, 76
 Ζορμπάς, 133
 Ζυγομαλάς Στέφανος, 148, 154
 Ζυρίχη, 49
- Η ¹
- Ήπειρος, 78
- Θ
- Θερμιά, 136
- Ι
- Ίγνάτιος, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 75,
 76, 77, 79, 161, 165
 Ίμπραϊμ πασας, 73, 77, 168
 Ίος, 157
 Ίτζά, 155
 Ίτς-Καλέ 176
- Κ
- Καλάβρυτα, 171, 172, 173
 Καλαμογάρτης, 106
 Κάλαμος, 44
 Καλλίνικος, επίσκοπος Λέσβου, 77
 Καλλιπολίτης Δημ , 135
 Καλογερόπουλος Νικ , 164
 Καλογερόπουλος Σπυρ., 163, 173
 Καντακουζηνός Άλεξ., 223
 Καποδίστριας Αυγουστίνος, 15, 16, 20, 82
 Καποδίστριας Βιάρος, 15, 16, 20, 48,
 49, 66, 85, 76, 106, 116, 166, 167,
 173, 223
 Καποδίστριας Ιωάννης, 13, 15, 16, 17,
 43, 49, 62, 76, 78, 84, 104, 159, 161,
 166, 180, 182, 185, 197
 Καραϊσκάκης, 60, 71, 73, 116
 Καρακατζάνης Γκίκας, 127
 Καραντούνας Άντ., 116
 Καρατάσος, 131, 132
 «Καρτερία», 155, 176
 Κερατοίνι, 60, 116
 Κέρκυρα, 74, 75, 76, 106
 Κερπινή, 172
 Κλειδί, 73
 Κόχραν, 60, 76, 125, 128, 133, 138, 149,
 150, 151, 154
 Κόκκινος, 138
 Κοκκόλης, 176
 Κόκκος Ίάκωβος, 135
 Κόκκος Κωνστ., 135
 Κόκκος Νικ., 135
 Κολοκοτρώνης Θεόδ., 73, 76
 Κολοφωτιάς, 76
 Κοντογιάννης Παντελής, 13
 Κοντός Άναγνώστης, 127
 Κόρινθος, 63
 Κούλης Άνδρ , 116
 Κουντουριώτης Γ., 155, 161
 Κουντουριώτης Λάζαρος, 136
 Κρήτη, 136, 139
 Κρητικοί, 172
 Κύθηρα, 47, 85
 Κυπαρίσσης Νικόλαος, 136
- Λ
- Λεβλάγκ, 151
 Λευφία, 190
 Λεχούρι, 172
 Λιδορίκι, 76, 77
 Λόντος Άναστάσιος, 165
 Λουδοβίκος, 77
 Λωζάννη, 49, 161
- Μ
- Μακρής Δημ., 71
 Μανδράκι, 164

Μάνεσης Άντ., 164
 Μασσαλία, 180
 Ματζουκόπουλος Άν., 139
 Μαυροκορδάτος Α., 138
 Μαυρομάτης Γ., 124, 171
 Μαυρομιχάλης Γ., 129
 Μαυρομιχάλης Πέτρος, 73
 Μέγαρα, 44, 168, 178
 Μέθανα, 47, 151
 Μεθώνη, 73, 163
 Μελισσάρης Κ., 135
 Μελιταΐοι ιππότες, 64
 Μέξης Χατζηγιάννης, 127
 Μεσολόγγι, 42, 43, 44, 71, 73, 75, 85
 Μετόχι, 166
 Μεχμέτ Ρεσίτ πασάς Κιουταχής, 76
 Μιαούλης, 104, 105
 Μιλαΐτης Ι.Μ., 129
 Μόναχο, 190
 Μπαγιόνας Αῦγ., 12
 Μπαρότσης Ίάκωβος, 135
 Μπαρότσης Ίάκωβος, 135
 Μπαρότσης Ίερώνυμος, 135
 Μπαρότσης Λουκίνης, 135
 Μπαθᾶ, 143
 Μπούκουρης Γ., 127

N

Ναβαρίνο, 77
 Νάκου Ίωαννουῦλης, 129
 Νάξος, 127, 135, 179
 Ναύπακτος, 73
 Ναύπλιο, 44, 163, 165, 176, 180
 Νικήτας, 139
 Νίτσαϊν, 151
 Ντελήμπασης, 71

Ξ

Ξένος Έμμ., 84, 129

O

Όθων, 184
 Οικονόμου Άθαν., 184
 Όμέρ πασάς Βριώνης, 76

Π

Παγκαλάκης Ν., 152

Παλαιολόγου Γρηγόριος, 189
 Πάμος Γ., 116
 Πάμος Δ., 116
 Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη της Γε~
 νεύης, 12, 13, 14, 17
 Παπούλια Β., 12
 Παρασκευάς Νικ., 132, 133
 Πάτρα, 76
 Πατρινέλης Χρ., 12
 Πελοπόννησος, 160, 163, 166
 Περιστέρα, 172
 Πετρούπολη, 28
 Πίζα, 13, 66, 78
 Πιπίνης Γ., 184
 Πιπίνης Μάνθος, 184
 «Πομώνη», 152
 Πόρος, 13, 128, 155, 168, 175, 181
 Πορφύριος, αρχιεπίσκοπος Άρτας, 56
 Πρέβεζα, 44
 Πύργος Ήλειας, 73

P

Ράλλης Λουκάς, 149, 154
 Ρενιάσας Δήμος, 142
 Ροβεροί, 152
 Ρούμελη, 140
 Ρούφος Μπενιζέλος, 166
 Ρώμας, 105
 Ρωσία, 13, 152

Σ

Σαββίδης Γ.Π., 12
 Σακελλαρίου Μ., 12
 Σαντορίνη, 157
 Σαρκάκης ©., 12
 Σέρρες, 155
 Σκαραμαγκάς Αμβρ., 149, 154
 Σκαραμαγκάς Έμ., 154
 Σκιάθος, 131
 Σκόπελος, 131
 Σκούρτης Κυρ., 124
 Σκούρτης Νικ., 129
 Σκύρος, 131
 Σμύρνη, 151
 Σπάρτη, 46
 Σπέτσες, 164, 166

Σπηλιάδης Νικ., 43
 Σταύρος Γ., 136, 161
 Στεφάνου Παναγ., 105
 Σόλος, 172
 Σομμαρίπας Γ., 135
 Σουλιώτες, 116
 Σπάρτο Όλγα Μπορίσοβια, 34
 Σπέτσες, 124, 125, 157
 Σταμετέλος, 135
 Στεφάνου Π., 105
 Σχολείον Γεωργικόν Τίρυνθος, 189 '
 Σχολείον Κεντρικόν, 189
 Σχολείον Πρότυπον, 189
 Συνέλευση Έθνική Γ', 115
 Σύρα, 124, 127, 128
 «Σωτήρ», 126

Τ

Τζιράκης Κ., 133
 Τερρέστη, 78
 Τομπάζης Μαν., 104, 105, 114, 116,
 138, 173
 Τουρκοί, 47, 75, 163, 167, 210
 Τράπεζα Χρηματιστική, 78, 85
 Τρίκερα, 141
 Τρικούπης Σπυρ., 17, 66, 178
 Τρίκορφα, 36, 73
 Τσαμαδός Δ., 152
 Τυχώ, 168

Υ

“Υδρα, 104, 106, 124, 125, 157, 165,
 166, 168, 181

Φ

Φαβιέρος, 152
 Φαραώ, 77
 Φράγκας Γ., 136, 154
 Φραγκόπουλος Ν., 179
 Φωτομάρας Α. 143

Χ

Χακκάρης Δημ., 135
 Χατζητζάκος Γρηγ., 139
 Χέλι, 165
 Χίτσι, 154
 Χίος, 144

Ψ

Ψαρά, 125, 127, 157, 174
 Ψύγας Γ.Ν., 149, 150

Α

Adams, 157
 Aimini, 60
 Albertini Luigi, 169
 Allemagne, 222
 Ancoñe, 216
 Andrien Louis, 169
 Andriotis Dimitris, 156
 Andriotis Janis, 157
 Apostolidis Const., 156
 Arassy, 169
 Ardouin, 169
 Argiroci Janacis, 156
 Arlandas, 156
 Armagnac, 60
 Aroulani, 60
 Athfenes, 225

Β

Bailly, 84, 117
 Balanos Christos, 107
 Barboglous Stavros, 156
 Baud-Bovy Samuel, 12
 Beaulieu, 104
 Bellini, 60
 Benitis Christodoulos, 156
 Bern Nicola, 156
 Bernard, 60
 Bétant, 179, 231, 232
 Blondel, 60
 Bignami, 186
 Bonard, 160
 Boudouris Stamati, 209
 Bourguine, 60
 Bournovalis Dimitris, 156
 Bouvier Bertrand, 12
 Bouvier-Bron Michelle, 15, 17
 Buriglione, 169
 Butin, 60
 Brunetti, 149

G

Calangeris, 156
 Calaris, 156
 Calavryta, 205
 Candie, 212
 Candolle, 42
 Canning, 230
 Canova, 169
 Cantacuzfene, 223
 Capodistria Jean, 209, 218
 Carabourniotis Antonis, 156
 Caraiskaky, 210, 212
 Carajani Dimitris, 157
 Carlsbad 231
 Cartier, 60
 Carvassara, 210
 Cavallo, 60
 Chardonnet, 174
     Chateau Hard de Thurgovie, 163
 Chavaime, 162
 Cheilbar Michel, 156
 Cheli, 205
 Chiotis Janis, 156
 Christof a, 156
 Christobulidis, 157
 Church, 76, 78, 138, 150, 219
 Churschid, 170
 Clément, 60
 Cochrane, 17, 225
 Colin, 60
 Colophotia, 220
 Constantinople, 215
 Corfou, 215
 Corone, 218, 225
 Costa, 169

D

Daniel, 156
 Darby, 155
 Daubigny, 60
 David, 169
 Dentzel, 174
 Desportes, 60
 Diodatto, 169
 Dragamesti, 220, 229
 Dresde, 222
 Prouart, 169

Droulia, 16
 Dupuy E., 161
 Dumont, 172
 Duroc, 60

E

Egine, 205
 Egplam Laurence, 156
 Egypte, 212
 Equey Clémentine, 12
 Europe, 225
 Eynard, 66, 223, 232

F

Fabricius, 60
 Fabvier, 124
 Falanca J., 155
 Fasono, 60
 Favre-Bertrand, 138
 Fellenberg, 29, 207
 Fessler E., 12
 Ferranova, 169
 Fervo, 215
 Finlay G., 117
 Fontana, 48, 173, 176
 Foreign Office, 11
 France 48

G

Gazos Andreas, 156
 Genfeve, 207, 213
 Ghica Nicolas, 156
 Giacometti Pietre Paolo, 168
 Giagzis Manolis, 156
 Gimdroz, 162
 Gordon Urquhat, 129
 Gosse Louis-Andre, 11, 13, 15, 17, 18,
     60, 106, 124, 125, 126, 127, 129, 137,
     141, 149, 151, 152, 155, 167, 173,
     175, 179, 183, 191
 Gouoram, 157
 Goura, 205
 Grassi, 169
 Grfece, 212, 230
 Grecs, 219
 Guagliota, 169

Guibhard, 138
 Guidon, 60
 Guilford, 181

H

Halm, 60
 Hane, 155
 Harcourt, 47
 Harpe, 162
 Hastings, 137, 155, 157
 Heideck, 85, 139, 173, 176, 227
 Hentsch-Chastel, 180, 209, 229
 Homer Bey, 170
 Howe Samuel, 174
 Hydra, 205

I

Ibrahim, 217
 Ignace, 213
 Isaia, 60

J

Janizi, 156
 Jansen, 156
 Jenitis Dim., 156
 Journal de Genfeve, 44
 Justin, 60

K

Kalembacher, 60
 Kerpini, 205
 Knapp, 158
 Körring, 129
 Koslowsky, 208

L

Ladicos N., 156
 Lagzari Go., 169
 Lambert, 60
 Lancaster, 30
 Landrini, 169
 Langeron, 208,
 Lanzoni Luigi, 169
 Lardoni Gioacchino, 169
 Ledoux, 60
 Lépante, 211, 214

Lieb, 162
 Ligourio, 205
 Lliba, 179
 Lograsso, 169
 Lorga, 169

M

Maoris, 1656
 Malte, 222
 Manissalis, 156
 Manzini, 85
 Marcet, 44
 Mari Giuseppe, 168
 Mauromichalis G., 218
 Meemet Ali Pascia, 218
 Melchior, 169
 Merbaka, 205
 Meropoulos Elias, 157
 Mésolonghi, 210, 214, 217
 Minzijo, 157
 Modon, 169, 225
 Monnier Philippe, 12
 Mostras Const., 216
 Mourmuris N., 156
 Miaoulis, 213
 Mollifere, 60, 152
 Monnard, 162
 Montigny, 152
 Morandi, 60
 Moreé, 215
 Müller, 14
 Mytil6ne, 225
 Mytilineos Anast., 156

N

Nauplie, 218, 230, 281
 Navarin, 169, 211, 225
 Necker, 84, 229
 Neuhaus, 162
 Nitis Georgi Andreas, 156
 Noustrom Martin, 156

P

Para, 60
 Paplomatis N., 156
 Patimotis G., 156

Patiniotis Marcus, 157
 Patinos, 217
 Patras, 212, 214
 Peloponnese, 211
 P6rard, 60
 Peristera, 205
 Petrini, 44
 Perugia, 228
 Pestalozzi, 29
 Phocas Micalis, 155
 Picut, 169
 Pisa, 60
 Pignot, 60
 Polymeris, 157
 Poriotis, 156
 Porro, 117
 Poota Jon, 156
 Prokesch von Osten, 167
 Pur Giovanni, 169

R

Raffanel, 60
 Rechid Pascha, 217
 Reimondi, 169
 Rigal, 60
 Risologos, 156
 Rival, 60
 Robert, 60
 Roccavilla, 60
 Rochemont Pictet, 16, 208
 Romey, 169
 Rothpletz E., 15,16,17
 Russ, 174
 Russie, 207

S

Salamine, 205
 Samios Const., 156
 Samiotis G., 156
 Samiotis J., 156
 Samiotis M., 155
 Scarpa, 60
 Scio, 225
 Schifferli R., 36
 Schilcher, 203
 Schneider, 172

Scopelitis G. 156
 Selim Bey, 170
 Simiacos J., 156
 Smirne, 225
 Smyrnios A., 155
 Sociiti de colonisation suisse en Grece,
 155
 Soliman Bey, 170
 Soutzo, 222
 Spezzia, 205
 St. Gall., 21
 Stefano, 226
 Syra, 203
 Suambar, 156
 Suensen, 156

T

Thessalie, 210
 Thomas, 132, 133, 15
 Thompson, 156
 Treiber, 156
 Tribolet Maurice, 12
 Tribolet Maurice, 12
 Trieste, 226
 Tripolitza, 27
 Trona Luigi 168
 Turcs, 222
 Tycho, 205

U

Unicorne, 157
 Urquhart, 133, 135, 136, 137
 Usouf Bey, 170

Y

Yalette, 60
 Yalustro Ant., 169
 Yarlax, 157
 Vaud, 28
 Velirli, 29
 Vasilady, 220
 Viaggi, 169
 Vivilakis An., 157
 Viaro, 231
 Yienne 208, 231
 Vizoka, 205

Vonitza, 220
Vrachni, 205

W

Waeber Paul, 12

Xeno Emanuel, 217

X

Z

Zante, 216, 226
Zellweger, 43
Zucchi, 169

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

1. Μιά άγνωστη λαϊκή λιθογραφία του άπαγχονισμοῦ τοῦ Γρηγορίου Ε', «Ελληνικά» 24 (1971) 390-396.
2. Ἡ Μακεδονία στὰ 1715, «Μακεδονικά» 11 (1971) 260-271.
3. Περιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸν περιηγητὴ De La Croix στὰ 1679, «Μακεδονικά» 11 (1971) 272-282.
4. Contribution a` Γ histoire de la colonie europeenne de Thessalonique vers la fin du XVIIIe siecle, «Μακεδονικά» 12 (1972) 183-200.
5. Contribution of the Irish Philhellene Stevenson to the Agricultural Development of Greece, «Balkan Studies» 13 (1972) 129-155.
6. Τὸ Κάστρο τοῦ Ἀλεξάνδρου, «Φρουριακά Χρονικά» 1 (1973) 213-230.
7. Ὁ Θεόφιλος ἀντιγραφῆας παλιῆς λιθογραφίας, «Ελληνικά» 26 (1973) 125-127.
8. Τρία ἀνέκδοτα ιστορικά δοκίμια τοῦ Φιλικοῦ Γεωργίου Λασσάνη, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 203 + XV πίνακες.
9. Incidents survenus a` la frontiere de la Macédoine grecque et la question grecque (21 janvier 1946-21 octobre 1947), «Μακεδονικά» 13 (1973) 325-340.
10. Probleme in Bezug auf das Leben und den Tod von Alexandros Ypsilantis, «Balkan Studies» 15 (1974) 62-79.
11. Ἀνέκδοτα ἱστορικά στοιχεία ἀναφερόμενα στὴν Μακεδονία πρὶν καὶ μετὰ τὸ 1821, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 101.
12. Οἱ περιπέτειες ἑνὸς Μακεδόνα ἀποδήμου μετὰ τὴν ἑλληνικὴ ἑπανάσταση τοῦ 1821-1829 (τυπώνεται στὸν 14^ο τόμο τὸν «Μακεδονικόν»).
13. La structure sociale de la nation grecque avant la Révolution de 1821. D'après les informations de deux essais inédits de Georges Lassanis, membre de Philiki Hétairie (τυπώνεται στὸν τόμο 16¹ τοῦ «Balkan Studies», "Ἀνακοίνωση στὸ Hie Congrès International des Etudes du Sud-Est Europeen, Bucarest 1974).
14. Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Ελβετῶν φιλελλήνων κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ ἑλβετικοῦ φιλελληνισμοῦ, Θεσσαλονίκη 1975 (Διδακτορικὴ Διατριβή).
15. Nouveaux éléments historiques sur la propagation de la peste en Péloponnèse pendant la présidence de Capodistriias (1828), Ἀνακοίνωση στὸ 1er Congrès International d'Etudes Péloponnésiennes, Σπάρτη '1975, τυπώνεται στὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου.

Τυπογραφεία Έμ | Ί. Σφακιανάκη και Γιώργος, Θεσσαλονίκη